

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI**

DEDE KORKUT HİKÂYELERİ’NİN METİN DİL BİLİMSEL YAPISI

DOKTORA TEZİ

**Hazırlayan
Sedat BALYEMEZ**

**Danışman
Prof. Dr. Fatma ÖZKAN**

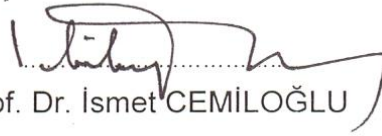
Ankara - 2011

ONAY

Sedat BALYEMEZ tarafından hazırlanan “Dede Korkut Hikâyeleri”nin Metin Dil Bilimsel Yapısı” adlı bu çalışma 18/02/2011 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı anabilim dalı Türk Dili bilim dalında doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Fatma ÖZKAN

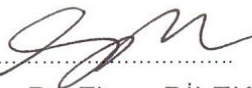
Prof. Dr. İsmet CEMİLOĞLU

Prof. Dr. Ülkü ÇELİK ŞAVK

Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK

Doç. Dr. Figen DİLEK

ÖN SÖZ

Dil, yaşamın başlangıcından bugüne insanoğlunun en etkili iletişim aracı olmuştur. Dili iyi kullananlar, diğer kişilere göre tarih sahnesinde hep birkaç adım önde olmuştur. Sözlü veya yazılı her metin, dil aracılığıyla oluşturulan bir iletişim aracıdır. Bu metinler bazen bir düşünceyi açıklar, yaymaya çalışır; bazen zamanı iyi değerlendirecek güzel duygular ve ilginç olaylar anlatır. Bu metinler aynı zamanda topluma yön verir, toplumun kültürünü gelecek kuşaklara aktarır. Bu nedenle ilk toplumlardan itibaren dili doğru, güzel ve etkili kullanmaya önem verilmiştir.

Bir metnin amacına ulaşması, yani iletişim görevini yerine getirmesi için her şeyden önce iyi kurgulanmış olması gerekir. İşte metin dil bilimi, ortaya konulan metinlerin yapısını incelemek, metnin anlaşılabilirliğini tespit etmek, iyi bir metnin özelliklerini belirlemek için geliştirilen bir bilim dalı olarak metinleri bu yönden ele almaktadır.

Türk kültür ve edebiyat tarihinin en önemli eserlerinden biri olan Dede Korkut hakkında bugüne kadar sayısız çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar, ağırlıklı olarak hikâyelerdeki kültürel unsurlar, kelimelerin okunması ve hikâyelerin gramer özellikleri üzerine yapılmıştır. Kerime Üstünoğlu'nun **Dede Korkut Destanları ve Cümleden Büyük Birlikler** adlı eseri, Dede Korkut'u bir *metin* olarak inceleme amacı güden ilk çalışmadır. Ne yazık ki bu alanda başka geniş çaplı çalışma yapılmamıştır.

Bu çalışmayı hazırlamaktaki asıl amacımız, böylesine önemli bir eseri, metin dil biliminin modern ölçütlerine göre incelemek ve eserin *metin* değerini tespit etmektir. Bir yazar tarafından titizlikle kurgulanan, beğenilmeyen yerleri defalarca değiştirildikten sonra ortaya konan değil de halkın ortak katkısı ile oluşturulan bir metin olan Dede Korkut Hikâyeleri'nin, günümüz metin çalışmalarında dikkate alınan ölçütlere uygunluğunu ispat etmektir.

Bir parçayı metin yapan en önemli özellik, o parçanın genel anlamda bağdaşık ve tutarlı olmasıdır. Biz de bu nedenle çalışmamızda Dede Korkut Hikâyeleri'ni bağdaşıklık ve tutarlılık bakımından inceledik. Bağdaşıklık bölümünde, alt başlıklarda bazı değişiklikler yapmakla birlikte genel anlamda

Halliday ve Hasan (1976) tarafından bağdaşıklık unsuru olarak kabul edilen *gönderim, değiştirim, eksilti, bağlama ögeleri ve kelime bağdaşıklığını* inceledik. Tutarlılık bölümünü ise metnimizin özelliklerini de dikkate alarak De Beaugrande (1998)'ye göre şekillendirdik. Önce metinlerde dil ögeleri kullanılarak değil de mantığa dayalı tahmin yoluyla oluşturulan anlam ilişkilerini inceledik daha sonra da metinlerdeki olay – konu ilişkisini ele aldık. İncelememiz neticesinde elde ettiğimiz sonuçları çalışmamızın sonuç bölümünde maddeler halinde sıraladık.

Dede Korkut Hikâyeleri'nin transkripsiyonu üzerine, değişik araştırmacılar çalışmış ve eser vermiştir. Biz incelememizde Muharrem Ergin'in yayınına dikkate aldık. İncelemede kullandığımız örnek cümleleri çalışmamıza alırken Ergin'in çevirisine ve imlâsına sadık kaldık, metin üzerinde herhangi bir düzeltme yapmadık. Bunun yanında aktardığımız örneklerin çalışmamızın genel biçimine uyması için Ergin'in orijinal metindeki sayfa başlangıçlarında yaptığı satır başlarını düz metin olarak yazdık. Ergin'in metninden aldığımız örnekleri numaralandırdık ve *italik* harflerle yazdık. Ergin, Dresden nüshasında olmayıp da Vatikan nüshasından ya da karşılaştırma yoluyla dışarıdan aldığı kelimeleri kendi eserinde *italik* harflerle yazmıştır. Bu durum, incelememize aktardığımız cümlelerde de belli olsun diye söz konusu eklemeleri “tırnak içinde” gösterdik. Aktardığımız örneklerin yerini belirtmek için, Ergin'in Dresden nüshası için esas aldığı sayfa ve satır numaralarını kullandık. Çalışmamızda verdiğimiz sayfa numaraları, Ergin'in kitabının değil; kitaptaki metin çevirisinin sayfa numaralarıdır. Örneğin (88/1-5) şeklindeki bir numara, Ergin yayınında Dresden nüshasının 88. sayfasında 1. ve 5. satır arasında kalan metni göstermektedir. Aldığımız örnek cümlelerin bağlam yardımıyla daha kolay anlaşılmasını sağlamak için sadece ilgili cümleyi değil, o cümleyle bağlantılı birden fazla cümleyi çalışmamıza aktardık. Aktardığımız bölümde, çalışmamızda yer vermediğimiz cümle veya cümlelerin olduğunu göstermek için (...) işaretini kullandık. Hangi konu üzerinde duruyorsak ilgili kelimeleri **koyu** harflerle belirttik. Meselâ, gönderim için aktardığımız bir parçada gönderim yapan unsuru ve gönderim yapılan unsuru **koyu** harflerle yazdık. Eksiltili anlatımda, eksik bırakılan ve alıcı

tarafından tamamlanan kelime ve kelime gruplarını, bunların asıl metin içinde olmadıklarını göstermek amacıyla parantez içinde ve düz harflerle yazdık.

Dil bilimi alanında günümüze kadar yapılan çalışmaları incelediğimizde alanla ilgili terimlerin yazımında farklılıklar olduğunu gördük. Dil bilimi çalışmalarındaki genel eğilim, terimlerin bitişik yazılması yönündedir. Ancak biz çalışmamızda Türk Dil Kurumunun belirlediği yazım şekillerini esas almayı tercih ettik. Diğer çalışmalarda genel olarak **dilbilim**, **artgönderim**, **öngönderim**, **metindilbilim** şeklinde yazılan kelimeleri **dil bilimi**, **art gönderim**, **ön gönderim**, **metin dil bilimi** şeklinde yazdık. İlgili çalışmalardan aynen aktardığımız bölümlerde ise tercih edilen yazım şeklini koruduk.

Çalışmamızda gözümüzden kaçan, eksik kalan ya da gerektiği gibi açıklayamadığımız noktalar mutlaka vardır. Bu doğrultuda yapılacak eleştiriler hem bize hem de bizden sonraki araştırmacılara ışık tutacaktır.

Çalışmam süresince bazı değerli akademisyenlerimiz, e-posta aracılığıyla sorularıma cevap verdi; bana makale gönderdi. İsimlerini tek tek sıralayamadığım bütün araştırmacılarımıza; anlayışını, iyi niyetini, tecrübesini ve bilgisini benden esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Fatma ÖZKAN'a teşekkür ederim. Kendilerinden çaldığım zamanı tezime ayırmamı, birazcık sitemle harmanlanmış bir anlayışla kabul eden sevgili kızıma ve eşime de teşekkürü bir borç bilirim.

Sedat BALLYEMEZ

Ankara, 2011

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	ix
TABLolar VE ŞEKİLLER	x
GİRİŞ	1
0.1. METİN	1
0.2. METİN DİL BİLİMİ	3
0.2.1. Metin Dil Biliminin Tanımı, Amacı ve Görevleri	3
0.2.1. Metin Dil Biliminin Tarihi Gelişimi	5
0.3. METİN DİL BİLİMİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR	12
0.4. DEDE KORKUT HİKAYELERİ	18
1. BAĞDAŞIKLIK	24
1.1 GÖNDERİM	29
1.1.1. Art Gönderim	30
1.1.1.1. Zamir Kullanımı İle Art Gönderim	30
1.1.1.1.1. Şahıs Zamirleri İle Yapılan Art Gönderimler	31
1.1.1.1.1.1. Teklik Birinci Kişi Zamiriyle Yapılan Art Gönderimler	32
1.1.1.1.1.2. Teklik İkinci Kişi Zamiriyle Yapılan Art Gönderimler	36
1.1.1.1.1.3. Teklik Üçüncü Kişi Zamiriyle Yapılan Art Gönderimler	39
1.1.1.1.1.4. Çokluk Birinci Kişi Zamiriyle Yapılan Art Gönderimler	43
1.1.1.1.1.5. Çokluk İkinci Kişi Zamiriyle Yapılan Art Gönderimler	46
1.1.1.1.1.6. Çokluk Üçüncü Kişi Zamiriyle Yapılan Art Gönderimler	49
1.1.1.1.1.7. Dönüştürülme Zamiriyle Yapılan Art Gönderimler ...	50
1.1.1.1.2. Şahıs Zamirlerinin Gönderim Yapmasında Tespit Edilen Özel Kullanımlar	54
1.1.1.1.2.1. Şahıs Zamirlerinin Özneyi Pekiştirilmesi	54
1.1.1.1.2.2. Şahıs Zamirlerinin Ahenk Sağlamak İçin Kullanılması	61
1.1.1.1.3. İşaret Zamirleri İle Yapılan Art Gönderimler	62

1.1.1.1.3.1. “Bu/Bunlar” İşaret Zamiri İle Yapılan Art Gönderimler	64
1.1.1.1.3.2. “Şu” İşaret Zamiri İle Yapılan Art Gönderimler	69
1.1.1.1.3.3. “Ol” İşaret Zamiri İle Yapılan Art Gönderimler ...	70
1.1.1.2 İşaret Sıfatı Kullanılarak Yapılan Art Gönderimler	72
1.1.1.2.1. “Bu” İşaret Sıfatı İle Yapılan Art Gönderimler	73
1.1.1.2.2. “Şol” İşaret Sıfatı İle Yapılan Art Gönderimler	77
1.1.1.2.3. “Ol” İşaret Sıfatı İle Yapılan Art Gönderimler	78
1.1.1.3. Kelime veya Kelime Grubuyla Yapılan Art Gönderimler ...	81
1.1.1.3.1. Metin Kişilerine Kelime veya Kelime Grubu İle Yapılan Gönderimler	83
1.1.1.3.2. Metindeki Cümlelere Kelime veya Kelime Grubu İle Yapılan Gönderimler	89
1.1.1.3.3. Metindeki Eylem ve Durumlara Kelime veya Kelime Grubu İle Yapılan Gönderimler	91
1.1.2. Ön Gönderim	94
1.1.2.1. Zamir Kullanımı İle Ön Gönderim	95
1.1.2.1.1. “Ne” Zamiri İle Yapılan Ön Gönderimler	95
1.1.2.1.2. “Neler” Zamiri İle Yapılan Ön Gönderimler	97
1.1.2.1.3. “Kimler” Zamiri İle Yapılan Ön Gönderimler	98
1.1.2.1.4. “Bu” Zamiri İle Yapılan Ön Gönderimler	99
1.1.2.2. Zarf Kullanımı İle Ön Gönderim	100
1.1.2.3. İşaret Sıfatı Kullanımı İle Ön Gönderim	103
1.2. DEĞİŞTİRİM	103
1.2.1. “Öyle/Eyle” Sözcükleri İle Yapılan Değiştirimler	105
1.2.2. “Böyle” Sözcüğü İle Yapılan Değiştirimler	107
1.2.3. “Şöyle” Sözcüğü İle Yapılan Değiştirimler	111
1.3. EKSİLTİLİ ANLATIM	112
1.3.1. Özne Eksiltisi	115
1.3.1.1. Yüzey Yapıdaki Açık Öznenin Eksiltilmesi	115
1.3.1.2. Diğer Unsurların Özne Yerine Konulmasıyla Oluşan Özne Eksiltisi	123
1.3.1.3. Gönderime Dayanan Zamir Özne Eksiltisi	130
1.3.1.4. Sonraki Birimde Yüzey Yapıya Çıkan Özne Eksiltisi	135
1.3.2. Nesne Eksiltisi	136
1.3.2.1. Yüzey Yapıdaki Nesnenin Eksiltilmesi	137
1.3.2.2. Diğer Unsurların Nesne Yerine Konulmasıyla Oluşan Nesne Eksiltisi	141

1.3.3. Tamlayan Eksiltisi	145
1.3.3.1. Yüzey Yapıdaki Tamlayanın Düşürülmesi	146
1.3.3.2. Diğer Unsurların Tamlayan Yerine Konulmasıyla Oluşan Tamlayan Eksiltisi	149
1.3.4. Yer Tamlayıcısı Eksiltisi	156
1.3.4.1. Yüzey Yapıdaki Yer Tamlayıcısının Eksiltilmesi.....	157
1.3.4.2. Diğer Unsurların Yer Tamlayıcısı Yerine Konulmasıyla Oluşan Yer Tamlayıcısı Eksiltisi	158
1.3.5. Zarf Eksiltisi	162
1.3.6. Cümle Eksiltisi	165
1.3.7. Yüklem Eksiltisi	166
1.4. BAĞLAMA ÖGELERİ	169
1.4.1. Ekleyici Bağlama Ögeleri	172
1.4.1.1. “Ve” Bağlama Ögesi	173
1.4.1.2. “Hem” Bağlama Ögesi	176
1.4.1.3. “Da/hi” Bağlama Ögesi	178
1.4.1.4. “Da/De” Bağlama Ögesi	184
1.4.1.5. “Ne...Ne” Bağlama Ögesi	186
1.4.2. Ayırıcı Bağlama Ögeleri	188
1.4.2.1. “Gerek...Gerek” Bağlama Ögesi	188
1.4.2.2. “Ya...Ya” Bağlama Ögesi	188
1.4.2.3. “Yo/hsa” Bağlama Ögesi	190
1.4.3. Karşıtlık Bildiren Bağlama Ögeleri	191
1.4.3.1. “Amma” Bağlama Ögesi	192
1.4.4. Zaman Bildiren Bağlama Ögeleri	194
1.4.4.1. Öncelik Bildiren Bağlama Ögeleri	194
1.4.4.2. Sonralık Bildiren Bağlama Ögeleri	195
1.4.4.3. Eş Zamanlılık Bildiren Bağlama Ögeleri	199
1.4.5. Koşul Bildiren Bağlama Ögeleri	201
1.4.6. Olasılık Bildiren Bağlama Ögeleri	203
1.4.7. Açıklama Bildiren Bağlama Ögeleri	205
1.4.7.1. “Pes” Bağlama Ögesi	206
1.4.7.2. “Kim/Ki” Bağlama Ögesi	207
1.4.7.3. “Meger” Bağlama Ögesi	214
1.4.8. Sebep - Sonuç Bildiren Bağlama Ögeleri	217
1.4.8.1. “Çün, Çünkü, Çün-kim” Bağlama Ögeleri	217
1.4.8.2. “Zırā” Bağlama Ögesi	219

1.4.8.3. “Öturi” Bağlama Ögesi	220
1.4.8.4. “İçün” Bağlama Ögesi	221
1.4.8.5. “Diyü” Bağlama Ögesi	222
1.5. KELİME BAĞDAŞIKLIĞI	223
1.5.1. Tekrar (Yineleme)	226
1.5.1.1. Kelime, Kelime Grubu ve Yapı Tekrarları	226
1.5.1.1.1. Manzum Bölümlerdeki Tekrarlar	228
1.5.1.1.2. Mensur Bölümlerdeki Tekrarlar	239
1.5.1.1.2.1. Kelime ve Kelime Grubu Tekrarları	239
1.5.1.1.2.2. Yapı Tekrarları (Paralel Yapılar)	243
1.5.2. Aynı Çağrışım Alanından Kelime Kullanma	245
1.5.2.1. Karşıtlık İlişkisi	248
1.5.2.2. Alan (Grup) İlişkisi	253
1.5.2.3. Aynı Kavram Alanı İçinde Olma (Eş-Yakın Anlam İlişkisi) .	264
2. TUTARLILIK	267
2.1. TUTARLILIK GÖRÜNÜMLERİ	271
2.1.1. Anlam ve Mantık İlişkileri	271
2.1.1.1. Neden – Sonuç Bağlantısı	272
2.1.1.2. Amaç – Sonuç Bağlantısı	285
2.1.1.3. Özelleştirme Bağlantısı	291
2.1.1.4. Koşul Bağlantısı	292
2.1.1.5. Karşılaştırma Bağlantısı	294
2.1.2. Metnin Konusu ve Olayların Sıralanışı Bakımından Tutarlılık ...	295
2.1.2.1. Dirse Han Oğlu Buğaç Han Boyı’nda Konu ve Olayların Sıralanışı	296
2.1.2.2. Salur Kazanuñ İvi Yağmalandığı Boy’da Konu ve Olayların Sıralanışı	299
2.1.2.3. Kam Pürenüñ Oğlu Bamsı Beyrek Boyı’nda Konu ve Olayların Sıralanışı	302
2.1.2.4. Kazan Big Oğlu Uruz Bigüñ Tutsak Olduğu Boy’daki Konu ve Olayların Sıralanışı	309
2.1.2.5. Duha Koca Oğlu Delü Dumrul Boyı’ndaki Konu ve Olayların Sıralanışı	312
2.1.2.6. Kañlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyı’nda Konu ve Olayların Sıralanışı	315
2.1.2.7. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyı’nda Konu ve Olayların Sıralanışı	318

2.1.2.8. Basat Depegözi Öldürdüğü Boy'da Konu ve Olayların Sıralanışı	320
2.1.2.9. Begil Oğlu Emrenüñ Boyı'nda Konu ve Olayların Sıralanışı	324
2.1.2.10. Uşun Koca Oğlu Segrek Boyı'nda Konu ve Olayların Sıralanışı	327
2.1.2.11. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da Konu ve Olayların Sıralanışı	330
2.1.2.12. İç Oğuza Taş Oğuz 'Aşi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da Konu ve Olayların Sıralanışı	333
SONUÇ	335
KAYNAKÇA	349
ÖZET	359
ABSTRACT	360

KISALTMALAR

DHOBH	: Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu
SKEY	: Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy
KPOBB	: Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu
KBOUB	: Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy
DKODD	: Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu
KKOKT	: Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu
KKOY	: Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu
BTÖ	: Basat'ın Tepegözü Öldürdüğü Boy
BOE	: Begil Oğlu Emren'in Boyu
UKOS	: Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu
SKTO	: Salur Kazan'ın Tutsak Olup Oğlu Uruz'un Çıkardığı Boy
İOTO	: İç Oğuz'a Dış Oğuz'un Asi Olup Beyrek'in Öldüğü Boy

TABLO VE ŞEKİLLER

Tablo 1: Metin Kişilerine Yapılan Gönderimler	84
Şekil 1: Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'ndaki Dönüşümler	298
Şekil 2: Salur Kazan'ın Evini Yağmalandığı Boy'daki Dönüşümler	301
Şekil 3-a: Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'ndaki Dönüşümler	307
Şekil 3-b: Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'ndaki Dönüşümler	308
Şekil 4: Kazan Bey Oğlu Uruz Beyin Tutsak Olduğu Boy'daki Dönüşümler	311
Şekil 5: Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'ndaki Dönüşümler	314
Şekil 6: Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu'ndaki Dönüşümler	317
Şekil 7: Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'ndaki Dönüşümler	319
Şekil 8: Basat'ın Tepegözü Öldürdüğü Boy'daki Dönüşümler	323
Şekil 9: Begil Oğlu Emre'nin Boyu'ndaki Dönüşümler	326
Şekil 10: Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'ndaki Dönüşümler	329
Şekil 11: Salur Kazan'ın Tutsak Olup Oğlu Uruz'un Çıkardığı Boy'daki Dönüşümler	332
Şekil 12: İç Oğuz'a Dış Oğuz'un Asi Olup Beyrek'in Öldüğü Boy'daki Dönüşümler	344

GİRİŞ

0.1. METİN

Metin kelimesi Türkçe Sözlük'te “1. *Bir yazıyı biçim, anlatım ve noktalama özellikleriyle oluşturan kelimelerin bütünü, tekst.* 2. *Basılı veya el yazması parça, tekst.*” olarak açıklanmıştır (TDK, 2005: 1382). Bu sözcüğün Batı dillerindeki karşılığı olan *texte* (Fr.), *text* (İng.) sözcükleri Latince *kumaş* anlamına gelen “*textus*” sözcüğünden türetilmiştir. Sözcüğün kökeni, metnin ne olduğu hakkında önemli bir ipucu içermektedir. Nasıl ki bir kumaş, dokuyucunun elinde yüzlerce ipin ardı ardına, yan yana gelmesiyle oluşuyorsa; metin de yazarının, metni oluşturan ögeleri birbirine aşama aşama eklemesiyle bir “dokuma” süreci sonunda ortaya çıkmaktadır (Akbayır, 2006: 215). Metin kavramı, araştırmacılar tarafından değişik şekillerde tanımlanmıştır. Mustafa Aksan ve Yeşim Aksan, metnin bu değişik tanımlarını sınıflandırmış ve değerlendirmiştir. Metin kavramı için verilen bazı tanımlar şunlardır (Aksan ve Aksan 1991):

- *Bir bütünsellik anlatacak biçimde zamanda ve uzamda düzenlenmiş her tür tümce dizilimi metin olarak düşünülecektir.* (Koch, 1969: 105)

- *Metin ile sıradan tümce dizisi arasındaki ayrımı belirlemeye çalışırsak, metnin kurucu tümceleri arasında bağıntısallığın bulunduğunu söylemek yeterli olacaktır. Kabaca, metin bağıntısallığı olan tümceler dizisidir denebilir.* (Vasiliu, 1979: 450)

- *Metin, onu oluşturan tümceler toplamından farklı, kendine özgü bir bütündür. Sözcükler ya da tümcelerle değil, metinlerle bildirişim sağlanır.* (Vitacolonna, 1988: 431)

- *Metin, bizim yorumumuza göre tümcelerden oluşan değil, tümcelerde gerçekleşen bir anlam birimidir.* (Halliday, 1978: 135)

Doğan Günay'a göre metin *belirli bir bildirişim bağlamında bir ya da birden çok kişi tarafından sözlü ya da yazılı olarak üretilen bir dil dizgesi bütünüdür* (Günay, 2003: 35). Rasih Erkul ise metni “*zengin anlamlı bir dil*

birliği; anlam bütünlüğü oluşturan metin parçacıklarının toplamı; cümlelerden oluşmayıp onlarla şifrelendirilen, yoğun, karmaşık bir anlam ünitesi; yazar tarafından bilinçlice yapılan bir dil düzenlemesi” olarak tanımlar (Erkul, 2004: 80). Doğan Aksan, metni sadece cümlelerden ibaret bir yapı olarak görmez ve metin için *“iletişim sırasında gerçekleşen bir sözce ya da dil dışı etkenlerle bağlantılı bir sözceler bütünü”* tanımını yapar (Aksan, 1997: 149). Kocaman ve Osam ise, metnin iletişim görevini ön plana çıkaran bir tanım yapmıştır: *İletişim amaçlı, sözlü ya da yazılı dil birimi. Geleneksel anlayışın tersine metin tek sözcükten oluşabileceği gibi yazılı ya da sözlü de olabilir, temel ölçüt iletişim değeri olmasıdır* (Kocaman ve Osam, 2000: 82).

Metnin sınırlarının belirlenmesinde araştırmacılar arasında iki yaklaşım ön plana çıkmıştır. Bazı araştırmacılara göre metin, sadece içindeki cümlelerle sınırlı olan, dış dünyadan herhangi bir unsurun dâhil olmadığı bir bütündür. Bazı araştırmacılara göre ise metnin oluşturulduğu ve alıcılıya sunulduğu ortam da metne dâhildir. Z.S. Harris, metni cümlelerin bir uzantısı, daha karmaşık ve uzun bir şekli olarak değerlendirmiş ve bağlamı metin incelemelerinin dışında tutmuştur (Uzun, 1995: 18). De Beaugrande’ye göre ise metni cümle üstü birim ya da cümle dizisi olarak değerlendirmek, metnin bildirişim özelliğini göz ardı etmektir. Çünkü metin ve metin olmayan arasındaki fark, bildirişim ortamında insanların edimleri, eğilimleri, tavırları ve yaklaşımlarının değerlendirilmesi ile ortaya çıkmaktadır. Biçimsel özellikler ancak bağlamdan soyutlanmış, bildirisi olmayan metinleri açıklayabilir. Bildirişim değeri olan metin ancak insanların davranışı ve tavırlarıyla değer kazanır ve metin olur (Aksan ve Aksan, 1991). Halliday ve Hasan da metnin cümlelerden ibaret olmadığı görüşündedir. Metin, biçimsel değil anlamsal olan; cümlelerden oluşan değil cümlelerle gerçekleştirilen bir birliktir (Coşkun, 2005: 38).

Bu açıklamalardan hareketle metnin tanımını şöyle yapabiliriz: *Metin, bir iletişimi gerçekleştirmek amacıyla oluşturulan, taşıdığı ileti bağlam içinde ve alıcının durumuna göre şekillenip alıcının algılamasıyla tamamlanan cümleler bütünüdür.*

0.2. METİN DİL BİLİMİ

Geleneksel dil bilgisinde yaygın olan kanı, bir iletişimi gerçekleştirmek, yargıyı tam olarak iletmek için cümlelerin yeterli olduğudur. Tahir Nejat Gencan'ın *“bir duyguyu, bir düşüncüyü, bir isteği tam olarak anlatmak için kurulan sözcük dizisi”* (Gencan, 1992: 51) olarak tanımladığı *cümle*, Muharrem Ergin'e göre *“bir fikri, bir düşüncüyü, bir hareketi, bir duyguyu, bir hadiseyi tam olarak bir hüküm hâlinde ifade eden kelime grubu”*dur. (Ergin, 1999: 398) Görüldüğü gibi her iki tanımda da *cümle*nin bir isteği, fikri tam olarak anlattığı vurgulanmıştır. Cümle, dilde temel birim olarak ele alınmakta, dilin temeli cümleye dayandırılmaktadır. Fakat günümüzde yapılan çalışmalar, yalnızca cümleye yönelik değildir. Artık cümle üstü birimler de dilin çalışma alanına girmiştir. Çünkü cümle, dil birimi olarak bir düşüncüyü anlatmada yetersiz kalmaktadır (Üstünova, 2002: 150). Süheyla Bayrav'a göre her metin belli bir bildiri taşır metnin görevi, o bildiriye insanlara ulaştırmaktır. Önemli olan unsur, metinlerin bu görevi nasıl yaptığı ve ne kadar başardığıdır (Bayrav, 1998: 86). Kısacası metin dil biliminin ayrı bir inceleme alanı olarak gelişmesindeki asıl sebep, *yargı bildirmek için cümlelerin değil cümleler üstü birimlerin gerekli olduğu* anlayışıdır.

Daha önceleri, sadece cümle ile sınırlandırılan metin incelemesi alanı, *metin dil bilimi* ile cümleden büyük birimlere ve metnin bütününe yayılmıştır. Cümleler tek başına değerlendirilmemiş, metni meydana getiren cümleler bir bütün olarak incelenmiştir. Dili kullanan kişilerin bireysel özellikleri, birbirlerine karşı tutumları, önceki yaşantıları, fiziksel ve duygusal çevre ile etkileşimleri, niyetleri gibi unsurlar, metni çözümlemede dikkate alınması gereken sorgulama noktalarını oluşturmaktadır. Metin ise bu sorgulamaların eksiksiz bir biçimde yapılabileceği temel birim olarak düşünülmüştür.

0.2.1. Metin Dil Biliminin Tanımı, Amacı ve Görevleri

Metin dil bilimi, araştırmacılar tarafından şu şekilde tanımlanmıştır:

- *Tümce sınırlarını aşarak daha üst düzeyde yer alan söz ürünlerine yönelen çözümleme* (Hengirmen, 1999: 276).

- *Tanımlanabilir bir bildirişim işlevi yerine getiren dil birimleri ele aldığı betikleri, yüzeysel yapıda yakınlık ve uyumluluk, derin yapıda dış dünya ya da gönderge düzlemiyle ilişkileri bakımından yutarlılık vb. ilkeler uyarınca belirlemeye, bu alanda biçimsel bir tanımlamaya ulaşmaya çalışan inceleme türü* (Vardar, 2002: 39)*

- *Yazılı ve sözlü bir metni, metin yapan nitelikleri, metnin oluşturulmasında kullanılan iç yapı ve dış yapıyı, metni daha anlaşılır ve akılda kalıcı kılmayı sağlayan nitelikleri, prensipleri belirlemeye çalışan bilim dalı, modern belagat, kompozisyon bilimi* (Alan, 1994: 62)

Kocaman ve Osam, *metindilbilgisi (text grammar) ve metindilbilimi (textlinguistics)* olarak iki farklı terim kullanmış ve bu terimleri şu şekilde açıklamıştır (Kocaman ve Osam, 2000: 83):

- *Metindilbilgisi: Tümce ötesindeki biçimsel ilişkiler yoluyla metnin oluşumunu açıklamaya çalışan dilbilgisi*

- *Metindilbilimi: Yazılı ve sözlü metinleri, metinsellik koşullarını, metin türlerini inceleyen dilbilim dalı*

Metin dili bilimi (*text linguistics*) terimi için *textlinguistic research* (metin dil bilimsel araştırma), *textual analysis* (metin çözümlemesi), *discourse analysis* (söylem çözümlemesi), *discourse grammar* (söylem dil bilgisi), *science of texts* (metin bilimi), *textology* (metin bilim), *textological research* (metin bilimsel araştırma), *text theory* (metin kuramı), *text grammar* (metin dil bilgisi) gibi farklı terimler de kullanılmaktadır (Coşkun, 2005: 39; Günay, 2003: 42).

Metin dil biliminin amacı, bir metnin yapısını, içeriğini, kurgulanışını, iletişim işlevini ortaya çıkarmak ve uygulamalı örneklerle göstermektir (Şenöz, 2005: 22). Böylece, metin oluşturma'nın genel koşulları ve kuralları belirlenir ve bunların metnin anlaşılması için taşıdığı önem açıklanır. Metin dil biliminin ilk ve en önemli görevi, metin olanı metin olmayandan ayırmaktır. Bu

* Berke Vardar, *metin dil bilimi* terimi yerine *betiksel dilbilim* terimini kullanmıştır.

nedenle metin dil bilimi, metinlerin yerine getirmesi gereken ölçütleri belirlemeye, metin türleri arasındaki ortak ve farklı özellikleri açıklamaya çalışır. Metnin kurgulanması ve anlaşılmasına açıklık kazandırmak için disiplinlerarası çalışmalar yapmak da metin dil biliminin görevleri arasındadır (Şenöz, 2005: 23). Metin dil bilimi aynı zamanda bir şiir, bir öykü, bir dilekçe olsun, her türlü dilsel olguyu metin yapan ölçüt ve kuralları saptar. Böylece çeşitli metin türleri arasındaki ilişkileri araştırır, metinlerin anlamsal yapılarını belirlemeye çalışır (Oraliş ve Ozil, 1992: 37).

0.2.2. Metin Dil Biliminin Tarihi Gelişimi

Metin dil bilimi alanına girecek ilk çalışmaların Antik Yunan'da ve sonrasında Roma'da **retorik** adı altında yapıldığı söylenebilir. Retorik, güzel söz söyleme ve hitabet sanatıdır. Antik Yunan'daki retorik çalışmalarına göre, konuşacak kişi, sunacağı metni gelişigüzel hazırlamaz. Her metin belirli bir aşamadan sonra oluşturulur. Bu aşamalar *fikri bulma (invention)*, *fikirleri düzenleme (disposition)*, *fikirleri açıklamak için uygun ifadeleri seçme (elocution)* ve *ezberleme (memorization)* olarak belirlenmiştir (Beaugrande ve Dressler, 1981: 15). Görüldüğü gibi bu süreçler, metni meydana getirmek için belli bir sıralamayı göstermekte, oluşumundan sunumuna kadar metni bir bütün olarak görmektedir. Metnin içeriğine de ifade edilmesine de önem verilmiş, iyi bir metnin nasıl olması gerektiği ortaya konulmuştur. Beaugrande ve Dressler, retorik çalışmaları ile metin dil bilimi arasında şu benzerlikleri kurmuştur: Her ikisinde de fikirler düzenlenirken sistematik bir kontrol unsuru vardır. Fikirler arasındaki geçiş, bilinçli bir eğitimle gerçekleşir. Her iki inceleme alanında da metin, bir amaca yönelmiş araçtır (Beaugrande ve Dressler, 1981: 15). Aristoteles'in MÖ 345'lerde yazdığı **Retorika** adlı eseri, metin dil bilimi incelemeleri alanındaki ilk eser olarak kabul edilebilir. Aristoteles bu eserinde, genel anlamda edebi sanatlar ve üslup üzerinde durmuş, retorik kavramını açıklamıştır.

İskenderiye dönemindeki filoloji çalışmaları da metin dil bilimi çalışmalarının eski örnekleri olarak kabul edilebilir. Bu filolojik çalışmalarda, derlenen metinler içerik ve biçim yönünden incelenmiş, metinlerde aktarılanların özgün biçimleriyle uyuşup uyuşmadıkları kontrol edilmiş, eksik yerler tamamlanmaya çalışılmıştır (Şenöz, 2005: 15).

Kısacası duygu ve düşünceleri sistemli, güzel, etkili ve doğru söyleme ihtiyacı en eski toplumlardan beri var olan bir ihtiyaçtır. Batı kültüründe *retorik* olarak adlandırılan bu durum Doğu toplumlarında *belagat* olarak karşımıza çıkar. Belagat genel olarak “*söz sahibinin kalbinde olan mananın özünü, ona halel verici ve usandırıcı uzatmadan sakınmak şartıyla ifade etmek, sözün ya da yazının istenilen etkiyi sağlayacak biçimde güzel ve sanatlı olması, dil uzluğu, uz dil olarak*” tanımlanır (Okçu, 2001). Arap dünyasında belagatin gelişmesindeki en önemli unsurlardan biri İslam’dır. İslam dininin kutsal kitabı Kur’an’ın dili Arapçadır. Kur’an’da o zamana kadar Arap nesrinde ve nazmında kullanılmayan çok estetik bir dilin kullanılması, Arap dillileri Kur’an’ın dilini incelemeye itmiştir. Kur’an’ı daha iyi anlamak için geliştirilen tefsir çalışmaları, bir çeşit metin çözümleme çalışmalarıdır. Dini yaymak ve öğretmek için yapılan konuşmaların çok etkileyici ve kusursuz olması gerektiği anlayışı da belagatin gelişmesine katkı sağlamış, her bakımdan mükemmel metinlerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Batı dünyasındaki retorik çalışmaları daha sonraları yerini stilistik (biçem bilimi) çalışmalarına bırakmıştır. Bu alan, araştırmacılar tarafından önce retorik’in bir alt dalı olarak değerlendirilmiş daha sonra dil bilimi çalışmalarının içine dâhil edilmiştir. Stilistik’in dört özelliği vardır: doğruluk, açıklık, güzellik, uygunluk. Yakın geçmişte dil bilimi çalışmaları üslubun keşfedilmesi ve tanımlanmasında bir araç olarak kullanılmıştır. Yaklaşımların çeşitliliğine rağmen, hemen hemen bütün çalışmalar, metnin oluşturulması ya da üretimi için karakteristik seçeneklerin belirlenmesinden kaynaklanan üslupla ilgili kanaatleri yansıtır. Bu yolla bütün tarihî dönem için tek bir metnin, bir yazarın bütün metnlerinin, benzer yazar tarafından oluşturulan metin gruplarının, tipik metinlerin ve hatta bütün kültürlerin tipik metinleri ile onun üslubu araştırılabilir (Parlak, 2009: 4).

Retorik ve biçem bilimi çalışmaları günümüzdeki metin dil bilimi ile ilgili olsa da inceleme alanı, bu bilim dalı ile aynı olmamıştır. Retorik, topluluk önünde etkili konuşma yapmanın yolları; biçem bilimi ise kişinin amacına ulaşması için hangi dil öğelerini nasıl kullanacağı ile ilgilenmektedir. Modern anlamdaki metin dil bilimi çalışmaları, bu iki bilim dalının devamı gibi düşünülebilir. Metin dil biliminde metnin içeriğe uygun düzenlenişi ve anlatımı birlikte incelenmektedir.

Modern metin dil biliminin temelini oluşturan ilk eser Vladimir Propp'un ***Masalın Biçimbilimi*** adlı çalışmasıdır. Propp, Rus masallarında yer alan kahramanların gerçekleştirdikleri eylemleri inceleyerek belli, değişmez işlevleri saptamış ve bunları şema hâline getirmiştir. Propp'un bu tasnifi, birçok dil bilimci tarafından metin çözümlemesinin ilk örneği olarak kabul edilmiştir ve uygulanmıştır (Şenöz, 2005: 16).

1950 yılından sonra metin dil bilimi ile ilgili modern çalışmalar başlamıştır. Bu anlamdaki ilk çalışmayı yapan kişi ise ***Discourse Analysis*** adlı eseriyle Zellig Harris'tir. Harris'e göre dil, cümlelerle sınırlanmış biçimde değil cümleden daha büyük birimler olan *söylemlerle* kullanılmaktadır. Dağınık cümlelerin yerini alan bu *bağıntılı söylemler* tek bir kelimedenden on ciltlik bir kitaba kadar değişik boyutlarda olabilir (Aksan ve Aksan, 1991). Harris bu nedenle ***söylem çözümlemesi (discourse analysis)*** terimini kullanmıştır. Bu yapıda birbiriyle bağlantılı cümle dizileri vardır, bu cümle dizileri eş değerlilik sınıfları ile düzenlenir. Eş değerli öğeler, benzer yapıdaki cümleler arasında ilişki kurarlar. Harris bu incelemesinde *metni*, cümlelerin daha büyük ve daha karmaşık bir şekli olarak düşünmüş ve morfolojik yapıları ön planda tutarak bağlamı göz ardı etmiştir (Akçataş, 2001: 14). Harris'in çalışmasında olduğu gibi bu alanın ilk çalışmalarında öncelikli amaç metindeki gramer yapısını incelemek olmuş, metnin bir iletişim aracı olduğu ikinci plana itilmiştir.

Metin kavramı, K.L. Pike öncülüğünde başlatılan *tagmemik yaklaşımla* daha fazla ön plana çıkmıştır. Bu yaklaşımın temeli, dil incelemelerinde cümlelerin en büyük birlik olarak yeterli olmadığı anlayışına dayanır. Pike'ye göre, dil incelemesi için cümle son derece uygunsuz uygunsuz bir çıkış ya da

varış noktasıdır. Cümleler, daha üst düzeydeki ilişkiler göz önünde bulundurulmadan çözümlenemez (Uzun, 1995: 19). Tagmem, tümcedeki işlevi ile sınırlanan yapısal bir boşluk olarak tanımlanmaktadır. Metnin akışı içindeki yapısal boşluklar ve boşlukları dolduracak uygun biçimsel dizisel ögeler birlikte sunulmaktadır. Tagmem kavramı bir işlev-biçim karışımı olarak ortaya çıkmaktadır. Tagmemiğe göre, dil çözümlemesinde kavramları birbiriyle açıklamak imkânı vardır. Bu yaklaşıma göre, çözümleme başlangıcında dil birlikleri biçimsel birlikler olarak kabul edilir, ancak çözümleme sürecinde aynı birliklerin işlevi de önem kazanır (Uzun, 1995: 19).

Metin kavramını ve metnin işlevini ön plana çıkaran araştırmacılardan biri de Hartmann'dır. Hartmann'a göre iletişim kelimelerle değil metinler aracılığıyla gerçekleştirilir. İletişim yoluyla kurulan etkileşim, bir cümle dizisinin başka bir diziyle kurduğu ilişkiden kaynaklanır (Akçataş, 2001: 16). Hartmann'ın bu görüşü, metnin bildirişim işlevini dikkate alma ve metni bu açıdan inceleme bakımından önemlidir.

Dil incelemelerinde metnin esas alınması gerektiği kanısı yerleştikçe bu konuda bilimsel ölçütlere ihtiyaç duyulmuştur. Almanya'daki Konstanz Üniversitesinde bir araya gelen araştırmacılar *metin grameri* kavramı üzerinde tartışmışlardır. Tartışmanın öncelikli amacı, metin çalışmalarını formüle etmek, yapısal tanımlamaları yapmaktır. Tartışma sonucunda genel bir kurallar sistemi belirlenmesine rağmen metin grameri ile ilgili hüküm vermek için geçerli ölçütler tespit edilememiştir (Beaugrande ve Dressler, 1981: 24).

Metin dil bilimi çalışmalarını sistemleştiren kişi Roland Harweg'dir. Harweg'in ***Pronomina und Textkonstitution*** (*Zamirler ve Metin Oluşturma*) adlı eseri, bir sistem üzerine oluşturulmuştur. Harweg, metin içindeki söz dizimi bağlarını metin olmanın en önemli koşulu olarak kabul etmiş; metni, ses, kelime ve cümlelerin aşama aşama oluşturduğu bir üst düzey olarak değerlendirmiştir. Harweg, "değiştirim yöntemi" adını verdiği bir sistemle cümleler arasındaki ilişkilerin düzenini araştırmıştır. Değiştirim yöntemi, *tekrar, eş anlamlılık, sınıf/örnek, alt sınıf/üst sınıf, neden/sonuç, parça/bütün*

gibi ilişkileri kapsayan oldukça geniş ve karmaşık bir yapıdır. (Beaugrande ve Dressler, 1981: 22). Değiştirim, Harweg'in belirlediği metin modeli bileşenlerinden ilkidir. Harweg'e göre ikinci bileşen, metin içinde yalnızca birbirini izleyen cümleler arasındaki birliktelik ilişkisini değil bir cümle ile metnin tümü arasındaki ilişkiyi içermektedir. Bu inceleme *analiz* (metni parçalara ayırma) ve *sentez* (yeniden birleştirme) olarak iki aşamada gerçekleşir. Harweg'in modelindeki üçüncü bileşen ise konuşucu/dinleyici ilişkisidir (Uzun, 1995: 21).

Yapısalcı anlayışı benimseyen Steinitz, metin içindeki dil bilgisi ve anlam bağları üzerinde durarak metin bağdaşıklığının nasıl sağlandığını incelemiştir. Steinitz *ön biçim* (pro form) adını verdiği zamirlerin metin içindeki gönderim işlevlerini tespit etmiştir. Ona göre metinde birbirini izleyen cümleler arasında aynı gönderime sahip öğelerin bulunması, metin içi bağdaşıklığı gerçekleştirmektedir. Zamirler, cümleler arasında gönderimi sağlayıp metnin anlamının oluşmasına katkıda bulunmaktadır. *Aynı adın yinelenmesi* (bir adam – adam - bu adam); *işaret zamirleriyle yapılan yinelemeler* (bu, şu, o); *metin içinde aynı dil dışı gerçekliğe gönderim yaparak aynı gönderim değerine sahip adlar* (son bahar- bu mevsim) gönderim sağlayan ön biçimlerin en belirgin olanlarıdır (Şenöz, 2005: 24).

H. Weinrich, metin çözümlemesinde *bağımlılık dil bilgisi* (dependency grammar) yöntemini kullanarak metni meydana getiren yüzey yapı öğelerini sınıflandırmış ve listelemiştir. Bu yöntemle göre, cümlelerin işlev taşıyan unsurları yükleme bağlıdır. Weinrich, çözümleme sırasında metin akışı içinde yüklemeleri tespit edip bir liste şeklinde düzenlemiştir. Bu düzenleme ile her cümlelerin yüklemi ve onun alt birimleri bir ağaç diyagramı oluşturmuştur. Weinrich'e göre bir metin iki aşamadan sonra oluşmaktadır. Birinci aşama *textpartitur* olarak adlandırılır, *dikey yapılanma* ve *yatay yapılanma* olarak ikiye ayrılır. İkinci aşama ise *transition* olarak adlandırılır, metindeki benzer ve benzer olmayan geçişlerin saptanmasını içerir (Akçataş, 2001: 18).

Buraya kadar sıraladığımız çalışmalar, dil çözümlemelerinde yapıyı ön plana çıkaran yapısalcı araştırmacıların çalışmalarıdır. Bu çalışmalarda, metin çözümlemesi sırasında bağlam, alıcının durumu dikkate alınmamıştır.

Ancak daha önce metnin tanımını açıklarken vurguladığımız gibi, metin sadece cümlelerden oluşan bir yapı değildir. Metnin içinde olduğu bağlam ve alıcı da metnin bir parçasıdır. Metin her şeyden önce alıcıya bir bilgi vermekle yükümlü iletişim aracıdır, yani metinlerin bildirişim işlevi vardır. İşlevci yaklaşımla metin çözümlemesi çalışması yapan dil bilimciler metnin sadece yapısı ile değil bağlamı ile de ilgilenmişlerdir.

Cümleden büyük birlikleri inceleyen dil çalışmalarında bağlamı dikkate alan araştırmacıların ilki B. Malinowsky'dir. Araştırmacının *durum bağlamı* (*context of situation*) adı verdiği bağlam, hem cümlelerin birbiriyle ilişkisini hem de iletişim ortamındaki bütün unsurları kapsamaktadır. Ona göre, sözcelerin anlaşılabilirliği ancak gerçekleştikleri hayat bağlamı içindeki değerlerinin dikkate alınmasıyla sağlanır (Uzun, 1995: 27-28). Malinowsky'nin *durum bağlamı* modelini geliştiren Firht (1969) ise "koşucunun/dinleyicinin özelliklerini, konuşucunun/dinleyicinin sözel eylemini, konuşucunun/dinleyicinin sözel olmayan eylemini, ilgili nesneleri ve sözel eylemin etkisini" durum bağlamının içindeki unsurlar olarak sıralamıştır.

Petöfi (1971) tarafından geliştirilen metin modeli de işlevci yaklaşımla oluşturulmuştur. Petöfi önce metin içi ögeleri daha sonra da metin dışı ögeleri ele alarak şekillendirmiştir. Metin içi ögelere yönelik *metin yapısı*, metin dışı ögelere yönelik ise *dünya yapısı* kavramını geliştirmiştir. Pötefi'nin modelinde metnin biçiminin yanı sıra metnin amacı ve dış dünyayla bağımlılığı da incelenmiştir (Şenöz, 2005: 26). Petöfi'ye göre metin, anlam, işlev ve yapı bakımından incelenmelidir.

De Beugrande ve Dressler'in ***Introduction to Text Linguistics*** (1981) adlı eseri, metin çalışmadaki işlevci yaklaşımın en önemli örneğidir. Araştırmacılar, kişiler arası iletişimde metnin önemli bir işlevi olduğunu söylemişler ve metnin tanımını genişletmişlerdir. Onlara göre, iletişim kurmaya yarayan her şey, örneğin bir trafik levhası, metin kabul edilmelidir. De Beugrande ve Dressler'e göre metin olmanın yedi kurucu ölçütü vardır: *bağdaşıklık, tutarlılık, amaçlılık, kabuledilebilirlik, durumsallık, bilgisellik, metinlerarasılık*. Araştırmacılar, bu yedi ölçütün her birini ayrı bir bölümde açıklamış ve örneklendirmişlerdir. Bu kurucu ölçütlerin yanında *verimlilik*,

etkililik, uygunluk gibi metin düzenleyici ilkeler de tespit etmişlerdir. Bu eser, günümüzdeki metin dil bilimi çalışmalarının büyük çoğunluğuna kaynak teşkil etmektedir.

Some Aspects of Text Grammars (1972) adlı eserinde, metnin açıklanmasında cümle gramerinin tatmin edici sonuçlar sağlamadığını belirten Van Dijk, metnin bir bütün olarak oluşturulmasını sağlayan şeyin büyük yapı olduğunu vurgulamıştır. Araştırmacı, bir önermeler dizisinden bahsederek, derece derece genişletilen bir ana fikir aracılığıyla metindeki anlamın başatılması gerektiğini öne sürmüştür. Önermeler arasında bulunması gereken çeşitli anlam ilişkileri üzerinde duran Dijk, bu ilişkilerden bazılarının metnin yüzey yapısıyla ilgili olduğuna bazılarının ise bağlamla ilgili özel ve genel bilgiler yardımıyla ortaya konacağına işaret etmiştir. Metnin yüzey yapısındaki dil bilgisel ilişkilerin incelenmesini içeren küçük yapı incelemeleri büyük yapı ile ilgili gerekli verileri sağlayacak düzeyde değildir. Bu yüzden yönteminde kavramsal psikolojiden yararlanır. Dijk, küçük yapı ve büyük yapı düzeyindeki çözümlemeleri birbirine bağlamak için *büyük yapı kuralları* adı altında bazı kurallar geliştirmiştir. Metnin açıklanmasında biçimsel ve anlamsal düzey bulunması gerektiğini kabul eden araştırmacı ayrıca bu iki ölçütü tamamlayan bir kullanım düzeyinin bulunması gerektiğini söyleyerek metnin bir iletişim bağlamında üstlendiği görevlerin de dikkate alınması gerektiğini vurgulamıştır. Bu yüzden bu metotta konuşucu ve dinleyicinin dünya bilgisine başvurulmaktadır (Parlak, 2009: 14; Uzun, 1995: 32-33).

Halliday ve Hasan (1976) da dilin işlev yönünü öne çıkaran araştırmacılarıdır. Onlara göre dilin *fikirsel işlev (ideational)*, *metinsel işlev (textual)* ve *kişiler arası işlev (interpersonal)* olmak üzere başlıca üç işlevi vardır. Dil, kişiler arası işlev aracılığıyla toplumdaki bireyler arasında ilişki kurar. Fikirsel işlev aracılığıyla kişiler arasındaki bilgi aktarımını gerçekleştirir. Metinsel işlev aracılığıyla da bağlama uygun söylemler oluşturur (Halliday ve Hasan, 1976: 26-27). Halliday'e göre dilin metinsel işlevi, diğer işlevlerden daha önemlidir. Metinsel işlev, toplumsal bağlamla ilgilidir. (Uzun, 1995: 29). Halliday ve Hasan'ın ***Cohesion in English*** adlı eseri, metin incelemelerinde

model olarak alınan eserlerden biri olmuştur. Araştırmacılara göre metin bütünlüğünün sağlanmasında ve kurulmasında kullanılan tek ölçüt bağdaşıklık. Bağdaşıklık, metinlerdeki anlam bağlantılarını ortaya çıkarmakta ve cümlelerden oluşan bir dizinin metin olması için doğru bir biçimlendirme (texture) sağlamaktadır (Halliday ve Hasan, 1976: 2-4). Yani Halliday ve Hasan'a göre metin olmanın tek koşulu *bağdaşıklık*tır.

Günümüzdeki metin dil bilimi çalışmaları genel olarak başlıca iki eserden yararlanılmakta, bu eserlerdeki konu başlıkları inceleme alanı olarak seçilmektedir. Bu eserler, Halliday ve Hasan'ın *Cohesion in English*, De Beugrande ve Dressler'in *Introduction to Text Linguistics* adlı eserleridir. Halliday ve Hasan'a göre metin değerlendirmelerinde kullanılması gereken tek ölçüt bağdaşıklık. De Beugrande ve Dressler'e göre metin değerlendirmelerinde kullanılması gereken ölçütler bağdaşıklık, tutarlılık, amaçlılık, kabuledilebilirlik, bilgisellik, durumsallık ve metinlerarasılıktır. Bu ölçütlerden bağdaşıklık ve tutarlılık doğrudan metinlerin kurgulanışı, cümlelerin kuruluşu, olayların sıralanışı ile ilgilidir. Bu iki özellik, metnin yüzey yapısını ve derin yapısını ilgilendirmekte, bu iki yapı arasında uyum sağlayarak metindeki anlamı oluşturmaktadır. Bir söz/yazı parçasını metin yapan en önemli özellik, metindeki cümlelerin bağdaşık ve tutarlı olmasıdır. Bu nedenle metin dil bilimi çalışmaları bu iki inceleme alanı ön plana çıkarılmaktadır.

0.3. METİN DİL BİLİMİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Yukarıda metin dil biliminin tarihi gelişimini açıklarken bu alanda yurt dışında yapılan en önemli çalışmaları da sıralamış olduk. Bundan dolayı incelememizin bu bölümünde ülkemizdeki metin dil bilimi çalışmaları hakkında kısa bilgiler vereceğiz. Dede Korkut Hikâyeleri ile ilgili olarak günümüze kadar çok sayıda çalışma yapılmış ve bu çalışmalar, konu hakkında yapılan birçok yayında tanıtılmıştır. Söz konusu yayınların tamamını ele almak, başlı başına bir eser olacaktır. Bu nedenle

incelememizin bu bölümünde sadece metin dil bilimi ile ilgili çalışmalara yer vereceğiz.

Cohesion in Turkish: A Survey of Cohesive Devices in Prose Literature (1987) Fuat Altunkaya tarafından hazırlanan bu doktora tezi, metin dil bilimi alanında ülkemize yapılan ilk sistemli çalışma olarak kabul edilebilir. Çalışmada Halliday ve Hasan'ın *Cohesion in English* adlı eserinde orta koyduğu *gönderim*, *eksilti*, *değiştirim*, *bağlaçlar*, *sözcüksel bağdaşıklık* gibi unsurlar, ***Cohesion in Turkish*** adıyla Türk dili açısından incelenmiştir.

Türkçede Bazı Metindilbilimsel Görünümler Üzerine (1990) Leyla Subaşı bu bildirisinde, ***-lp*** zarf-fiil ekinin cümlelere kattığı *neden-sonuç*, *koşul*, *içinlik*, *özelleştirme* gibi anlamlar incelenmiş ve bu ekin metin tutarlılığına katıkıda bulunan bir dil ögesi olduğu belirtilmiştir. Uzun'a göre ***-lp*** zarf-fiil eki, bir çeşit bağlama ögesidir.

A Text Linguistic Approach to the Analysis of Turkish Literary Narratives with Emphases on Coherence (1991) Bu çalışma, Gülsev Pakkan tarafından hazırlanan bir doktora tezidir. Çalışmada, De Beugrande ve Dressler'in belirlediği ölçütler göz önünde bulundurularak bazı hikâyeler bağdaşıklık görünümüleri bakımından incelenmiştir.

Metindilbilimsel Yaklaşımla Yazınsal Bir Metni Çözümleme Denemesi (1992) Meral Ozaliş ve Şeyda Ozil'in hazırladığı bu çalışmada Ferid Edgü'nün *Olanak-Siz* adlı öyküsü üzerinden metin dil bilimi çözümlemesi yapılmıştır. Çalışmada, eseri meydana getiren cümleler arası bağlar üzerinde durulmuştur.

İlkokul Öğrencilerinin Özet ve Hatırlatma Metinlerinde Bağdaşıklık Sorunu (1992) İlknur Keçik, bu araştırmasında ilkokul öğrencilerinin özet ve hatırlama metinlerini, bağdaşıklık sorunları bakımından incelemiştir. Çalışmada, öğrenci gruplarına bağdaşıklık açısından iyi ve kötü durumda olan iki farklı metin verilmiş daha sonra da bu metinlerin özetlenerek yazılması istenmiştir. Elde edilen yeni metinler, "gönderim" bakımından incelenmiştir.

Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı (1995) Leyla Subaşı Uzun tarafından hazırlanan bu eser, Orhun Yazıtları'nın metin dil bilimi ölçütlerine göre incelendiği önemli bir çalışmadır. Çalışmanın bağdaşıklık bölümünde genel olarak Halliday ve Hasan'a bağlı kalınmakla birlikte Türkçenin eklemeli yapısı nedeniyle bazı yeni inceleme alanları eklenmiştir. Tutarlılık bölümünde ise cümleler arasındaki anlam ve mantık ilişkileri incelenmiştir. Çalışmadaki tespitler, ağırlıklı olarak Tonyukuk Yazıtı'ndan verilen örneklerle desteklenmiştir.

Edinim Sürecinde Bağdaşıklık (1995) Seda Karabağ ve Selçuk İşsever'in gelişim dönemindeki çocukların dil kullanımında bağdaşıklık unsurlarını incelediği çalışmadır. Araştırma 48-54 ve 54-60 aylık çocuklar üzerinde yapılmıştır. Çocukların değişik resimlere bakarak anlattıkları hikâyeler, Halliday ve Hasan'ın bağdaşıklık tasnifine göre incelenmiştir.

Kullanımsal İşlevleri Açısından Türkçedeki Bağlaçlar (1995) Bağdaşıklığın önemli unsurlarından biri olan bağlama öğelerinin incelendiği çalışma, Selçuk İşsever tarafından hazırlanmıştır. İşsever bu çalışmada Türkçedeki bağlama öğelerini Halliday'ın dil işlevleri tasnifine göre (düşünsel, metinsel, kişilerarası) sınıflandırmış, bağlaçların cümleye kattığı anlamları örneklendirmiştir. Çalışmanın veri tabanını oluşturan sözlü metinler, TRT televizyonunda yayımlanan *Gecenin Konukları* adlı söyleşi programından alınmıştır.

Türkçede Söylem Yapısı ve Artgönderim (1997) Lütfiye Oktar ve Semiramis Yağcıoğlu bu çalışmalarında, açıklayıcı anlatım biçimli yazılı metinlerde art gönderim kullanımının dağılımını yapmış, art gönderim türlerinin retorik farklılığı üzerinde durmuşlardır.

A New Outlook to The Reading Texts Used in State Senior Schools in Turkey in Terms of "Cohesion" (1998) Günfer Mendoza tarafından hazırlanan bu doktora tezinde, ülkemizdeki devlet liselerinin 1. sınıfında okutulan İngilizce ders kitaplarının okuma eğitimi ile ilgili bölümleri, metin bağdaşıklığı açısından incelenmiştir. İngilizce olarak hazırlanan çalışmada Halliday ve Hasan'ın belirlediği bağdaşıklık unsurları dikkate alınmıştır.

Metin Oluşum Sürecinde Gönderimsel Bağdaşıklık Değeri (2000) Nilüfer Gültekin, bu çalışmasında metin içinde gönderim ögelerinin değerini ve bu ögelerin tutarlılığı nasıl etkilediğini incelemiştir. Çalışmada bir gazetenin köşe yazıları arasından rastgele seçilen 10 makale veri tabanı olarak alınmış ve merkezleme kuramı ilkeleri doğrultusunda analiz edilmiştir. Çalışmanın temel varsayımı *sözcelerin belli merkezler içerdiği ve bu merkezlerin aralarındaki geçi şler yardımıyla metin içinde bir tutarlılık oluşturduğudur.*

Dokuzuncu Hariciye Koğuşu Romanı Üzerine Bir Metin Dil Bilim İncelemesi (2001) Bu çalışma, Ahmet Akçataş tarafından hazırlanan bir doktora tezidir. Çalışmada Halliday ve Hasan'ın belirlediği bağdaşıklık unsurları esas alınmış ve Dokuzuncu Hariciye Koğuşu romanı bu doğrultuda incelenmiştir.

Boğaç Han Destanı'nın Metin Dil Bilimsel Yaklaşımla Çözümlemesi (2002) Nesrin Kaya'nın hazırladığı bu makale, başlıca inceleme konumuz olan Dede Korkut Hikâyeleri üzerine yapılan bir metin dil bilimi çalışmasıdır. Çalışmada Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, "yineleme, gönderim, aynı sözlük alanından sözcük kullanma, kişi ve zaman ekleri" bakımından incelenmiştir.

Metin Bilgisi (2003) Doğan Günay, bu çalışmasında metin kavramını ve metnin yapısını incelemiştir. Günay'a göre bir metin büyük yapı ve küçük yapı olmak üzere iki farklı yapıdan oluşmaktadır.

Türkçe Metinlerde Bağdaşıklık ve Tutarlılık (2003) İrem Onursal'ın hazırladığı bu çalışma metin, söylem, bağdaşıklık ve tutarlılık terimlerinin ne olduğunu açıklayan ve örnek cümleler üzerinde bağdaşıklık, tutarlılık görünümlerini tespit eden bir çalışmadır.

Metindilbilimi, Metindilbilimsel Bağdaşıklık ve Haldun Taner'in 'Onikiye Bir Var' Adlı Öyküsünde Metindilbilimsel Bağdaşıklık Görünümleri (2004) Bülent Özkan'ın hazırladığı bir çalışmadır. Haldun Taner'in *Onikiye Bir Var* adlı hikâyesindeki bağdaşıklık görünümleri Uzun 1995'teki sınıflandırma dikkate alınarak incelenmiştir. Çalışmada ayrıca metin dil biliminin tanımı üzerinde de durulmuştur.

Metindilbilim ve Türkçe (2005) Canan Ayata Şenöz'ün metin dil biliminin doğuşu ve gelişimi hakkında teorik bilgiler verdiği önemli bir çalışmadır. Çalışmada metin dil bilimi alanında yurt dışında yapılmış belli başlı araştırmalara yer verilmiş, metin dil bilimi çalışmalarının Almanya dışındaki ülkelere yayılması işlenmiştir. Şenöz ayrıca metin dil diliminin uygulama alanları, metin dil bilimindeki son eğilimler ve ülkemizdeki dil bilimi çalışmaları hakkında bilgiler vermiştir.

İlköğretim Öğrencilerinin Öyküleyici Anlatımlarında Bağdaşıklık, Tutarlılık ve Metin Elementleri (2005) Eyyüp Coşkun tarafından hazırlanan bir doktora tezidir. Çalışmada ilköğretim 5. ve 8. sınıfta öğrenim gören farklı sosyoekonomik düzeylerdeki öğrencilerin öyküleyici anlatımları, bağdaşıklık, tutarlılık ve metin elementleri açısından değerlendirilmiştir. Öğrencilerin yazdıkları hikâyelerin değerlendirilmesinde “Bağdaşıklık Düzeyi Değerlendirme Ölçeği”, “Hikâye Elementleri Değerlendirme Ölçeği”, “Öyküleyici Anlatım Tutarlılık Değerlendirme Ölçeği” isimli ölçekler kullanılmıştır.

Vire Hikâyesi Üzerine Metin Dilbilimsel Bir İnceleme (2005) Engin Yılmaz ve Nadira Jahiç'in Ömer Seyfettin'in *Vire* adlı hikâyesinin bağdaşıklık ve tutarlılık bakımından incelediği çalışmadır. Engin Yılmaz, Sait Faik'in “Bir İlbahar Hikâyesi” (Yılmaz, 2007) ve “Karanfiller ve Domates Suyu” adlı hikâyeleri üzerine de metin dil bilimi incelemesi yapmıştır (Yılmaz, 2005).

Metindilbilim Açısından Bir Çözümleme (2006) Hülya Aşkın Balcı'nın bu çalışması, Murat Soyak'ın *Acı Ceviz* adlı hikâyesinin metin dil bilimi açısından çözümlemesini içermektedir. İncelemede öyküdeki eksilti yapılar, örtük yapılar, art gönderimler ve sıralı düzene bağlı dönüşümler incelenmiştir.

Peyami Safa'nın “Yalnızız” Adlı Romanının Metindilbilimsel Çözümlemesi (2006) Tazegül Demir'in bu çalışması, Peyami Safa'nın *Yalnızız* romanı üzerine yapılan metin dil bilimi incelemesidir. Çalışmada, Doğan Günay tarafından ortaya konulan (Günay, 2003) bağdaşıklık unsurları incelenmiş, tutarlılık görünümleri üzerinde durulmamıştır.

Ahmet Mithat Efendi'nin Tiyatrolarında Metindilbilimsel Görünümler (2006) Alper Bahtiyaroğlu tarafından hazırlanmıştır. Ahmet Mihmat Efendi'nin tiyatroları üzerine yapılan bir metin dil bilimi incelemesidir. Çalışmada tiyatro tarihçesi hakkında bilgiler verildikten sonra Ahmet Mithat'ın tiyatrolarındaki kişi kadrosu ve olay örgüleri açıklanmıştır. Bağdaşıklık unsurları olarak ise Günay 2003'te belirtilen unsurlardan “artgönderim, örtük yapılar ve bağıntı öğeleri” incelenmiştir.

Metin İncelemesinde Söylembilim Yöntemi “Binbir Gece Masalları Üzerine Bir Uygulama (2008) Yusuf Karataş'ın bu çalışması, Binbir Gece Masalları'nın metin dil bilimi ilkelerine göre incelendiği bir çalışmadır. Çalışmada önce metin dil bilimi ve Arap metin dil bilimi hakkında bilgi verilmiş daha sonra ise Binbir Gece Masalları üzerinde inceleme yapılmıştır. İncelemenin bağdaşıklık bölümünde Halliday ve Hasan'ın belirlediği bağdaşıklık unsurları dikkate alınmıştır.

Türkçe Derlemlerdeki Artgönderimlerin Tümdengelimli ve Tümevarımlı Yöntemlerle Çözümlemesi (2008) Savaş Yıldırım'ın bilgisayar mühendisliği alanında hazırladığı bu çalışma, son yıllarda büyük bir gelişme gösteren bilgisayar destekli dil çalışmalarının güzel bir örneğidir. Çalışmada, Türkçe metinlerdeki art gönderime dayanan ilişkilerin bilgisayar aracılığıyla çözümlemesi üzerinde durulmuştur.

Türkçede Boş Artgönderimin Söylem-Edimbilimsel İşlevleri (2008) Aytaç Çeltekin tarafından hazırlanmıştır. 2004-2006 yılları arasında yayımlanan altı biyografi kitabının veri tabanı olarak seçildiği ve bu metinlerdeki boş art gönderim kullanımının tespit edildiği bir çalışmadır. Veri tabanı olarak kullanılan metinler söylemlere ayrılmış daha sonra da bu söylemler arasındaki ilişkilerde boş art gönderimlerin rolü incelenmiştir.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun “Yaban” Adlı Romanının Metindilbilimsel Çözümlemesi (2008) Selma Erdağı tarafından hazırlanan bu çalışma, Yakup Kadri'nin *Yaban* adlı romanı üzerine yapılmış bir metin dil bilimi incelemesidir. İncelemede “art gönderim, yineleme, ön gönderim, eksilteli yapılar, bağıntı öğeleri ve örtük yapılar” incelenmiş; metinlerarasılık

kuramları ile Yaban romanı arasındaki ilişki incelenmiştir. Sadece bağdaşıklık unsurları üzerinde durulmuş, metin tutarlılığı incelenmemiştir.

Ömer Seyfettin Öykülerinde Artgönderim Kullanımı (2008) Selma Elyıldırım bu makalesinde Ömer Seyfettin'in öykülerindeki art gönderimlerin incelemiştir. Çalışma için Ömer Seyfettin'in altı farklı öyküsü veritabanı olarak alınmış, bu öykülerdeki zamir, sıfat, karşılaştırma, değiştirim, eksilti gibi yollarla yapılan art gönderimlerin sayısı tespit edilerek yorumlanmıştır.

Kutadgu Bilig'in Metindilbilimsel Yapısı (2009) Hatice Parlak tarafından hazırlanan bu doktora tezi, Türk kültür ve edebiyat tarihinin en önemli eserlerinden biri olan Kutadgu Bilig'in metin dil bilimi ölçütlerine göre incelendiği çalışmadır. Çalışma, Kutadgu Bilig'in konu bütünlüğü dikkate alınarak seçilen 3500 beyit üzerinde gerçekleştirilmiştir. Sonunda metin dil bilimi alanındaki belli başlı terimleri içeren bir sözlüğün bulunduğu çalışmada genel olarak Uzun 1995'te kullanılan konu başlıkları ve inceleme alanları esas alınmıştır.

Okuma Eğitiminde Metin Dilbilimin Kullanımı (2009) Kasım Caner Usta'nın bu çalışmasında, deney grubu ve kontrol grubu olarak belirlenen iki grup 8. Sınıf öğrencisi üzerinde metin dil bilimi temelli metin çözümleme öğretiminin okuduğunu anlama ve yorumlama düzeylerine etkisi araştırılmıştır.

0.4. DEDE KORKUT HİKÂYELERİ

Muharrem Ergin, Dede Korkut'un önemini vurgulamak için Fuat Köprülü'nün şu sözünü nakleder: *Bütün Türk edebiyatını terazinin bir gözüne, Dede Korkut'u öbür gözüne koysanız, yine Dede Korkut ağır basar* (Ergin, 2002: 5). Dede Korkut, sadece bir edebiyat eseri değil; aynı zamanda bir tarih, sosyoloji, kültür ve dil eseridir. Türk sosyal hayatının renkli bir tablosu olan Dede Korkut, Türk milletinin ortak zevkiyle gelişip şekillenmiş milli bir metindir, hazinedir. Eserdeki her olay parçası, her kelime, Türk kültür ve

tarihine açılan ve Türk'ün canlı yaşamını gözler önüne seren bir pencere gibidir.

Dede Korkut Kitabı'nın Fleischer tarafından bulunan Dresden nüshasında bir giriş ve on iki hikâye; Ettore Rossi tarafından bulunan Vatikan nüshasında ise bir giriş ve altı hikâye bulunmaktadır. Bu hikâyelerin her biri tek başına bağımsız ve tamam bir hikâye olarak karşımıza çıkmakta ve aynı zamanda hepsi birden büyük bir bütün, **makro metin** (Üstünova, 2008b), oluşturmaktadır. Bu bütünün konusu maceraları, yaşayışı ve hayat görüşleri ile geniş Oğuz topluluğudur (Ergin, 1994: 23). Her hikâye genel bir Oğuz beyinin üzerine kurulmuştur ama diğer Oğuz beyleri de bir şekilde hikâyelerde yer almıştır. **Korkut** isimli bir Türk şairinin **boy** adı verilen bu hikâyelerin bir çeşit müellefi olduğu düşünülmektedir. Bu ozana ait olan hikâyeler, zaman ilerledikçe Oğuz geleneğinde gelişip halkın ortak malı olmuştur. Hikâyelerden çıkardığımız kadarıyla Dede Korkut (Korkut Ata, Dede, Dede Sultan, Dedem Korkut), Hz. Muhammet zamanına yakın bir zamanda Oğuz halkı içinde yaşamış velayet sahibi, kâhin, bilge, hikmetli ve güzel sözler söyleyen bir ozandır. En zor zamanlarda, görüşleriyle Oğuz halkına yol gösteren, "*Oğuz kavminin müşkülünü halleden*", bütün Oğuz üzerinde birleştirici rolü olan yüce bir kişiliktir.

Genel bir ifade ile hikâyelerin başkahramanı **Salur Kazan**'dır. Salur Kazan, Bayındır Han'ın damadıdır, İç Oğuz ve Taş Oğuz beylerinin tamamı Kazan'a bağlıdır. Salur Kazan "*kırış günü önden tepen alptir*". Hikâyelerden üçü Salur Kazan'la ilgilidir, diğer beş hikâyede ise sadece adı geçmektedir*. Hikâyelerdeki Salur Kazan'ın Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan olduğu düşünülmektedir (Ercilasun, 2002). Bayındır Han ise bütün Oğuz ülkesinin hükümdarı olmasına karşın hikâyelerde ikinci planda kalmıştır. Hikâyelerdeki en önemli rolü, akın isteyen Oğuz beylerine izin vermek, şölenler düzenleyerek Oğuz beylerini ağırlamaktır.

Şöklı Melik, Oğuz beylerinin en büyük düşmanıdır. **Arşun oğlu Direk Tekür**, **Kara Tüken Melik**, **Kara Arslan Melik**, **Buğaçuk Melik**, diğer önemli

* Ayrıntılı bilgi için bk. ERCİLASUN, Ahmet Bican; "Zikredilen Şahıslara Dayanılarak Dede Korkut Boylarının Kronolojik Sıralaması" Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1998, 2004, s.61-69.

düşmanlardır. Bazı araştırmacılar, bu düşmaların isimlerinin Türkçe olmasından hareketle bunların Rum veya Gürcü beyleri değil, Müslüman olmayan diğer Türk topluluklarının beyleri olduğunu ileri sürmüştür (Daşdemir, 2000: 19). Oğuzların bu düşmanlarla mücadelesi kişisel sebeplerden kaynaklanır, mücadelelerde öncelikli amaç din değildir. Her ne kadar ele geçirilen düşman kalelerindeki kiliseler yıkılıp yerine mescit yapılsa da akın düzenlenmesindeki öncelikli amaç kiliseleri yıkmak değildir.

Dede Korkut Kitabı, Oğuz beylerinin şahsiyetinde Oğuz halkının kültürüne ve yaşayışına ilişkin çok önemli bilgiler içermektedir. Ergin'e göre, hikâyelerin **Oğuzname** olarak adlandırılması; kahramanların ikinci planda Oğuz halkının ise birinci planda olduğunun en önemli kanıtıdır. Hikâyelere göre, Oğuzlar boylar hâlinde yaşamaktadır. Her boyun bir beyi vardır. Genellikle beylerin üç yüz, bey oğullarının ise kırk kişiden oluşan maiyeti, yakın silah arkadaşı vardır. Beylerin hanımlarının yanında da devamlı kırk ince belli kız vardır.

Yine hikâyelerden öğrendiğimize göre Oğuz halkının temel geçim kaynağı hayvancılıktır. Özellikle beylerin *katar katar, tümen tümen, tavla tavla* şeklinde ifade edilen atları, devleri ve koyunları vardır. Bu hayvanların bakımı ile ilgilenen *çobanlar, sarvanlar* vardır. Bir yiğitlik gösteren veya evlendirilen oğullara da bu hayvanlardan bağışlanır. Hayvan sahibi olmak, yeni bir aile kurmuş olmanın, bir birey olmanın en önemli göstergelerinden biridir.

Aile, son derece önemlidir. Tek eşlilik hâkimdir. Karı koca birbirine sevecen ve saygılı bir şekilde hitap eder. Erkek egemen bir toplum olmakla birlikte eşlerin beyler üzerinde etkisi büyüktür. Hanımlar, beylerine karşı hesap sorabilmekte, yeri gelince akıl verebilmektedir. Oğlu kızı olmayan Allah tarafından dışlanmıştı. Çocuk, itibar sahibi olmanın göstergesi, geleceğin teminatıdır. Baba, evin tahtı, evin dayanağıdır. Ana hakkı, Tanrı hakkı gibi mukaddestir. Oğulun en önemli görevi, babasının adını yürütmektir. Oğul, babanın yerine yetişendir; babasının iki gözünden biridir. Babasının sözünü dinlemeyen oğul, hoş karşılanmaz. Kızlar, anadan görerek öğüt alırlar. Allah'ın emri Peygamber'in kavliyle kız istenir. Kız ailesi, kızlarına karşılık mal ister. Beşik kertmesi bir gelenek olarak yaşamaktadır.

Düğünlerden önce *küçük düğün* denilen nişan töreni yapılır, nişanda yüzük takma geleneği vardır. Gelin için kaynanası ve kayın babası, kendi anne ve babasından daha önemlidir. İffet ve namus en önemli kavramlardandır. İffetini kaybetmektense canını kaybetmek tercih edilir.

Erkeklerin toplum içinde değer kazanmasının ön şartı kahraman olmalarıdır. Kan dökmeyen, baş kesmeyen, aç doyurmayan, hüner göstermeyen erkekler, toplumda yer sahibi olamaz; divana çıkamazlar. Bir erkeğin ailesinden birinin kâfir illerinde tutsak kalması, ailenin kalan erkekleri için en büyük utanç kaynağıdır. Günümüzdeki genel anlayıştan farklı olarak Dede Korkut'ta *erkekler ağlar*. Oğlunu kaybeden Oğuz beyleri, sarıklarını yere çalarak "*bögürü bögürü*" ağlarlar. Ağlamak, erkekler için bir zayıflık göstergesi değildir. Erkeklerin tasvirinde kuvvet ve cesaret ön plana çıkmıştır. Erkekler asla ufak tefek veya çirkin değildir *cılasundur*. Örneğin Aruz Koca o kadar iridir ki altmış koyun derisinden kürk yapsa topuklarına varmaz, altı koyun derisinden külah yapsa kulaklarını örtmez. Beyrek, Kan Turalı, Kara Çekür ve oğlu Kırk Kınuk o kadar yakışıklıdır ki yüzlerini örtüyle kapatarak gezerler. Kahramanlar çok güçlüdür, tek başına büyük ordulara karşı dahi savaşabilirler. Dede Korkut'taki erkek kahramanlar, genel bir *alp tipini* temsil etmektedir. Kahramanların alplığa geçişi (Duymaz, 2004) bir olay parçası olarak mutlaka metnin içinde yer almıştır.

Hikâyelerdeki ortak unsurlar da fazladır. Hem Dirse Han'ın hanımı hem de Boyu Uzun Burla Hatun, çocukları için aynı ağdı yakar. Boğa ile dövüşmeleri sırasında Boğaç Han da Kan Turalı da aynı şeyi düşünür. Hem Kan Turalı hem de Kazan, savaş sırasında göz kapağından yaralanırlar ve kendilerine yardıma gelen eşlerini tanımazlar. Esir olan kişiler genellikle on altı yıl tutsak kalır. Beyrek ve Kan Turalı'nın evleneceği kızlarda aynı özellikler aranmıştır. Hem Banu Çiçek hem de Selcen Hatun iyi at binen, kılıç kuşanan *savaşçı kadın tipi* (Öncül, 2008) olarak karşımıza çıkar. Uruz ve Segrek, "*ana hakkı Tanrı hakkı olduğu*" için çok sinirlenmelerine rağmen annelerine zarar vermekten kaçınmışlardır. Oğuz'daki her önemli olay mutlaka casuslar tarafından kâfirlere bildirilir. Beyler uykuya dalınca zor uyanır, çok uyudukları için beylerin uykusu "*küçücük ölüm*" olarak adlandırılır.

Kâfire saldırmadan önce mutlaka arı sudan abdest alınarak iki rekât namaz kılınır ve Hz. Muhammet'e salâvat getirilir. Fethedilen kalenin kilisesi varsa yıkılır ve yerine mescit yapılır. Tutsak olan yiğitler, oğlu veya kardeşi tarafından kurtarılır. Bu tutsaklık durumu, oğul veya kardeş büyüyünceye kadar gizlenir. Ava çıkmak, ata binip iyi ok atmak en büyük hüner göstergesidir. Bütün hikâyeler, mutlu sonla bitmektedir. Her hikâyenin sonunda Dede Korkut gelerek boy boylayıp soy soylar, dua eder. Edilen dualar genellikle aynı cümlelerden oluşur.

Muharrem Ergin'e göre hikâyelerde Azerî sahasının Terekeme ağız özellikleri görülmekte; metni okuyan kişi kendisini Terekeme topluluğu içinde zannetmektedir (Ergin, 1997: 355). Zeynep Korkmaz'a göre de hikâyelerin yazıya geçirilmesinde kullanılan dil Eski Anadolu Türkçesinin Azerbaycan ağızıdır ve hikâyelerde dil-üslup açısından birbirini tamamlayan iki unsur göze çarpmaktadır: 1) Eski Türk şiirinin ve Türk halk edebiyatının üslubu canlı tutan, ona renk katan anlatım özelliklerini nefsinde toplamış olması, 2) Dilin üslup yönünden göçebe Oğuz boylarının yaşayış biçimine ve sosyal değerlerine ayak uyduracak bir yapıya sahip olması (Korkmaz, 2004). Konuşma dilinin özelliklerini taşıyan eserde kullanılan cümleler genellikle kısadır. Soyut ve karmaşık betimlemeler yerine somut betimlemeler tercih edilmiş, düşüncelerin anlatılmasında üstü kapalı, dolambaçlı yollara başvurulmamış, doğrudan anlatım yapılmıştır. Dede Korkut'un üslubunu canlı kılan özelliklerden biri de ses benzerliklerinden ve ses uyumlarından yararlanılmış olmasıdır. Anlatılmak istenileni daha etkili ve kalıcı kılmanın en estetik yollarından birisi tekrarlardır. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde de değindiğimiz gibi Dede Korkut'ta bu tür tekrarlarla çok fazla karşılaşılmaktadır. Korkmaz, Dede Korkut'a eşsiz güzellikte bir üslup kazandıran etmenlerden birinin de eserdeki deyim, atasözü gibi kalıplaşmış sözler olduğunu söyler. Korkmaz'a göre bu teknik, eserin dilini yalnız şekil bakımından değil, muhteva bakımından da sanatlı halk dilinin doruğuna yükseltmiştir (Korkmaz, 1995: 512). Umay Günay'a göre ise Dede Korkut'taki üslup, değerlendirme ve sınıflandırmaların üzerinde, kendi adıyla anılan seçkin ve örnek bir üsluptur (Günay, 1998).

Hikâyelerdeki genel coğrafya Doğu Anadolu ve Kafkaslardır. İslamî unsurların azlığı ve bazı coğrafî isimler göstermektedir ki hikâyelerin asıl oluşum yeri Anadolu değil Oğuzların IX-XI. yüzyılda yaşadıkları Sırderya (Seyhun) bölgesidir (Ergin, 1995: 55). Oğuzların eski yurdunda oluşmaya başlayan veya oluşan hikâyeler, ozanların dilinde yeni yurtla bütünleşmiş ve kaynaşmıştır. Oğuzların Anadolu'daki yeni mücadeleleri ve yaşantıları, hafızalarındaki destan parçaları ile birleşmiştir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde net olarak bir zaman veya mekân tespit edilememesinin en önemli nedenlerinden biri de bu birleşmedir. Kısacası Dede Korkut Kitabı'nda yer alan hikâyeler, genel anlamda iki farklı zaman ve iki farklı mekânın ürünüdür (Boratav, 1958).

Dede Korkut Hikâyeleri'nin en önemli kaynağı, ister Orta Asya'da ister Anadolu'da ister de Rumeli'de yaşıyor olsun, Türk halkının bizatihi kendisidir. Halkın benimsediği, sahiplendiği hiçbir değer, varlık yok olmaz; gelişir, değişir ama büyür ve devamlılık kazanır. Türk'ün yaşadığı her coğrafyada Dede Korkut Kitabı'nda bir parça olması bu yüzdendir. Bunların isimlerinin Dede Korkut kitabından farklı şekilde *“İza Berilediren Nesilsiz, Makav, Yekegöz, Kellegöz, Gözü Tepede, Azarıl Masalı, Bamsım Birek, Imra, Bey Börek, Alpamış, Alıp Manaş Al Kavak Kızı, Akkavak Kızı, Salur Kazan Baba, İtemen, Tepeli Beg ...”* olarak karşımıza çıkması da yukarıda işaret ettiğimiz değişme ve gelişmenin ürünüdür. Türk halkı, sahip olduğu bu kıymetli hazineyi, nesilden nesle nakletmeyi bir görev bilmiştir, bilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BAĞDAŞIKLIK

Metin, değişik cümlelerin arka arkaya sıralanmasından oluşan bir topluluk değildir. Cümleler arasındaki anlam, yapı, mantık bağları metni meydana getirir. İyi kurgulanmış metinlerde, bir cümlenin tam olarak anlaşılması ve yorumlanması kendisinden önceki veya sonraki cümlelerle doğrudan ilişkili olur. Kısacası metni meydana getiren cümleler değişik açılardan birbirine bağlıdır. Örneğin “*Çok hastaymış, eve gitti.*” şeklindeki anlamlı bir birimde iki cümle arasında bir mantık ve anlam bağlantısı vardır. Okuyan veya dinleyen kişi bu anlamlı birimle karşılaşınca *hasta olmak* ve *eve gitmek* arasında mantık bağlantısı kuracak ve sebep-sonuç ilişkisi ile bu iki cümleyi bağlayacaktır. “*Eve gitti çünkü çok hastaymış.*” şeklindeki anlamlı bir birimde ise iki cümle arasında anlam ilişkisinin yanında gramatikal ilişki de vardır. Önceki örneğimizde mantıklı bir çıkarım sonucu sağlanan sebep-sonuç ilişkisi bu örneğimizde, bir dil birimi olan *çünkü* bağlacı ile sağlanmış ve bağdaşıklık (*cohesion*) oluşturulmuştur.

Doğan Günay bağdaşıklığı, “*bir yazının metin olmasını sağlayan metin içi ilişkileri kuran dille ilgili özelliklerin tümü*” olarak tanımlamıştır (Günay, 2003: 57). Halliday ve Hasan’a göre ise bağdaşıklık, “*metin içinde bir ögenin yorumunu/anlamlandırılmasını diğer ögeye bağlama, metnin birimleri arasındaki anlam ilişkisini sağlama*”dır (Halliday ve Hasan, 1976: 4). De Beaugrande ve Dressler, metnin yüzey yapısındaki dil bilgisi ilişkilerini metnin oluşumunun temel gerekliliği olarak görmüştür. Dressler’e göre metnin işlenmesi sadece kişinin sahip olduğu dünya bilgisiyle gerçekleşmez, metinde üreticiyi, alıcıyı sınırlandıran seçenekler ve örneklerle sıralanmış bazı sistemler vardır; bu sistem doğal dil metinleri içerisinde dil öğeleri aracılığıyla oluşturulur (Parlak, 2009: 62). De Beaugrande ve Dressler, bağdaşıklığı bir parçanın **metin** olmasının ilk şartı olarak değerlendirmiş, bizim gördüğümüz veya duyduğumuz sözcüklerin dil kurallarına uygun formlarda ve belli bir sıra ile birleştiğini belirtmiş, bağdaşıklığı bir metnin

cümleleri arasındaki sözdizimsel bağlantı olarak kabul etmişlerdir (De Beaugrande ve Dressler, 1981: 3-50).

Bu açıklamalardan hareketle bağdaşıklığı ***bir metni meydana getiren cümle veya yargılar arasındaki anlam bağlantısının dil öğeleri ve dil kuralları aracılığıyla sağlanması*** olarak tanımlayabiliriz. Metindeki bağdaşıklık ilişkisini aşağıdaki örnekle açıklamaya çalışalım:

(1) *Hasan, son sınavlarda hep zayıf almıştı.* (2) *Derslere gereken önemi vermemişti.* (3) *Öğretmeni bu nedenle onu görüşmeye çağırdı* ve (4) *sebebini sordu.* (5) *Zavallı, öğretmeniyle konuşurken çok utandı,* (6) *bir daha böyle yapmayacaktı.*

Bu cümleler, kendi aralarındaki değişik ilişkiler yardımıyla bir anlam taşımaktadır. Alıcı, metinden anlam çıkarmak için cümleler arasındaki bu ilişkiyi zihninden tamamlamıştır. Cümleler tek tek yorumlanmak ve anlamlandırılmak istense bu ilişki kurulmaz. Örneğin 2. cümle tek başına değerlendirilse kimin derslerine önem vermediği ya da 5. cümle tek başına değerlendirilse *zavallı* sözcüğü ile kimin kastedildiği anlaşılmaz. Üstteki parçada, cümleler arasında şu ilişkiler vardır:

- 1 ve 2 arasında eksilti ilişkisi vardır. *Hasan* öznesi, 2. cümlede eksiltilmiştir.

- 1, 2 ve 3 arasında sebep – sonuç ilişkisi vardır. *Bu nedenle* bağlacı, sebep durumundaki *zayıf alma, derslere çalışmama* yargılarını sonuç durumundaki *görüşmeye çağırdı* yargısına bağlamıştır.

- 1 ve 3 arasında gönderim ilişkisi vardır, *onu* zamiri, *Hasan’a* gönderimde bulunmuştur.

- 1 ve 3 arasında eksilti ilişkisi vardır. İyelik eki yardımıyla *Hasan’ın* tamlayanı eksiltilmiştir. 3’te sadece *tamlayan* yokluğuyla kurulan bu eksilti 4’te yerini özne eksiltisine bırakmış, (*Hasan’ın*) *öğretmeni* öznesi tamamıyla eksiltilmiştir.

- 1, 2 ve 4 arasında eksilti ilişkisi vardır: (*Hasan’ın son sınavlarda hep zayıf almasının ve derslere gereken önemi vermemesinin*) sebebi

- 1 ve 5 arasında gönderim ilişkisi vardır; *zavallı* sözcüğü, *Hasan’a* gönderim yapmıştır.

- 5 ve 6 arasında eksilti ilişkisi vardır, *zavallı* öznesi eksiltilmiştir.

- 2 ve 6 arasında değiştirim ilişkisi vardır. *Böyle* sözcüğü, *derslere gereken önemi vermemek* ifadesinin yerini alarak bu ifadeyle değiştirilmiştir.

Dinleyen veya okuyan kişi, bir metinle karşılaştığı zaman cümleler arasındaki bu ilişkileri zihninde çok çabuk tamamlar ve anlama ulaşır. Bu ilişkilerin tamamlanması ise dil kurallarının uygunluğuna bağlıdır. Mesela yukarıdaki metinde ikinci cümledeki şahıs eki yanlış kullanılsa özne eksiltisi meydana gelmez ve zihinde bir boşluk oluşur. Genel olarak diyebiliriz ki bir metnin bağdaşıklık bakımından incelenmesi, metni meydana getiren cümleler arasındaki bu ilişkilerin tespit edilmesinden ibarettir.

Bağdaşıklık konusundaki en önemli kaynak Halliday ve Hasan'ın ***Cohesion in English*** adlı çalışmasıdır. Halliday ve Hasan bu çalışmada metinde bağdaşıklığı sağlayan unsurları beş ana bölüm altında incelemiştir (Halliday ve Hasan, 1976). Bu bölümler, *gönderim(reference)*, *değiştirim(substitution)*, *eksiltili yapılar(ellipsis)*, *bağlama ögeleri(conjunction)* ve *kelime bağdaşıklığı(lexical cohesion)*dır. Ülkemizdeki metin dil bilimi çalışmalarının birçoğunda da genel olarak bu çalışma dikkate alınmıştır (Altunkaya 1987, Akçataş 2001, Coşkun 2005, Karataş 2008, Elyıldırım 2008). Doğan Günay ve Leyla Subaşı Uzun ise bağdaşıklık konusunu farklı başlıklarda incelemişlerdir.

Uzun'un bağdaşıklık konusunda yaptığı tasnif şu şekildedir (Uzun, 1995):

1. Gönderimsel bağdaşıklık

1.1. Öncül-Bağımsız Bağdaşıklık Ögeleri (*Kişi adıları, gösterme adıları, dönüşlülük adıları, gösterme sıfatları*)

1.2. Ardıl-Bağımlı Bağdaşıklık Ögeleri (*İyelik ekleri, belirtme durumu eki, ilgi ekleri, kişi ekleri*)

2. Biçimsel-Sözlüksel Bağdaşıklık

2.1. Bağlaçlar

2.2. Değiştirim

2.3. Sözcük İlişkileri ve Sözlüksel Bağdaşıklık

2.4. Eksilti

2.5. Zaman, Görünüş, Kip

Doğan Günay ise bağdaşıklığı şu bölümlere ayırmıştır (Günay, 2003):

1. *Oluşturucu Ögenin Yinelenmesi,*
2. *Artgönderim ve Öngönderim,*
3. *Eksiltili Yapılar,*
4. *Örtük Anlatım: Sezdirimler ve Çıkarsamalar*
5. *Örgeler ve İzlek*
6. *Dil bilgisel Eylem Zamanları*
7. *Tümceler Arası Bağıntı Ögeleri*
8. *Metni Bölümlere Ayıran Belirticiler*

Ülkemizde yapılan metin dil bilimi çalışmalarından Bahtiyaroğlu (2006), Demir (2006), Balcı (2006) ve Erdağı (2008)'de Günay'ın sınıflandırması kullanılmıştır. Özkan (2004) ve Parlak (2009)'da ise genel olarak Leyla Subaşı Uzun'un sınıflandırması kullanılmıştır.

Şüphesiz her dilin yapısı farklıdır ve hangi dil üzerinde çalışma yapılıyorsa o dilin özellikleri dikkate alınmalıdır. Yukarıdaki çalışmaları inceleyince gördük ki sınıflandırmalar isim olarak farklı olsa da kullanım olarak benzer veya aynıdır. Örneğin Günay'ın "*oluşturucu ögenin yinelemesi, sözcüksel art gönderim, göndergenin yenilenmesi ile art gönderim*" olarak isimlendirdiği kullanımlar, Halliday ve Hasan'da "*kelime bağdaşıklığı*" olarak geçmektedir.

Leyla Subaşı Uzun, Türkçenin eklemeli bir dil olmasından hareketle ekleri de bağdaşıklık sağlayan ögelere dâhil etmiştir. Uzun'un sınıflandırmasını Halliday ve Hasan'dan ayıran en büyük fark da budur. Ancak eklerin gönderim değeri taşımakla birlikte bu fonksiyonu her zaman tek başına yerine getiremeyeceğini ifade etmek gerekir. Bu durumu şu örneklerle açıklayalım:

(a) *Ahmet'in evi en güzeli. Odaları, mutfığı, balkonları mükemmel.*
(Aksan, 2007: 150)

(b) *Gözümü kapayıp içimi dinledim. İşin kötüsü, içimdeki pandülün temposu da yok olmuştu. Çıldırarak, tıkanacak gibi oldum. Bu durumu*

normal bir insan ya kulaklarının sağır olduğuna yahut da sapıttığına hükmederdi. (Özkan, 2004)

(c) *ol sabıg eşidip kağanım ben ebgerü tüşeyin tidi “Bu sözleri işitip kağanım ‘Ben karagaha ineyim’ dedi.”* (Uzun, 1995: 54)

(d) *Ahmet çok üşümüştü. Çok acıkmıştı. O, böylesinde zor bir durumla daha önce hiç karşılaşmamıştı.*

Bülent Özkan “*bu durumu*” yapısındaki, Leyla Subaşı Uzun da “*ol sabıg*” yapısındaki belirtme hâli eklerinin kendisinden önceki birimlere art gönderim yaptığını belirtmiştir. Oysa cümlelere dikkat edildiğinde söz konusu gönderimlerde sadece belirtme ekinin değil *durum* ve *sab* kelimelerinin daha etkili olduğu görülür. Önceden söylenen olay veya cümleler, *durum* ve *sab* kelimeleri karşılanmıştır. Bu nedenle burada ek kullanılarak değil de **kelime kullanılarak** gönderim yapıldığını düşünülebilir*. Doğan Aksan, yukarıda (a) ile gösterdiğimiz cümlede, *iyelik ekiyle gönderim* yapıldığını söylemiştir: *odalar-ı, mutfak-ı, balkonlar-ı*. Ancak dikkat edilirse buradaki iyelik ekine gönderim değeri yükleyen asıl durum, tamlayanın eksiltilmesidir. Bu tür kullanımlar da “*eksilti*” başlığı altında zaten incelenmektedir. Yine (d)’de verdiğimiz cümlede de görüldüğü üzere, cümlede açık özne de bulunsa açık özneye gönderim yapan bir zamir de bulunsa hatta özne eksiltile bile kişi eki, her durumda kullanılır. Oysa diğer gönderim türlerinde böyle bir durum yoktur. Örneğin yüzey yapıda zamir yerine gönderimde bulunduğu açık özne kullanılırsa gönderim de ortadan kalkmış olur. Dikkat edilirse kişi eki her durumda yüzey yapıdaki yerini korumaktadır. Bize göre, kişi ekinin özneye gönderim özelliği özel bir gayret göstermeden ortaya çıkan doğal bir süreçtir. Ayrıca, eksiltili yapılardaki *özne eksiltisi* incelenirken kişi eklerinden de yararlanılmaktadır. Bu nedenle kişi eklerini gönderim elemanı olarak ayrıca incelemenin gereksiz olduğunu söylemek mümkündür.

Açıkladığımız bu nedenlerle biz çalışmamızda, Halliday ve Hasan’ın incelemesini esas alarak Dede Korkut Kitabı’nın özellikleri doğrultusunda yukarıdaki sınıflandırmaların tamamını kapsayan, ortak kullanımları aynı

* Konu hakkında daha fazla açıklama ve örnek için çalışmamızın “1.1.1.3. Kelime veya Kelime Grubu Kullanılarak Yapılan Art Gönderimler” bölümüne bakınız.

başlıkta toplamaya özen gösteren bir sınıflandırma yapmaya çalıştık. Özellikle -ilgili bölümde açıkladığımız sebeplerle- *kelime bağdaşıklığı* başlığında Halliday ve Hasan'a tam olarak bağlı kalmadık.

1.1 GÖNDERİM

Gönderim, De Beaugrande tarafından *bir metindeki sözcüklerin nesneler, olaylar ve durumlarla ilişkisi, bir unsurun aynı metin dünyasında başka bir unsura bağlı olarak anlaşılabilmesi*, olarak tanımlanır (Karataş, 2008: 73). Genel anlamda gönderim, bir dil biriminin kendisinden önceki veya sonraki başka bir dil ve anlam biriminin yerini tutması, o birime işaret etmesidir. Gönderimin *gönderim unsuru* ve *gönderimde bulunan unsur* (*gönderim yapılan unsur*) olmak üzere iki temel unsuru vardır. Alıcı, kendisine ulaşan gönderim unsurunu anlamlandırmak için *onu gönderimde bulunan unsurla* ilişkilendirir. *Gönderimde bulunan unsur* metin içinde geçmiyorsa “gönderim unsuru” tam olarak anlamlandırılmaz.

Sözlü veya yazılı herhangi bir metinde gönderim yapılmasının en önemli nedeni dil ekonomisidir (Günay, 2003: 61). Gönderim, metinde tekrarlara düşülmesini; metnin gereksiz yere uzatılmasını engeller. Önceden söylenmiş olan bir ya da birkaç paragrafa sadece bir sözcükle gönderim yapılabilir.

Metin içinde yapılan gönderimler, unsurların metin düzlemi içindeki sırasına göre ikiye ayrılır. Bu durumu şöyle örneklendirebiliriz:

(a) “**Adam**, garsonun az önce getirip masaya bıraktığı fincana dokunmak şöyle dursun kafasını çevirip bakmamış bile. **Onu** daha önce de aynı masada oturup böyle dalgın dalgın bakarken görmüştüm ama nedense bugün dikkatimi çekti.” Bu parçada kullanılan üçüncü teklik kişi zamiri *onu*, metin düzleminde kendisinden önce kullanılan *adam* kelimesi ile ilişkilidir. Gönderim unsuru *onu*, gönderim yapılan unsur ise *adam* kelimesidir. Gönderim unsuru, kendisinden önce kullanılan bir varlığa gönderim yaptığı için **art gönderim** söz konusudur, gönderimin yönü geriye doğrudur.

(b) “Gençler, hangi göreve gelirsiniz gelin ama **şunu** asla unutmayın: **Dürüstlük ve göreve sadakat her şeyden önceliklidir.**” Bu kullanımdaysa gönderim unsuru önce, gönderim yapılan unsur sonra kullanılmıştır; gönderimin yönü ileriye doğrudur. Bu nedenle burada **ön gönderim** söz konusudur.

1.1.1. Art Gönderim

Bir sözcük, ek veya ifadenin metin ya da cümlede içinde kendisinden daha önce söylenmiş başka sözcük ve ifadelere işaret etmesine, onlarla anlam ilişkisi kurmasına **art gönderim** denir. Art gönderim terimi Yunancada *yeniden söz etmek* anlamına gelen *anafora* sözcüğünden gelmektedir (Çeltek, 2008). Metin içinde art gönderim yapılması, daha önce söylenen unsurların tekrar edilmesinin önüne geçer. Bir anlatımda bazı sözcüklerin ve ifadelerin ahenk, vurgu, pekiştirme gibi özel amaçlar dışında sık sık tekrar edilmesi, anlatımın estetiğini bozar. Adların, kişilerin ve nesnelerin yerini tutma özelliğine sahip bir sözcük türü olan zamirler, bu yönüyle art gönderim yapmaya en uygun dil ögesidir. Bunun yanında işaret sıfatları ve nitelik bildiren ya da kapsamı geniş olan bazı sözcükler de art gönderim yapabilir. Dede Korkut metninde tespit ettiğimiz başlıca art gönderim çeşitleri aşağıda ele alınmıştır.

1.1.1.1. Zamir Kullanımı İle Art Gönderim

Bir yazı parçasını *metin* hâline getiren en önemli unsur, cümleler arasındaki yapı ve anlam bağlantısıdır. Yapı ve anlam ilişkisinden yoksun olan cümle topluluğu *metin* olarak adlandırılamaz. Alıcı (metin çözücü), metindeki iletiyi almak için cümleleri ayrı ayrı değerlendirmeyecek, birden fazla cümleyi birlikte değerlendirecektir. Adların yerini tutan, kişileri ve nesneleri temsil veya işaret ederek karşılayan (Korkmaz, 2003: 399) zamirler,

aynı cümledeki bir kişi veya nesneyi temsil ederek *cümle içinde gönderim* yaptığı gibi kendisinden önceki veya sonraki cümledeki bir kişi, nesneyi temsil ederek *cümleler arası gönderim* de yapabilir. Alıcı, metindeki anlamı çözme sürecinde zamirlerden yararlanarak cümleler ve yargılar arasındaki anlam ilişkisini oluşturacaktır.

Zamirler, metindeki iletinin alınmasında önemli görevler üstlenmelerine rağmen tek başlarına bir anlam taşımayan kelimelerdir. Bir zaminin somut bir anlam kazanması ancak yerini tuttuğu adla olan bağlantısının bilinmesine bağlıdır (Korkmaz, 2003: 399). *Dikkat odağı* olarak adlandırılan bu durum, metnin oluşumunda ve bölümlere ayrılmasında önemli bir adımı oluşturur (Turan, 1997). Metin ilerledikçe ve metne yeni nesne, kişiler dâhil oldukça üreticinin ve alıcının zamire yüklediği anlam zayıflar. Bu durumda da metne yeni zamirlerin eklenmesi yani *dikkat odağının* yenilenmesi gerekir. Sözlü anlatımda geriye dönüp yeniden okuma imkânı bulunmamaktadır. Bu nedenle sözlü anlatım sırasında dikkat odağının sık sık yenilenmesi ihtiyacına bağlı olarak zamir kullanılması veya zaminin karşıladığı kişi, nesnenin tekrarlanması gerekir. Sözlü gelenek içinde doğup gelişerek yazıya aktarılan bir metin olma sıfatıyla Dede Korkut Hikâyeleri'nde zamirlere sıkça rastlanmaktadır.

İncelediğimiz metinde işaret zamirleri ve şahıs zamirleri, kendilerinden önceki kişi, olay ve nesnelerin yerini tutarak *art gönderim* unsuru olarak kullanılmıştır. Metinlerdeki art gönderimlerin tamamını buraya aldığımız takdirde birbirinin aynı olan çok sayıda örnek, çalışmamızın hacminin artmasına sebep olacaktır. Bu nedenle zamirle yapılan gönderimlerin tamamını sıralamak yerine her hikâyeden değişik örnekler almayı tercih ettik.

1.1.1.1.1 Şahıs Zamirleri İle Yapılan Art Gönderimler

Şahıs zamirleri, varlıkları kişi olarak temsil eden ve kişi adlarının yerine geçen zamirlerdir (Korkmaz, 2003: 405). Genel bir değerlendirme ile incelediğimiz metinde, olayların büyük kısmının anlatıcı tarafından

nakledildiği bölümlerde şahıs zamiri kullanılmak yerine kişi, tür veya akrabalık adlarının tekrar edildiğini; kahramanların karşılıklı konuşması aracılığıyla nakledilen bölümlerde ise şahıs zamirlerinin sıklıkla kullanıldığını söyleyebiliriz. Şahıs zamirlerinin kullanım sayısı ile gramatikal sıralaması doğru orantılıdır. En çok kullanılan zamir, teklik birinci kişi zamiri, en az kullanılan zamir ise çokluk üçüncü kişi zamiridir. Diğer zamirlerin gramatikal sıralaması ile kullanım sayısı da doğru orantılıdır. Anlatıcı, kahramanların konuşmalarını *doğrudan anlatım* yoluyla aktardığı için birinci ve ikinci teklik kişi zamirlerinin gönderim yapma sayısı artmıştır.

Dede Korkut Kitabı'nda şahıs zamirlerinin gönderim işlevine ek olarak pekiştirme, ahenk sağlama gibi farklı işlevlerde de kullanıldığını gördük. Bu nedenle önce kişi zamirleriyle gerçekleştirilen gönderimleri sıralayacak, arkasından da zamirlere yüklenen özel görevleri inceleyeceğiz. İncelememiz sırasında zamiri ve zamirin gönderimde bulunduğu kişiyi koyu olarak yazdık. Gönderimde bulunulan kişi, metnin önceki bölümlerinde geçtiyse bu tür kişileri parantez içinde belirttik. Yine incelememiz esnasında gerekli yerlerde yorumlarda bulunduk ve açıklamalar yaptık.

1.1.1.1.1.1. Teklik Birinci Kişi Zamiriyle Yapılan Art Gönderimler

Türkçedeki birinci tekil kişi zamirimiz “ben”dir. Bu zamir incelediğimiz metinde belli bir sisteme bağlı olmadan bazı durumlarda **ben**; bazı durumlarda ise **men** şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Hikâye kahramanlarının kendinden bahsederken veya kendi kendine konuşurken kullandığı bu zamir, yalın hâlde veya hâl eki alarak konuşan kişiye gönderim yapmaktadır.

[1] Çağırdılar **Dedem Korkut** gelür oldı. Oğlanı alup babasına vardı. Dede Korkut oğlanuñ babasına soylamış, görelüm hanum ne soylamış: ... Bayındır Hanuñ ağ meydanında bu oğlan cenk itmüşdür, bir buğa öldürmiş senüñ oğluñ, adı Buğaç olsun, adını **ben** virdüm, yaşını Allah virsün didi. (DHOBH: 17/10 – 18/7)

Dede Korkut, genellikle hikâyelerin sonunda çıkmaktadır ve birkaç hikâyeye dışında olay örgüsünün içinde yer almamaktadır. Bu sebeple, incelediğimiz metinlerde Dede Korkut’a yapılan gönderimler azdır.

[2] *Oğlan fikr eyledi, aydur: Bir t̃ama direk ururlar, ol t̃ama t̃ayaḫ olur, ben (Boğaç Han) bunuñ alnına niye t̃ayaḫ olurun t̃ururun didi* (DHOBH 17/1)

[3] *Banu Çiçek aydur: Hey hey dayalar “babam” maña ben (Pay Piçen) seni yüzi niḫablu Beyrege virmişem dir-idi* (KPOBB 77/13)

[4] *Kāfirler aydur: Bu at Begilüñdür, biz kaçaruz. Tekür aydur: Mere oñat görüñ, bu gelen Begil-ise sizden oñdin men kaçaram didi.* (BOE 247/1)

[5] *Ḳan Turalı örü t̃urdlı, aydur: Mere men bu devenüñ burnına yapışçaḫ ol kız sözi-y-ile yapışdı dirler* (KKOKT 188/1)

[6] *Ḳazan Big elin eline çaldı, ḫaş ḫaş güldi, aydur: A bigler Uruz ḫub söyledi, şeker yidi, bigler siz yiñüz içüñüz şoḫbetüñüz taḫıtmañuz, men bu oğlanı alayın ava gideyin* (KBOUB 126/1 – 3)

[7] *Deli Ḳarçar aydur: Hay Dede Sulṭan, Tañrı bunuñ semüzin de alsun aruḫın-da alsun, haman beni ḫapudan t̃şarı eyle, meded didi.* (KPOBB 88/9-10)

[8] *Uruz atdan indi aydur: Hay atamuñ altun ḫadeḫinden şarab içen, meni seven atdan insün, bunuñ ḫapusına birer gürz uralum didi* (SKTO 284/4-5)

[9] *Uruz burada şoylamış, görelüm ḫanum ne şoylamış: (...) hüneri oḫul atadan-mı görür öḫrenür, yoḫsa atalar oḫuldan-mı öḫrenür, kaçan*

sen **meni** alup *ķāfir* serħaddına *ķıķarduń* kılıç *çalup* baş *kesdüń*
(KBOUB 125/8-12)

[10] *Begil oğlı burada şoylamış, görelüm ħanum ne şoylamış, aydur:*
Mere kāfir sen meni (Emren) bilmez-misin (BOE 249/10-11)

[11] *Dirse Ħan yirinden örü tırdı, aydur: Kalkubanı yigitlerüm*
yirüńüzden örü tıruń, bu ķarayıb bańa ya bendendür ya ħatundandur
didi. (DHOBH: 12/4-6)

[12] *Ķazan Big böyle diğec ħoban aydur:*
Ne ķakırsın bańa ađam Ķazan
Yoĥsa göksüńde yoķ-mıdur iman (SKEY 48/7)

[13] *Bunı işidiğec Banı Ķiçek ķakıdı: Mere delü ozan men ‘ayıblu-*
mıyam kim mańa ‘ayıb ķoşarsın didi (KPOBB 115/4)

[14] *Beyrek aydur: Mere ozan ķopuzuń mańa virgil atımı sańa*
vireyim, şakla gelem bahasın getürem alam didi. (KPOBB 101/1)

[15] *Ķan Tıralı sermürdi oyandı, örü tırdı, aydur: Ne söylersin görklüm*
didi. Aydur: Yigidüm üzerüńe yađı geldi, oyarmaķ benden (Selcen
Hatun) şavaşuban hūner göstermek senden didi. (KKOKT 193/1-3)

[16] *Böyle diğec Ķazan Big aydur: Mere delü ozan menden ne*
dilersin (KPOBB)

[17] *Dedem Ķorķut gelüben boy boyladı şoy şoyladı. Bu boy Delü*
Dumruluń olsun, menden sońra alp ozanlar söylesin, alnı açuķ
cömerd erenler dińlesün didi (DKODD 160/10-11)

[18] *Depegöz aydur: Ħoş olsun, evet, hem mańa iki adam virüń*
yimegüm benüm pişürsün men yiyeyim didi (BTÖ 220/2)

[19] **Uruz** Aydur:

Ʒadın ana Ʒarşum alup ne bögürürüsün

(...)

Sen şağ ol Ʒadın ana babam şağ olsun

*Bir **menüm** gibi oğul bulınmaz-mı olur* (SKEY 54/8 – 55/1)

[20] **Uruz** aydur: *Ağzuñ Ʒurısun ana, dilüñ çürisün ana, ana ƷaƷƷı Tañrı ƷaƷƷı degülmise-y-idi Ʒalkubanı boğazuñdan Ʒuta-y-idüm, Ʒaba ökçem altına sala-y-idüm, ağ yüzüñi Ʒara yire depe-y-idüm, ağzuñ ile burnuñdan Ʒan şorlada-y-idüm, can Ʒatlusun saña göstere-y-idüm, bu ne sözdür, saƷın Ʒadın ana **menüm** üzerüme gelmeyesin, **menüm** için ağlamayasın, Ʒo **beni** Ʒadın ana çengele ursunlar* (SKEY 53/6 – 12)

[21] *Beyrek Ʒalkdı Ʒızlar yanına vardı, şurnaçıları Ʒovdı, naƷaraçıları Ʒovdı, kimini döğdi, kiminüñ başın yardı. Ʒızlar oturan otağa geldi, işigin aldı oturdı. Bunu gördi **Ʒazan Bigüñ Ʒatunı boyı uzun Burla ƷaƷıdı**, aydur: Mere Ʒavat oğlı delü Ʒavat, saña düşer-mi b̄tekellüf **menüm** üzerime gelesin didi.* (KPOBB 112/1-6)

[22] **‘Azrā ĩl** aydur: *Mere delü Ʒavat **maña** ne yalvarursın, Allah Ta‘ālaya yalvar, **menüm**-de elümde ne var, **men** daƷı bir yumuş oğlanıyam didi.* (DKODD 161/12-13)

[23] **Ʒan Ʒuralıya** Ʒaber oldı, babañ geldi didiler. *ƷırƷ yigid-ile babasına Ʒarşu vardı. Elin öpdı, aydur: Canum baba **maña** yarar Ʒız bulduñ-mı?* (KKOKT 174/3 – 6)

[24] **Selcen Ʒatun** burada şoylamış, görelüm Ʒanum ne şoylamış:

Aydur:

(...)

Yigidüm big yigidüm

*Bu yağınuñ bir uçı **maña** bir uçı saña* (KKOKT 196/11-197/2)

[25] *Aruz aydur: **Kazan** bize Kılbaşı göndermiş, ilüm günüm çapıldı kara başum buñlu oldu tayım Aruz **maña** gelsün demiş.* (İOTO 294/10)

1.1.1.1.1.2. Teklik İkinci Kişi Zamiriyle Yapılan Art Gönderimler

Teklik ikinci kişi zamiri olan **sen** zamiri, incelediğimiz metinde yalın hâlde ve hâl ekleri olarak kullanılmış, söz söylenen kişiye gönderimde bulunmuştur. Dede Korkut metninin birçok yerinde karşılaştığımız kelimelerin yazımındaki çok şekillilik, **sen** zamirinde karşımıza çıkmaz.

[1] *Meğer sulţanum, Dirse Hınuñ hatunı bunı tıymış. Oğlançuğına (Boğaç Han) karşı varup şoylamış, görelüm hanum ne şoylamış, aydur: (...) **sen** babaña kıymağıl didi.* (DHOBH: 30/5 – 31/1)

[2] *Boyu uzun Burla Hatun oğlınuñ (Uruz) yamacına geldi, çağırıp oğlıña şoylar, görelüm hanum ne şoylar: (...) **Senüñ** etüñden oğul yiyeyin-mi, yołsa şası dinlü kâfirüñ döşegine gireyin-mi ağañ Kazanuñ nâmusını sındurayın-mi* (SKEY 52/5 – 53/4)

[3] *Kazana bu söz hoş geldi. Atından indi, **çobanuñ** ellerin çözdü, alında bir öpdü, aydur: Allah menüm ivümi kırtaraçaķ olur-ise **seni** emiraķur eyleyeyin didi.* (SKEY 50/13 – 51/2)

[4] ***Pay Püre Big** aydur: Beli budur, menüm daķı oğlum olsa, Hıan Bayındıruñ karşusın asla tırsa kullık eylese, men daķı baķsam sevinsem kıvansam güvensen didi. Böyle diğec kılın Oğuz bigleri yüz göge tıtdılar, el kıldurup duā eylediler, Allah Taāla **saña** bir oğul virsün didiler.* (KPOBB 68/5-9)

[5] **Kısırça Yinge** tırdı aydur: Mere delü ozan ere varan kız menem didi, oynamağa başladı. Beyrek kópuz çaldı, şoyladı, görelüm hanum ne şoyladı:

Aydur:

And içmişem kışır kışrağa bindüğüm yok
Binübeni kazavata varduğum yok
Öküz ardında şarvanlar **saña** bakar
Buldur buldur gözlerinüñ yaşı aķar
Sen anlaruñ yanına varğıl (KPOBB 113/1-5)

[6] **Han Kazan** burada şoylamış, görelüm hanum ne soylamış:

Aydur:

Oğul oğul ay oğul (**Uruz**)
(...)
Sen gideli ağlamağum gökde iken yire indi
Gümbür gümbür tavullar dögilmedi
Ağır ulu divanum sürilmedi
Seni bilen big oğulları ağ çıkardı kara geydi (KBOUB 145/10 – 146/4)

[7] **Delü Dumrul** burada şoylamış, görelüm hanum ne şoylamış:

Aydur:

Yücelerden yücesin
Kimse bilmez niçesin
Görklü Tañrı
Niçe cahiller **seni** gökde arar yirde ister
Sen hod mü minler köñlindesin (DKODD 161/5 – 8)

[8] **Yigenek düşinde tayısına (Emen)** şoylamış, aydur:

Kaķubanı yirüñden tırduğında
Ala gözlü big yigitleri yanuña şalmaduñ
Adı bellü bigler-ile **sen** yortmaduñ

Biş aqçalu ğulufeçiler yoldaş itdüñ

*Anuñ-içün ol qal'ayı **sen** alımaduñ (KKOY 208/2-4)*

[9] *Dedem Korkudı Depegöze gönderdiler. Geldi selam virdi, aydur: Oğul **Depegöz**, Oğuz elüñde zebun oldı, buñaldı, ayaguñ toprağına meni şaldılar, **saña** kesim virelüm dirler didi. (BTÖ 219/8-11)*

[10] *Ħan Bayındır kime virelüm didi, sağına şolına baqdı. Kimse rāzı olmadı. **Begil** dirler-idi bir yigit var-idi, aña baqdı, aydur: **Sen** ne dirsın? (BOE 236/4-6)*

[11] *Meger Ħanum gine bir gün bigleri başup oturuçaq, Ters Uzamış dirler-idi Oğuzda bir yigit var-idi, aydur: Mere **Uşun Koca oğlu (Egrek)** bu oturan bigler her biri oturduğı yiri kılıcı-y-ile etmegi-y-ile alupdur, mere **sen** baş mı kesdüñ kan-mı tökdüñ aç-mı toyurduñ yalınçak-mı tonatduñ didi. (UKOS 254/4-9)*

[12] *Geldiler, **Egrege** ayıtdılar: Yigit **saña** tekür himmet eyledi, şunda bir delü yigit yolçınuñ yoluqçınuñ çobanuñ çoluğuñ etmegin alur, tüt ol delüyi öldür, **seni** koyu virelüm var git didiler. (UKOS 265/10 – 12)*

[13] ***Aruz** aydur: Bigler ya siz ne dirsız? Bigler aydur: Ne diyelüm, çün **sen** Kazana düşmen olduñ biz de düşmenüz didiler. (İOTO 295/3)*

[14] *Bigler yığıldı divana geldi. Kazanuñ kardaşı Kara Göne aydur: Kılbaş var ayıt ağam Kazan gelsün çıksun, bir yigit **senüñ (Kazan)** uçuñdan aramuzdan eksildi, hem vaşıyyet eylemiş, menüm kanum komayasın alasin dimiş, varalum düşmeni haqlayalum di didi. Kılbaş aydur: **Sen (Kara Göne)** karındaşısn **sen** var didi (İOTO 300/12 – 301/3)*

1.1.1.1.1.3 Teklik Üçüncü Kişi Zamiriyle Yapılan Art Gönderimler

Türkiye Türkçesindeki teklik üçüncü kişi zamiri **o**, Dede Korkut metninde yalın hâlde **ol** şeklinde; hâl eki almış olarak ise **onuñ, aña, anı, anuñ, anda, andan** gibi şekillerde karşımıza çıkar. Bu zamir, metin düzlemi içinde daha önceden geçen ve hakkında söz söylenen kişilere art gönderim yapmaktadır.

[1] *Oğlan (Boğaç Han) tahta çıkdı, babasınıñ kırk yigidin añmaz oldı. Ol kırk yigit hased eylediler, birbirine söylediler: Gelüñ oğlanı babasına kovlayalum, ola kim öldüre, gine bizüm izzeñümüz hörmetümüz anuñ babası yanında hoş ola artuñ ola didiler.* (DHOBH: 18/10-13)

Dede Korkut metninde, *anne, baba, amca, kız kardeş* gibi kahramanların birinci derece akrabalarının isimleri genellikle yoktur. Bu kişiler metin içinde, kahramanla olan akrabalık dereceleri ile anılmaktadır. Dirse Han Oğlu Boğaç Han hikâyesinde, Boğaç'ın babası olan Dirse Han da önemli bir karakterdir ve hikâyenin birçok yerinde ismi geçmektedir. Ancak yukarıya aldığımız bölümde *Dirse Han* ismi kullanılmak yerine teklik üçüncü kişi zamiri ile Boğaç Han'a art gönderim yapılmış ve Dirse Han karakteri, "*anuñ babası (Boğaç Han'ın babası)*" olarak adlandırılmıştır. Konuşucu durumundaki *kırk yigit*, Dirse Han'ın yakın arkadaşı olan topluluktur. Normal şartlar altında bu topluluktan birinin konuşma sırasında *Dirse Han'ın* ismini zikretmesi daha uygundur. Ancak metnin bu bölümü Boğaç Han üzerine kurulduğu için diğer hikâyelerde olduğu gibi bu hikâyede de kahramanla olan akrabalık ilişkisi ile adlandırılmış ve *anuñ babası* ifadesi kullanılmıştır.

[2] *Kāfir aydur: Mere varuñ Kazanuñ oğlı Uruzı tartuñ çengele aşun, kıyma kıyma ağ etinden çeküñ, kara kavurma pişürüp kırk big kızına iletüñ her kim yidi ol degül, her kim yimedi oldur, aluñ gelüñ sağrañ sürsün didi.* (SKEY 52/1-4)

Şökli Melik, Kazan'dan intikam almak için Burla Hatun'un kendilerine içki servisi yapmasını ister. Adamlarına Burla Hatun'u getirmelerini söyler.

Melik'in adamları, esirlere "Burla Hatun kim?" diye sorunca kırk yerden "Benim." cevabı gelir. Burla Hatun'un kim olduğu belirlenemez. Bunun üzerine Şökli Melik, esir kadınlardan hangisinin Burla Hatun olduğunu öğrenmek için Uruz'a işkence yapmayı dener. Metindeki *ol* kişi zamiri, kendisinden önce geçen Burla Hatun'a gönderimde bulunmuştur. Metnin buraya aldığımız kısmı *zamid kullanılarak yapılan art gönderime* iyi bir örnektir. Gönderim yapılan **Burla Hatun**, bu cümleden yaklaşık on satır önce kullanılmıştır ve metin alıcının dikkat odağından silinmek üzeredir. **Burla Hatun** ile ona gönderimde bulunan *ol* zamiri arasındaki bağ zayıflamış ve *uzak bağa* (Elyıldırım 2008) dönüşmüştür. Öyle ki alıcı, *ol* zamirinin esir kızlardan birine gönderim yaptığı da düşünebilir. Hikâyenin derin yapısında ise -Şökli Melik ve adamları için- bu dikkat yapısı canlıdır. Ortaya çıkan metinde bu cümleler ile daha önceki cümleler birleştirildiğinde gönderim yapılan kişinin *Burla Hatun* olduğu anlaşılır.

[3] *Beyrek aydur: Niçe saht olmayayım? On altı yıldır kim babañuñ tutsaқыam, ataya anaya kavuma qardaşa hasretem ve hem bir kara gözlü yavuqlum var-idi, Yalançı oğlu Yaltaçuk dirler bir kişi var-idi varmış yalan söylemiş beni öldi dimiş, aña varur olmış didi.* (KPOBB 98/2 – 5)

Yazılı metindeki normal cümle dizimi dikkate alınırsa **var-** eyleminin Yalaçı oğlu Yaltaçuk tarafından gerçekleştirilmesi gerekir. Ancak cümle derin yapıda "Banu Çiçek, ona (Yalançı oğlu Yaltaçuk'a) varır olmuş." şeklindedir. Metinde **aña** zamiri, *Banu Çiçek*'e değil de *Yalançı oğlu Yaltaçuk*'a gönderimde bulunmuştur. Bu anlam farkı, sözlü anlatımda vurgu ve tonlamayla alıcıya hissettirilebilir fakat yazılı anlatımda böyle bir avantaj yoktur. Kanaatimizce hikâyeleri yazıya geçiren meçhul kişi, dinlediği gibi yazmış, metnin bu bölümünde herhangi bir değişiklik yapmamıştır.

[4] *Beyrek aydur: Mere çobanlar bir kişi yolda taş bulsa yabana atar, siz bu yolda bu taşı niçün yığarsız? Çobanlar aydur: Mere sen seni bilürsin, bizüm halumuzdan haberüñ yoq didiler. Mere ne haluñuz*

*vardur? Bigümüzüñ bir oğlu var-idi, on altı yıldır kim ölusi dirisi haberin kimse bilmez, **Yalançı oğlu Yaltaçuk** dirler ölusi haberin getürdi, **adahlusun (Banu Çiçek) aña (Yalançı oğlu Yaltaçuk)** virür oldılar, gelür bundan kiçer, uralım **anı, aña** varmasun tekine tüşine varsun (KPOBB 101/6 – 12)*

Yüzey yapıda “çobanların yanından Banu Çiçek’in mi yoksa Yalançı oğlu Yaltaçuk’un mu geçeceği veya çobanların kimi vuracağı” net olarak anlaşılamamaktadır. Metinde teklik üçüncü kişi zamiri ile birden farklı kişiye birden fazla gönderim yapılmıştır. Metnin ilk okunuşunda hangi zamirin Banu Çiçek’e, hangi zamirin Yaltaçuk’a gönderim yaptığının anlaşılması güçtür. Bu belirsizlik veya karışıklık, zamir yerine özel isim kullanılarak giderilebilirdi. Ancak dildeki “az çaba” kanunu nedeniyle zamir kullanılması tercih edilmiş, teklik üçüncü kişi zamiri farklı kişilere gönderimde bulunmuştur.

[5] *Dölin almağdan şafañ var ise Şökli Melik, kara gözlü kızuñ var-ise getür Kazana vir, mere kâfir senüñ kızuñdan **oğlu** toğsun siz **anı** Kazan Bige karım koyasız didi. (SKEY 59/8)*

[6] *Bazirganlar ayıtdılar: Ne çoğ olsun, amma bizüm bir bigümüz **oğlu (Bamsı Beyrek)** vardur, bu üç nesneyi **aña** armağan aparsavuz gerek idi didiler. (KPOBB 73/3)*

[7] *Babası Pay Püre Han aydur: Oğul sen kız dilemezsin kendüñe bir hampa ister-imişsin, oğul meger sen istedüğüñ kız Pay Piçen Big kıızı **Banu Çiçek** ola didi. Beyrek aydur: Beli pes evet ağ şakallu ‘aziz baba menüm dağı istedüğüm **oldur** didi. (KPOBB 81/4 – 8)*

[8] *Vardı köñlegi kana kına baturdı, Bayındır Hanuñ öñine getürüp bırakdı. Bayındır Han aydur: Mere bu ne kömlekdür? Beyregi Kara Dervendde öldürmişler, uşda nişanı sulţanum didi. Kömlegi göricek bigler ögür ögür ağlaşdılar, zārılıklara girdiler. Bayındır Han aydur: Mere niye ağlarsız biz buni tanımazuz, **adahlusiña (Banu Çiçek)***

aparũ **ol** yağşı bilür, zîrâ **ol** dikipdür yine **ol** tanır didi. (KPOBB 93/10 – 94/2)

[9] ‘Azrâ îl bir gögerçin oldu, pencereden uçdı gitdi. Âdemîler evreni Delü Dumrul elin eline çaldı, kaç kaç güldi. Aydur: Yigitlerüm ‘**Azrâ îlüñ** gözini eyle korçıtdum ki giñ kapuyı kodı tar bacadan kaçdı, çünkü menüm elümden gögerçin kibi kuş oldu uçdı, mere men **anı** kor-mıyam toğana aldurmayınça didi. (DKODD 159/5 – 11)

[10] Allah Ta‘ālaya Delü Dumruluñ burada sözi hoş geldi. ‘Azrâ ile nidā eyledi kim çün delü kavat menüm birliğüm bildi, birliğüme şükür kıldı, yâ ‘Azrâ îl **Delü Dumrul** can yirine can bulsun, **anuñ** canı azad olsun didi. (DKODD 161/11 – 162/2)

[11] Ol kal‘anuñ bir tekürî var idi. Adına **Arşun oğlu Direk Tekür** dirler-idi. Ol kâfirüñ altmış arşun kâmeti var-idi. Altmış baţman gürz salar-idi, katı möhkem yaya çeker-idi. Kazılık Koca kal‘aya yetdüginleyin cenge başladı. Pes ol tekür kal‘adan taşra çıkdı, meydana girdi er diledi. Kazılık Koca **anı** gördüginleyin yil kibi yetdi, yilim kibi yapışdı. (KKOY 203/2 – 5)

[12] **Kapak Kan** dirler bir kişi var idi. İki oğlu var-idi. Bir oğlın virüp biri kalmış idi. Girü nevbet tolanup **aña** gelmiş-idi. (BTÖ 220/11)

[13] **Egregi** zindandan çıkardılar. Saçı saşalını yüldiler. Bir at bir kılıç virdiler. Üç-yüz kâfir **aña** yoldaşlığa virdiler. (UKOY 266/2)

[14] Uruz kaçdı, aydur: Mere kavat menüm babam **Bayındır Han** degül-midür? Ayıtdı: Yok, **ol** anañun babasıdur, senüñ dedeñdür. (SKTO 282/5)

[15] **Alp Rüstem** aydur:

Kaıkubanı yirinden tırı gelen

İki kardaş bebegin öldürüp zelil gezen

Düzen oğlu Alp Rüstem maña dirler

didi. Ol dağı Kazana at şaldı. Alam didi alımadı. Kazan Big buña dağı bir zarb urdı. (SKTO 289/1 – 3)

[16] **Korkut Ata** dirler bir er kopdı. (...) *Haķ Ta‘āla anuñ köñline ilham ider idi. (G 2/4)*

[17] *Ayıduñuz: Nāmerd Aruz tayıñdan adam geldi, Beyregi istemiş, ol dağı varmış (İOTO 298/8)*

1.1.1.1.1.4. Çokluk Birinci Kişi Zamiriyle Yapılan Art Gönderimler

Çokluk birinci şahıs zamiri, incelediğimiz metinde çok şekilli olarak **biz** ve **miz** şekillerinde kullanılmıştır. Konuşan kişinin bir millet, grup veya topluluk adına konuştuğu durumlarda söz konusu topluluğa art gönderimde bulunmuştur.

[1] *Hanlar hanı Han Bayındır yılda bir kere tıy idüp Oğuz biglerin konuqlar-idi. Gine tıy idüp atdan aygır deveden buğra koyundan koç kırdurmuş-idi. Bir yire ağ otağ bir yere kızıl otağ bir yere kara otağ kırdurmuş-idi. Kimüñ ki oğlu kıızı yok kara otağa konduruñ, kara kiçe altına döşeñ, kara koyun yañnısından öñine getürüñi yir-ise yisün yimez-ise tursun gitsün dimiş-idi. Oğlu olanı ağ otağa kıızı olanı kızıl otağa konduruñ, oğlu kıızı olmayanı Allah Ta‘āla kargayupdur, biz dağı kargaruz bellü bilsün dimiş idi. (DHOBH 10/4-12)*

Değişik renkte çadırlar kurduran, Oğuz beylerine sahip oldukları çocukların cinsiyetine göre muamele edilmesini isteyen ve konuşan kişi Bayındır Han’dır. Metnin ilerleyen bölümlerinde Bayındır Han’a gönderim

yapması gereken şahıs zamiri, *ben* zamiridir ancak bu gönderim çokluk birinci şahıs zamiri *biz* ile yapılmıştır. Bu kişi değişiminin farkı, Bayındır Han'ın bütün Oğuz halkı adına konuşması, Oğuzlarda genel kabul gören bir durumu dile getirmesidir.

[2] *Kömlegi göricek bigler ögür ögür ağlaşdılar, zārılıqlara girdiler. Bayındır Han aydur: Mere niye ağlarsız, **biz** bunu tanımazuz, adaqlusına aparũñ görsün ol yaḥşı bilür, zıra ol diküpdür yine ol tanır didi* (KPOBB 93/12-94/2).

Çokluk birinci kişi zamiri *biz*, o sırada Bayındır Han'ın divanında bulunan bütün Oğuz beylerine gönderimde bulunmaktadır. Konuşan kişiye saygınlık katmak amacıyla *biz* zamiri, birinci tekil kişiler için de kullanılabilir (Kormaz, 2003: 408). Bu nedenle [1] ve [2]'deki **biz** zamirlerinin bir topluluğa değil de Oğuzların padişahı durumundaki Bayındır Han'a gönderimde bulunduğunu da düşünebiliriz. Benzer durumun aşağıya aldığımız [3] ve [4]'teki kullanım için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü sözü söyleyen kişi, o esnada bulunduğu ortamın en üst düzey kişisidir.

[3] *Banı Çiçek otaḥdan baḫar-idi. Mere dayalar bu ḫavat oḫlı ḫavat mize erlik-mi gösterür didi, varũñ bundan pay dileñ görũñ ne dir didi.* (KPOBB 77/12-13)

[4] *Görđi Depegöz güne ḫarşu arḫasın virmiş yatur. Çekdi bilinden bir oḫ çıkardı. Depegözũñ yağrına bir oḫ urdı. Oḫ kiçmedi, paralandı. Bir daḫı atdı. Ol daḫı para para oldı. Depegöz ḫocalara ayıtdı: Bu yirũñ siñegi **bizi** üşendürdi didi. Basaṭ bir daḫı atdı. Ol daḫı paralandı.* (BTÖ 225/9-13).

[5] *ḫazan Big aydur: Bu hũner atuñ-mıdur, erũñ-midür? ḫanum erũndür didiler. ḫan aydur: Yoḫ, at işlemese er öginmez, hũner atuñdur didi. Bu söz Begile ḫoş gelmedi. Begil aydur: Alplar içinde **bizi** ḫusḫunumuzdan balçıḫa baturduñ didi* (BOE 238/4-7).

[6] *Ol **kırk nāmerdler** buni tıydılar, ne eyleyelüm diyü tanışdılar. Dirse Hān eger oğlançuğın görür-ise arturmaz **bizi** hep kırar didiler.* (DHOBH: 29/10-11)

[7] *Yigit aydur: Mere bazirganlar çok-mı istedüm didi. **Bazirganlar** ayıtdılar: Ne çoğ olsun, amma **bizüm** bir bigümüz oğlı vardur, bu üç nesneyi aña armağan aparsavuz gerek idi didiler.* (KPOBB 73/1-3)

[8] *Aruz aydur ki: Kılbaşa ayıtdum ki kaçan-ki Kazan ivin yağmaladur-idi **Taş Oğuz bigleri** bile yağmalar-idi, bigler gelür Kazanı selamlar gider-idi, “şimdi şuçumuz ne oldu-kim bile bulunmaduk” mere kavat **biz** Kazana düşmenüz didüm.* (İOTO 294/12-295/1)

[9] *Segrek mest oldu. Taşra ayak yolına çıkdı. Gördi kim **öksüz oğlan** bir **kızana** çekişür. Mere nolduñuz diyü bir şapala birine bir şapala birine urdı. Eski tutuñ biti öksüz oğlanuñ dili acı olur. Biri aydur: Mere **mizüm** öksüzlüğümüz yetmez-mi, **bizi** niye urursın* (UKOS 256/9-12)

[10] *Adağlusından ergenlik bir kırmızı kaftan geldi, Beyrek geydi. **Yoldaşlarına** bu iş hoş gelmedi, saht oldılar. Beyrek aydur: Niye saht olduñuz didi. Ayıtdılar: Niçe saht olmayalum, sen kızıl kaftan geyersin **biz** ağ kaftan geyerüz didiler.* (KPOBB 89/7-10)

[11] *Ayıduñuz: Nāmerd Aruz tayıñdan adam geldi, Beyregi istemiş, ol dağı varmış, hep **Taş Oğuz bigleri** yığnağ olmuş, bilmedük yime içme arasında muşhaf getürdiler, Kazana **biz** ğaşı olduğ and içdük, gel sen dağı and iç didiler* (İOTO 298/8-10)

[12] ***Kazanuñ bigleri** baqdılar gördiler kim yağı gelür. Ayıtdılar: Kazanı bırağur gider-isevüz ivinde **bizi** kıvarlar, yigregi budur ki bunda kırılavuz didiler* (SKTO 273/6-7)

Çokluk birinci kişi zamiri, hikâyelerin birçok yerinde Oğuzların düşmanı durumundaki kâfirlere de gönderimde bulunmuştur. Kâfirler, hikâye içinde konuşmalarında genellikle çoğul olarak konuşmuşlar, bir kişinin eylemini anlatan cümlelerde dahi çoğul olarak *biz/miz* zamirini kullanmaya özen göstermişlerdir. Genel bir değerlendirme ile diyebiliriz ki Dede Korkut metnindeki düşmanlar, *birey* olarak değil *toplum* olarak vardır.

[13] *Sen Begilüñ nesisin oğlan digil mize* (BOE 249/9)

[14] *Karçuķ anañı getürmişüz*

Bizümdür

Saňa virmezüz, Yayhan Keşiş oğlına virürüz, Yayhan Keşiş oğlından oğlı toğar, biz anı saňa ğarım koruz didiler (SKEY 58/10-11).

[15] *Tekür biglerini cem^c eyledi, aydur: Gelüñ Kazanı kuyudan çıkaruñ, bizi ögsün Oğuzı şındursun, andan soñra şart eylesün bizüm ilümüze yağılığa gelmeye didi* (SKTO 275/10-12).

1.1.1.1.1.5. Çokluk İkinci Kişi Zamiriyle Yapılan Art Gönderimler

Dede Korkut metninde çokluk ikinci kişi zamiri de teklik ikinci kişi zamiri gibi tek şekillidir. İlgî hâli dışındaki hâl eklerini günümüzde kullanıldığı gibi almaktadır. İlgî hâli ekini ise günümüzden farklı olarak yuvarlak ünlülü olarak almaktadır (Ergin, 1997: 454). Bu zamir, konuşan kişinin karşısında bulunan bir topluluğa art gönderim yapmaktadır.

[1] *Kışırça Yinge dirler bir ğatun var-idi, ilerü vardı pay diledi: Hey big yigit bize dağı bu geyikden pay vir didi. Beyrek aydur: Mere dadı men avçı degülem big oğlı bigem, hep size dedi* (KPOBB 77/1 – 3)

Size kişi zamiri, Banu Çiçek ile otağda oturan bütün kadınlara gönderim de bulunmuştur.

[2] *Dölin almağdan şafañ var-ise Şökli Melik, kara gözlü kızuñ var-ise getür Kazana vir, mere kâfir senüñ kızundan oğlı toğsun, siz anı Kazan Bige karım koyasız didi.* (SKEY 59/6-9)

Kazan'ın çobanı, Şökli Melik ile konuşmaktadır fakat söylediği sözler sadece Şökli Melik'e değil o sırada meydanda bulunan bütün kâfirlere yöneliktir. Bu nedenle, cümle teklik ikinci kişi iyelik eki ile başlamasına rağmen çokluk ikinci kişi zamiri ile sona ermiştir.

[3] *Ağayılıñ koçları ürkdi gider
Çoban öñin aldı döndürimez
Ala gözlü oğluñ kardaşını añdı gider
Ağça yüzlü gelinüñ döndürimez
Size ma'um olsun* (UKOS 262/8-10)

Uşun Koca Oğlu Segrek, abisi Egrek'i aramaya gitmek ister. Karısı, annesi ve babası onu bu fikrinden bir türlü vazgeçiremez. Bunun üzerine Segrek'in anne ve babasına giderek durumu anlatır. Size kişi zamiri, Segrek'in anne ve babasına art gönderimde bulunmaktadır.

[4] *Big erenler esen olsa oğlı toğar
Sen (Kazan) esen ol anam (Burla Hatun) esen olsun
Menden yigrek Kâdir size oğul vire
Ağ südini anam maña halal eylesün* (KBOUB 145/6-8)

Kâfirlere tutsak olan Uruz, babasında seslenerek ondan kendisini kurtarmaya gelmemesini istemektedir. Siz zamiri, Uruz'un babasına ve annesine art gönderim yapmıştır.

[5] *Pay Piçen Big aydur: Bigler Allah Ta'āla maña bir kız virecek olur-ise, siz (Oğuz beyleri) tanıķ oluñ, menüm kızum Pay Püre Big oğlına bişik kertme yavuķlu olsun didi* (KPOBB 69/3-4)

[6] *Ḳazan Big elin eline çaldı, kaç kaç güldi, aydur: A **bigler** Uruz ħub söyledi, şeker yidi, bigler **siz (Oğuz beyleri)** yiñüz içiñüz şoħbetüñüz tağıtmañuz, men bu oğlanı alayın ava gideyin* (KBOUB 126/2-5).

[7] *Beyrek ħopuzı aldı, babasınıñ ordusına yaħın geldi. Baħdı gördi bir kaç çobanlar yoluñ kıyısın almışlar ağlarlar hem ħurmayıp taş yığarlar. Beyrek aydur: Mere **çobanlar** bir kişi yolda taş bulsa yabana atar, **siz** bu yolda bu taşı niçün yığarsız?* (KPOBB 101/4-6)

[8] *Egrek aydur: Uşda uyur, gelüñ varalum didi. **Kāfirler** aydur: Hay ne uyumaħ, ħoltuğı altından baħar, ħalkar bize giñ yazuyı ħar gösterür didiler. Aydur: İmdi men varayım, elin ayağın bağlayayım, andan **siz** gelesiz didi.* (UKOS 266/9)

[9] *Kāfirler aydurlar: Ne gülersin? Ḳazan aydur: Mere **kāfirler** bu ‘arabayı bişigüm şandum, **sizi** yamrı yumrı ħadım dayam şandum didi.* (SKTO 274/2)

[10] ***Kāfirler** aydur: Bu at Begilüñdür, biz kaçaruz. Tekür aydur: Mere oñat görüñ, bu gelen Begil-ise **sizden** öñdin men kaçaram didi* (BOE 246/12-13)

[11] *Oğlan kāfiri götürdi yire urdı. Burnından ħanı düdük kibi şorladı. Şıçrayup şāhin kibi kāfirüñ boğazın ele aldı. Kāfir aydur: Yigit aman, **sizüñ** dine ne dirler, dinüñe kirdüm didi* (BOE 252/3-5)

Parçadaki siz kişi zamiri, kāfirlerle sürekli mücadele içinde olan Oğuz halkına gönderim yapmıştır.

[12] *Ḳazan Big burada bir daħı soylamış, aydur: Aħ ħayanuñ ħaplanıñ irkeginde bir köküm var Ortaç kırdā **sizüñ** geyiklerüñüz ħurgurmaya* (SKTO 280/8-9).

Salur Kazan, tutsakken kâfirlerle söyleşmektedir. Metindeki çokluk ikinci kişi zamiri, metin düzleminde daha önce yüzey yapıya çıkan kâfir topluluğuna gönderim yapmaktadır.

1.1.1.1.1.6. Çokluk Üçüncü Kişi Zamiriyle Yapılan Art Gönderimler

İncelediğimiz metinde üçüncü kişinin teklik kişilerinde o sözcüğü görülürken çokluk kişilerde “onlar” sözcüğü görülmez. Dede Korkut metnindeki çokluk üçüncü kişi zamiri, *anlar* sözcüğüdür. Bu zamir, konuşan kişinin içinde olmadığı bir topluluğa art gönderimde bulunmaktadır. İncelediğimiz metnin hacmini dikkate aldığımızda, bu zaminin metnin hacmine oranla az kullanıldığını söyleyebiliriz.

[1] *Böyle digeç hanum ol kırk nāmerdlerüñ yigirmisi dañı çıka geldi ve bir kov anlar dañı getürdiler. Aydur: Kalķubanı Dirse Han senüñ oğluñ yirinden örü tırdı, göksi güzel kaba tağa ava çıkdı* (DHOBH 19/13 - 20/2)

Dirse Han’ın silah arkadaşları, Boğaç’ı kiskandıkları babası ile arasını açmaya çalışmaktadırlar. Bu bölümdeki *anlar* zamiri, Dirse Han’ın silah arkadaşlarının bir bölümüne gönderim yapmıştır.

[2] *Kıyan Selçük oğlı Delü Tundar aydur: Beli Han Kazan maşlaħatdur. Kara Göne oğlı Kara Budağ aydur: Ağam Kazan maşlaħatdur. Anlar eyle digeç at ağızlu Aruz Koca iki dizinüñ üstine çökdı, aydur: (SKEY 37/3)*

Bu cümlelerdeki *anlar* kişi zamiri, kendinden önce kullanılan Delü Tundar ve Kara Budak’a gönderimde bulunmuştur.

[3] *Uruz aydur: Ağzuñ kırısun ana, dilüñ çürisün ana, (...) saķın kadın ana menüm üzerüme gelmeyesin, menüm için ağlamayasın, ķo beni kadın ana çengele ursunlar, ķo etümden çeksünler kara kavurma*

itsünler **kırk big kızınıñ** öñine iletsünler, **anlar** bir yidüğinde sen iki yigil (SKEY 53/6 – 57/1)

[4] Beyrek **kopuz çaldı, şoyladı, görelüm hanum ne şoyladı:**

Aydur:

And içmişem **kışır kışrağa** bindüğüm yok

Binübeni **kazavata** varduğum yok

Öküz ardında **şarvanlar*** saña baķar

Buldur buldur gözlerinüñ yaşı aķar

Sen **anlaruñ** yanına varğıl

Muraduñı **anlar** virür bellü bilgil (KPOBB 113/2-6)

[5] Beyrek **otuz toķuz yigidinüñ** üzerine geldi, **anları** sağ ve esen gördi, Allaha şükür eyledi. (120/13)

[6] **Ṭaş Oğuz bigleri** size ‘āsi olmuşlar, bilmedük, muşḥaf getürdiler, biz **Ḳazana** ‘āsi olduķ sen daḥı bize muṭı^ç ol didiler, and içtiler, Beyrek etmegüñ basmadı, **anlara** muṭı^ç olmadı (İOTO 300/3-5)

[7] **Ḳazan** aydur: Mere **Ḳılbaş** bu **Ṭaş Oğuz bigleri** dāyim bile gelürler-idi, şimdi niçün gelmediler didi. **Ḳılbaş** aydur: Bilmez misin niçün gelmediler, ivüñ yağmalatduğun dem **Ṭaş Oğuz** bile bulunmadı, sebep oldur didi. **Ḳazan** aydur: ‘Adāvet bağladılar he-mi didi. **Ḳılbaş** aydur: **Ḳhanum** men varayın, **anlarun** dostlığın düşmeligin bileyin didi. (İOTO 292/5-9)

1.1.1.1.1.7 Dönüşlülük Zamiri İle Yapılan Art Gönderimler

Dönüşlülük zamirleri, şahıs zamirlerinden daha güçlü bir anlam taşıyan, onları anlamca katmerli kılan pekiştirilmiş bir tür şahıs zamirleridir

* Şarvan: öküz çobanı, deve çobanı, kervanbaşı, kervancı.

(Korkmaz, 2003: 414). İşi yapan veya işten etkilenen vurgulanmak istendiğinde bu zamir kullanılır. Dede Korkut metninde dönüşlülük zamiri çok fazla kullanılmamıştır. Daha çok, özneyi pekiştirmek için tercih edilen dönüşlülük zamiri iki şekilde karşımıza çıkar: **kendü**, **öz**. İncelememiz sonucunda bu iki kelimenin de aynı gönderim değerine sahip olmadığını gördük. Dede Korkut metninde **kendü** zamiri hem özneyi pekiştirme hem de özneye gönderimde bulunma işlevini aynı anda yerine getirmektedir. **Öz** zamiri ise yüzey yapıdaki bir özneye gönderimde bulunma işleviyle değil de “öznenin kendisi olma, tamamen özneye ait olma” işleviyle öne çıkmıştır. Bu durumu şöyle örneklendirebiliriz:

(a) **Pay Püre Big** aydur: Dede men üçini bulur-isem ikisini sen bulur-mısın didi. Dede Korkut belı hanum bulayım didi. **Pay Püre Big** ayıtdı: İmdi Dede köpek-ile püreyi sen bul didi. Dağı **kendüsi** tavla tavla atlarına vardı biñ aygır seçdi (KPOBB 87/2-5)

(b) **Öz** gevdeñden başuñı keseyin-mi (DHOBH 13/12)

(c) Biglige toymadın **özüme** yazuğ

Yigitlige uşanmadın canuma yazuğ (SKEY 56/7)

(a)'daki **kendüsi** sözcüğü **Pay Püre Bey**'e art gönderim yapmıştır. (b)'deki cümle, Dirse Han tarafından hanımına söylenmiştir. Ancak cümledeki kullanıma dikkat edildiğinde gönderim değerinin ön planda olmadığı; öz sözcüğünün öncelikle Dirse Han'ın hanımına has, ona ait bir özelliği ifade etmek için kullanıldığı görülecektir. Aynı durum genç yaşta kâfirler tarafından idam edilmeye götürülen Uruz'a ait olan (c)'deki cümlede de vardır. Metnimizde dönüşlülük zamiri kullanılarak yapılan art gönderim örneklerinden bazılarını da şöyle sıralayabiliriz:

[1] Görür-misin ay oğul neler oldu, şarp kayalar oyanmadı yir obrıldı, ilde yağı yoğ-iken senüñ babañun üstine yağı geldi, ol **kırk nāmerd** babañuñ yoldaşları, babañı tutdılar, **kendüler** atlu babañı yayağ yorıtdılar (DHOBH 30/8-10)

Bu parça, Dirsan Han'ın hanımının Boğaç'a yaptığı konuşmadan alınmıştır. Bir Oğuz beyinin kendi silah arkadaşları tarafından tutsak edilmesi,

o bey ve ailesi için çok üzücü bir durumdur. Dirse Han'ın silah arkadaşları hem onu esir almış hem de değersiz bir kişi gibi yürütmüşlerdir. Buradaki **kendüler** dönüşlülük zamiri, Dirse Han'ın silah arkadaşlarına gönderimde bulunmaktadır. Dirse Han'ın hanımı konuşmasında dönüşlülük zamiri kullanarak bir insanın yakın arkadaşlarından kötülük gördüğünü ve bu durumun ne kadar ağır olduğunu vurgulamak istemiştir. Nitekim aynı hikâyenin daha önceki bir bölümünde aynı olay, anlatıcı tarafından nakledilirken “*Dirse Han yayan bunlar atlu yorıdılar*” şeklinde verilmiş ve Dirse Han'ın arkadaşlarına *bunlar* işaret zamiri ile gönderim yapılmıştır. Dirse Han'ın hanımının kendi beylerine hainlik eden bu kişileri vurgulaması, hainliklerini ön plana çıkarmak istemesi çok doğaldır. Bu vurgulama *senüñ babanuñ* yapısında da devam etmiştir. Normal şartlarda tamlayan eksiltisi tecih edilip *babanuñ* denilmesi gerekirdi. Fakat kaçırılan kişinin başkasının değil de dinleyen kişinin babası olduğu özellikle vurgulanmak istenmiştir.

[2] *Babası aydur: Oğuzda kimüñ kızın alı vireyin didi. Beyrek aydur: Baba maña bir kız alı vir kim men yirümden tırmadın ol tırmağ gerek, men kara koç atuma binmedin ol binmeğ gerek, men karıma varmadın ol maña baş getürmek gerek, bunuñ gibi kız alı vir bana maña didi. Babası Pay Püre Han aydur: Oğul sen kız dilemezsin kendüñe bir hampa ister-imişsin* (KPOBB 81/5)

Bu parçadaki **kendüñe** dönüşlülük zamiri Beyrek'e gönderimde bulunmaktadır. Beyrek, bir genç kızda tamamının birden bulunmasının çok zor olduğu özellikleri sıralamıştır. Son cümlede dönüşlülük zamiri kullanılsa dahi metindeki ileti anlaşılacaktır ancak dönüşlülük zamiri kullanılarak Beyrek'in çok şey istediği, bunu isterken de olaylara tamamen kendi penceresinden baktığı vurgulanmıştır.

[3] *Beyrek aşığa bağıdı, kendüzin yir yüzünde gördi. Allaha şükr eyledi, yola düşdi. Giderek kâfirüñ ılıksına geldi. Bir at bulur-isem tutayım bineyim didi. Bağıdı gördi kendünüñ deñiz kulunu boz aygır bunda otlanup tırur.* (KPOBB 98/13-99/3)

Dede Korkut kitabındaki diğer hikâyelerde Beyrek'ten bahsedilirken **boz atlu** ifadesi de kullanılır. Beyrek, yakışıklılığı ve boz atı ile Oğuz illeri içinde nam salmıştır. **Kendünüñ** dönüşlülük zamiri, hem Beyrek'e gönderimde bulunmuş hem de "boz atın" sahibini pekiştirmiştir. Dil kuralları gereği "*kendünüñ deñiz kulunı boz aygır-ı*" yazılması gerekirken iyelik fonksiyonu dönüşlülük zamiri ile karşılanmıştır.

[4] *Meger **kız (Selcen Hatun)** meydanda bir köşk yapdurmış-idi. Cemi^c yanında olan kızlar al geymişler-idi, **kendü** şaru geymiş-idi, yu^{ka}rıdan tamaşa ider-idi.* (KKOKT 178/12)

Selcen Hatun, Trabzon Tekürü'nün güzeller güzeli kızıdır ve onunla evlenmek isteyen kişinin birbirinden azgın olan aslan, boğa, deve ile savaşması gerekir. Bu parçada Selcen Hatun'a gönderim yapacak şahıs zamiri aslında üçüncü teklik şahıs zamiridir. Metin, "*Cemi^c yanında olan kızlar al geymişler-idi, **ol** şaru geymiş-idi*" şeklinde de olabilirdi. Ancak Selcen Hatun'un farklılığını, diğer kızlarla aynı olmayışını vurgulamak için **dönüşlülük** zamiri ile gönderim yapılmıştır.

[5] ***Oğlanuñ anası** emçegin bir şıkdı südi gelmedi, iki şıkdı südi gelmedi, üçincide **kendüye** zarb eyledi, katı tıldı, şıkdı sūd-ile kan karışık geldi* (DHOBH 29/1-2)

[6] ***Pay Püre Big** aydur: Dede men üçini bulur-isem ikisini sen bulur-mısın didi. Dede **ĶorĶut** beli ħanum bulayım didi. **Pay Püre Big** ayıtdı: İmdi Dede köpek-ile püreyi sen bul didi. Daħı **kendüsi** tavla tavla atlarına vardı biñ aygır seçdi* (KPOBB 87/2-5)

[7] *Uyur-iken **kız (Selcen Hatun)** aydur: Menüm muĥiblerüm çoĥdur, nāgāĥ ılĝar-ile gelmesün, tıutuban yigidüm öldürmesünler, ağça yüzlü men gelini tıutup atam anam ivine iletmesünler didi. Kan Ķuralınuñ atını için tıutdı geydürdi, **kendü** daħı için tıutdu, geyindi* (KKOKT 191/7-11)

[8] **Kan Turalı** bildi kim bu yağı başup tağıdan Selcen Hatundur. Bir tarafına dağı **kendü** girdi, kılıç tartup yorıdı, kâfir başın kesdi (KKOKT 197/4-5)

Aşağıdaki örneklerde ise öz sözcüğü, kendi anlamını kazanmış ve gönderim unsuru olarak kullanılmıştır:

[9] **Yalançı oğlu Yaltaçuk** bunu işitdi, Beyregün korğusından kaçdı **özini** Tana Sazına şaldı. (KPOBB 119/6)

[10] Döne döne bir zaman yağısı savaşı eyledi. Kâfiri alam didi alamadı. Bir sa'atda kâfire üç kere at depdi. Nâgâh gözi kapağına kılıç toğındı **kanı** şorladı gözine indi. **Özin (Kazan Bey)** şarp yirlere şaldı. (KBOU 148/2-5)

1.1.1.1.2 Şahıs Zamirlerinin Gönderim Yapmasında Tespit Edilen Özel Kullanımlar

1.1.1.1.2.1 Şahıs Zamirlerinin Özneyi Pekiştirmesi

Şahıs zamirlerinin cümledeki işlevlerinden biri de özneyi vurgulamak, öznenin metin içindeki rolünü ön plana çıkarmaktır. Dede Korkut Hikâyelerinin büyük bölümü destansı özellik taşımaktadır. Destansı metinler, toplumsal ve millî özelliklerin kahramanlar aracılığıyla anlatıldığı metinlerdir. Yükleme bulunan kişi ekleri, cümledeki öznenin alıcı tarafından anlaşılmasını sağlar. Bu nedenle Türkçede, özneyi atma eğilimi vardır. Yüzey yapıdan atılan özne veya karşılığı olan zamir, derin yapıda eksiltili anlatım yoluyla karşılanır. İncelediğimiz metinde, eksiltili anlatımın sakınca yaratmayacağı birçok durumda eksilti yapılmadığı, özneyi karşılayan şahıs zamirlerinin yüzey yapıya çıkarıldığı görülmüştür. Böylece, yüzey yapıdaki

zamir aracılığıyla o zaminin karşılığı olan varlık pekiştirilmiştir. Aşağıda bu kullanıma ilişkin örnekler sıralanmıştır.

[1] *Kalkubanı Dirse Han **senüñ** oğluñ yirinden örü tırdı, göksi güzel kaba tağa ava çıkdı, sen var iken av avladı kuş kuşladı anasınıñ yanına alup geldi, al şarabuñ itisinden aldı içti, anası-y-ile şöhet eyledi, atasına kaşd eyledi, **senüñ** oğluñ kür kopdı erçel kopdı (...)* (DHOBH 20/2-6)

Dirse Han'ın silah arkadaşları, onu Boğaç Han'a karşı kıskırtmak istemiştir. Metinden anlaşıldığı kadarıyla bir oğulun babasından habersiz ava çıkması, şölen düzenlemesi babaya saygısızlıktır. Metnin tamamı dikkate alındığında **senüñ** zamininin kullanılmasına gerek yoktur. Çünkü konuşma Dirse Han'a karşı yapılmaktadır ve **oğluñ** denilmesi iletinin alınması için yeterlidir. Ancak burada bazı sözü edilen *oğul*, olumsuz davranışları ile ön plana çıkarılan bir oğuldur. Dirse Han'ı daha kolay kıskırtmak için **senüñ** zamiri kullanılmış ve bu kadar olumsuz davranışlar sergileyen kişinin *Dirse Han'ın oğlu olduğu* özellikle vurgulanmak istenmiştir. Aynı kullanımın son cümlede bir kez daha geçmesi de bu vurgulama isteğinden kaynaklanmaktadır. Dirse Han'ın hanımına ait olan aşağıdaki sözlerde de aynı zamir benzer bir amaçla vurgulanmıştır:

[2] *Görür-misin ay oğul neler oldu, şarp kayalar oyanmadı yir obrıldı, ilde yağı yoğ-iken **senüñ** babañun üstine yağı geldi, ol kırk nāmerd babañuñ yoldaşları, babañı tıtdılar, kendüler atlu babañı yayaq yoritdılar* (DHOBH 30/8-10)

[3] *Nagāhandan Karaçuq Çobanuñ üzerine altı yüz kâfir koyıldı. **Kâfir** aydur:*

*Karanķu aķşam olanda kaygulu çoban
Kar-ile yağmur yağanda çaķmaķlu çoban
Südi peyniri bol kaymaķlu çoban*

Ğazan Bigüñ dünlügi altun ban ivlerini biz yıkmışuz, tavla tavla şahbaz atlarını biz binmişüz, katar katar kızıl devesini biz yetmişüz, kırıkuk anasını biz getürmişüz, ağır ħazine bol aķçasını biz yağmalamışuz, kaza beñzer kıızı gelini biz yesir itmişüz, kırık yigidi-ilen Ėazanuñ oğlını biz getürmişüz, kırık ince billü kıız ile Ėazanuñ ħalalını biz getürmişüz (SKEY 40/2-10).

Şöklı Melik'in adamları, Kazan Bey'in koyunlarını almak için giderler. Fakat Kazan'ın çobanı koyunları vermek istemez. Bunun üzerine kâfirler, güçlerini göstermek için Kazan'a yaptıklarını anlatırlar. **Biz** kişi zamiri, arka arkaya sıralanan bu cümlelerin tamamında geçmektedir. İlk cümlede *kâfirlere* art gönderimde bulunsa bile sonraki cümlelerde "pekiştirme" amacıyla tekrarlanmıştır. Ergin, bu parçayı transkribe ederken bir bölümünü manzum, bir bölümünü mensur olarak aktarmıştır (Ergin, 1994: 97). Dede Korkut kitabında yer alan hikâyelerin manzum bölümlerinde ahenk sağlamak amacıyla zamirlerin sık sık tekrar edildiği görülmektedir. Kanaatimizce *biz* zamininin tekrarlandığı cümleler de manzum olarak aktarılmalıdır. Kaldı ki bu bölümde manzum ve mensur olarak iki ayrı şekilde verilen konuşmaların tamamı bir kişiye aittir.

[4] *Çobanuñ taşu dükendi, koyun dimez kiçi dimez şapanınuñ ayasına kor atar, kâfiri yıkar. Kâfirüñ gözi korkdı. Dünya 'âlem kâfirüñ başına karañu oldu, aydur: Yarımasun yarçımasun bu çoban bizüm hepümüz kırar ola-mı didiler.* (SKEY 42/2-3)

Kazan'ın çobanı ile kâfirlerin mücadelesini anlatan bu bölümde *biz* kişi zamiri, *hepimiz* belgisiz zamiri ile tamlama kurmuş ve perişan durumda olan kâfirleri pekiştirmiştir. Doğal kullanımda cümlenin "*hepümüz kırar ola-mı*" şeklinde kurulması gerekirken "*bizüm hepümüz*" şeklinde kurulmuştur. Kanaatimizce göre *biz* sözcüğü kullanılarak o sırada çobanla mücadele eden bütün kâfirlerin oldukça zarar göreceği, hiçbir kâfir askerinin kurtulamayacağı özellikle vurgulanmak istenmiştir.

[5] *Dede Korkut du ʿā eyledi **Delünüñ** (Deli Karçar) eli Haḳ emri-y-ile şapa şağ oldu. Döndi aydur: Dede kız karındaşumuñ yolına **ben** ne ister-isem virür-misin?* (85/6)

Bu parçadaki *ben* zamirinin pekiştirme görevi, gönderim değerinden daha önceliklidir. Deli Karçar'ın *cümlesi* “*ne ister-isem virür misin*” şeklinde olsaydı da mesaj, alıcı tarafından anlaşılırdı. Cümle “*ben ne ister-isem*” şeklinde kurularak isteyen kişi pekiştirilmiş, Banu Çiçek'in Beyrek'e verilmesinin tek koşulunun ancak Deli Karçar'ın isteklerini yerine getirmek olduğu vurgulanmıştır.

[6] *Yigenek düşünde tayısına soylamış, aydur:*

Ḳalḵubanı yirüñden ṭurduḡuñda

Ala gözlü big yigitleri yanuña şalmaduñ

*Adı bellü bigler-ile **sen** yortmaduñ*

Biş aḳçalu ʿulufeçiler yoldaş itdüñ

*Anuñ-içün ol ḵalʿayı **sen** alımaduñ* (KKOY 208/2-4).

Kazılık Koca'nın oğlu Yigenek, babasını kurtarmak için Düzmürd Kalesi'ne gitmeye karar verince dayısı onu bu isteğinden vazgeçirmek ister ve daha önce kendisinin o kaleye gittiğini ama kaleyi alamadığını söyler. Buraya aldığımız bölüm, Yigenek'in dayısına cevabını içermektedir. Alıcı, yüklemdeki kişi ekleri aracılığıyla, bu cümlelerdeki öznenin Yigenek'in dayısı olduğunu anlamaktadır. Ancak bu özne iki yerde **sen** zamiri ile yüzey yapıya çıkarılmış ve vurgulanmıştır.

[7] *Cılasun yigitleriyle Ḳara Budak şola depdi, **Ḳazan kendü** düpe depdi, Tekür iler Şökli Melike ḵavala oldu* (KBOUB 152/8-9)

Dönüşlülük zamiri, özne konumundaki Kazan ile yan yana kullanılarak bu özneyi pekiştirmiştir.

[8] *Basaṭ mağara ḵapusına vardı. Gördi bir ḵınsuz ḵılıç ṭurmaz iner çıkar. Basaṭ aydur: Men muña bḵellüf yapışmayam diyüp **kendü** ḵılıcın ḵıḵardı ṭutdı, iki para böldi.* (BTÖ 230/5)

Tepegöz, mağarada bulunan iki kılıçtan kinsiz olanın başını kesebileceğini söyleyince Basat kinsiz kılıcı almak için mağaraya gider. Anlatıcı, anlatım esnasında *mağaradaki kılıç* ile Basat'ın önceki kılıcının karışmasını engellemek için *kendü* dönüşlülük zamirini kullanarak Basat'ın ilk kılıcını pekiştirmiştir.

[9] *Ḳazan aydur:*

Oğul oğul ay oğul

Menüm ünüm añla sözüm diñle

Ol kâfirüñ üçin atup birin yarmaz oqçısı olur

Hay dimedin başlar kesen celladı olur

Adam etin yañını kılan aşbazı olur

Sen varası kâfir degül

*Ḳalḳubanı yirümden **men** tırayım*

*Ḳoñur atuñ biline **men** bineyim*

*Gelen kâfir menümdür **men** varayım*

Ḳara Polat öz kılıcum çalayın (KBOUB 130/5-10)

Bu dizelerdeki **men** kişi zamiri, eksiltili anlatım yoluyla karşılanabilirdi. Ancak bu zamirler eksiltilmemiş, yüzey yapıya çıkarılarak söz konusu işlerin Kazan tarafından yapılması gerektiği vurgulanmıştır.

[10] *Ṭoğan kuş oluban uçayın-mı*

Ṣaḳaluñ-ile boğazundan tıtayın-mı

*Ġafillüçe **senüñ** başuñ **men** keseyin-mi*

Alça kanuñ yir yüzine tökeyin-mi

Ḳara başuñ terkiye aşıyın-mı (KKOKT 196/5-9).

Kan Turalı, Selcen Hatun'u alıp yurduna dönerken düşman baskınına uğrar ve yaralanır. Göz kapaklarından yaralandığı için, kendisine yardım eden Selcen Hatun'u tanımaz ve onu kendi düşmanına izinsiz saldırmakla suçlar. “Men” kişi zamirinin “uçayın-mı, tıtayın-mı” eylemlerinden önce kullanılmayıp “keseyin-mi” eyleminde önce özellikle kullanılması dikkat çekicidir. Normal şartlar altın bu zamir kullanılmayıp özne eksiltisi yapılsa

dahi söz konusu eylemin Kan Turalı tarafından gerçekleştirileceği anlaşılır. Ancak bu zamir eksiltilmemiş, yüzey yapıya çıkarılarak özne konumundaki Kan Turalı pekiştirilmiştir.

[11] *Burada **oğlan (Emren)** babasına şoylamış, görelüm hanum ne şoylamış:*

*Baba ne söylersin ne aydursun
Bağrum-ile yüregim ne tağlarsın
Kalğubanı yirümden turmağum yok
Yilisi kara kazılık atuma binmegüm yok
Arğu Billi Ala Tağı avlayuban aşmağum yok
Ağ alınlu Bayındıruñ divanına varmağum yok
Kazan kimdür **men** anuñ elin öpmegüm yok* (BOE 245/5-10).

Begil, düşman saldırısına uğrayınca oğlu Emren'den Kazan'a gidip onun elini öpmesini ve yardım getirmesini ister. Emren ise düşmanlar ile kendisinin mücadele edeceği, yardıma gerek olmadığı görüşündedir. “*Kazan kimdür **men** anuñ elin öpmegüm yok*” cümlesi ve bu cümlede kullanılan *men* kişi zamiri, Emren'in bu konudaki kararlılığını göstermektedir. Bu ifade dil bilgisi kurallarına göre “*menüm anuñ elin öpmegüm yok*” şeklinde olmalıydı. Bize göre, şahıs zamiri burada yalın hâlde kullanılarak pekiştirmenin etkisi artırılmıştır.

[12] *Kāfire **men** varayın
Yeñiden toğanın öldüreyin
Yiñüm-ile alnum kanın **ben** sileyin
Ölür-isem senüñ uğruña **ben** öleyim
Allah Ta ėāla kor-ise ivüñi **ben** kırtarayın* (SKEY 49/3-5)

Karaçuk Çoban'ın Kazan'a seslendiği bu bölümde teklik birinci kişi zamirleri eksiltilmemiş, yüzey yapıya çıkarılmıştır. Bundaki amaç ise özne konumundaki çobanı pekiştirmektir.

İncelediğimiz hikâyelerin bazılarında kişi zamiri, yerini tuttuğu isimle arka arkaya gelerek pekiştirme işlevini kuvvetlendirmiştir. Bu zamirlerin cümleden çıkarılması durumunda anlam bozulmayacaktır. Bu durum, söz konusu zamirlerin *özneyi pekiştirmek* için kullanıldığını göstermektedir:

[13] *mere çoban ırağnuñdan yaqınuñdan berü gelgil, baş indürüp bağır başğıl, biz kâfire selam virgil, öldürmeyelüm*, (SKE 40/12)

Biz zamiri, *kâfir* ismiyle birlikte kullanılarak pekiştirme yapılmıştır.

[14] *Görklüm, oğul gelse senden-mi şorar-idüm, korhma kayurma avdadur, avda kalan oğul için kayurmağıl, yidi gün ben Kazana möhlet virgil, yirde ise oğulu çıkarayım, gökde ise indüreyim* (KBOUB 140/8 – 10)

Ben zamiri, *Kazan* kelimesi ile arka arkaya kullanılmış ve bu kelimeyi pekiştirmiştir.

[15] *Basat aydur: Bigler, kardeş uğrına Depegöz-ile bulışuram, ne buyurursız didi. Kazan Big burada soylamış, görelüm hanum niçe soylamış:*

(...)

Kağan aşan kopdı Depegöz

Kalıñ sazlarda çevürdüm alımadum Basat

Er olsañ big olsañ mere

Men Kazança olmayasın Basat (BTÖ 224/10 – 12)

Üstteki örnekte olduğu gibi “ben” zamiri “Kazan” ismi ile birlikte kullanılmıştır. Benzer kullanım Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu’nda yer alan ve yine Kazan’a ait olan aşağıdaki örnekte de vardır:

[16] *Arkıç kırdı yaykanur umman deñizinde*

Şarp yirlerde yapılmış kâfir şehri

Şağa şola çırpındı urur yüzgeçleri

Şu dibinde döner bahırleri

Tañrı menem diyü şu dibinde çığrısur ‘āsileri

Öñin koyup tersin okur kıızı gelini

Altun aşuķ oynar Şancıdanuñ bigleri

Altı katla Oğuz vardı alımadı

*Ol kal‘aya altı baş er-ile **men Kāzan** vardum*

Altı güne komadum anı aldum (UKOS 279/1 – 6)

[17] *Uyur-iken **kız (Selcen Hatun)** aydur: Menüm muħiblerüm çoķdur, nāgāh ılğar-ile gelmesün, tūtuban yigidüm öldürmesünler, ağça yüzlü **men gelini** tūtup atam anam ivine iletmesünler didi.* (KKOKT 191/7)

Yeni gelin veya damat olmak önemli bir kimliktir. Yeni gelin veya damatların başına kötü bir şey gelmesi daha acı, daha üzücüdür. Selcen Hatun “*meni tūtup*” demek yerine “*men gelini tūtup*” diyerek içinde bulunduğu durumun hassalığını vurgulamaktadır.

[18] *Babası aydur: Yañlış ħaberdür oğul, kaçan giden senüñ ağañ degül ayrudur, ağ şaķallu **men babañı** ağlatmağıl* (UKOS 259/4-5).

Uşun Koca’nın oğlu Segrek, kardeşinin kâfirler elinde esir tutulduğunu öğrenince kardeşini kurtarmaya gitmek ister. Babası, onu fikrinden vazgeçirmeye çalışır. Uşun Koca tarafından yapılan bu konuşmada zamir ile isim bir arada kullanılmış “*men babañı ağlatma*” şeklinde bir yapı oluşturulmuştur. Türk toplumunda büyüklere saygı göstermek önemli olduğu için “baba” ifadesi güçlendirilmiştir.

1.1.1.1.2.2 Şahıs Zamirlerinin Ahenk Sağlamak İçin Kullanılması

İyelik eki ve şahıs eklerinin özneyi belirtebilme özellikleri nedeniyle Türkçede bazı durumlarda zamir kullanılmaz. Zamirin göstereceği kişi, ekler yardımıyla karşılanır ve zamire gerek kalmaz. Bu nedenle Türkçeyi “zamir düşürme dili” olarak kabul edenler vardır (Öztürk, 1999). Kısacası Türkçenin

genel özelliğinde zamirin yüzey yapıya çıkarılması değil, düşürülmesi beklenir. Ancak incelediğimiz metnin özellikle manzum bölümlerinde şahıs zamirleri ve bu zamirlerle anlamca ilişkili diğer kelimeler sıklıkla tekrar edilmiştir. Bize göre bu zamirler, beraberindeki diğer kelime ve kelime grupları ile tekrarlanarak metindeki anlamı pekiştirmiş ve metne ahenk katmıştır. Söz konusu bölümlerde zamirlerden başka, kelimeler, kelime grupları ve birbirine eş yapı unsurları da tekrar edilmiş ve tekrarlanan bütün bu unsurlar iç içe girmiştir. Bu tekrarları ayrı ayrı bölümlerde incelemek yerine ilgili örneklerin tamamını çalışmamızın **Kelime Bağdaşıklığı** bölümündeki **“1.5.1.Tekrar”** başlığı altında incelemeyi uygun gördük. Burada sadece bir örnek vermekle yetiniyoruz:

[1] *Karşu yatan kara tağları*

Senden soñra men neylerem

*Yaylar olsam **menüm** gorum olsun*

Şovuk şovuk şularuñ

*İçer olsam **menüm** kanum olsun*

*Altun aķçañ ħarcayur olsam **menüm** kefenüm olsun*

Tavla tavla şahbaz atuñ

*Biner olsam **menüm** tabutum olsun (DKODD 167/9-13).*

1.1.1.1.3 İşaret Zamirleri İle Yapılan Art Gönderimler

İşaret zamirleri, varlıkları işaret ederek, göstererek karşılayan “bu, şu, o, bunlar, şunlar, onlar” zamirleridir (Korkmaz, 2003: 420). Bu zamirler, metnimizde ekli veya eksiz şekilde, art gönderim unsuru olarak kullanılmaktadır.

İşaret zamirleri konusunda üzerinde durulması gereken noktalardan biri “**bura, şura, ora**” kelimeleri ve bu kelimelerin hâl ekli kullanımlarıdır. Ülkemizde metin dil bilimi alanında yapılan çalışmalarda bu sözcükler

belirteç olarak alınmış ve bu sözcüklerle yapılan art gönderimler “belirteç kullanımı ile art gönderim” başlığı altında verilmiştir:

- *Kanlıca'ya gittik. **Oranın** yoğurdu bir başka oluyor.* (Günay, 2003: 64)
- ***Bahçe**, dereye yakındı. Bahçenin giriş yerindeki çalıları bir kenara atıp içeriye girdi. Her gün ta köyden kalkıp da **buraya** gelmek yoruyor beni.* (Balci, 2006)
- *büte boldı **munda** tiriglik yidim* (Parlak, 2009: 124)
- ***Mısır'ı** bir yandan soyup soğana çevirmiş ama **oraya** medeniyet de sokmuş.* (Demir, 2006: 54)
- *Zira şarkı **bu köyde** yapılmış. Ama kendimi Aceme satarak **şuradan** (**Timurtaş Bey'in Köyü**) gidişim bir ümit aramak maksadıyla da değildir.* (Bahtiyaroğlu, 2006: 100)
- ***Şam** mı? Hey Allahım, hey... **Orayı** gördükten sonra ben, gayri dünyanın hiçbir tarafına metelik vermem.* (Erdağı, 2008: 48)

Bura, şura, ora gibi kelimelerin belirteç olarak alınmasında bu kelimelerdeki “-ra” seslerinin “yön gösterme eki” gibi görünmesi etkili olmuş ve bu kelimeler “yer-yön belirteci” kabul edilmiştir. Ancak “*bura, şura, ora*” kelimeleri, “*bu, şu, o*” zamirlerinin yön gösterme ekini almasıyla oluşan kelimeler değildir. Bu kelimeler “*bu ara, şu ara, ol ara*” sıfat tamlamalarının kaynaşmasından olmuştur (Korkmaz, 2003: 424). Ayrıca işaret zamirleri yön gösterme eki alamazlar (Ergin, 1999: 275). Sonuç olarak “*bura, şura, ora*” kelimeleri, birer belirteç değil, işaret zamiridir. Bu nedenle biz, söz konusu zamirlerin kullanılmasıyla yapılan art gönderimleri de “*işaret zamiri kullanımı ile art gönderim*” başlığı altında vereceğiz. Zamir olduğu çok açık olan kelimelerin belirteç gibi kabul edilmesi ve bu kelimelerle yapılan gönderimlerin “*belirteç kullanımı ile gönderim*” olarak alınması, bize göre doğru değildir. Günümüz Türkçesindeki *burada, şurada, orada* gibi yer gösteren işaret zamirleri, Dede Korkut metinde, Eski Anadolu Türkçesinin etkisi ile (Ergin, 1997: 454) “*bunda, şunda, anda*” olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Dede Korkut metninde işaret zamiri kullanılarak yapılan bazı art gönderimler aşağıda verilmiştir.

1.1.1.1.3.1 Bu/Bunlar İşaret Zamiri İle Yapılan Art Gönderimler

Bu ve *bunlar* işaret zamiri somut bir nesnenin yerini işaret ettiği gibi bir olay, bir cümle veya bir duruma da gönderim yapabilmektedir. Hatta bir cümle veya duruma gönderim yaptığı kullanımlar daha fazladır. Bu zamir, kelime başı *b<m* değişikliğinden dolayı b'li ve m'li olarak iki şekilde karşımıza çıkar. *Bu* ve *bunlar* işaret zamirlerinin art gönderim değeri taşıdığı bazı örnekler aşağıda verilmiştir.

[1] *Korkut Ata ayıttı: A**h**ır zamanda **h**anlı**k** girü **K**ayıya dege kimsene ellerinden almaya, a**h**ır zaman olup **k**ıyamat **k**opın**ç**a. Bu didügi ‘Osman neslidür, işde sürilüp gide yorır. Ve da**h**ı ni**ç**e bu**n**a benzer söz söyledi. (G 2/7)*

Bu işaret zamiri, yönelme hâli eki alarak Dede Korkut’un sözlerine art gönderimde bulunmuştur.

[2] *Geldük ol kim **t**olduran **t**opdur: Depidin**ç**e yirinden örü **t**urdı, elin yüzün yumadın obanu**n** ol uçından bu uçına “bu uçından” ol uçına çarpışdurdı, **k**ov **k**ovladı di**n** di**n**ledi, öyleden**ç**e gezdi (...) nolay-idi benüm ivüme bir la**h**za ba**k**a-y-idü**n**üz, **k**o**n**ş**ı** **h**a**k**k**ı** Ta**n**r**ı** **h**a**k**k**ı** diyü söyler. **B**unu**n** kibinü**n** **h**anum bebekleri yetmesün. Oca**ğ**u**n**a bunu**n** kibi ‘avrat gelmesün (G 8/6-9/3)*

Bu işaret zamiri, en yakın için kullanılan işaret zamiridir. İşaret ettiği, belirttiği nesnenin en yakında olduğunu anlatır (Ergin, 1999: 273). Anlatıcı, Dede Korkut dilinden “*Karılar dört dürlüdür.*” demiş ve daha sonra bu dört tür kadının özelliklerini sıralamıştır. *Bu* işaret zamiri, *tolduran top* olarak nitelendirilen kadın tipine art gönderim yapmıştır.

[3] *At ayağı külüg ozan dili çevük olur. Hanum, oğlanuñ kırk günde yarası oñaldı, sapa sağ oldu. Oğlan ata biner kılıç kuşanıur oldu, av avlar kuş kuşlar oldu. Dirse Hanuñ haberi yok, oğlançuğın öldi bilür. Ol kırk nāmerdler buni tıydılar, ne eyleyelüm diyü tanışdılar.* (DHOBH 29/7-10)

Bu işaret zamiri, somut bir nesneye değil de bir duruma, Boğaç Han'ın tamamen iyileşmesine, ava çıkmasına gönderimde bulunmuştur. Bu zamir ile art gönderim yapılarak metin içinde "Boğaç Han'ın iyileşmesi, kılıç kuşanması, ava çıkması" ifadelerinin tekrar edilmemesi sağlanmıştır.

[4] *Altı yüz kâfir dağı menüm üzerüme geldi, iki kardeşüm şehid oldu, üç yüz kâfir öldürdüm gaza itdüm, semüz koyun aruğ toklı senüñ kapuñdan kâfirlere virmedüm, üç yir de yaralandum kara başum buñaldı, yaluñuz kaldum, şuçum bu-mudur didi.* (SKEY 48/8-12)

Bu cümlede *bu* işaret zamiri, kendisinden önce sıralanan ve çobanın yaptığı eylemlerin bütününe art gönderimde bulunmaktadır.

[5] *Bayındır Hanuñ karşusunda "Kara Göne" oğlu Kara Budak yay tayanup turmış-idi, sağ yanında Kazan oğlu Uruz turmış-idi, sol yanında Kazılık Koca oğlu Big Yigenek turmış-idi. Pay Püre Big bunları gördüğinde āh eyledi* (KPOBB 67/5-8).

Pay Püre Bey'in oğlu olmadığı için, Bayındır Han'ın etrafında oturan Oğuz yiğitlerine imrenerek bakmakta; kendisinin de bir erkek evladı olsa onun da burada oturacağını düşünüp ah etmektedir. Metinde kullanılan *bunları* işaret zamiri, Kara Budak, Uruz ve Yigenek'e art gönderim yapmıştır.

[6] *Bu yañadan dağı bazirganlar gelübeni Kara Dervend ağzına konmışlar-idi. Yarımasun yarçımasun Evnük Kal'asınuñ kâfirleri bunları cāsusladı.* (KPOBB 70/12)

Dede Korkut Kitabı'nda yer alan hikâyelerdeki ortak özelliklerden biri de hem kâfirlerin hem de Oğuzların birbiri yakınında casus bulundurmalarıdır. Oğuz'daki önemli gelişmeler hep casuslar tarafından kâfir beylerine

casuslanır. Bu ve bunlar işaret zamirleri de casuslanan kişiye gönderimde bulunur. Benzer bir kullanım (KBOUB 127/2)'de ve (KKOY 208/12)'de de vardır.

[7] **Yalançı oğlu Yaltaçuk** aydur: *Sulţanum ben varayın ölüsi dirisi haberin getüreyin didi. Meger Beyrek **buña** bir kömlek bağışlamış-idi, “geymez idi” şaklar-idi. Vardı köñlegi kana kına baturdı, Bayındır Hanuñ öñine getürüp bırakdı. (KPOBB 93/8)*

“Bu” işaret zamiri, Yaltaçuk’a gönderimde bulunmuştur. Yaltaçuk hile yaparak Banu Çiçek’i elde ettiği için kimse tarafından sevilmemektedir. Dilin doğal kullanımı içinde bir insan için “bu”, “şu” işaret zamirlerinin kullanılması, söz konusu kişiye hakaret olarak algılanır. Anlatıcı olayı “*Meger Beyrek **aña** bir kömlek bağışlamış-idi*” şeklinde aktarsaydı “aña” kişi zamiri kullanılmış olurdu. Fakat özellikle “*Meger Beyrek **buña** bir kömlek bağışlamış-idi*” şeklinde işaret zamiri ile aktardığını ve Yaltaçuk’u hoş karşılamadığını hissettirdiğini düşünebiliriz. Anlatıcı, olayı aktarırken kendisini olayın akışına kaptırarak söz konusu sahneyi ve Bayındır Han’ın divanını zihninde canlandırdığı ve hayalî bir somutlukla kişilerin yakınında bulunduğunu da düşünebiliriz. Böyle olunca Yaltaçuk, fiziksel olarak anlatıcıya yakın olacak ve anlatıcı yakınındaki varlık için *bu* işaret zamirini kullanacaktır.

[8] *Meger hanum, Oğuzda Duha Koca oğlu Delü Dumrul dirler idi bir er var-idi. Bir kuru çayuñ üzerine bir köpri yapdurmuş idi. Kiçeninden otuz üç akça alur-idi, kiçmeyeninden döge döge kırk akça alur-idi. **Bunı** niçün böyle ider-idi? (DKODD 155/1 – 4)*

“Bunı” işaret zamiri Deli Dumrul’un geçenden otuz akçe, geçemeyenden döve döve kırk akçe almasına gönderimde bulunmuştur.

[9] *Ol üç **canavaruñ** biri kağan aşlan-idi, biri kara buğa-y-idi, biri dağı kara buğra idi. **Bularuñ** her birisi bir ejderha-y-idi. (KKOKT 173/7)*

Dede Korkut kitabı’nda “bu” işaret zamirinin ek alması durumunda çoğu yerde ek ile zamir arasına günümüzdeki gibi *zamir n*’si girmektedir.

Ancak işaret zamirinin üç canavar olarak nitelendirilen “aslan, deve ve boğa”ya gönderim yaptığı bu cümlede *zamir n*’si kullanılmamıştır.

[10] *Uruz atdan indi aydur: Hay atamuñ altun kadehinden şarab içen, meni seven atdan insün, **bunuñ (kalenin)** kapusına birer gürz uralum didi* (SKTO 284/4-5)

[11] **Depe gözi** aldı ivine getürdi. Buyurdi, bir daya geldi. Emçegini ağzına virdi. Bir şordı olança südin aldı, iki şordı kanın aldı, üç şordı canın aldı. Bir kaç daya getürdiler, helāk itdi. Gördiler olmaz, süd ile besleyelüm didiler. Günde bir kazan süd yetmez-idi. Beslediler böyüdi, gezer oldu, oğlançuqlar-ile oynar oldu. Oğlançuqlaruñ kiminüñ burnın kiminiñ kulağın yimege başladı. El-ḥāşılı ordu **bunuñ** uçından katı incindiler, āciz kaldılar. (BTÖ 217/1-8)

[12] *Depegöz şıçradı baqdı. **Basaṭı** gördi elin eline çaldı kaş kaş güldi. Kocalara aydur: Oğuzdan yine bize bir tırfanda kızı geldi didi. Basaṭı öñine katdı tutdı. Boğazdan şalındurdu, yatağına getürdi, edüginüñ kunçına şokdı, aydur: Mere kocalar ikindü vaḳtı **muni** maña çevüresüz, yiyem didi.* (BTÖ 226/2-7)

[13] *Basaṭ mağara kapusına vardı. Gördi bir **kınsuz kılıç** tırmaz iner çıkar. Basaṭ aydur: Men **muña** bıkellüf yapışmayam diyüp kendü kılıcın çıḥardı tutdı, iki para bölđi.* (BTÖ 230/5)

[14] *Oğuz zamanında Uşun Koca dirler bir kişi var-idi. Ömrinde iki oğlu var-idi. Ulu oğlınuñ adı **Egrek** idi. Bahadır, delü yaḥşı yigit idi. Bayındır Ḥanuñ divanına kaçan istese varur gelür idi. Bigler bigi olan Kazan divanında **buña** hiç kapu baca yoğ-idi.* (UKOS 253/12 – 254/2)

[15] *Böyle digeç oğlan ağladı, melul oldı. Atını kayıtdı, girü döndi. Anasına geldi. Burada anasına soylamış, görelüm hanum ne soylamış:*

Aydur:

*Mere ana men **Han oğlı degül-imişem***

Han Kazan oğlı imişem

*Mere kavat kıızı **muni** maña niçün dimez-idün (SKTO 282/11)*
Muni İşaret zamiri, bir kişi ya da varlığa değil de bir duruma art gönderim yapmıştır.

[16] *Delü Karçar ağzın köpüklendürdi, Dede Korçuduñ yüzine baqdı, aydur: ‘Aleyke’s-selam ay ‘ameli azmış fi’li dönmiş kâdir Allah ağ alnına kada yazmış, ayaklular **buraya** geldügi yok, ağızlular bu şuyumdan içdügi yok, saña noldı, ‘amelüñ-mi azdı, fi’liñ-mi “döndi”, ecelüñ-mi geldi, **bu aralarda** neylersin didi. (KPOBB 83/3-7)*

Buraya zamiri, Deli Karçar’ın otağının olduğu su kenarına gönderimde bulunmaktadır. Yukarıda *bura*, *şura*, *ora* işaret zamirlerindeki “-ra” sesinin yön gösterme eki olmadığını “ara” kelimesinin bozulmuş şekli olduğunu söylemiştik. Yukarıda aldığımız metinde geçen “*bu aralarda*” ifadesi, *bura*, *şura*, *ora* zamirlerinin daha önce açıkladığımız yapısını desteklemekte, söz konusu kelimelerin “*bu ara, ol ara, şol ara*” yapılarından oluştuğunu göstermektedir.

[17] *Mere çoban karnuñ açıkamamış-iken gözüñ kararmamış-iken bu ağacı koparı gör, yołsa seni **bunda** kurtlar kuşlar yir didi. (SKEY 50/6)*

Kazan’ın çobanı ağaca bağladığı yere gönderimde bulunan *bunda* zamiri, günümüz Türkçesindeki *burada* zamirinin karşılığıdır.

[18] *Böyle digeç, kız Beyregi ‘aşıqlamış-idi, aydur: Eger seni hisardan aşığa urğan-ile şalınduracaķ olur-isem babaña anaña sağlıķ-ile varaçaķ olur-iseñ beni **bunda** gelüp halallığa alur-mısın didi. (KPOBB 98/7-8)*

Bunda işaret zamiri *burada* anlamında kullanılmış ve Beyrek'in esir tutulduğu Bayburd Hisarı'na art gönderimde bulunmuştur.

1.1.1.1.3.2. Şu İşaret Zamiri İle Yapılan Art Gönderimler

İncelediğimiz metinde *bu* işaret zamirinin çok sık kullanılmasına karşın *şu* işaret zamiri sadece beş yerde kullanılmış, günümüz Türkçesindeki çokluk şekli olan *şunlar* ise hiç kullanılmamıştır.

[1] *Kâfir aydur: Oğuzuñ ‘arsuzı Türkmenüñ delüsine beñzer, bağa şuñ didi.* (BOE 249/1)

Begil'in attan düşüp ayağını kırmasını fırsat bilen kâfirler Begil'e saldırır. Bunun üzerine Begil'in oğlu Emren, düşmanı karşılamaya çıkar. Kâfirlerin onu ciddiye almaması, geri dönmesini söylemeleri karşılık Emren onlara meydan okur. Metinde kullanılan *şuñ* işaret zamiri, Emren'e art gönderimde bulunmaktadır.

[2] *Meger hanum ol gice kalın Oğuzuñ devleti, Bayındır Hanuñ güyegüsi Ulaş oğlu Salur Kazan kara kaygulu vâkı'a gördi. Sermürdi örü tırdı, aydur: Bilür-misün karındaşum Kara Göne düşümde ne görindi kara kaygulu vâkı'a gördüm, yumruğumda talbınan şahin benüm kuşumı ölür gördüm (...) niçe kim bu düşü gördüm şundan berü ‘aklum uşşum dire bilmen* (SKEY 42/10 – 43/6)

Bu metinde, Kazan'ın düşü gördüğü zamana art gönderimde bulunmak için *şundan* zamiri kullanılmıştır. Metindeki kullanım ve yüzey yapı dikkate alındığında bu zamirin bir “ön gönderim” yapacağı izlenimi uyanmaktadır. Kaanatimizce metinde kullanılması gereken asıl zamir *ondan* zamiridir. Metnin “**andan** berü ‘aklum uşşum dire bilmen” şeklinde üretilmesi daha doğru olurdu. Nitekim Muharrem Ergin, metni günümüz Türkçesine

aktarıırken “*ondan beri aklımı fikrimi toplayamıyorum*” olarak aktarmıştır (Ergin, 2002: 42).

[3] *Geldiler, Egrege ayıtdılar: Yigit saña tekür himmet eyledi, **şunda** bir delü yigit yolçınıñ yoluqçınıñ çobanuñ çoluğuñ etmegin alur, tüt ol delüyi öldür, seni koyu virelüm var git didiler.* (UKOS 265/10 – 12)

Günümüz Türkçesindeki *şurada* zamirinin karşılığı olan *şunda* zamiri, Egrek’in kardeşi Segrek’in uyuduğu koruya art gönderim yapmaktadır.

1.1.1.1.3.3. Ol İşaret Zamiri İle Yapılan Art Gönderimler

Günümüz Türkçesindeki *o* işaret zamiri, Dede Korkut Kitabı’nda yalın hâlde *ol*; hâl ekli olarak ise *aña*, *anı* şeklinde karşımıza çıkar. İncelediğimiz metinde bu zamir sadece tekil olarak kullanılmış, çoğul olarak herhangi bir varlığı işaret etmemiştir.

[1] *Babası aydur: Ay oğul Banu Çiçegüñ bir delü kardaşı vardur, adına Delü Karçar dirler, kız dileyeni öldürür. Beyrek aydur: Ya pes nidelüm? Pay Püre Big aydur: Oğul kalın Oğuz biglerini odamuza oñıyalum niçe **maşlañat** görürler-ise **aña** göre iş idelüm didi.* (KPOBB 81/8-12)

Aña zamiri, Oğuz beylerinin alacağı karara, Oğuz beylerinin fikirlerine art gönderimde bulunmaktadır.

[2] *Kan Turalı aydur: Baba yilisi kara kazılık atuma eyer şalayım, kanlu kâfir iline akın çapayım, baş keseyim, kan dökeyim, kâfire kan kuşdurayım, kul karavaş getüreyim, hüner göstereyim. Kañlı Koca aydur: Hay canum oğul, hüner didüğüm **ol** degül* (KKOKT 174/9 – 13)

Kanlı Koca, bulduğu kızla evlenecek kişide hüner olması gerektiğini söyleyince oğlu Kan Turalı kendince hüner kabul ettiği *kan dökmek*, *başk kesmek*, *akına çıkmak* gibi eylemleri sıralar. Son cümlede geçen *ol* zamiri, Kan Turalı’nın sıraladığı eylemlere art gönderimde bulunmaktadır.

[3] Vardılar **kömlegi** Banı Çiçege iletdiler. Gördi tanıdı **oldur** didi. (KPOBB 94/3)

[4] *Ķazılık Ķoca iş görmiş işe yarar adam idi. Yarar Ķocaların yanına cem^c eyledi, yadığı yarağı-y-ile yola girdi. Çok tağlar dere depe kiçdi. Günlerde bir gün **Düzmürd Ķal'asına** geldi. Deñiz kenarında idi. **Aña** irüben Ķondılar.* (KKOY 202/10 – 11)

[5] *Ķılbaş aydur: Bilmez misin niçün gelmediler, **ivüñ yağmalatduğñ** dem **Ķaş Oğuz bile bulunmadı**, sebep **oldur** didi.* (İOTO 292/6)

[6] Ķutsağ olan *Ķazılık Ķocayı şalı virimler çıĶup geldi. Hay big yigitler kâfiri kim öldürdi diyü şoylamış, görelüm Ķanum ne şoylamış:*

Aydur:

Ķaytabanuñ mayasını yüklü Ķodum

*Ner-midür maya-mıdur **anı** bilsem*

Ķara ilüm Ķoyunını yüklü Ķodum

*Ķoç-mıdur Ķoyun-mıdur **anı** bilsem*

Ala gözlü görklü Ķalalum yüklü Ķodum

*İrkek-midür Ķız-mıdur **anı** bilsem* (KKOY 211/6-11)

Tekrarlanan zamirlerin metnin manzum bölümlerine ahenk katmak için kullanıldığını daha önce belirtmiştik. İşaret zamirlerinin art gönderim yaptığı bazı manzum bölümlerde de benzer bir durum söz konusudur. Bu metinde tekrarlanan *anı* zamirleri hem aynı dize içindeki bir nesneye gönderimde bulunmakta hem de metne ahenk katmaktadır.

[7] *Oğuz illerinde kimsin didüm, Ķapağların Ķaldurup yüzüme bağdı, oğlu Yigenek Ķanda gidersin didi söyledi, men ayıtdum: **Düzmürd Ķal'asına** giderem babam **anda (orada)** Ķutsağ imiş didüm* (KKOY 207/6-7)

[8] *Oğuz zamanında bir yigit ki ivlense oğ atar-idi, oğ “ne” yirde düşse anda (orada) gerdek diker-idi.* (KPOBB 89/5)

[9] *Kız bildi kim kayın anası kayın atasıdur. Kamçı-y-ile işaret kılup: Odaya düşüñ, ne yirde iner karışur toz var-ise ve ne yirde karga kuzgun oynar-ise anda (orada) isteyelüm didi.* (KKOKT 195/2-3)

[10] *Tekürüñ kardaşı oğlı var-idi, aydur: Canavarlar serveri aşılandur, anuñ-ile dağı oyun gösterson, kıızı andan soñra virelüm didi* (KKOKT 183/4-6).

1.1.1.2. İşaret Sıfatı Kullanılarak Yapılan Art Gönderimler

İşaret sıfatları, varlıkları gösterme yoluyla belirten sıfatlardır (Korkmaz, 2003: 385). İşaret sıfatları da işaret zamirleri gibi metin veya cümle içinde kendilerinden önce geçen bir varlığa art gönderimde bulunmuşlardır. Ancak işaret zamirlerinden farklı olarak bu gönderim işaret edilen isimle birlikte kurulan bir *sıfat tamlaması* yoluyla yapılmaktadır. Gönderim unsuru olan bu sıfat tamlamasının *içinde gönderimde bulunulan varlığın isminin de geçmesi aslında burada bir “gönderim”* söz konusu olmadığı izlenimini doğurmamalıdır. Çünkü işaret sıfatı ile yapılan art gönderimlerde gönderim yapılan tek unsur yüzey yapıda ikinci kez söylenen *isim* değil, o ismin daha önce de zikredilen bazı özellikleridir. Bu durumu şöyle örneklendirebiliriz:

(1) *Geçen hafta okulumuza gelen uzun boylu çocuk, hepimizle çabucak arkadaş oldu. (1) Doğrusu hiçbirimiz bu çocukla çabucak kaynaşacağımızı tahmin etmemiştik.*

İkinci cümledeki *bu* işaret sıfatı, *çocuk* ismi ile tamlama oluşturmuş (*bu çocuk*) ve birinci cümledeki çocuğa gönderimde bulunmuştur. Ancak gönderimde bulunulan tek unsur herhangi bir *çocuk* değildir, çocuğun *“okula geçen hafta gelme, uzun boylu olma”* gibi özelliklerine de gönderimde bulunulmuştur. Bu nedenle de işaret sıfatları, daha önceki bilgilerin tekrar

edilmesini engelleyen, kısa anlatımla çok bilgi aktaran (Uzun, 1995: 49) bir gönderim unsurudur.

Dede Korkut Kitabı'nda *bu*, *şol* ve *ol* sözcükleri, bir ismin önüne gelerek işaret sıfatı olmuş ve kendilerinden önceki bilgilere art gönderim yapmışlardır. İncelediğimiz metinde işaret sıfatı kullanılarak yapılan art gönderimlerden bazıları şunlardır:

1.1.1.2.1. “Bu” İşaret Sıfatı İle Yapılan Art Gönderimler

[1] **Oğlan** buğanuñ alnından yumruğın giderdi, yolından şavuldı. Buğa ayağ üstine tıramadı, düşdi tepesinüñ üstine yıkıldı. **Oğlan** pıçağına el urdı, buğanuñ başını kesdi. Oğuz bigleri gelüp oğlan üstine yığnaķ oldılar, taħsin didiler. Dede Korkut gelsün **bu oğlana** ad kosun, bilesinçe alup babasına varsun (DHOBH 17/3-8)

Bu işaret sıfatı, *oğlan* sözcüğü ile tamlama oluşturmuş ve Bayındır Han'ın azgın boğasını meydanda yenen, bu nedenle büyük bir cesaret örneği sergilemiş olan bir çocuğa (*Dirse Han'ın oğlu Boğaç Han*) gönderimde bulunmuştur.

[2] Dede Korkut **oğlanuñ (Boğaç Han)** babasına soylamış, görelüm ħanum ne soylamış:

Aydur:

Hey Dirse ħan biglik virgil **bu oğlana**

Taħt virgil erdemlüdür

Boynı uzun bidevi at virgil “**bu oğlana**”

Biner olsun hünarlüdür

Ağayıldan tümen koyun virgil **bu oğlana**

Şişlik olsun erdemlüdür

Ķaytabandan kızıl deve virgil **bu oğlana**

Yüklet olsun hünarlüdür

*Altun başlu ban iv virgil **bu oğlana***

Kölge olsun erdemlüdür

*Çigni kuşlu cübbe ton virgil **bu oğlana***

Geyer olsun hünerlüdür (DHOBH 17/10-5)

Bu oğlan sıfat tamlaması, büyük kahramanlık gösteren Boğaç Han'a gönderimde bulunmaktadır. Bu gönderim sayesinde üstteki parçada sıralananları hak etmek için Boğaç Han'ın azgın bir boğayı yendiği bilgisinin tekrar edilmesi engellenmiştir. Yine bu gönderim unsuru sık sık tekrarlanarak bir ahenk sağlanmış aynı zamanda azgın bir boğayı yenen kişinin *bu oğlan* (Boğaç Han) olduğu vurgulanmıştır.

[3] *Oğlan anda yıkıldıkdı boz atlu Hızır oğlana hazır oldı, üç katla yarasın eli-y-ile şığadı, saña **bu yaradan** korhma oğlan ölüm yokdur tağ çiçegi anañ südi-y-ile senüñ yaraña melhemdür didi, gayıb oldı.* (DHOBH 27/11-13)

Dirse Han, silah arkadaşlarının etkisinde kalarak oğlu Boğaç'ı öldürmek için ava çıkarır ve Boğaç'ı oklayarak öldürmek ister. *Bu yaradan* sıfat tamlaması metin içinde kendisinden iki sayfa önce geçen ok yarasına gönderimde bulunmaktadır. Üstteki metinde sözü edilen yara, Boğaç'ın iki kürek kemiği arasındaki ok yarasıdır : “*Dirse Han Korhut siñirli katı yayın eline aldı. Üzengüye kalkup katı çekdi, uz atdı, oğlanı iki talusınuñ arasında urup çağıdı, yıkdı*” (23/13). Art gönderimde, gönderim yapan unsur ile gönderim yapılan unsur, metin içinde birbirinden uzağa düşebilir. Bu art gönderimde gönderim unsuru ile gönderimde bulunulan unsur arasına yaklaşık dört sayfalık bir metin girmiştir.

[4] *Bilir-misin karındaşum Kara Göne **düşümde** ne görindi, kara kaygulu vākı'a gördüm, yumruğumda talbınan şahin benüm kuşumı ölür gördüm, gökden ıldırım ağ-ban ivüm üzerine şakır gördüm, düm kara pusarık ordumuñ üzerine tökilür gördüm, kuduz kırtlar ivümi dalar gördüm, kara deve eñsemenden kavrar gördüm, kargu gibi bilegümden*

*on parmağımı kadan gördüm, niçe kim **bu düşi** gördüm, şundan berü
‘aqlum uşşum dire bilmen, hanum kardaş menüm **bu düşümi** yorgıl
maña didi. (SKEY 42/13 – 43/7)*

*Bu işaret sıfatı, art gönderim yoluyla şahinin kuşları alması, evin
üzerine yıldırım düşmesi, kuduz kurtların eve dalması gibi olaylara
gönderimde bulunmuştur. Benzer bir art gönderim (KKOY 208/8)’de de
vardır.*

*[5] Bazirganlar aydur: Big yigit bize sen erlik işledüñ, gel imdi
begendüğüñ maldan al didiler. Big yigidüñ gözi bir deñiz kulunu boz
aygırı tutdı, bir de altı perlü gürzi, bir de ağ tozlu yayı tutdı, bu üçini
begendi. Aydur: Mere bazirganlar **bu aygırı** ve dağı **bu yayı** ve **bu
gürzi** maña virüñ didi. (KPOBB 72/8-12)*

*Bu aygır art gönderimi ile atın boz olduğu, bu gürz art gönderimi ile
gürzün altı kanatlı olduğu ve bu yay art gönderimi ile yayın ak kirişli olduğu
işaret edilmiş; bu ifadelerin bir kez daha tekrarlanmasının önüne geçilmiştir.*

*[6] Beyrek aydur: Ağanuzuñ başı ve gözi şadaķası köhne **kaftanuñuz**
var ise geyeyin düğüne varayın (KPOBB 105/12). Beyrek aydur:
gördüñ-mi kızlar **bu kaftan**-ile meni tanıdılar (KPOBB 107/2).*

*On altı yıllık tutsaklıktan tanınmayacak bir hâlde dönen Beyrek, önce
kardeşlerinin yanına gider ve tanınıp tanınmayacağını öğrenmek için evdeki
kaftanlarından birini ister. Kaftanı giyince kız kardeşleri onu tanıyacak gibi
olurlar. Bu kaftan tamlaması sıradan, herhangi bir kaftana değil, kaftanın
metin bağlamındaki bu yerine de gönderimde bulunmaktadır.*

*[7] Kazan Big gördi ki **kāfir** katı yaklandı. Atından indi, aru “sudan”
abdest aldı, ağ alnın yire kodı iki rik‘at namaz kıldı. Adı görklü
Muhammedi yad getürdi, kara dinlü kāfire göz karartdı. (...) Babam **bu
kāfirleri** esirgemiş kibi, meni seven yigitlerim ne turursız (KBOUB
132/3-133/3)*

[8] *Ol kızuñ üç canavar kalınlığı kaftanlığı var-idi. Her kim ol üç canavarı başsa yeñse öldürse kızımı aña virürem diyü va‘de eylemiş-idi. Başamasa başın keser-idi. Böylelik-ile otuz iki kâfir biginüñ oğlınuñ başı burc bedeninde kesilüp aşılmış-idi. Ol üç canavaruñ biri kağan aşlan-idi, biri kara ejderha-y-idi, biri dağı kara buğra idi. Bularuñ her birisi bir ejderha-y-idi. Bu otuz iki baş-kim burada aşılmış-idi. (KKOKT 173/1-9)*

[9] *Çün İnayet Tañrıdan oldı, bigüñ paşanuñ himmeti Kan Turalıya oldı, tekür devenüñ ağzın yidi yirden bağlañ didi. (KKOKT 185/11) (...) Kan Turalı örü tırdı, aydur: Mere men bu devenüñ burnına yapışışağ ol kız sözi-y-ile yapışdı dirler. (KKOKT 188/1)*

[11] *Oğuz bir gün yaylaya köçdi. Aruzuñ bir çobanı var-idi, adına Konur Koca Şaru Çoban dirler-idi. Oğuzuñ öñinçe bundan evvel kimse köçmez-idi. Uzun Bıñar demek-ile meşhur bir bıñar var-idi. (BTÖ 214/11-13) (...) Zaman-ile Oğuz yine yaylaya köçdi. Çoban gine bu bıñara geldi. Gine koyun ürkdi. (BTÖ 215/11)*

Aruz'un çobanı, pınar başında yakaladağı perilerden biriyle cinsel ilişkiye girince Oğuz'a bela olan tepegöz doğar. *Bu bıñar* yapısı, gönderim elemanı olarak kullanılmış ve sadece pınara değil, çobanın pınar başında yaşadıklarına da gönderim yapmıştır. Alıcı, *bu bıñara* ifadesini okuyunca veya duyunca pınarla bağlantılı bütün olaylar zihninde canlanacak ve bu ifade alıcının zihnindeki anlamı tamamlayacaktır.

[12] *Gördiler kim bir ğbret nesne yatur, başı göti belürsüz. Çevre aldılar. İndi bir yigit bunu depdi. Depdükçe böyüdi. Bir kaç yigit dağı indiler depdiler. Depdüklerinçe böyüdi. Aruz Koca dağı inüp depdi. Mahmuzı toğındı, bu yığanağ yarıldı. İçinden bir oğlan çıktı, gevdesi adam depesinde bir gözi var. Aruz aldı bu oğlanı etegine şardı. (BTÖ 216/6-11)*

1.1.1.2.2. “Şol” İşaret Sıfatı İle Yapılan Art Gönderimler

Şol kelimesi, **uş** gösterme edatı ve **ol** zamirinin birleşmesinden oluşmuştur (Ergin, 1999:276). Aslında bir zamir olan **şol** kelimesi, metnimizde hiç zamir olarak kullanılmamış, **şu** kelimesinin yerini alarak hep işaret sıfatı olarak kullanılmıştır. Ergin, bu kullanımı Eski Anadolu Türkçesinin etkisine bağlamaktadır (Ergin, 1997: 452). İncelediğimiz metinde **şu** işaret zamirinin çok az kullanıldığını daha önce belirtmiştik. Benzer şekilde **şol** işaret sıfatı da metnimizde sadece sekiz yerde kullanılmıştır. Bu sıfatın, bir isimle birleşerek art gönderim yaptığı örnekler şöyle sıralanabilir:

[1] *Kāfirūñ biri aydur: Kazanuñ Kap ulu dervendde on biñ koyunu vardur, şol koyunları dañı götürsek Kazana ulu hayf ider-idik.* (SKEY 39/7)

Muharrem Ergin, **şol** kelimesinin **şu** ve **o** anlamını taşıdığını belirtmiştir (Ergin, 1999: 276). Derin yapı dikkate alındığında söz konusu koyunlar, kâfirlere uzak bir konumdadır ve bu koyunların işaret edilmesi için **o** işaret zamirinin kullanılması gerekir. Bu parçadaki **şol** sıfatının metne **o** anlamını kattığını düşünebiliriz.

[2] *Depegöz buynuzı götürüp yire çaldı, aydur: Oğlan kurtıldıñ-mı? Basať aydur: Tañrım kurtardı. Depegöz aydur: Mere oğlan al şol parmağumdaki yüzügi parmağuña tak, saña oñ ve kılıç kār eylesün* (BTÖ 228/7-9).

Şol kelimesi, ilk verdiğimiz örneğin aksine burada **şu** anlamında kullanılmıştır. Eldeki bu örnekte **şol** kelimesinin art gönderim değeri son derece ön plana çıkmıştır. Tepegöz'ün peri annesi onun parmağına sihirli bir yüzük takmıştır. Bu yüzük Tepegöz'ü korumaktadır: “*Depegözün peri anası gelüp oğlinuñ parmağına bir yüzük kiçürdi, oğul saña oñ batmasun, tenüni kılıç kesmesün didi* (BTÖ 218/12-13). Metin üretici konumunda olan Tepegöz'ün ağzından çıkan **şol parmağum** ifadesi, yaklaşık on sayfa

öncesine art gönderim yapmakta ve alıcıya bu yüzüğün peri tarafından takıldığını hatırlatmaktadır.

[3] *Yüz kâfir seçilüp **oğlanuñ** üzerine gelmiş, oğlana kâfir soylamış, görelüm ne soylamış:*

(...)

Şöki Melik saña katı puşdı

*Meydandaki **şol oğlanı** tutuñ*

Karısından ağ ellerin bağlan (BOE 247/6-248/1)

Begil attan düşüp ayağını kırınca oğlu Emren Begil'in zırhını giyer, atını alır ve düşmanı karşılamak için meydana çıkar. Kâfirler, Begil'in hasta olduğunu bildikleri için Begil'in atına kimin bindiğini merak ederler.

[4] *Beyrek hoş ola didi. Atın çekdiler, bindi. Kırk yigit-ile Aruzuñ ivine geldi. **Taş Oğuz bigleri** oturur-iken girüp selam virdi. Beyrege Aruz aydur: Bilür-misin seni niye kığırduķ? Beyrek aydur: Niye kığırduñuz? Aruz aydur: Hep **şol oturan bigler** Kazana ėasi olduk, and içdük* (İOTO 296/2-6)

1.1.1.2.3. “Ol” İşaret Sıfatı İle Yapılan Art Gönderimler

[1] *Meger sultanum, gine yazın buğayı saraydan çıkardılar. Üç kişi sağ yanından üç kişi **şol** yanından demür zincir-ile buğayı tutmuşlar idi. Gelüp meydan orasında koyu virdiler. Meger şultanum, Dirse Hanuñ oğlançuğı **üç dañı ordu uşağı** meydanda aşuķ oynarlar-idi. Buğayı koyu virdiler, oğlançuqlara kaç didiler. **Ol üç oğlan** kaçdı. (DHOBH 16/1-5)*

[2] *Av avladılar, kuş kuşladılar. **Ol kırk namerdüñ** bir kaç oğlanuñ yanına geldi* (DHOBH 21/12).

Boğaç Han, babasının silah arkadaşlarına gerekli ilgi ve saygıyı göstermemiştir. Boğaç'ı kıskanan bu kişiler, iftira ile baba-oğulun arasını açmaya çalışmışlardır. *Ol* işaret sıfatı Dirse Han'ın yakın silah arkadaşlarına gönderimde bulunmaktadır. *Namert* sözcüğü ile de bu kişilerin karakteri ortaya konmuştur. Metin içinde bu kişilerden bahsedileceği zaman sürekli *ol kırk namerd* gönderim elemanı kullanılmış (22/6, 23/4, 25/12, 29/10, 30/9, 30/13, 31/6, 31/8) ve bu özellikleri pekiştirilmiştir.

[3] *Dede Korkut aydur: Yarenler çünki meni gönderürsüz, bilürsüz kim Delü Karçar kız kardaşını dileyeni öldürür, bāri Bayındır Hanun tavlāsından iki şahbaz yügrük at getürürñ, biri kiçi başlu kiçer aygırı biri toklu başlu torı aygırı, nāgāh kaçma kovma olur-ise birisini binem, birisini yedem dedi. Dede Korkudun sözi maqbul geldi. Vardılar Bayındır Hanun tavlāsından ol iki atı getirdiler* (KPOBB 82/3-9).

İşaret sıfatı olan *ol*, art gönderim yoluyla bu atların “keçi başlı geçer” ve “toklu başlı doru” olma özelliklerine işaret etmiştir.

[4] *Ol zamanda oğul ata sözün iki eylemez-idi, iki eylese ol oğlanı kabul eylemezler-idi* (KBOUB 132/1).

[5] *Meger bir gün köprisinüñ yamacında bir bölük oba konmuş idi. Ol obada bir yaḥşı ḥub yigit sayru düşmiş idi. Allah emri-y-ile ol yigit öldi.* (DKODD 155/9-10).

[6] *Mere ‘Azrā il aman*

Taḥrīnuñ birligine yoḳdur güman

Men seni böyle bilmez idüm

Oğrılayın can alduğın tuymaz idüm

Dökmesi büyük bizüm tağlarımız olur

Ol tağlarımızda bağlarımız olur

Ol bağlaruñ kara salḳumlu üzümü olur

Ol üzümü şıkarlar al şarabı olur

Ol şarabdan içen esrük olur (DKODD 160/4-8)

Deli Dumrul'un Azrail'den özür dilediği bu bölümde sık sık tekrarlanan *ol* sıfatı, metne ahenk katmıştır. Deli Dumrul'un “*dağda bağ, bağda üzüm, üzümde şarap*” gibi genelden özel bir sıralama yapması ise metne ahenk katmakla birlikte suçunu dağ, bağ, üzüme bağlayarak hafif gösterme çabası olarak düşünülebilir.

[8] *Meger Tırabuzan tekürinüñ bir ʿaẓim görklü maḥbub **kızı** var-idi. Şağına şolına iki қоша yay çeker-idi. Atduğı oḥ yire düşmeş-idi. **Ol kızuñ** üç canavar kalınlığı kaftanlığı var-idi* (KKOKT 172/12-13).

[9] *Казılık Коча iş görmiş işe yarar adam idi. Yarar kocaların yanına cemʿ eyledi, yadığı yarağı-y-ile yola girdi. Çok tağlar dere depe kiçdi. Günlerde birgün **Düzmürd Kalʿasına** geldi. Deñiz kenarında idi. Aña irüben kondılar. **Ol kalʿanuñ** bir teküri var idi* (KKOY 202/10 – 11).

[10] *Oğuz bir gün yaylaya köçdi. Aruzuñ bir çobanı var-idi, adına Қонур Коча Шару Чобан dirler-idi. Oğuzuñ öñinçe bundan evvel kimse köçmez-idi. **Uzun Biñar bimek-ile meşhur bir biñar** var-idi. **Ol biñara** perriler қонmış-idi* (BTÖ 124/11-13)

[11] *Depegöz aydur: Oğlan şol künbedi gördüñ-mi? Aydur: Gördüm. Depegöz aydur: Menüm ḥazinem var, **ol kocalar** almasunlar, var möhürle didi* (BTÖ 229/4)

Tepegöz Oğuz illerine zarar vermeye başlayınca Oğuz beyleri onunla bir anlaşma yapar. Tepegöz, yemek için koyun ve insan; yemek yapmaları için de iki hizmetkâr ister. Yukarıya aldığımız parçadaki *ol kocalar* sıfat tamlaması, daha önceden tepegözün emrine verilen *Yuñlu Коча* ve *Yapağulu Коча*'ya art gönderimde bulunmaktadır.

1.1.1.3. Kelime veya Kelime Grubuyla Yapılan Art Gönderimler

Bu art gönderimde, metin düzlemi içinde daha önceden yüzey yapıda yer alan bir unsurun yerine başka bir kelime veya kelime grubu (isim tamlaması, sıfat tamlaması, sıfat-fiil grubu vb.) kullanılır. Metin dil bilimle ilgili bazı çalışmalarda bu konu *gönderim* içinde değil de “*sözlüksel bağdaşıklık (kelime bağdaşıklığı)*” içinde incelenmiştir*. Doğan Günay ise bu art gönderim türünü “*sözcüksel artgönderim*” olarak adlandırmış ve sözcüğün eş ya da üst anlamlısı ile yapıldığını belirtmiştir (Günay, 2003: 63).

Kelime veya kelime grubuyla yapılan art gönderimde, gönderimde bulunan unsur *bir olay, durum, cümle, yargı* olabildiği gibi metnin kişilerinden biri de olabilir. Bu gönderimin zamir veya belirtme sıfatları ile yapılan gönderimden en önemli farkı, gönderim yapılan unsur ile bu unsur yerine kullanılan sözcük arasındaki ilişkinin o metinde anlam kazanması, o metinle sınırlı olmasıdır. Kişi zamirleri, her zaman aynı anlamdadır ve her yerde bir kişiye gönderimde bulunabilir ama “*akıllı, oğlan, genç, cesur adam*” gibi yapılar, her yerde aynı anlamlı değildir ve bu sözcükler her zaman gönderimde bulunmayabilir. Kelime veya kelime grubu ile yapılan art gönderimleri şu örneklerle açıklamaya çalışalım.

(a) *Çarşıdan gelirken Ali’yi gördüm. Zavallı, babasının ölümünden sonra o kadar zayıflamış ki...* “Zavallı” kelimesi, Ali’ye art gönderimde bulunmuş, metin düzleminde Ali’nin yerine geçmiştir. Aralarındaki bu ilişki sadece bu cümle veya metinle sınırlıdır ve geçicidir. Tek başına düşünüldüğünde Ali ile zavallı kelimeleri arasında bir ilişki yoktur.

(b) *Aslı’nın doğum günü partisindeyiz. Önce gülüp eğleneceğiz sonra da doğum günü çocuğu, pastasını kesecek.* “Doğum günü çocuğu” isim tamlaması, metin düzlemi içinde Aslı’ya art gönderim yapmıştır.

(c) *Babam, “Bir daha eve gecikecek olursan haber ver, bizi merakta bırakma” demişti. Birden babamın sözlerini hatırlayınca hemen evi aradım.* “Babamın sözleri” isim tamlaması, “Bir daha eve gecikecek

* Çalışmamızda kelime veya kelime grubuyla yapılan art gönderim ile kelime bağdaşıklığını ayrı ayrı inceledik. Bu ikisi arasındaki fark için çalışmamızın “1.5. Kelime Bağdaşıklığı” bölümüne bakınız.

olursan haber ver, bizi merakta bırakma.” cümlesine işaret etmekte, bu cümleye gönderimde bulunmaktadır.

(d) *Nihayet Ankara'dayım. Çocukluğumun geçtiği bu Anadolu şehri, hâlâ capcanlıdır zihnimde.* Metin düzlemi içinde önceden verilen unsur olan Ankara yer ismi, daha sonra “çocukluğumun geçtiği bu Anadolu şehri” sıfat tamlaması ile karşılanmıştır.

(e) *Hava soğuk, karnımız aç. Etrafta sığınacak bir yer de görünmüyor. Bu durum, hepimizi olumsuz etkiliyor.* “Bu durum” sıfat tamlaması ile “havanın soğukluğuna, karınların açlığına ve etrafta sığınacak bir yer olmamasına” gönderim yapılmıştır.

Yukarıda verdiğimiz örneklerde gönderimde bulunulan unsur değişse de (kişi, yer, olay, söz vb.) gönderim yapan unsur ya bir kelime ya da bir kelime grubudur. Doğan Günay, Refik Halit Karay'ın “Eskici” adlı hikâyesini incelerken hikâye kahramanı Hasan için kullanılan “*halasının yeğeni, babası ve daha sonra annesi İstanbullu çocuk, eskicinin kısa süreli arkadaşı, Arabistan'a giden kişi, Türk çocuğu*” gibi yapıların Hasan'a gönderimde bulunduğunu belirtmiş ve bu tür kullanım için “*göndergenin yinelenmesi olarak artgönderim*” terimini kullanmıştır (Günay, 2003: 64). Günay'ın bu tespitinden hareketle metin dil bilimi alanında yapılan bazı çalışmalarda da kelime veya kelime gruplarının kişilere yaptığı gönderimler aynı başlık altında incelenmiştir (Parlak 2009, Bahtiyaroğlu 2006, Erdağı 2008, Demir 2006).

Yukarıdaki kullanımlardan da görüleceği üzere Günay'ın “*sözcüksel artgönderim*” ve “*göndergenin yenilenmesi ile artgönderim*” olarak iki ayrı başlıkta incelediği gönderim şekli, temelde bir sözcük veya sözcük grubu ile yapılmaktadır. Kısacası bize göre “*sözcüksel artgönderim*” ile “*göndergenin yinelenmesi olarak artgönderim*” yapılaş şekli olarak aynıdır ve “**kelime veya kelime grubu kullanılarak yapılan art gönderim**” başlığı altında incelenmelidir. Elbette ki metnin kişileri, metnin en önemli unsurlarından biridir ve doğrudan bu kişilere yapılan gönderimleri tespit etmek ve sınıflandırmak gereklidir. Bu nedenle biz, kelime veya kelime grubu ile yapılan art gönderimleri, “metnin kişilerine yapılan art gönderimler”, “cümlelere yapılan gönderimler” ve “eylem, durumlara yapılan art

gönderimler” olarak üçe ayıracağız. Bu sınıflandırma incelenen metinde, gönderimde bulunan unsurların çeşidine göre değiştirilebilir. Örneğin, yer isimlerine çok fazla gönderim yapılan bir metinde bu yer isimleri ayrı başlık altında incelenebilir. Bizim dikkat çekmek ve vurgulamak istediğimiz nokta, gönderimin yapılma şeklidir. İster bir kişi ister bir olay isterse de bir yere gönderim yapılsın, bu gönderimlerin hepsi bir *sözcük veya sözcük grubu* ile yapılmaktadır ve en genel başlık bu olmalıdır.

1.1.1.3.1. Metin Kişilerine Kelime veya Kelime Grubu İle Yapılan Gönderimler

Dede Korkut Kitabı, on iki farklı hikâyeden oluşmasına rağmen konu, yaşayış ve hayat görüşleri bakımından hepsi birden ayrıca bir bütün teşkil etmektedir (Ergin, 1994: 23). Hikâyeleri birbirine bağlayan unsurlardan biri de şahıs kadrosudur. Her hikâye genel olarak bir Oğuz beyinin veya yiğidinin başından geçmesine rağmen o dönemde yaşayan diğer Oğuz beyleri de bir şekilde olaylara dâhil olmuştur. Anlatı metinlerinde kahramanlar, metin içinde sürekli olarak isimleri ile anılmazlar. Anlatıcı, ilgili kişinin karakterine, çevresine, görevine, içinde bulunduğu duruma uygun yeni kelime veya kelime grupları kullanarak da söz konusu kahramanı karşılayabilir, kahramana gönderimde bulunabilir. Bu durum anlatıcıyı tekrara düşmekten kurtardığı gibi metne etkileycilik ve estetik kazandırır.

Bir anlatı metni olan Dede Korkut'ta da olaylar ve kahramanlar vardır. Ancak hikâyelerin oluşturulmasında kahramanlar çok etkili olmamıştır. Ergin'in de dediği gibi aslında her hikâye, bir kahraman aracılığıyla Oğuzların hayat ve dünya görüşünü aktarmaktadır (Ergin, 1994: 25). İncelediğimiz metinde kahramanların ön plana çıkarılmadığını aşağıdaki tabloda da görebiliriz. Metin kişilerine yapılan gönderimler için sanatlı kelimeler kullanılmamış, kahramana özel bağdaştırmalar üretilmemiştir. Beyrek'e gönderim yapan *boz oğlan* ve Deli Dumrul'a gönderim yapan *âdemiler evreni* gibi yapıları hariç tutarsak metin kişilerine yapılan gönderimler genellikle

“anne, baba, kardeş, oğul” gibi metin içindeki rolü belirleyen sıradan kelimelerle sınırlı kalmıştır. Burla Hatun dışında, anne konumundaki diğer kahramanların isimleri metin içinde verilmemiştir. Örneğin Beyrek’in, Kan Turalı’nın ya da Segrek’in annesi metinde yer alır, çocukları için sevinir veya üzülür ama bu kahramanların isimleri metinde geçmez. Bu kadınlara gönderim yapmak için “*halal*” kelimesinin kullanılması önemlidir. Dikkatimizi çeken diğer bir nokta da olayların temel kahramanı olan Salur Kazan’a (Ergin, 1994: 24) yönelik herhangi bir özgün art gönderimin yapılmamasıdır. Anlatıcı, metin içinde *Kazan* ismini kullanmayı özellikle tercih etmiş gibidir.

İncelediğimiz metinde kişilere yapılan gönderimleri aşağıdaki tabloda göstermeye çalıştık. Bu tablonun hikâyelerde adı geçen bütün kişileri değil sadece gönderim yapılan kişileri kapsadığını belirtmekte yarar görüyoruz. Tabloyu oluştururken aynı hikâyede çok fazla kullanılan kelimelerin hepsini yazmadık ve farklı morfolojik şekillerini tek şekil olarak gösterdik. Örneğin “babası, babasınuñ, babasıña, babasıñda” gibi kelimelerin tamamını “baba” olarak aldık. Daha önce de söylediğimiz gibi, bazı kahramanlar birden fazla hikâyede karşımıza çıkmaktadır. Bu kişi için her hikâyede yapılan gönderimleri isminin karşısında ayrı ayrı gösterdik.

Tablo 1: Metin Kişilerine Yapılan Gönderimler

Kişi	Hikâye	Gönderim
Buğaç Han	DHOBH	a) Cinsiyet bildiren gönderimler - oğlan (18/8, 18/9, 18/11, 21/12, 26/8, 26/9, 26/10, 26/13, 28/10, 29/8, 31/2, 33/5) b) Hikâyedeki rolüne ilişkin gönderimler - senüñ oğluñ (19/3) - Dirse Hanuñ oğlu (19/8, 20/8) - oğlançuğ (21/10, 23/11, 26/4, 27/2, 33/4) - oğul (24/6, 24/10, 24/13, 25/2, 25/3, 25/4, 25/5) c) Niteleyici sözcük kullanılarak yapılan gönderimler - yigid (31/9)
Dirse Han	DHOBH	a) Hikâyedeki rolüne ilişkin gönderimler - oğlanuñ babası (15/8, 17/11)

Dirse Hân		- <i>babasınun</i> (22/11) - <i>big</i> (26/1)
Burla Hatun	SKEY	a) Hikâyedeki rolüne ilişkin gönderimler - <i>Qazanun halalı</i> (39/4, 40/9) - <i>Qazanun hatunı</i> (52/9, 53/2) - <i>anasınun</i> (55/2)
	KBOUB	a) Niteleyici sözcük kullanılarak yapılan gönderimler - <i>Hân kıızı</i> (135/7, 140/13, 148/11) b) Hikâyedeki rolüne ilişkin gönderimler - <i>ana</i> (141/3, 143/8, 143/11, 143/13, 144/11, 146/6) - <i>halalı</i> (148/10)
	SKTO	a) Hikâyedeki rolüne ilişkin gönderimler - <i>ana</i> (282/9, 283/1)
	İOTO	a) Hikâyedeki rolüne ilişkin gönderimler - <i>halalı</i> (291/12)
Uruz	SKEY	a) Hikâyedeki rolüne ilişkin gönderimler - <i>Qazanun oğlu</i> (40/9) - <i>oğlanını</i> (65/4)
	KBOUB	a) Hikâyedeki rolüne ilişkin gönderimler - <i>oğul</i> (128/9, 130/4, 134/9, 136/7) - <i>oğlançuq</i> (135/6) b) Cinsiyet Bildiren gönderimler - <i>oğlan</i> (124/10, 126/7, 128/8, 133/9, 134/2, 134/10, 142/7, 242/9, 145/1) c) Niteleyici sözcük kullanılarak yapılan gönderimler - <i>tatar oğlu</i> (142/2)
	SKTO	a) Cinsiyet Bildiren gönderimler - <i>oğlan</i> (282/7) b) Niteleyici sözcük kullanılarak yapılan gönderimler - <i>big</i> (287/10) c) Hikâyedeki rolüne ilişkin gönderimler - <i>oğul</i> (289/11)
Qara Göne	SKEY	a) Hikâyedeki rolüne ilişkin gönderimler - <i>kardaş</i> (43/6) - <i>Qazan Bigün karfaşı</i> (64/11)

Şökli Melik	SKEY	a) Niteleyici sözcük kullanılarak yapılan gönderimler - kâfir (51/12, 51/13, 59/1, 59/7) - şası dinlü kâfir (54/2)
	BOE	a) Hikâyedeki rolüne ilişkin gönderimler - tekür (246/12, 249/2, 250/6) b) Niteleyici sözcük kullanılarak yapılan gönderimler - kâfir (251/3, 251/10, 252/4)
Bamsı Beyrek	KPOBB	a) Hikâyedeki rolüne ilişkin gönderimler - Pay Pürenüñ oğlu (69/13, 70/13, 70/7) - oğlu (73/12, 118/8) - kartaş (91/13, 96/9) - ağanuzuñ (105/11) b) Cinsiyet bildiren gönderimler - oğlan (71/12) c) Niteleyici sözcük kullanılarak yapılan gönderimler - yigit (71/3, 72/8, 72/9, 73/6, 74/3) - boz oğlan (72/5, 73/10) - big oğlu (80/7) - kavat oğlu kavat (76/12)
	SKTO	a) Niteleyici sözcük kullanılarak yapılan gönderimler - yigit (286/12)
Banu Çiçek	KPOBB	a) Cinsiyet bildiren gönderimler - kız (78/6, 78/8, 79/3, 79/4, 79/8, 79/13, 82/1, 92/13, 107/12, 115/12, 116/13, 117/2, 117/3) b) Niteleyici sözcük kullanılarak yapılan gönderimler - han kızi (80/5) c) Hikâyedeki rolüne ilişkin gönderimler - kız karındaşum (85/3, 85/6) - adağlusı (89/7, 94/1, 100/13, 101/11) - ere varan kız (112/11, 113/1, 113/7, 113/12)
	İOTO	a) Niteleyici sözcük kullanılarak yapılan gönderimler - ağça yüzlü görklüm (299/5)
Pay Büre Big	KPOBB	a) Hikâyedeki rolüne ilişkin gönderimler - babası (73/10, 73/11, 91/4, 94/7) - Beyregın atası (90/13)

Pay Büre Big	İOTO	a) Hikâyedeki rolüne ilişkin gönderimler - baba (299/9)
Yalançı oğlu Yaltaçuk	KPOBB	a) Hikâyedeki rolüne ilişkin gönderimler - güyegü (109/7)
	KBOUB	a) Niteleyici sözcük kullanılarak yapılan gönderimler - ayruklar (286/10)
Salur Kazan	KBOUB	a) Hikâyedeki rolüne ilişkin gönderimler - baba (131/11, 133/3, 142/8, 142/12, 143/13, 146/6)
	SKTO	a) Niteleyici sözcük kullanılarak yapılan gönderimler - tatar (275/5) a) Hikâyedeki rolüne ilişkin gönderimler - baba (283/1, 283/5, 283/7) - ata (290/2)
Duğa Koca	DKODD	a) Hikâyedeki rolüne ilişkin gönderimler - baba (162/6, 162/9)
Deli Dumrul	DKODD	a) Niteleyici sözcük kullanılarak yapılan gönderimler - Ādemler evreni (167/7)
Kan Turalı	KKOKT	a) Hikâyedeki rolüne ilişkin gönderimler - oğul (171/3, 171/13, 194/9, 200/10)
Kaflı Koca	KKOKT	a) Hikâyedeki rolüne ilişkin gönderimler - baba (174/4, 187/4, 200/9) b) Niteleyici sözcük kullanılarak yapılan gönderimler - yigit (179/9, 180/7, 180/12, 185/7, 189/10, 192/5, 192/6)
Selcen Hatun	KKOKT	a) Cinsiyet bildiren gönderimler - kız (178/3, 178/11, 179/8, 180/3, 183/3, 185/10, 188/3, 189/12, 191/7, 194/13) b) Niteleyici sözcük kullanılarak yapılan gönderimler - şaru tonlu kız (183/12) c) Hikâyedeki rolüne ilişkin gönderimler - gelin (200/10)
Kazılık Koca	KKOY	a) Hikâyedeki rolüne ilişkin gönderimler - baba (204/2, 204/8)
Arşun oğlu Direk Tekür	KKOY	a) Niteleyici sözcük kullanılarak yapılan gönderimler - kāfir (202/13, 203/5, 203/7, 209/2, 211/7) - mel'un (208/12) b) Hikâyedeki rolüne ilişkin gönderimler - tekür (203/3)

Depegöz	BTÖ	a) Cinsiyet bildiren gönderimler - oğlan (216/10, 216/11) b) Hikâyedeki rolüne ilişkin gönderimler - oğul (217/11)
Basat	BTÖ	a) Cinsiyet bildiren gönderimler - oğlan (214/3, 214/6, 228/7, 229/2, 229/12, 230/12) b) Hikâyedeki rolüne ilişkin gönderimler - oğul (223/12)
Aruz Koca	BTÖ	a) Hikâyedeki rolüne ilişkin gönderimler - baba (224/1)
	İTO	a) Niteleyici sözcük kullanılarak yapılan gönderimler - kavat (293/10, 297/5)
Begil	BOE	a) Hikâyedeki rolüne ilişkin gönderimler - baba (241/5)
Emren	BOE	a) Cinsiyet bildiren gönderimler - oğlan (241/6, 245/5, 246/8, 247/6, 248/6, 250/8, 250/10) b) Hikâyedeki rolüne ilişkin gönderimler - oğlançuk (243/11) - oğul (246/7, 252/10, 253/2) - Begil oğlu (249/10)
Egrek	UKOS	a) Hikâyedeki rolüne ilişkin gönderimler - Uşun Koca oğlu (255/6) - kartaş (256/13, 260/3, 269/5) - ağa (259/13, 260/12, 262/1, 262/12) b) Niteleyici sözcük kullanılarak yapılan gönderimler - fusak yigit (265/8)
Segrek	UKOS	a) Cinsiyet bildiren gönderimler - oğlan (258/11, 259/6, 259/13, 260/7, 260/8, 260/10, 262/1, 264/2, 264/4, 264/12, 266/2, 268/4) b) Hikâyedeki rolüne ilişkin gönderimler - oğul (262/11) c) Niteleyici sözcük kullanılarak yapılan gönderimler - delü yigit (266/3) - yigit (266/10)
Uşun Koca	UKOS	a) Hikâyedeki rolüne ilişkin gönderimler - baba (259/4)

Uşun Koca		- ḡayın ata (262/3) - ata (262/13)
Ḳara Tekür	UKOS	a) Hikâyedeki rolüne ilişkin gönderimler - tekür (263/12, 265/6, 265/10, 266/5)
Alp Rüstem	SKTO	a) Niteleyici sözcük kullanılarak yapılan gönderimler - ḡavat (289/9)

1.1.1.3.2. Metindeki Cümlelere Kelime veya Kelime Grubu İle Yapılan Gönderimler

Dede Korkut metninde söz kelimesinin isim tamlaması veya sıfat tamlaması kurarak metin düzlemi içinde kendisinden önce söylenen bazı cümle veya cümlelere art gönderim yaptığını tespit ettik. Tespit ettiğimiz bu gönderim örnekleri şunlardır:

[1] *Hay Dirse Ḳan baña ḡazab itme, incinüp acı sözler söyleme, yiründen örü turğıl, ala çadırũ yir yüzine dikdürgil, atdan ayğır deveden buğra ḡoyundan ḡoç öldürgil, İç Oğuzuñ Taş Oğuzuñ üstüñe yığnak itgil, aç görseñ ḡoyurğıl, yalınçaḡ görseñ ḡonatğıl, borçluyı borçından ḡurtarğıl, depe gibi et yığ göl gibi ḡımız şağdur, ulu ḡoy eyle, ḡācet dile, ola kim bir ağzı du‘ālinũñ alḡışı-y-ile Tañrı bize bir batman ‘ayal vire didi. Dirse Ḳan **dişi ehlinũñ sözi**-y-ile ulu ḡoy eyledi, ḡācet diledi. (DHOBH 14/3-11)*

Dirse Han'ın hanımı, çocuk sahibi olma konusunda Dirse Han'a bazı önerilerde bulunur. Bu öneriler, metnin önceki bölümlerinde yüzey yapıda yer almıştır. Son cümlede geçen *dişi ehlinũñ sözi* isim tamlaması, önceden söylenen önerilere gönderimde bulunmaktadır.

[2] *Ḳazan baḡdı görđi ḡoban ağacı arḡasına almış gelür. Ḳazan aydur: Mere ḡoban bu ağaç ne ağaçdur? Ḳoban aydur: **Ağam Ḳazan bu ağaç ol ağaçdur kim sen kāfiri başarsın, ḡarnũñ açığur, men saña***

bu ağaç-ile yimek pişürürin didi. *Ƙazana bu söz hoş geldi.* (SKEY 50/10-13).

Çobanın kazana söylediği cümle, daha sonraki birimde *bu* söz sıfat tamlaması ile karşılanmış ve art gönderim yapılmıştır.

[3] *Beyregüñ atası anası aydur:*

Dilüñ içün öleyin gelinçigüm

Yoluña ƙurban olayın gelinçügüm

Yalan-ise bu sözlerüñ girçek ola gelinçügüm (KPOBB 117/11-12)

Beyrek'in ölmediği anlaşılınca Banu Çiçek koşarak Beyrek'in anne ve babasına müjde verir. *Bu sözlerüñ* sıfat tamlaması, Banu Çiçek'in 117/4-10 arasındaki sözlerine gönderimde bulunmaktadır.

[4] *Hay canum oğul hüner didigüm ol degül, ol ƙız içün üç canavar saƙlamışlar, her kim ol üç canavarı başa ol ƙızı aña virürler, başup öldürmese anuñ başını keserler burca aşarlar. Ƙan Turalı aydur: Baba bu sözi sen maña dimemek gerek idüñ, çünki didüñ elbetde varsam gerek* (KKOKT 174/13 – 175/5)

[5] *Delü Dumrul aydur: Mere ‘Azrā ‘il didügüñüz ne ƙışidür kim adamuñ canın alur, yā ƙādir Allah birligüñ varlığıñ haƙƙı-y-içün ‘Azrā ‘ili menüm gözüme göstergil, şavaşayım çekişeyim dürişeyim, yaƙşı yigidüñ canın ƙurtarayım, bir daƙı yaƙşı yigidüñ canın almaya didi. Ƙayıtdı döndi Delü Dumrul ivine geldi. Haƙ Ta‘ālaya Dumruluñ sözi hoş gelmedi.* (DKODD 156/6-11)

[6] *Dede Ƙorƙut aydur: Yarenler çünki meni gönderürsiz, bilürsiz kim Delü Ƙarçar ƙız ƙardaşını dileyeni öldürür, bāri Bayındır Hanun tavlāsından iki şahbaz yügrük at getürüñ, biri ƙiçi başlu ƙiçer aygırı biri toƙlı başlu ƙorı aygırı, nāgāh ƙaçma ƙovma olur-ise birisini binem, birisini yedem dedi. Dede Ƙorƙuduñ sözi*

maǵbul geldi. Vardılar Bayındır Ğanuñ tavlasından ol iki atı getürdiler (KPOBB 82/3-7).

[7] *Bigler ayıtdılar: **Bunuñ müdarası oldur kim Ǵazanı çıǵaravuz, anlara beraber idevüz. Bu sözi maǵlaǵat gördiler** (SKTO 285/1-2)*

[8] **Yücelerden yücesin**

Kimse bilmez niçesin

Görklü Tañrı

Niçe cahiller seni gökde arar yirde ister

Sen ğod mü ’minler köñlindesin

Dāyim ƣuran cebbar Tañrı

Bāǵi ǵalan settat Tañrı

Menüm canum alur olsañ sen alǵıl

‘Azrā ğile almaǵa ǵomaǵıl

*didi. Allah Ta’ālaya Delü Dumruluñ burada **sözi ğoş geldi** (DKODD 161/6-11)*

1.1.1.3.3. Metindeki Eylem ve Durumlara Kelime veya Kelime Grubu İle Yapılan Gönderimler

Bu art gönderimde, metin düzlemi içinde önceden bir olay veya durum yüzey yapıda yer alır; daha sonra başka bir kelime veya kelime grubu, anlatılan eylem ya da duruma art gönderimde bulunur. İncelediğimiz metinde özellikle *iş*, *hâl*, *haber* kelimelerinin *bu* işaret sıfatı ile birleşerek kendisinden önce metinde yer alan durum ve eylemlere art gönderim yaptığını tespit ettik.

[1] *Altun ban ivlerin kâfirler ǵapdılar. Ǵaza beñzer ǵızı gelini ǵıǵrışdurdılar. Tavla tavla şahbaz atlarını bindiler. Ǵaǵar ǵaǵar ǵızıl develerini yetdiler. (...) Ğan Ǵazanuñ oǵlı Uruz Big üç yüz yigid-ilen eli*

*bağlu boynı bağlu gitdi. Eylik Koca oğlu Şaru Kulmaşi Kazan Bigüñ ivi üzerine şehid oldı. Kazanuñ **bu işlerden** haberi yok.* (SKEY 38/5-13)

Kazan'ın ava gitmesini fırsat bilen kâfirler Kazan'ın evini basar, her tarafı dağıtır, yağmalar. Kazan'ın annesi, eşi ve oğlu esir gider. Metinde önce kâfirlerin Kazan'a yaptığı olaylar tek tek sıralanır. Daha sonra ise aynı eylemler *bu işler* sıfat tamlaması ile yeniden hatırlatılır. Bu tamlama, kâfirlerin eylemlerine gönderimde bulunmaktadır. Aynı tamlama 42/8'de ise kâfirlerin Kazan'ın sürüsünü basması eylemine art gönderim yapmıştır.

[2] *Kazan aydur:*

*Ḳavum ḳabile menüm ḳuma yurdum
Ḳulan-ile şığın geyige ḳoñşı yurdum
Seni yağı nireden darımış gözel yurdum
Ağ ban ivler dikilende yurdi ḳalmış
Ḳarıçuk anam oluranda yiri ḳalmış
Oğlum Uruz oḫ atanda puta ḳalmış
Oğuz bigleri at çapanda meydan ḳalmış
Ḳara mudbaḳ dikilende ocaḳ ḳalmış*

***Bu ḥalları** gördüğinde Kazanuñ kara kıyma gözleri kan yaş tıldı* (SKEY 44/5-11)

Kazan, evini kontrol etmeye gelince her tarafın yakılıp yıkıldığını, evinin, yurdunun ıssız kaldığını görür. *Bu ḥallar* sıfat tamlaması, yurttaki olumsuz durumların tamamına art gönderimde bulunmaktadır.

[3] *Dede aydur: Yarımasun yarçımasun, Delü Ḳarçar eyle mal istedi ki, hiç bitmesün didi. Pay Püre Big aydur: Hele ne diledi? Dede aydur: **Biñ aygır** dileyüpdür kim kıırağa aşmamış ola, **biñ daḫı buğra** diledi kim maya görmemiş ola, **biñ-de ḳoç** dileyüpdür ḳoyun görmemiş ola, **biñ-de ḳuyruksuz köpek** diledi, **biñ daḫı ḫaraça ḳaraça püreler** diledi. **Bu nesneleri** getürecek olur-isenüz kız ḳarındaşımı virürem* (KPOBB 86/7-13).

Bu nesneler sıfat tamlaması ile Deli Dumrul'un istediği mallara gönderim yapılmıştır.

[4] *Adağlusından ergenlik bir kırmızı kaftan geldi, Beyrek geydi. Yoldaşlarına **bu iş hoş gelmedi, saht oldılar.** (KPOBB 89/7-8)*

Beyrek'e düğün hediyesi gelince silah arkadaşları üzülmüştür. Metindeki *bu iş* sıfat tamlaması, Beyrek'in kırmızı kaftan giymesi eylemine gönderim yapmıştır.

[5] *Kazan **sağına bakdı kaş kaş güldi, solına bakdı çok sevindi, karşısına bakdı oğlançuğunu Uruzu gördi elin eline çaldı ağladı.** Oğlı Uruza **bu iş hoş gelmedi.** (KBOUB 123/10-12)*

Son cümledeki *bu iş* sıfat tamlaması, Kazan'ın sağına ve soluna bakınca gülmesi ama karşısına bakınca ağlaması eylemine art gönderim yapmaktadır.

[6] *Begil aydur: Görklüm atdan düşdüm, ayağum şındı didi. 'Avrat elin eline çaldı, karavaşa söyledi. Karavaş çıkup kapuçıya söyledi. Otuz iki dişden çıkan bütün orduya yayıldı, Begil atdan düşmüş ayağı şınmış diyü. Meger kâfirün cāsusu var-idi. **Bu haberi işidüp vardı teküre haber viridi.** (BOE 242/13-243/4)*

Begil'in ayağının kırık olması durumu, *bu haber* sıfat tamlaması ile karşılanmış, bir sıfat tamlaması ile söz konusu duruma art gönderim yapılmıştır.

[7] *Günlerde bir gün Yigenek oturup bigler ile sohbet ider-iken Kara Göne oğlu Budağ-ile uz düşmedi. Bir birine söz atışdılar. Budağ aydur: **Bunda laf urup nidersin, çünkü er dilersin varup babañı kurtarsañ ne, on altı yıldır tutsağdur didi.** Yigenek **bu haberi işidiçek yüregi oynadı, kara bağı şarşıldı** (KKOY 204/5-9).*

Kazılık Koca, Bayındır Han'ın izniyle akına çıkmış ama tutsak alınmıştır. Kazılık Koca'nın on altı yıldır esir olması durumuna *bu haber* sıfat tamlaması ile gönderim yapılmıştır.

[8] *Beyrek Aruz kaçıduğın burada bildi. Soylamış:*

*Aruz maña **bu işi** ideceğün bilse-y-idim*

*Ğara çoçda **kazılık** atuma biner-idüm* (İOTO 296/13-297/2)

Aruz, kendilerini Kazan ile barıştırma bahanesi ile Beyrek'i çağırır ve onu kılıçla yaralar. Metinde geçen *bu iş* sıfat tamlaması, Aruz'un bu hilekâr davranışına art gönderimdir.

[9] ***Beyrek etmegün basmadı, anlara muñı'ı olmadı, tayıñ nāmerd***

Aruz kaçıdı, Beyregi oturduğı yirde kılıçladı, bir uyluğın düşürdi,

sen sağ ol ħanum Beyrek Ħaķķa vāşıl oldu, menüm ħanum Aruza

***komasun** didi, didiler. **Kazan bu haberi** işitdi, destmalın eline alup
ögür ögür ağladı (İOTO 300/5-9).*

1.1.2. Ön Gönderim

Bir sözcük veya sözcük grubunun kendisinden sonra gelen herhangi bir dil ögesini göstermesine **ön gönderim** (*cataphore*) denir. Ön gönderimde, söz dizimi sırasına göre gönderim ögesi, gönderimde bulunulan ögeden daha önce gelir.

Hem art gönderimde hem de ön gönderimde *gönderim ögesi* ile *gönderimde bulunulan öge* arasına başka ifadeler girebilir, bu iki unsur cümle veya metin içinde birbirinden ayrı düşebilir. İki unsur arasındaki bu mesafe art gönderimde daha uzak olabilirken ön gönderimde fazla uzak olmaz. Gönderimin asıl unsuru, gönderimde bulunulan ögedir. Art gönderimde bu öge daha önce söylendiği için metindeki ileti, alıcının zihninde yer etmiş olur ve bu ögeden sonra metne konulan ifadeler gönderimde bulunulan ögenin zihinde canlı tutulmasına yardımcı olur. Gönderimde bulunulan ögenin daha

sonra söylendiği ön gönderimde ise bu unsur söylenene kadar alıcının zihninde herhangi bir mesaj, anlam oluşmaz ve böylece gönderim unsuru ile olan ilişki zayıflar. Bu nedenle ön gönderimde, gönderim yapan unsur ile gönderim yapılan unsur metin içinde birbirinden çok uzağa düşmez. Dede Korkut Hikâyelerinde tespit ettiğimiz ön gönderimler şöyle sıralanabilir:

1.1.2.1. Zamir Kullanımı İle Ön Gönderim

Günümüz Türkçesinde ön gönderim için daha çok **şu**, **şunlar** zamirleri kullanılır. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi Dede Korkut Kitabı'nda bu zamir az kullanılmıştır ve art gönderim yapmıştır. İncelediğimiz metinde, **kimler**, **ne**, **neler** soru zamirlerinin ağırlıklı olarak; **bu** işaret zamirinin ise birkaç yerde ön gönderim unsuru olarak kullanıldığını gördük.

1.1.2.1.1. “Ne” Zamiri İle Yapılan Ön Gönderimler

Dede Korkut'ta **ne** soru zamiri ile yapılan ön gönderim sayısı bir hayli fazladır ama bu gönderimler, kullanım çeşitliliği bakımından azdır. Manzum bölümlerin neredeyse tamamından önce kullanılan “*görelüm hanum ne şoylamış*” veya “*görelüm hanum ne haberleşdi*” ifadelerindeki **ne** zamiri, ön gönderim yapmış ve kendisinden sonra söylenen manzum bölümlere işaret etmiştir. **Ne** zamiri aslında bir soru zamiridir ve normal kullanımda bu zamirin karşılığı olan bilgi, metin üretici tarafından değil de alıcı tarafından bilinmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda **ne** zamirinin kullanımında ise bu durumun tam tersi bir kullanım söz konusudur. Anlatıcı “*görelüm hanum ne şoylamış*” demektedir ama buradaki **ne** zamirinin karşılığı olan bilgiyi de yine kendisi bilmektedir. Anlatıcı böyle diyerek, daha sonra gelen manzum bölümlere işaret etmiş, alıcının dikkatini biraz sonra söyleyeceği manzum metne yöneltmek istemiştir. Alıcı için adeta bir ikaz, sinyal olan bu kullanım birkaç istisna dışında hem giriş bölümünde hem de on iki hikâyenin

tamamında görülen standart bir kullanımdır. Örneği oldukça fazla olan bu kullanım için birkaç örnek vermekle yetineceğiz:

[1] *Beyrek kópuz çaldı şoyladı, görelüm hanum ne şoyladı:*

Aydur:

And içmişem kısır kışrağa bindüğüm yok

(...)

Ere varan kız kal ka

Kol şaluban oynaya

Men kópuz çalam (KPOBB 113/2-8)

[2] *Yoldaşları burada şoylamış görelüm hanum ne şoylamış:*

Aydur:

Sulţanum Kan Turalı

Ağça sazlar içinde şaru gönler görüben taylar başan

(...)

Kime baksa ırşık-ile oda ya kar

Şaru tonlu kız ırşıkna bir hū (KKOKT 183/13-184/8)

Ne zamiri, metnin mazum olmayan bölümlerinde de ön gönderim yapmıştır:

[3] *Bilir-misin karındaşum Kara Göne düşümde ne görindi, kara kaygulu vâkı'a gördüm, yumruğumda talbınan şahin benüm kuşumı ölür gördüm, gökden ıldırım ağ-ban ivüm üzerine şakır görgüm, düm kara pusarık ordumuñ üzerine tökilür gördüm, kuduz kurtlar ivümi dalar gördüm, kara deve eñsemenden kavrar gördüm, karğu gibi bilegümden on parmağumı kadan gördüm* (SKEY 42/13 – 43/5)

Metindeki *ne* zamiri, Kazan Bey'in sıraladığı ve düşünde gördüğü olaylara ön gönderim yapmıştır.

[4] *Nagāhandan Oğuzuñ üzerine bir süri geyik geldi. Birini kova gitti. Kova kov bir yire geldi, ne gördi: Sulţanum gördi **gök çayır**uñ üzerine bir **kırmızı otağ** dikilmiş.* (KPOBB 76/4-5).

1.1.2.1.2. “Neler” Zamiri İle Yapılan Ön Gönderimler

İncelediğimiz metinde ön gönderim ögesi olarak kullanılan bir diğer zamir de **neler** zamiridir. Konuşucu, öğrendiği veya şahit olduğu önemli bir olayı başkasına aktaracağı zaman, olayı aktarmadan önce bu zamirle ön gönderim yapmaktadır:

[1] *Görür-misin ay oğul **neler** oldu, şarp kayalar oyanmadı yir obrıldı, ilde yağı yoğ-iken senüñ babañun üstine yağı geldi, ol kırk nāmerd babañuñ yoldaşları, babañı tutdılar, ağ ellerin ardına bağladılar, kıl sicim ağ boynına takdılar, kendüler atlu babañı yayağ yorıtdılar, alubanı kâfir illerine yöneldiler* (DHOBH 30/8-12)

Dirse Han'ın silah arkadaşlar onu tutsak ederek kâfir illerine götürürler. Dirse Han'ın hanımı bunu öğrenir ve Boğaç Han'a söyler. Bu esnada kullandığı **neler** zamiri, kendisinden sonra gelen sözlere bir ön gönderim yapmaktadır. Burada amaç birazdan söylenecek sözlerin çok önemli olduğunu alıcıya hissettirmektir. Burada kullanılan **neler** zamiri, bilinmeyen bir bilgiyi öğrenmek amacıyla değil, bilinen bir bilginin biraz sonra başkasına söyleneceğini belirtmek amacıyla kullanılmıştır. Bu zamir aynı hikâyenin 19. ve 12. sayfalarında aynı şekilde ön gönderim yapmıştır.

[2] *Boyu uzun Burla Hatun oğlunuñ yamacına geldi, çağırıp oğlına şoylar, görelüm hanum ne şoylar:*

Aydur:

Oğul oğul ay oğlul

*Bilür-misin **neler** oldu*

(...)

Kāfirler ters tanışmışlar: Kāzan oğlu Uruzı habisden çıkaruñ, boğazından urğan-ile aşun, iki talusından çengele şaңçuñ, kıyma kıyma ağ etinden çeküñ, kara kavurma idüp kırk big kızına iletün, her kim yidi ol degül, her kim yimedi ol Kāzan hatunıdır, çeküñ döşegümüze getürelüm sağrak sürdürelüm dimişler. (SKEY 52/6-53/3)

Burla Hatun, Şökli Melik'in istek ve planlarını oğlu Uruz'a anlatmaktadır. Buradaki *neler* zamiri, daha sonra söylenecek olan sözlere ön gönderimde bulunmuştur.

[3] Ağ şaķallu ‘aziz ızetlü canum baba

Bilür-misin neler oldı

Küfür söz sözyledim

Hak Ta‘ālaya hoş gelmedi

Gök üzerinde al kanatlu ‘Azrā ile emr eyledi

Uçup geldi

Ağça menüm göksümi başup kındı

Hırıldadup tatlu canum alur oldı. (DKODD 162/10 – 163/1)

1.1.2.1.3. “Kimler” Zamiri İle Yapılan Ön Gönderimler

Kimler soru zamiri de soru anlamı katmaktan ziyade ön gönderim unsuru olarak kullanılmıştır. Anlatıcı, zaten bildiği ve birazdan yüzey yapıya çıkaracağı bilgileri vermeden önce alıcının dikkatini çekmek için *kimler* zamirini kullanmıştır.

[1] *Bu maħalda kalın Oğuz bigleri yetdi. Hanum görelüm kimler yetdi: Kara Dere ağzında Kādir viren, kara buğa derisinden bişiginüñ yapuğı olan, acığı tūtanda kara taş küle eyleyen, bıyığın eñsesinde yidi yirde dügen, erenler evreni, Kāzan Bigüñ kartaş Kāra Göne çapar yetdi.*

(...) *Bunuñ ardınça görelüm görelüm **kimler** yetdi: Demür Kapu Dervendindeki demür kapuyı depüp alan, altmış tutam ala gönderinüñ uçında er böğürden **Kıyan Selçük oğlu Delü Dundar** çapar yetdi.*
(SKEY 59/9 – 60/4)

Anlatıcı, zor durumda bulunan Kazan Bey'e kimlerin yardıma geldiğini bilmektedir; “*görelüm kimler yetdi*” ifadesi, kimlerin yardıma geldiğini öğrenmek için değil, öğretmek için kullanılmıştır. *Kimler* zamiri, kendisinden sonra isimleri söylenen kahramanlara ön gönderim yapmıştır. Bu zamir, soru zamiri olmasına rağmen burada soru anlamıyla kullanılmamış; dinleyicide beklenti yaratılarak dinleyici aktif tutulmak istenmiştir. Metnin bundan sonraki kısmında (SKEY 60/5 – 62/7 arası) “*kimler*” zamiri, yedi defa aynı amaçla kullanılmış; Kara Göne oğlu Kara Budak, Gaflet Koca oğlu Şir Şemseddin vb. Oğuz beylerine ön gönderimde bulunulmuştur. Aynı kullanım Kazan Bey'in Oğlu Uruz'un Tutsak Olduğu Boy'da da vardır. Zor durumda kalan Kazan Bey'e yardıma gelen Oğuz beyleri sıralanırken “*kimler*” zamiri ile ön gönderim yapılmıştır: “*Bu maḥalda Oğuz erenleri bir bir yetdi. Görelüm ḥanum **kimler** yetdi: Kara Dere ağzında Kâdir viren, kara buğa derisinden bişiginüñ yapuğı olan, acığı tütanda kara taş küle eyleyen, kara bıyığın yidi yirden eñsesinde dügen, Kazan kartaş **Kara Göne** çapar yetdi (...) Anuñ ardınça görelüm kimler yetdi: Paraşaruñ Bayburd Hışarından parlayup uçan, ap alaca gerdegine karşı gelen, kalın Oğuz imrençesi, Kazan Bigüñ yınağı, boz ayğırlı **Beyrek** çağar yetdi.* (149/11-15012)

1.1.2.1.4 “Bu” Zamiri İle Yapılan Ön Gönderimler

Dede Korkut Kitabı'nda ağırlıklı olarak art gönderim yapan *bu* zamiri de metnimizin birkaç yerinde ön gönderim unsuru olarak kullanılmıştır:

[1] *Oğuz zamanında Kañlı Koca dirler-idi bir gürbüz er var-idi. Yetişmiş bir cılasun oğlu var-idi, adına Kan Turalı dirler-idi. Kañlı Koca aydur:*

Yarenler atam öldi men kaldum, yirin yurdın tutdum, yarınki gün men ölem oğlum kala, bundan yigregi yoğdur ki gözüm görür-iken oğul gel seni ivereyim didi. (KKOKT 170/6 – 11)

Metindeki *bundan* zamiri, kendisinden sonra gelen “Oğul, gel seni evlendireyim.” sözüne gönderimde bulunmaktadır.

[2] *Selcen Hatun Kan Turalıyı at ardına aldı, çıkdı. Giderek Kan Turalınuñ fikrine bu geldi kim:*

***Kalkubanı Selcen Hatun turduğunda
Yilisi kara kazılık atuñ bindüğünde
Babamuñ ağ ban işigüne düşdüğünde
Oğuzuñ ala gözlü kıızı gelini boyladukda
Her kişi sözün söyledükde
Sen orada turasın öğinesin
Kan Turalı zebun oldı
At ardına aldum çıkdum diyesin*** (KKOKT 197/7-13)

Bu işaret zamiri, Kan Turalı’nın aklından geçen şeyler için ön gönderim yapmıştır.

[3] *Depegöz aydur: Şöyle çalayım ki künbed-ile tartaşan olasın didi. Basatuñ diline bu geldi kim Lā ilāhe illa’llah Muḥammedün resūlu’llah didi.* (BTÖ 229/7-9)

1.1.2.2. Zarf Kullanımı İle Ön Gönderim

Zarflar fiillerden, sıfatlardan, sıfat-fiillerden ve zarf niteliğindeki sözlerden önce gelerek onları zaman, yer, yön, nitelik, durum, azlık-çokluk bildirme, pekiştirme ve sorma gibi çeşitli yönlerden etkileyip değiştirerek anlamlarını daha belirgin duruma getiren sözlerdir (Korkmaz, 2003: 451). Çok çeşitli görevlerde kullanılan zarfların en genel işlevi fiildeki hareketin zamanını ve nasıllığını bildirmektir. Ancak incelediğimiz metinde **niçe** zarfının

kendisinden sonra verilecek olan herhangi bir bilgiye dikkat çekmek, o bilgiyi işaret etmek işleviyle kullanıldığını tespit ettik.

Dede Korkut metninde manzum bölümlerden önce yer alan *ne* zamirinin sonraki manzum bölümlere ön gönderim yaptığını daha önce söylemiştik. İncelememiz esnasında gördük ki bu bölümlerden önce kullanılan “*soylamış*” fiilinin önündeki “*niçe*” sözcükleri, “*soylamış*” fiilinin durumu, niteliği hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Bu sözcük, derin yapıda manzum bölümlere işaret etmekte, alıcının dikkatini biraz sonra söylenecek sözlerle çekmektedir. Bu durumu Dede Korkut’tan aldığımız şu iki örnekle açıklayalım:

(a) *Dirse Han aydur: Varuñ getürüñ öldüreyim, böyle oğul maña gerekmez didi. Dirse Hanuñ nökerleri aydur: Bir senüñ oğluñ **niçe** getürelüm, senüñ oğluñ bizüm sözüümüz almaz* (DHOBH 20/10-13)

(b) *Kazan aydur: Su Hak dızārın görmışdür, ben bu şu-y-ile haberleşeyim didi. Görelüm hanum **niçe** haberleşdi:*

Kazan aydur:

Çağnam çağnam kayalardan çıkan şu

Ağaç gimileri oynadan şu

Hasan-ile Hüseynüñ hasreti şu

Bağ ve bostanuñ ziyneti şu (SKEY 45/1-4)

Üstteki örnekleri incelediğimizde (a)’daki *niçe* sözcüğünün *getürelüm* eyleminin ne şekilde yapılacağı hakkında bilgi verdiği görülür. Ancak (b)’deki *niçe* sözcüğü, *haberleşdi* eyleminin ne şekilde gerçekleştiği hakkında bilgi vermemektedir. Cümlelerin bağlamı dikkate alındığında bu sözcük cümleye “*Kazan neleri söyledi?*” anlamı katmıştır ve Kazan’ın sözlerine ön gönderim yapmıştır. Aşağıdaki örneklerde de *niçe* sözcüğü, kendisinden sonra söylenen sözleri işaret etmiş, o sözlerle ilişki kurmuştur:

[1] *Beyrek dağı buni ögmiş, görelüm hanum **niçe** ögmiş:*

***Açuğ açuğ** meydana beñzer senüñ alınçuğuñ*

İki şeb çırağa beñzer senüñ gözçügezüñ

İbrişime beñzer senüñ yiliçüğüñ

İki қоша қардаша beñzer senüñ қулаңуғыñ

Eri muradına yetürür senüñ arқаңуғыñ

At dimezem saña қарташ direm қарташumdan yig (KPOBB 99/3-10)

[2] Оғуз тоқуз yoldaşın ışmarladı, görelüm ħanum **niçe** ışmarladı:

Beyrek aydur:

Mere şası dinlü kâfir

Menüm aғzuma sögüp-durur-idüñ doyamadum

Қара тоңuz etinden yaħnı yidürdüñ doyamadum

Tañrı maña yol virdi gider oldum mere kâfir (KPOBB 100/1-3)

[3] Ādemiler evreni yoldaşına kıyamadı, Allah Ta‘ālaya burada

yalvarmış, görelüm **niçe** yalvarmış:

Aydur:

Yücelerden yücesin

Kimse bilmez niçesin

Görkü Tañrı

(...)

Alur-iseñ ikimizüñ canın bile alğıl

Қор-iseñ ikimizüñ canın bile қоғıl (DKODD 168/7-169/2)

[4] Gördiler kim bu gelen kişinüñ қılıcınıñ balқағы қанлу, оғлі görünmez.

Ғабер sordılar, görelüm **niçe** şordılar:

Anası aydur:

Anam kişi қızum kişi

Ala таñ-ile yirüñden тұrı geldüñ

Оғулі тұtturduñ-mı

Ġafil-ile görklü başın kesdürdüñ-mi (KKOKT 194/6-10)

1.1.2.3. İşaret Sıfatı Kullanımı İle Ön Gönderim

İşaret sıfatları, aslında art gönderim elemanı olarak kullanılan dil ögeleridir. Ancak Dede Korkut Kitabı'nda bir işaret sıfatının isimle birleşerek derin yapıya “metnin ilerleyen bölümünde o isimle ilgili bir açıklama yapılacağı” anlamını kattığını gördük. Bu tür kullanımlar metnimizde yaygın değildir.

[1] *Ğaraça Çoban žarb eyledi, ħaba ağacı yeri-y-ile yurđı-y-ile ħopardı, arħasına aldı ħazanuñ ardına düşdi. ħazan baħdı görđi çoban ağacı arħasına almışgelür. ħazan aydur: Mere çoban bu ağaç ne ağaçdur? Çoban aydur: Ağam ħazan bu ağaç **ol ağaçdur** kim sen kâfiri başarsın, ħarnuñ açığur, men saña bu ağaç-ile yimek pişürürin didi* (SKEY 50/7-12).

Metin dikkatle incelendiğinde *ol ağaçdur* yapısının, “*Ğazan’ın kâfire saldırması sırasında yemek yapmak için kullanılacak ağaç*” bilgisine bir ön gönderim olduğu görülür.

1.2. DEĞİŞTİRİM

Metindeki bir unsurun yerini başka bir unsurun almasına, bir unsurun başka bir unsur yerine geçmesine **değıştirim** (*substitution*) denir. Haliday ve Hasan’a göre değıştirimde, bu unsurlar arasındaki anlam ilişkisi değil dil bilgisi bağıntısı önemlidir. Bu nedenle değıştirim türlerini anlama göre değil de dil bilgisi işlevine göre sınıflamışlardır (Haliday ve Hasan, 1976: 90). Bu sınıflandırmaları şöyle örneklendirebiliriz:

(a) *Bu çocuk çok **saygılı**, ablası da **öyleydi** (**saygılıydı**).*

(b) *Bu başarıyı kendisine çok görenlerde iyi bir **intikam** **almayı** planlamıştı, **öyle de yaptı** (**intikam aldı**).*

(c) ***Sen eve git, ben gelirim** dedi. O **öyle** (**Sen eve git, ben gelirim**) söyleyince ben de eve geldim.*

(a)'daki *öyle* sözcüğü, kendisinden önceki *saygılı* isminin yerine kullanılmış, bu isimle değiştirilmiştir. Sözcüklerin anlamları dikkate alındığında *saygılı* ile *öyle* arasında herhangi bir ilişki yoktur. Ancak bu örnekte *öyleydi* kelimesi, cümleye “*saygılıydı*” anlamını katmış; bu sözcük yerine kullanılmıştır. Dil bilgisi ilişkisi bakımından değiştirilen unsur (*saygılı*) bir isim olduğundan, bu değiştirim “*isme dayalı (nominal) değiştirim*” olarak adlandırılmaktadır. İsmeye dayalı değiştirim *biri, diğeri, başkası, aynı* kelimeleri ile de yapılır.

Öyle sözcüğü, (b)'de *intikam almak* eylemi ile (c)'de ise “*Sen eve git, ben gelirim.*” cümlesi ile yer değiştirmiştir. Yine dil bilgisi ilişkisi dikkate alınarak (b)'deki değiştirime “*fiile dayalı (verbal) değiştirim*”, (c)'deki değiştirime ise “*cümleye dayalı (clausal) değiştirim*” denilmektedir.

Her ne kadar metin dil bilimi çalışmalarında *değiştirim* konusu ayrı bir başlık altında incelenirse de bize göre bu konu *gönderimden* tamamen bağımsız değildir. Örneğin “*Bu çocuk çok **saygılı**, ablası da **öyleydi**.*” cümlesinde *öyleydi* sözcüğünün kazandığı anlamın *saygılı* sözcüğüne yapılan gönderim sonucu olduğu düşünülebilir. Uzun'un “*Bir başka deyişle, metin çözücünün ‘öyle’ birimiyle neyin anlatıldığını anlayabilmesi için, bu birimin yerini tuttuğu önceki tümcedeki bilginin daha önce verilmesi gerekmektedir.*” (Uzun, 1995: 63) şeklindeki tespiti de bu gönderime işaret etmektedir. Metinlerdeki *değiştirim* olaylarında, *gönderim* ilişkisinin de oluşabileceğini şu örnekle de açıklayabiliriz:

(1) *Seni bir daha görmek istemiyorum, hayatımdan çık, dedi. O, **böyle** deyince sinirimden deliye döndüm.*

(2) *Seni bir daha görmek istemiyorum, hayatımdan çık, dedi. O, **bunu** deyince sinirimden deliye döndüm.*

Metin dil bilimi çalışmalarındaki genel tespitlere göre birinci cümlede *değiştirim*; ikinci cümlede ise *zamir kullanımı ile art gönderim* söz konusudur. Ancak dikkat edilirse cümlelerdeki *böyle* ve *bunu* sözcüklerine anlam kazandıran asıl şey “*Seni bir daha görmek istemiyorum, hayatımdan çık.*” cümlesidir. *Böyle* sözcüğünün de *bunu* sözcüğü gibi “*Seni bir daha görmek istemiyorum, hayatımdan çık.*” cümlesine gönderimde bulunduğu göz ardı

edilmemelidir. Özyıldırım da “*Değiştirim bağlam içinde bir dilbilgisel yapının başka bir yapıyla değiştirilmesidir. Bu şekilde değişen yapı bir önceki kullanıma artgönderimde bulunur ve böylece metnin değişik parçaları arasında bağlaşıklığı sağlar.*” diyerek değiştirmeyi art gönderime bağlamıştır (Özyıldırım, 1999). Oya Külebi ise ön gönderimin değiştirilen öğelerin anlam yorumumunda yardımcı olduğunu belirtmiş; zamirleri, gösterme sıfatlarını, yer ve zaman belirteçlerini değiştirim sağlayan unsurlar olarak sıralamıştır (Külebi, 1990). Metin dil bilimi çalışmalarının genelinde *gönderim unsuru* olarak değerlendirilen zamir ve sıfatların Külebi tarafından *değiştirim unsuru* olarak alınması da *değiştirim* ve *gönderimin* birbirinden çok bağımsız olmadığını göstermektedir.

Türkçenin yapı özellikleri nedeniyle metin içinde yapılması gereken *değiştirimler*, genellikle *eksilteli anlatım* yoluyla karşılanır. Herhangi bir değiştirim, cümlede yapılacak küçük bir değişiklik ile gönderim veya *eksiltiye* dönüştürülebilir (Coşkun, 2005: 76). Bu nedenle Türkçede daha çok *böyle*, *şöyle*, *öyle* sözcükleri ile yapılan *cümleye dayalı değiştirim* kullanılmaktadır.

Bilindiği gibi, Dede Korkut Kitabı’nda yer alan hikâyeler, sözlü gelenek içinde yayılıp gelişmiş ve daha sonra yazıya geçirilmiştir. Hikâye anlatıcısı, özellikle kahramanların konuşma ve davranışlarını tekrarlayanın gerektiği durumlarda *öyle*, *eyle*, *böyle*, *şöyle* sözcüklerini kullanarak değiştirmeye başvurmuştur. Hikâyelerin bir dinleyici topluluğu karşısında anlatıldığı düşünülürse bu yolla hem anlatımdaki estetik ve üslubunu korumuş olacak hem de dil ekonomisi yapmış olacaktır. İncelediğimiz metinde tespit ettiğimiz bazı değiştirim örnekleri şunlardır:

1.2.1. “Öyle/Eyle” Sözcükleri İle Yapılan Değiştirimler

Dede Korkut Kitabı’nda *eyle* sözcüğü, genellikle abartma, kuvvetlendirme anlamı katmak için kullanılmıştır: “*Delü Karçar eyle mal istedi ki hiç bitmesün* (KPOBB 86/6), *Yigitlerüm ‘Azrā ‘ilüñ gözini eyle korıtdum ki*

(DHKODD 159/8), *buğanuñ alnına bir yumruķ **eyle** urdı-kim buğayı göti üzerine çökerdi* (KKOKT 182/4), *süñülügi Depegözünüñ gözine **eyle** başdı kim*(BTÖ 227/2)”. Bu kullanım yanında metin düzlemi içinde kendisinden daha önce söylenen cümle veya cümlelerin yerini alarak değiştirim de yapmıştır.

[1] *Kıyan Selçük oğlı Delü Tundar aydur: **Beli Han Kazan maşlaħatdur.** Kara Göne oğlı Kara Budağ aydur: **Ağam Kazan maşlaħatdur.** Anlar **eyle** diğec at ağızlu Aruz Koca iki dizinüñ üstine çökdi, aydur:* (SKEY 37/1-3)

Eyle sözcüğü, Deli Dünder ve Kıyan Selçuk’un sözlerinin yerine geçmiş, bu sözlerle değiştirilmiştir.

[2] *Kanlı Koca aydur: **Oğul sen kız istemez-imişsin bir cılasun bahadır ister-imişsin, anuñ arkasında yiyessin içessin hoş kiçessin.** Aydur: **Beli canum baba eyle** isterem* (KKOKT 171/4-6)

[3] *Kan Turalı sağına bağdı **krk yigidin ağlar** gördi, solına bağdı **eyle** gördi* (KKOKT 181/2)

[4] *Dede Korķut aydur: Bu vech-ile sen adam ķomaz dükedürsün didi, amma **günde iki adam ile biş yüz koyun virelüm** didi. Dede Korķut böyle diğec Depegöz aydur: **Hoş öyle** olsun* (BTÖ 220/1-2)

İncelediğimiz metinde *eyle* sözcüğünün *olsa* sözcüğü ile birleştikten sonra *değiştirim elemanı* olarak kullanıldığını gördük. *Eyle olsa* yapısı, kullanıldığı cümleye şart anlamı değil de “*öyle olduğu için*” anlamını katmıştır. Bu kullanıma ilişkin örnekler şunlardır:

[5] *Çobanuñ üç yaşar **řana** derisinden řapanınuñ ayası-y-idi, üç kiçi tüyinden řapanınuñ **ķolları-y-idi**, bir kiçi tüyinden çatlağıcı-y-idi. Her atanda on iki batman **şaş** atar-idi. Atduğı **şaş** yire düşmez-*

idi (...) Eyle olsa sulṭanum, Karaça Çoban şapan çatlatdı, dünya ʿālem kāfirüñ gözine karangu oldı (SKEY 56/10-57/5).

Eyle olsa yapısı bu cümleye “öyle olduğu için” anlamını katmıştır ve çobanın özelliklerinin sıralandığı cümlelerin yerine geçerek değiştirim ögesi olarak kullanılmıştır. Benzer kullanım aşağıda örnekte de vardır:

[6] *Beyrek aydur: Mere dadı men avçı degülem big oğlu bigem, hep size didi, amma şormak ʿayıb olmasun bu otaḳ kimüñdür didi. Kısırça Yinge aydur: **Big yigidüm bu otaḳ Pay Piçen kıızı Banı Çiçegüñdür didi. Eyle olsa** ḥanum, Beyregüñ ḳanı ḳaynadı, edeb-ile yap yap girü döndi (KPOBB 77/3-7).*

1.2.2. “Böyle” Sözcüğü İle Yapılan Değiştirimler

Böyle sözcüğü, incelediğimiz metinde değiştirim unsuru olarak çok sık kullanılmıştır. Metin içinde herhangi bir olay veya davranışın, kahramanlardan birinin söylemi üzerine gerçeklemesi durumunda “*böyle diğec*” yapısı ile o kahramanın söylemi yerine kullanılmış ve değiştirim yapılmıştır. Çalışmamızın hacmini büyütmek için tespit ettiğimiz bütün örnekleri sıralamıyor, birkaç örnek vermekle yetiniyoruz.

[1] *Dirse ḥan varuñ getürüñ öldüreyim didi. **Böyle diğec** ḥanum ol nāmerdlerüñ yigirmisi daḥı çıḳa geldi (DHOBH 19/13).*

[2] *Dirse ḥanuñ nökerleri aydur: Biz senüñ oḫluñı niçe getürelüm, senüñ oḫluñ bizüm sözümüz almaz, bizüm sözümüz-ile gelmez, **kalḳubanı yirüñden örü ṭurgıl, yigitlerüñ oḫşaḡıl boyuna alḡıl, oḫluña uğraḡıl, yanuña alup ava çıkḡıl, ḳuş uçurup av avlayup oḫluñı oḫlayup öldüre görgil, eger böyle öldürmez-iseñ bir dürlü daḥı öldürimezsın bellü bilgil didiler (DHOBH 20/12-21/4).***

[3] *Ƙara Göne aydur: Ƙara bulut didüğüñ senüñ devletüñdür, Ƙar ile yağmur didüğüñ leşkerüñdür, saç Ƙayğudur, Ƙan Ƙaradur, Ƙalanısın yora bilmen Allah yorsun didi. Böyle diğec Ƙazan aydur* (SKEY 43/8-10).

[4] *Ƙazan döndi bağıdı, oğul çoban Ƙanda gidersin didi. Çoban aydur: Ağam Ƙazan sen ivüñ almağa gider-iseñ men dağı Ƙarındaşum Ƙanın almağa giderem didi. Böyle diğec Ƙazan aydur:* (SKEY 49/7-10).

[5] *Pay Püre Big bunları gördüğünde āh eyledi, başından āklı gitdi, destmalın eline aldı, böğürü böğürü ağladı. Böyle idiçek Ƙalın Oğuz arƘası, Bayındır Hanuñ güyegüsi Salur Ƙazan Ƙaba dizinüñ üzerine çökdü* (KPOBB 67/8-10).

[6] *Bazirganlar aydur: Big yigit bize sen erlik işledüñ, gel imdi begendüğüñ maldan al didiler. Big yigidüñ gözi bir deñiz Ƙulunı boz ayğırı tutdı, bir de altı perlü gürzi, bir de ağ tozlu yayı tutdı, bu üçini begendi. Aydur: Mere bazirganlar bu ayğırı ve dağı bu yayı ve bu gürzi maña virüñ didi. Böyle diğec bazirganlar sağıt oldu* (KPOBB 72/8-13).

[7] *Beyrek aydur: Niçe sağıt olmayayım? On altı yıldır kim babañuñ tutsağıyam, ataya anaya Ƙavuma Ƙardaşa Ƙasretem ve hem bir Ƙara gözlü yavuƘlum var-idi, Yalançı oğlı YaltaçuƘ dirler bir kişi var-idi varmış yalan söylemiş beni öldi dimiş, aña varur olmuş didi. Böyle diğec, Ƙız Beyregi āşıƘlamış-idi, aydur* (98/2 – 6).

[8] *Dede Ƙorkut aydur:*

Ƙarşu yatan Ƙara tağıñ aşmağa gelmişem

Ağındılu görklü şuyunı kiçmege gelmişem

Giñ etegüñe tar koltuğuña kışılmağa gelmişem

Tañrınıñ buyuruğı-y-ile Peyğamberüñ kavli-y-ile aydan aru günden görklü kız kardaşuñ Banu Çiçeği Bamsı Beyrege dilemege gelmişem didi. Dede Korçut böyle diğec Delü Karçar aydur: Mere ne didigüm yetürüñ(KPOBB 83/8-13).

[9] Murad-ile maqşuda irgürem dir-idüm

Murada yetürmedüñ meni

Kara başum karışı tutsun Kazan seni

Bir bigüm görünmez bağrum yanar

Neyledüñ digil maña

Dimez olsañ yana göyine karğaram Kazan saña

didi. Anası oğlanuñ böyle diğec Kazanuñ ʻaqlı başından gitdi (KBOUB 140/3-6).

[10] Meger hanum, Oğuzda Duğa Koca oğlu Delü Dumrul dirler idi bir er var-idi. Bir kuru çayuñ üzerine bir köpri yapdurmış idi. Kiçeninden otuz üç aqça alur-idi, kiçmeyeninden döge döge kırk aqça alur-idi. Bunu niçün böyle ider-idi? (DKODD 155/1 – 4).

[11] Kanlı Koca aydur: Oğul kız görmek senden, mal rızk virmek benden didi. Böyle diğec erenler evreni Kan Turalı yirinden tırdı, kırk yigidin yanına aldı (KKOKT 171/9-11).

[12] Gördi kim bir derenüñ içinde toz gah dirilür gah tağılur. Üzerine geldi, gördi kim Kan Turalınuñ atını oqlamışlar, gözinüñ kapağın oqlamışlar, yüzini kan bürimiş, tırmaz kanın siler, kâfirler üşer, kılıcın yalın eyler kâfiri öñine katup kovar. Selcen Hatun bunu böyle gördi, içine od düşdi (KKOKT 195/6-10).

Değiştirim ile gönderimin birbirinden bağımsız değerlendirilmemesi gerektiğini yukarıda belirtmiştik. Üstte sıraladığımız örneklere dikkat edilirse

böyle sözcüğünün kendisinden önceki cümlelere işaret ettiği, bu sözcüğün kullanılmasıyla daha önceki cümlelerin tekrar edilme zorunluluğunun ortadan kalktığı görülür. Kısacası bu tür *cümleye dayalı değiştirimlerin* de bir çeşit *art gönderim* olduğu düşünölebilir. İncelediğimiz metinde bazı durumlarda *böyle* sözcüğü, cümle dizilimi içinde yerine geçtiği unsurdan sonra değil de önce gelmiş ve “*okuyucunun/dinleyicinin ilgisinin söylenecekler üzerinde yoğunlaşmasını sağlayacak bir dilsel ortam* (Uzun, 1995: 72)” oluşturmuştur. Sözcüğün bu şekildeki kullanımları da bir çeşit *ön gönderim* olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bu kullanımların genellikle hikâyelerin son bölümünde ve Dede Korkut’un duasından önce kullanılması da dikkat çekici bir durumdur:

[13] Dede Korkut boy boyladı şoy şoyladı, bu Oğuz-nāmeyi düzdi şoşdı
böyle didi

Anlar dağı bu dünyaya geldi kiçdi

Karvan kibi şondı köçdi

Fāni dünya yine şaldı (DHOBH 34/10-13)

[14] Dede Korkut gelüben boy boyladı şoy şoyladı, bu Oğuz-nāmeyi düzdi şoşdı ***böyle*** didi

Şanı didüğüm big erenler

Dünya menüm diyenler

Ecel aldı yir gizledi

Fāni dünya kime şaldı

Gelimlü gidimlü dünya

Ađır soň uçı ölümlü dünya (SKEY 65/11-13)

[15] Dede Korkut gelüben şazlık şaldı, bu Oğuz-nāmeyi düzdi şoşdı
böyle didi

İmdi şanı didüğüm big erenler

Dünya menüm diyenler

Ecel aldı yir gizledi

Fāni dünya kime kaldı

Gelimlü gidimlü dünya

Ahır soñ uçı ölümlü dünya (KBOUB 154/1-4)

[16] *‘Azrā il aydur: Mere Delü Dumrul Allah Ta‘ālanuñ emri böyle oldu kim Delü Dumrul canı yirine can bulsun, anuñ canı azad olsun didi* (DKODD 162/2-4).

Bu değiştirim örneğinde de *böyle* sözcüğü, bir çeşit ön gönderim yapmış ve Deli Dumrul’un dikkatini Allah’ın buyruğuna çekmiştir.

1.2.3. “Şöyle” Sözcüğü İle Yapılan Değiştirimler

Dede Korkut metninde *böyle* sözcüğü ile yapılan değiştirimlerin çok fazla olduğunu yukarıda belirtmiştik. Bu durumun aksine *şöyle* sözcüğü ile yapılan değiştirimler çok azdır. Dede Korkut metninde bu sözcük, sadece beş kez kullanılmıştır. Bu kullanımların dördünde metne öyle anlamını katmış ve abartma yapmıştır: “*Şöyle na‘ra urdı, haykırdı kim tağ ve taş yangulandı* (BTÖ 227/3); *şöyle çalayım seni mağara dıvarına kim kuyruęuñ mağarayı yağlasun didi* (BTÖ 228/2); *Şöyle çalayım ki künbed-ile tartaşan olasın* (BTÖ 229/7); *Kız bir oğ-ile Kan Turalıyı atdı. Şöyle kim başında olan bit ayağına indi* (KKOKT 199/4).”

Şöyle sözcüğü, sadece bir yerde *değiştirim unsuru* olarak görev yapmıştır. Bu görevinde de yukarıda *böyle* sözcüğü ile yapılan değiştirimlerde bahsettiğimiz gibi bir çeşit ön gönderim yapmıştır:

[1] *Ayıttılar: Hanum bu gün Bayındır Handan buyruk şöyledür kim oğlı kıızı olmayanı Allah Ta‘āla kargayupdur, biz dağı kargaruz dimişdür didiler* (DHOBH 12/3-4).

1.3. EKSİLTİLİ ANLATIM

Dilde en az çaba kuralına bağlı olarak, bir kelimenin, bir kelime grubunun veya bir cümlelerin herhangi bir ögesinin, herhangi bir anlam karışıklığına yol açmayacak şekilde, düşürülmesi, eksiltilmesi olayına **eksilti** (**ellipsis**) denir (Özmen, 1996). Eksiltinin ortaya çıkmasındaki asıl sebep, az söz ile daha çok şey anlatma gayretine bağlı olan *az çaba kuralı* ve tekrara düşmek endişesidir. Bu nedenle her dilde, o dilin kendine özgü kurallarına bağlı olarak ortaya çıkan ya da sınıflandırılan eksilteler vardır. Eksiltinin hem anlam hem de yapı boyutu vardır. Eksilti, söylemin anlaşılması, iletinin alıcıya eksiksiz verilmesi bakımından anlamla; cümledeki herhangi bir unsurun düşürülmesi bakımından da yapıyla ilişkilidir. Bu çok yönlü ilişki, araştırmacıların da dikkatini çekmiş ve eksilti üzerine değişik çalışmalar yapılmıştır. Halliday ve Hasan tarafından “*metinde söylenmemesine rağmen anlaşılan şey, unsur*” olarak (Halliday ve Hasan, 1976: 142) tanımlanan eksilti, Günay tarafından ise “*anlam kaybına yol açmamak koşulu ile bir tümce içinden zamanla bazı sözcükleri atma işidir ya da kullanılmayışları anlatımda eksikliğe neden olmayacak sözcüklerin düşürülmesi*” şeklinde tanımlanmıştır (Günay, 2003: 68). Vardar da eksilti için “*olağan koşullardaki biçimine oranla kimi öğeleri eksik olan ama anlamayı aksatmayan dizim*” tanımını kullanmış ve eksilti ürünü biçimlerin durum ya da dil bilgisi açısından kolayca kavranabilecek, eksik yanı herhangi bir güçlük olmadan giderilebilecek biçimler olduğunu belirtmiştir. (Vardar, 2002: 92).

Türkçedeki eksilteler üzerine kapsamlı inceleme yapan araştırmacılardan biri Oya Külebi’dir (Külebi, 1990). Külebi, eksiltiyi dilde yinelemelerden kaçınma yolu olarak değerlendirmiş ve eksiltideki anlamın bazen “*önyinelem yoluyla*” bazen de okuyucunun/dinleyicinin yorumuyla tamamlandığını belirtmiştir. Külebi’ye göre eksilteler “*tümce düzeyinde eksilti, metin (söylem) düzeyinde eksilti, kullanımbilim düzeyinde eksilti, üslup özelliğine bağlı olarak eksilti*” şeklinde dört genel düzeyde meydana gelmektedir. Metindeki bağdaşıklık ilişkilerine yardımcı olan eksilteler, Külebi tarafından “*metin düzeyinde eksilti*” olarak kabul edilmiştir. Bu tür eksiltelerde,

cümlelerin içerdiği eksik ögeler, metin kapsamı içindeki diğer cümlelerde bulunur. Bu durum da metne bağdaşıklık özelliği katar. Külebi, metin düzeyindeki eksiltiyi de “*öznede eksilti, nesnede eksilti, eylemde eksilti, tamlamalarda eksilti, yantümcelerde eksilti*” vb. gibi alt başlıklara ayırmıştır.

Eksilti üzerine incelemeler yapan diğer bir araştırmacı da Kerime Üstünova’dır. Üstünova’ya göre, yüzey yapıda atılan birim, cümlelerin derin yapısında varlığını korumakta, bu birimin anlamı değişik yollarla tamamlanmaktadır. Eksiltelen unsur, bu tamamlanma sırasında zihinde tekrar edilmektedir. Bu nedenle Üstünova, *eksilti* terimi yerine **sıfır tekrar** terimini önermektedir (Üstünova, 1999). Cümleden düşürülen yapının daha sonra derin yapıda anlamsal olarak tekrarlandığı dikkate alındığında **sıfır tekrar** terimi, eksilti olayını hem anlam hem de yapı bakımından karşılayan uygun bir terimdir. Üstünova, eksiltelerin ortaya çıkma sebebini ise, zamandan tasarruf, az çaba, dilin tekrardan hoşlanmaması, konuşucu tarafından dinleyenin bazı şeylerini bildiğinin ve yorumlayabileceğinin kabul edilmesine bağlamıştır. Eksiltiyi, *anlatımda kısalığı sağlayan, dilde tutumluluğu gerçekleştiren bir dil olayı* şeklinde tanımlayan Tayyibe Uç, eksiltelerin yazı diline sonradan girdiğini belirtmiş, atasözlerini ve deyimleri kalıplaşmış eksiltili yapılar olarak değerlendirmiştir (Uç, 1978).

Eksilti, bir dil kusuru olmadığı gibi metin içinde rastgele oluşturulabilen veya her durumda geçerli olan bir olay da değildir. Çünkü bir unsurun silinerek eksilti yapılması sonucunda cümlelerin bağlam içindeki anlaşılabilirliği kaybolmaz (Günay, 2003: 67). Cümlelerde eksiltinin bulunması onların tam bir yargı oluşturmadığı anlamına gelmez. Eksilteler bir metin ya da konuşma içinde yer aldıkları ve o metinde anlamlı bir bütünün oluşmasına katkıda bulundukları için tam bir yargı bildirmeye, daha doğrusu cümle niteliklerini korumaya devam ederler (Parlak, 2009: 235). Eksiltinin kabul edilebilir olması, metin içindeki diğer dil birimleri ile ilişkili olmasına ve bu ilişkinin eksik kısmının alıcı tarafından tamamlanmasına imkân tanımasına bağlıdır. Eksiltideki örtülü anlamlar, sezdirim, çıkarım veya gönderim yoluyla alıcının zihninde tamamlanır. Eksiltili yapılar genellikle, yüzey yapıdaki dil birimlerinin art gönderim aracılığıyla oluşturulan bir paylaşım sonucu meydana gelir. Dil

kuralları veya mantık bakımından doğru kurulmamış eksilteler, alıcıya bu imkânı vermez. Üstünova, eksiltelerin alıcı tarafından tamamlanması sürecini şöyle açıklamıştır: *“Eksilteli yapı birkaç aşamada doldurulabilmektedir. Önce dinleyici/okuyucu, okuduklarını, dinlediklerini doğal dildeki ifade diline, mantık yapısına yaklaştırmaya çalışacaktır. Sonra göndermeler yoluyla belirsizlikleri gidermeye, ardından eksiksiz önerme haline getirmeye, derin yapıyı sağlıklı bir biçimde su yüzüne çıkarmaya çalışacaktır.”* (Üstünova, 1999).

Eksilti ve *değiştirim*, temelde birbirine benzeyen iki bağdaşıklık kurucusudur. Değiştirimde, cümleden/metinden düşürülen unsurun yerine başka bir kelime geçerken eksiltide geçmez. Bu nedenle Halliday ve Hasan eksiltiyi **sıfır değiştirim** (*substitution by zero*) olarak adlandırmış (Halliday ve Hasan, 1976: 142) ve eksilti türlerini de değiştirimde olduğu gibi *“isme bağlı, fiile bağlı ve cümleye bağlı”* olmak üzere üçe ayırmıştır (Halliday ve Hasan, 1976: 146). Türkçedeki eksilteli yapılar sınıflandırılırken aşağıdaki ölçütler dikkate alınmaktadır (Uzun, 1990; Üstünova, 1998):

- 1) Tamlayan, tamlanan gerektirir; tamlanan da tamlayan gerektirir.
- 2) Yüklem, özne gerektirir; özne, yüklem gerektirir.
- 3) Zarf, yüklem gerektirir.
- 4) Geçişli eylem/eylemsi, nesne gerektirir.
- 5) Sıfat, ad gerektirir.
- 6) Yan yargı, temel yargı gerektirir.
- 7) Bir cümlede kullanılan ortak öge/birim, anlam bağı olan diğer cümelerde de var sayılır.
- 8) Sıralı cümlelerde son cümlede kullanılan birleşik zaman eki ve bildirme eki, diğer cümlelerde de var sayılır.
- 9) Her cümlede bir iç cümle bulunur. Birden fazla iç cümle, birden fazla cümleyi gerektirir.

Sözlü gelenekte geliştiği için *dil ekonomisi* amacıyla; özellikle manzum bölümlerindeki üslup kaygısı nedeniyle de *edebî estetik* amacıyla Dede Korkut Hikâyelerinde eksilteli yapılara çok sık rastlanmaktadır. İncelediğimiz metinde tespit ettiğimiz bazı eksilteli yapıları aşağıda sıralamaya çalıştık.

İncelememizi yaparken yüzey yapıda bulunan unsuru koyu ve italik; eksiltelen unsurlar ise parantez içinde ve koyu olarak yazdık. Yorum veya açıklama gerektiren bazı eksilteler için gerekli izahatta bulunduk. Bunun dışındaki bazı örnekleri ise sıralamakla yetindik.

1.3.1. Özne Eksiltisi

Türkçede en çok görülen eksilti türlerinden biri özne eksiltisidir. Dilimizde yüklemdeki kişi eki, eylemin kim tarafından gerçekleştirildiğini göstermektedir. Alıcı, eksik bırakılan özneyi bu eklerin yardımıyla kolayca tamamlayabilmektedir. Ancak bu tamamlanmanın gerçekleşmesi, yani bağdaşıklığın oluşması için, eksiltelen öznenin metnin önceki bölümlerinde yüzey yapıda verilmiş olması gerekir. Vurgulama, pekiştirme gibi özel durumlar dışında, sıralı cümlelerde veya birbiriyle anlamca ilişkili cümlelerde özne, yüzey yapıya çıkmaz. Üstünoğlu'ya göre, birinci ve ikinci kişileri anlatan özneler daha sık düşer. Çünkü bu kişilerden biri konuşan diğeri de dinleyen olarak bağlamın içinde yer alırlar. Üçüncü kişilerin oluşturduğu özneler ise, konuşan ve dinleyenin dışındaki birilerini anlattığı için çok fazla düşmez (Üstünoğlu, 1999).

Dede Korkut Hikâyeleri, olayların kısa cümlelerde anlatıldığı birer anlatı metnidir. Bu kısa cümlelerin her birinde öznenin yüzey yapıya çıkarılması hem tekrara yol açacak hem de üslubu bozacaktır. Bu nedenle Dede Korkut Hikâyeleri'nde özne eksilteli yapılarla çok sık karşılaşmaktayız.

1.3.1.1. Yüzey Yapıdaki Açık Öznenin Eksiltilmesi

Bu eksilti, genellikle birbirini takip eden kısa cümlelerde karşımıza çıkar. Gerçek özne, aktif olan, iş yapan bir unsur olarak birimin ilk cümlesinde yüzey yapıda yer alır; daha sonraki cümlelerde düşürülür. Alıcı, zihninde eksikliği giderirken düşürülen unsurda herhangi bir ses veya ek değişikliğine

gitmez. İlk cümlede düşürülen yapı, sonraki cümlelerde aynen kullanılabilir. Bu tür özne eksiltisi bazı araştırmacılar tarafından *boş art gönderim* olarak kabul edilmektedir (Oktar ve Yağcıoğlu, 1997; Çeltek, 2008).

[1] *Resûl ‘aleyhi’s-selâm zamanına yakın Bayat boyından **Korkut Ata** dirler bir er kopdı. Oğuzuñ ol kişi tamam bilçisi-y-idi. (**Korkut Ata**) Ne dir-ise olur-idi. (**Korkut Ata**) Ğayıbdan dürlü ğaber söyler-idi. (G 2/1-3).*

Korkut Ata öznesi, ilk cümlede yüzey yapıda yer almıştır. Daha sonraki cümleler ile bu cümle arasındaki anlam bağı devam etmiştir. İkinci cümlede aynı özne yüzey yapıda yer almış *art gönderim* yoluyla tekrardan kurtarılmıştır. Daha sonraki cümlelerde yeniden gönderime başvurulması başka bir tekrarı doğuracaktır. Bu nedenle üçüncü ve dördüncü cümlede eksiltili anlatıma başvurulmuştur. Alıcı, önceki cümlelerden hareketle bu eksiltiyi kolaylıkla tamamlayacaktır.

[2] ***Hanlar ğanı Han Bayındır** yılda bir kere toy idüp Oğuz biglerin konuğlar-idi. (**Hanlar ğanı Han Bayındır**) Gine toy idüp atdan ayğır deveden buğra koyundan koç kırdurmuş-idi. (**Hanlar ğanı Han Bayındır**) Bir yire ağ otağ bir yere kızıl otağ bir yere kara otağ kırdurmuş-idi. (**Hanlar ğanı Han Bayındır**) Kimüñ ki oğlı kıızı yok kara otağa konduruñ, kara kiçe altına döşeñ, kara koyun yaĥnısından öñine getürüñ yir-ise yisün yimez-ise tursun gitsün dimiş-idi. (**Hanlar ğanı Han Bayındır**) Oğlı olanı ağ otağa kıızı olanı kızıl otağa konduruñ, oğlı kıızı olmayanı Allah Ta‘āla karğayupdur, biz daĥı karğaruz bellü bilsün dimiş idi (DHOBH 10/4-12).*

Bu cümlelerin tamamı birbiriyle anlamca ilişkilidir. Üstünova, birbirini anlamca tamamlayan bu cümle birlikleri için “*cümleden büyük birim (CBB)*” terimini kullanmaktadır (Üstünova, 2001). Bu birimde sıralanan bütün eylemler aynı özne tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu özne, ilk cümlede yüzey yapıda kullanılmış; daha sonraki cümlelerde ise eksiltiştir.

[3] *Kalkubanı Dirse Han **senüñ oğluñ** yirinden örü tırdı, (**senüñ oğluñ**) göksi gözel kaba tağa ava çıkdı, (**senüñ oğluñ**) sen var iken av avladı kuş kuşladı (**senüñ oğluñ**) anasınuñ yanına alup geldi, (**senüñ oğluñ**) al şarabuñ itisinden aldı içdi, (**senüñ oğluñ**) anası-y-ile şöhet eyledi, (**senüñ oğluñ**) atasına kaşd eyledi, **senüñ oğluñ** kür kopdı erçel kopdı* (DHOBH 20/2-6)

Bu parçada sıralanan eylemlerden hepsi, o dönem Oğuz toplumu için hoş karşılanmayan, ayıplanan davranışlardır. Bu davranışlar, Dirse Han'ı Oğuz beyleri içinde küçük düşürecektir. Üretici, Dirse Han'ın bu konunun dışında olmadığını vurgulamak amacıyla tamlayan eksiltisi yapmamış, “senün” zamiri ile Dirse Han'ı yüzey yapıya çıkarmıştır. Yine kısa cümlelerle oluşturulan bu bölümde de tekrara düşme endişesi özne eksiltisini doğurmuştur. Ancak bu kadar olumsuz davranışı gerçekleştirilen öznenin vurgulanması gerektiğinden son cümlede eksilti yapılmamış *senüñ oğluñ* öznesi, yüzey yapıya çıkmıştır.

[4] *Dirse Hanuñ hatunı kayıtdı girü döndi. (Dirse Hanuñ hatunı) Katlanımadı, (Dirse Hanuñ hatunı) kırk ince kıızı boyına aldı, (Dirse Hanuñ hatunı) bidevi ata binüp oğlançuğın isteyü gitdi. (Dirse Hanuñ hatunı) Kışda yazda karı buzı erinmeyen Kaızılık Tağına geldi çıkdı. (Dirse Hanuñ hatunı) Alçaqda yüce yirlere çapup çıkdı. (Dirse Hanuñ hatunı) Baksa görse bir derenin içine karga kuzgun iner, konar kalkar. (Dirse Hanuñ hatunı) Bidevi atın ökçeledi, (Dirse Hanuñ hatunı) ol tarafa yorıdı* (DHOBH 26/3-7).

Dede Korkut Hikâyelerinde ikinci dereceden kahramanların özel isimleri geçmez. Bu kişiler metin içinde ana kahramana olan yakınlıkları ile anılırlar. “*Dirse Hanuñ hatunı*” şeklinde üç kelimelik bir dil biriminin sık sık yüzey yapıda yer alması, anlatımının düzenini bozacaktır. Bu dil birimi, ilk cümlede kullanılmış; daha sonraki cümlelerde alıcının tamamlamasına bırakılmıştır.

[5] *Çağırdılar Beyrek geldi. **Banı Çiçek** yaşmağlandı haber şordı, aydur: Yigit gelişüñ kandan? Beyrek aydur: İç Oğuzdan. (**Banı Çiçek**) İç Oğuzda kimüñ nesisin didi* (KPOBB 78/3-5).

Anlatıcı “*Beyrek aydur*” diyerek, Beyrek’in cümlesini belirtmiş; hemen arkasından da Banu Çiçek’i eksilterek onun cümlesini söylemiştir. Metin düzleminde hemen arka arkaya geldikleri için ilk bakışta bu iki cümlelerin Beyrek’e ait olduğu zannedilebilir. Ancak, incelediğimiz metnin sözlü gelenek içinde geliştiğini göz önünde bulundurursak anlatıcının vurgu ve tonlama yoluyla alıcıya bu farkı hissettirdiğini düşünebiliriz. De Beaugrande ve Dressler’in sözlü metinlerdeki tonlamayı da bağdaşıklık unsuru olarak kabul etmesi bu noktada önemlidir (Karataş, 2008: 70).

[6] *Yarımasun yarçımasun, kâfirüñ cāsusu bunları cāsusladı, varup Bayburd Hışarı bigine haber virdi, aydur: Ne oturursın sulţanum, Pay Piçen ol saña vireçegi kıızı Beyrege virdi, (**Beyrek?/kız?**) bu gice gerdege girür didi* (KPOBB 90/2-5).

Özne eksiltisinin yapıldığı bu cümlede, eksilti alıcı tarafından kesin olarak tamamlanmamaktadır. Eksiltelen öznenin *Beyrek* mi, *kız* (*Banu Çiçek*) mı olduğu kesin olarak belli değildir. Yapı açısından bakıldığında her ikisinin de özne olması mümkündür. Ancak gerdek çadırını kuran Beyrek olduğuna göre, burada eksiltelen öznenin Beyrek olduğu düşünülebilir.

[7] *Delü Dumrul aydur: Mere al kanatlu ‘Azrā ‘ıl sen-misin didi. (**Azrail**) Evet menem didi. (**Deli Dumrul**) Bu yaşşı yigitlerüñ canını sen-mi alursın didi. (**Azrail**) Evet men aluram didi* (DKODD 158/12 – 159/1).

Anlatıcı, ilk cümlelerin kim tarafından söylendiğini yüzey yapıda belirtmiş, devamındaki cümlelerde ise arka arkaya özne eksilteleri yapmıştır ki bu eksilteler iki farklı özneyi işaret etmesi bakımından önemlidir. Hangi sözün kim tarafından söylendiğinin net olarak anlaşılması için alıcının daha dikkatli olması gerekmektedir. Bu noktada, alıcıya kolaylık sağlayacak unsurlardan birisi metnin kısa cümlelerle kurulması; diğeri ise anlatım sırasındaki vurgu ve tonlamadır. Sözlü gelenek ürünlerinin anlatımı sırasında taklide yer verilir.

Anlatıcı, Dumrul'un ve Azrail'in konuşmalarını farklı tonlarla ve taklitle anlatarak alıcının metindeki eksiltileri daha kolay kapatmasını sağlamış olabilir. Benzer bir eksilti, aynı hikâyeden alınan şu cümlelerde de vardır: *Delü Dumrul aydur: Ya pes can viren can alan Allah Ta'āla-mıdır? (Azrail) Beli oldur didi.*

[8] *Kazılık Koca iş görmüş işe yarar adam idi. (Kazılık Koca) Yarar kocaların yanına cem^c eyledi, (Kazılık Koca) yadığı yarağı-y-ile yola girdi. (Kazılık Koca) Çok taşlar dere depe kiçdi. (Kazılık Koca) Günlerde bir gün Düzmürd Kal'asına geldi. (Düzmürd Kalesi) Kara Deñiz kenarında idi. (Onlar) Aña irüben kondılar* (KKOY 202/8-11).

Bu parçada, üç farklı özne eksiltisi yapılmıştır. Yüzey yapıda özne durumundaki *Kazılık Koca* sözcük grubu, daha sonraki cümlelerde eksiltilmiştir. Metindeki kısa cümleler, bu eksiltinin devam edeceği hissini uyandırır da Kara Deniz kenarında olan özne *Kazılık Koca* değil, *Düzmürd Kalesi*'dir. Önceki cümlede yer tamlayıcısı olan bu sözcük grubu, devamındaki cümlede özne eksiltisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Son cümledeki çokluk üçüncü kişi özne eksiltisi ise bize göre metindeki ahengi bozmuştur. *Kazılık Koca*'nın yanında adamları da olduğu için eksilti çokluk üçüncü kişi olarak yapılmıştır. Ancak önceki cümlelerin tamamında teklik üçüncü kişi olması, bu cümle ile diğer cümleler arasında kulağı tırmalayan bir durum oluşturmuştur. Biz, bu kişi farklılığını da sözlü geleneğe bağlıyoruz. Bize göre, metni anlatan meçhul şahıs, sözlü anlatımı sırasında önceki cümlelerde de çokluk kişi kullandığını düşünmüş (*yola girdiler, dere depe kiçdiler, Düzmürd Kal'asına geldiler*) ve uyumu devam ettirmek için son cümlede de çokluk üçüncü kişi özne kullanmıştır.

İncelediğimiz metinde, yüzey yapıdaki öznenin eksiltilmesine ilişkin diğer bazı örnekler de şunlardır:

[9] *Nagāhandan Oğuzuñ üzerine bir süri geyik geldi. Bamsı Beyrek birini kova gitti. (Bamsı Beyrek) Kova kov bir yire geldi, ne gördi:*

Sulţanum (Bamsı Beyrek) gördi gök çayırñ üzerine bir kırmızı otağ dikilmiş. (Bamsı Beyrek) Yā Rab bu otağ kimññ ola didi. Haberı yoķ ki alaçağı ala gözlü kızuñ otağı olsa gerek. (Bamsı Beyrek) Bu otağññ üzerine varmağa edeblendi. (Bamsı Beyrek) Ayıtdı: Ne olur-ise olsun, hele men avumı alayın didi. (KPOBB 76/3-8)

[10] *Dede aydur: Yarımasun yarçımasun, Delü Karçar eyle mal istedi ki, hiç bitmesün didi. Pay Püre Big aydur: Hele (Delü Karçar) ne diledi? Dede aydur: (Delü Karçar) Biñ ayğır dileyüpdür kim kısrğa aşmamış ola, (Delü Karçar) biñ dağı buğra diledi kim maya görmemiş ola, (Delü Karçar) biñ-de koç dileyüpdür koyun görmemiş ola, (Delü Karçar) biñ-de kuyruksuz köpek diledi, (Delü Karçar) biñ dağı haraça karaça püreler diledi (KPOBB 86/7-12).*

[11] *Kazan Big gördi ki kâfir katı yaklandı. (Kazan Big) Atından indi, (Kazan Big) aru “sudan” abdest aldı, (Kazan Big) ağ alnın yire kodı (Kazan Big) iki rik‘at namaz kıldı. (Kazan Big) Adı görklü Muhammedi yad getürdi, (Kazan Big) kara dinlü kâfire göz karartdı, (Kazan Big) haykırdı, (Kazan Big) at şaldı karşı vardı, (Kazan Big) kılıç urdı (KBOUB 132/3-6).*

[12] *Meger hanum, Oğuzda Duha Koca oğlu Delü Dumrul dirler idi bir er var-idi. (Delü Dumrul) Bir kuru çayırñ üzerine bir köpri yapdurmış idi. (Delü Dumrul) Kiçeninden otuz üç akça alur-idi, kiçmeyeninden döge döge kırk akça alur-idi. (Delü Dumrul) Bunı niçün böyle ider-idi? Anuñ-içün-ki (Delü Dumrul) menden delü menden güçlü er var-mıdır ki çıka menüm-ile şavaşa dir-idi, (Delü Dumrul) menüm erligüm bahadırılığüm cılasunlığüm yigitligüm Ruma Şama gide çavlıana dir-idi. (DKODD 155/1 – 8).*

[13] *Kaınlı Koca sevini kıvanı örü tırdı, (Kaınlı Koca) ağ şakallu pir kocalar yanına bıraktı. (Kaınlı Koca) İç Oğuzı girdi, kız bulmadı.*

(**Kañlı Koca**) *Țolandı Țaş Oğuz*a girdi, bulımadı. (**Kañlı Koca**) *Țolandı Țirabuzana* geldi (KKOKT 172/7-10)

[14] *Begil biş gün* oldu *divana* çıkmadı. (**Begil**) *Ayağınuñ* sınduğın kimseye dimedi. (**Begil**) *Bir gece döşeginde* katı katı iñledi, (**Begil**) *āh* itdi. (BOE 242/7-9)

[15] **Dirse Han** *dişi ehlinüñ sözi-y-ile* ulu *toy* eyledi, (**Dirse Han**) *hācet* diledi. (**Dirse Han**) *Atdan aygır* deveden *buğra* koyundan *koç* kırdurdı. (**Dirse Han**) *İç Oğuz Țaş Oğuz* biglerin *üstine* yınaķ itdi. (**Dirse Han**) *Aç* görse *toyurdu*. (**Dirse Han**) *Yalıñ* görse *tonatdı*. (**Dirse Han**) *Borçluyı* borçından *kurtardı*. (**Dirse Han**) *Depe* gibi *et* yığdı (**Dirse Han**) *göl* gibi *kımız* sağdırdı (DHOBH 14/11-15/2).

[16] **Dedem Korkut** *gelsün* bu *oğlana* (**Dedem Korkut**) *ad* *kosun*, (**Dedem Korkut**) *bilesinçe* *alup* *babasına* *varsun*, (**Dedem Korkut**) *babasından* *oğlana* *biglik* *istesün*, (**Dedem Korkut**) *taht* *alı* *virsun* *didiler* (DHOBH 17/8-9).

[17] *Aķar* *senüñ şularuñ* *Ķazılık Țağı*
(*şularuñ*) *Aķar* *iken* *aķmaz* *olsun*
Biter *senüñ otlaruñ* *Ķazılık Țağı*
(*otlaruñ*) *Biter* *iken* *bitmez* *olsun*
Ķaçar *senüñ geyiklerüñ* *Ķazılık Țağı*
(*geyiklerüñ*) *Ķaçar-iken* *ķaķmaz* *olsun* *taşa* *dönsün* (DHOBH 27/8-10)

[18] *Gice* *yatur-iken* **Ķaraçuķ Çoban** *ķara* *kayğulu* *vāķıʿa* *gördi*.
(**Ķaraçuķ Çoban**) *Vāķıʿasından* *sermürdi* *örü* *ıurdı*. (**Ķaraçuķ Çoban**) *Ķıyan Güçi*, *Demür Güçi* *bu* *iki* *ķardaşı* *yanına* *aldı*, (**Ķaraçuķ Çoban**) *ağıluñ* *ķapusını* *berkitdi*, (**Ķaraçuķ Çoban**) *üç* *yirde* *depe* *gibi* *taş* *yığdı*, (**Ķaraçuķ Çoban**) *ala* *ķollu* *şapanın* *eline* *aldı* (SKEY 39/11-13).

[19] **Boyu uzun bili “ince” Burla Hatun** boynı-y-ile kulağın aldı düşdi, (Burla Hatun) güz alması kibi al yañağın tırtıdı yırtıdı, (Burla Hatun) kargu kibi kara saçını yoldı, (Burla Hatun) oğul oğul diyüben zārılık kıldı ağladı (SKEY 54/5-7).

[20] Şayılmag-ile **Oğuz bigleri** tükense olmaz, hep yetdiler. (Oğuz bigleri) Aru şudan abdest aldılar, (Oğuz bigleri) ağ alınların yire kodılar, (Oğuz bigleri) iki rik‘at namaz kıldılar. (Oğuz bigleri) Adı görklü Muḥammede şalavat getürdiler, (Oğuz bigleri) bî-tekellüf kâfire at şaldılar, kılıç çaldılar. (SKEY 63/1-4)

[21] (Deli Dumrul) Döndi ‘Azrā ile ya pes sen ne eylemeklü kadasın, sen aradan çıkııl men Allah Ta‘āla-y-ile haberleşeyim didi (DKODD 161/1-3).

[22] Kanlu kanlu şulardan haber kiçmiş
Demür Kapu Dervendinden haber varmış
Alaca atlu **Şökli Melik** katı pusmış
(**Şökli Melik**) Pusduğından kara tağlara tuman düşmiş
(**Şökli Melik**) Yatduğı yirdi Big Begili tutuñ dimiş
(**Şökli Melik**) Karusından ağ ellerin bağlañ dimiş
(**Şökli Melik**) Kan alaca ordusını çapuñ dimiş
(**Şökli Melik**) Ağça yüzlü kızını gelinini yesir eyleñ dimiş (BOE 244/6-10)

[23] Anası burada soylamış, görelüm hanum ne soylamış:
Aydur:

Azuñ içün öleyim oğul
Dilüñ içün öleyim oğul
Karşu yatan kara tağuñ

Yıkılmış-idi (dağın) yüceldi aħır

Akındılu görklü şuyun

Şoğılmış-idi (suyun) çağladı aħır

*Ƙaba ağaçda **ƙal budağun***

Ƙurılmış-idi (dal budağın) yeşerüp gögerdi aħır (UKOS 258/2-6).

1.3.1.2. Diğer Unsurların Özne Yerine Konulmasıyla Oluşan Özne Eksiltisi

Bu eksilti türünde, eksiltelen unsur metnin önceki bölümlerinde özne olarak görev almaz. Yüzey yapıda nesne, yer tamlayıcısı ve yüklem olan ya da bu görevde kelime grubu oluşturan bir sözcük, daha sonraki cümlelerde eksilti özne olarak görev alır. Bu şekilde yapılmış bir eksiltide alıcının daha aktif olması gerekir. Eksiltinin tamamlanması için, daha önce nesne, yer tamlayıcısı veya yüklem içinde yer alan sözcükte bazı ek değişiklikleri yapılır. Alıcı, çıkarım yoluyla hangi sözcüğün özne olması gerektiğini belirler ve derin yapıda sözcükte gerekli değişiklikleri yapar.

[1] *Ƙorkut Ata **Oğuz ƙavminuñ** müşkilini ħall ider-idi. (Oğuzlar) Her ne iş olsa Ƙorkut Ataya tanışmayınça işlemezler-idi. Her ne ki buyursa (Oğuzlar) ƙabul iderler-idi. (Oğuzlar), Sözin ħutup tamam iderler-idi (G 2/8-10).*

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Dede Korkut metninde kısa cümlelere çok yer verilmiştir. Her cümlede bir yüklem bulunduğundan her yüklem de bir özne isteyecektir. Bir birini takip eden cümlelerde bu özne ihtiyacı eksilti yoluyla sağlanmıştır. Yüzey yapıda yer alan *Oğuz ƙavminin* kelime grubu, yapı bakımından özne olmaya müsait değildir. Bu kelime grubu, anlam olarak özne niteliğindedir. Alıcı, derin yapıda *Oğuz ƙavminin* yapısını *Oğuzlar* olarak değiştirecek ve eksiltiyi tamamlayacaktır.

[2] *Kara eşek başına uyan ursañ (Kara eşek) katır olmaz, karavaşa ton geyürseñ (Karavaş) kadın olmaz.* (G 3/6-8).

Kara eşek ve *karavaş* birimleri, yüzey yapıda yer tamlayıcısı içinde yer almalarına rağmen devamındaki cümlelerin derin yapısında özne olarak kullanılmıştır.

[3] *Hey Dirse Han biglik virgil bu oğlana*
Taht virgil (bu oğlan) erdemlüdür
Boynı uzun bidevi at virgil “bu oğlana”
Biner olsun (bu oğlan) hünerlüdür
Ağayıldan tümen koyun virgil bu oğlana
Şişlik olsun (bu oğlan) erdemlüdür
Kaytabandan kızıl deve virgil bu oğlana
Yüklet olsun (bu oğlan) hünerlüdür
Altun başlu ban iv virgil bu oğlana
Kölge olsun (bu oğlan) erdemlüdür
Çigni kuşlu cübbe ton virgil bu oğlana
Geyer olsun (bu oğlan) hünerlüdür (DHOBH 17/10-5)

Metne ahenk katmak amacıyla *bu oğlana* yapıları tekrar edilmiştir. Bu tekrar, aynı zamanda vurgulanmak istenilen anlamı da pekiştirmektedir. Hünerli ve erdemli olan da *bu oğlandır*. Yukarıda da görüldüğü gibi, öznenin yüzey yapıya çıkarılması metindeki estetiği bozacaktır. Bu nedenle özne eksiltisi yapılmıştır. Bu eksilti ise, yüzey yapıda yer tamlayıcı olan *bu oğlana* yapısının değiştirilmesi ile gerçekleştirilmiştir.

[4] *Böyle gideç oğlanuñ kulağına ses tokındı. (Oğlan) Baş kaldırdı, (Oğlan) yalabıdağ gözün açdı, (Oğlan) anasınun yüzine bağıdı. (Oğlan) Şoylamış, görelüm hanum ne şoylamış* (DHOBH 28/2-3).

Derin yapıda eksiltelen *oğlan* öznesi, yüzey yapıda tamlayan unsur olarak yer almaktadır. Alıcı, *oğlanuñ* kelimesindeki ilgi hali ekini atarak eksiltiyi zihninde giderecektir.

[5] *Mere Şöklı Melik*

Dünlügi altın ban ivlerümi getürüp durursın

(Evlerim) *Saňa kölge olsun*

Ağır hazinem bol aķçam getürüp durursın

(Hazinem) *Saňa ħarçlık olsun*

Kırķ ince billü kız-ile Burla ħatunı getürüp durursın

(Onlar) *Saňa yesir olsun*

Kırķ yigid-ilen oğlum Uruzı getürüp durursın

(Onlar) *Ķuluñ olsun*

Tavla tavla şahbaz atlarum getürüp durursın

(Atlar) *Saňa binit olsun*

Ķaţar Ķaţar develerüm getürüp durursın

(Develer) *Saňa yüklet olsun* (SKEY 57/10 – 58/3)

Yüzey yapıda nesne görevindeki “ev, hazine, Uruz, at, deve” gibi sözcükler, eksilti yoluyla özne görevine yükseltilmiştir. Yukarıda da görüldüğü gibi bu öznelerin yüzey yapıya çıkarılması metindeki ahengi bozacaktır. Şöklı Melik’in Kazan’a cevabını içeren manzum metinde de (58/6-10) aynı sözcüklerle eksilti yapılmıştır. Aynı sözcüklerle aynı ahenk, yapı ve anlamın kurulması incelediğimiz metnin karşılıklı cevaba dayanan manzum bölümlerinin bir özelliğidir.

[6] *Ünüm añla sözüm diñle argış*

Ķalın Oğuz içinde

Ulaş oğlı Şalur Ķazanı şorar olsam (Salur Kazan) sağ-mı argış

Ķıyan Selçük oğlı Delü Ķundarı şorar olsam (Deli Dünder) sağ-mı argış

“Ķara Göne oğlı Ķara Budağı şorar olsam (Kara Budak) sağ-mı argış”

Ağ şaķallu babamı, ağ pürçeklü anamı şorar olsam (Annem babam) sağ-mı argış (KPOBB 95-8/11).

Nesne konumundaki Salur Kazan, Deli Dünder, anne-baba gibi kelimeler, derin yapıda özne eksiltisi olarak karşımıza çıkar. Yukarıda

belirttiğimiz gibi, soru - cevaba dayanan manzum bölümlerde genellikle aynı kelimeler kullanılmış ve bir *tekrar ahengi* yaratılmaya çalışılmıştır. Bezirgânların Beyrek'e cevabını içeren 96/2-12 arasında da aynı sözcüklere özne eksiltisi yapılmıştır.

[7] *Meger Tırabuzan tekürinüñ bir ʿaẓim görklü maḥbub kıızı var-idi.*

(Kız) *Şağına şolına iki қоша yay çeker-idi. Atduğı oḥ yire düşmez-idi. Ol kızuñ üç canavar қалınлығы қаftanлығы var-idi. (Trabzon Tekürü) Her kim ol üç canavarı başsa yeñse öldürse kızumı aña virürem diyü vaʿde eylemiş-idi. Başamasa (Trabzon Tekürü) başın keser-idi (KKOKT 172/11 -173/3).*

Metnin ilk cümlesinde *Trabzon Tekürü* ve *kız* kelimeleri bir isim tamlaması içinde ve özne görevinde yüzey yapıda yer almıştır. Yüzey yapıda yer alan bu iki unsur daha sonra eksilti edilmiştir. İlk cümlede bir “kız”dan bahsedildiği için ikinci cümlede sağına soluna iki çift yay çeken öznenin “kız” olduğu belirtilme gereği duyulmamış, eksiltili bırakılmıştır. Bize göre burada eksilti yapılmamalıydı. Alıcı, metinle ilk karşılaşmasında sağına soluna iki çift yay çeken öznenin *Trabzon Tekürü* olduğunu, metin üreticinin “Trabzon Tekürü”nün gücünü, kuvvetini sıralayacağını zannedebilir. Bu parçadaki eksiltiler “*kızumı aña virürem*” ifadesindeki “*kızumı*” sözcüğü sayesinde tamamlanmaktadır.

[8] *Oğuz zamanında Uşun Қоца dirler birkişi var-idi. ʿÖmrinde iki oğlu var-idi. Ulu oğlınuñ adı Egrek idi. (Egrek) Bahadır, delü, yaḥşı yigit idi. (Egrek) Bayındır ḥanun divanına қақан istese varur gelür idi. Bigler bigi olan Қазан divanında buña hiç қапу baca yoğ-idi. (Egrek) Bigleri başup Қазан öñinde oturur-idi. (Egrek) Kimseye ilitfat eylemez-idi. Meger ḥanum gine bir gün (Egrek) bigleri başup oturiçaқ, Ters Uzamış dirler-idi Oğuzda bir yigit var-idi, aydur: (UKOS 253/12-254/5).*

İlk cümlede yüzey yapıya çıkarılan ve bu cümlede yüklem görevinde kullanılan *Egrek* sözcüğü, daha sonraki cümlelerde eksiltelen özne görevinde kullanılmıştır.

[9] *Meger hanum Tırabuzan teküri bigler bigi olan Han Kazana bir şahin göndermiş-idi. Bir gice yiyüp “içüp” oturur-iken (Kazan) şahinçi başına aydur: Mere şabaḥ şahinleri al, ḥalvetçe ava binelüm didi* (SKTO 272/1-4).

Metin düzlemindeki yüzey yapı dikkate alınsa eksiltelen öznenin *Trabzon tekürü* olması gerekir. Ancak metindeki derin anlama dikkat edilirse, şahinci başına emreden ve ava çıkmak isteyen kişi, bir önceki cümlede yer tamlayıcısı görevinde olan “*Kazan*”dır. Anlatıcı, yer tamlayıcısı olarak yüzey yapıda kullandığı bu sözcüğü, özne eksiltisi ile özne yerine kullanmıştır.

Önceki cümlelerde nesne, yer tamlayıcısı, zarf veya yüklem olan unsurların daha sonraki cümlede özne olarak kullanılmasına dayanan eksilteler için aşağıdaki örnekleri de sıralayabiliriz:

[10] *Günlerde bir gün Yigenek oturup bigler ile şöḥbet ider-iken Kara Göne oğlu Budağ-ile uz düşmedi. Bir birine söz atışdılar. Budağ aydur: Bunda laf urup nidersin, çünki er dilersin varup babañı kırtarsaña ne, (baban) on altı yıldır kıtsaḳdur didi* (KKOY 204/5-9).

[11] *Deli Dumrul aydur: Mere ‘Azrā’l didüğüñüz ne kişidür kim adamuñ canın alur, yā kâdir Allah birligüñ varlığıñ ḥaḳkı-y-içün ‘Azrā’li menüm gözüme göstergil, şavaşayım çekişeyim dürişeyim, yaḥşı yigidüñ canın kırtarayım, (Azrail) bir daḥı yaḥşı yigidüñ canın almaya didi* (DKODD 156/6-10).

[12] *Kazan aydur:*

Berü gelgil kılunum oḡul,

Şaḡum ala baḳduḡumda kırtuşum Kara Göneyi gördüm

(Kara Göne) Baş kesüpdür kan döküpdür çuldı alupdur ad
kazanupdur

Şolum ala baķduğumda tayım Aruzı gördüm

(Aruz) Baş kesüpdür kan döküpdür çuldı alupdur ad kazanupdur
(KBOUB 124/12 – 125/2).

[13] Karşu yatan kara tağları

Senden soñra men neylerem

Yaylar olsam **(dağlar)** menüm gorum olsun

Şovuk şovuk şularuñ

İçer olsam **(sular)** menüm kanum olsun

Altun aķçañ ħarcayur olsam **(akçeler)** menüm kefenüm olsun

Tavla tavla şahbaz atuñ

Biner olsam **(atlar)** menüm tabutum olsun (DKODD 167/9-13).

[14] Men Kazanuñ nimetini çok yimişem

Bilmez-isem **(nimet)** gözüme ħursun

Kara koçda kazılık atına çok binmişem

Bilmez-isem **(at)** maña tabut olsun

Yaħşı kaftanların çok geymişem

Bilmez-isem **(kaftan)** kefenüm olsun

Ala bargah otağına çok girmişem

Bilmez-isem **(otağ)** maña zindan olsun

Men Kazandan dönmezem bellü bilgil (İOTO296/8-12)

[15] Tekür aydur: Kızı getürüñ virüñ, **bu yigidi** gözüm gördi köñlüm
sevdi, **(bu yigit)** gerek ħursun, gerek gitsün didi (KKOKT 185/6-7)

[16] Kûfür söz söyledüm

Haķ Ta‘ālaya ħoş gelmedi

Gök üzerinde **al kanatlu ‘Azrā ĩle** emre eyledi

(Al **kanatlu ‘Azrā’**il) *Uçup geldi*

(Al **kanatlu ‘Azrā’**il) *Ağçamenüm göksümi başup kondı*

(Al **kanatlu ‘Azrā’**il) *Hırıldadup tatlu canum alur oldı* (DKODD 162/11-13)

Aşağıdaki örneklerde eksiltelen özneler ise Oya Külebi’nin “*yantümce eksiltisi*” (Külebi, 1990) olarak adlandırdığı eksiltilerdir. Önceki birimde yüzey yapıda yer alan bir cümle veya kelime grubu, sonraki birimde fiilimsi grubu olarak derin yapıya gömülmüş ve eksiltilmiştir:

[17] *Delü Dumrul aydur: Ya pes can viren can alan Allah Ta‘āla-mıdır?*

Beli (can veren can alan) oldur didi. (DKODD 161/1)

[18] *Ağ şaķallu ‘aziz ‘izetlü canum baba*

Bilür-misin neler oldı

Küfür söz söyledüm

(Küfür söz söylemem) *Haķ Ta‘ālaya hoş gelmedi* (DKODD 162/10-11)

[19] *Meger hanum gine bir gün bigleri başup oturiķaķ, Ters Uzamış dirler-idi Oğuzda bir yigit var-idi, aydur: Mere Uşun Koca oğlı bu oturan bigler her biri oturduğı yiri kılıcı-y-ile etmegi-y-ile alupdur, mere sen baş mı kesdüñ kan-mı tökdüñ aç-mı toyurduñ yalınçak-mı tonatduñ didi. Egrek aydur: Mere Ters Uzamış baş kesüp kan tökmek hüner-midür didi. Aydur: Beli (baş kesip kan dökmek) hünerdür ya!*(UKOS 254/4-10)

1.3.1.3. Gönderime Dayanan Özne Eksiltisi

Şahıs zamirlerinin gönderim özelliklerini daha önce incelemiştik. Bu eksilti türünde, yüzey yapıda yer almayan bir şahıs zamiri, seslenme veya hitapla yüzey yapıda yer alan metnin kahramanlarına gönderimde bulunur. Bu şahıs zamiri, derin yapıda alıcı tarafından tamamlanır. Bu eksiltinin giderilmesinde, yüklemdeki kişi eklerinin önemi de büyüktür.

[1]Hey **Dirse** **Han** biglik virgil bu oğlana

(Sen) Taht virgil erdemlüdür

(Sen) Boynı uzun bidevi at virgil “bu oğlana”

Biner olsun hünerlüdür

(Sen) Ağayıldan tümen koyun virgil bu oğlana

Şişlik olsun erdemlüdür

(Sen) Kaytabandan kızıl deve virgil bu oğlana

Yüklet olsun hünerlüdür

(Sen) Altun başlu ban iv virgil bu oğlana

Kölge olsun erdemlüdür

(Sen) Çigni kuşlu cübbe ton virgil bu oğlana

Geyer olsun hünerlüdür (DHOBH 17/10-5)

Yüzey yapıda yer almayan sen zamiri, Dirse Han’a gönderimde bulunmaktadır. Alıcı, derin yapıda sen zamirini tamamlamakta daha sonra da bu zamir ile Dirse Han’ı ilişkilendirmektedir.

[2] Dirse Han aydur: **Kırk yoldaşum** aman, Tañrınıñ birliğine yoqdur güman, **(Siz)** menüm elümi şişüñ, **(Siz)** kolça kopuzum elüme virüñ, ol yigidi döndüreyim, **(Siz)** gerek beni öldürüñ gerek dirgürüñ, koyu virüñ didi (DHOBH 31/10-13)

Siz kişi zamiri, yüzey yapıda seslenme unsuru olarak cümlede yer alan “**Kırk yoldaşum**” yapısında gönderimde bulunmaktadır. Metinde sıralanan eylemlerin kim tarafından yapılacağı eksilti olarak bırakılmıştır ama bu eksilti alıcı tarafından siz zamiri ile tamamlanmaktadır.

[3] *Meger hanum ol gice kalın Oğuzuñ devleti, Bayındır hanuñ güyegüsi Ulaş oğlu Salur Kazan kara kaygulu vākı'a gördi. Sermürdi örü turdu, aydur: Bilir-misin karındaşum Kara Göne düşümde ne görindi, (ben) kara kaygulu vākı'a gördüm, (ben) yumruğumda talbınan şahin benüm kuşumı ölür gördüm, (ben) gökden ıldırım ağ-ban ivüm üzerine şaķır gördüm, (ben) düm kara pusarıķ ordumuñ üzerine tökilür gördüm, (ben) kuduz kırtlar ivümi dalar gördüm, (ben) kara deve eñsemenden kavrar gördüm, (ben) kargu gibi bileğümde on parmağumı kadan gördüm, (ben) niçe kim bu düşi gördüm, şundan berü aķlum uşşum dire bilmen, hanum kardaş menüm bu düşümü yorgıl maña didi. (SKEY 42/10 – 43/7)*

Alıcı, fiildeki kişi ekleri aracılığıyla eksiltelen öznenin *ben* olduğunu anlayacaktır. *Ben* zamiri ise art gönderim yoluyla Salur Kazan'ı işaret etmektedir.

[4] *Babası aydur: Ay oğul Banu Çiçeğüñ bir delü kardaşı vardur, adına Delü Karçar dirler, kız dileyenı öldürür. Beyrek aydur: Ya pes (biz) nidelüm? Pay Püre Big aydur: (Biz) Oğul kalın Oğuz biglerini odamıza oħıyalum niçe maşlaħat görürler-ise (biz) aña göre iş idelüm didi. (Onlar) Kalın Oğuz biglerini hep oħıdılar, odalarına getürdiler, (onlar) ağır konuķluk eylediler. (KPOBB 81/8-13).*

Hem Beyrek'in hem de babasının konuşmalarında işi yapacak olan ikisidir. Eksiltelen öznenin *biz* olduğu, yüklemdeki kişi eki yardımıyla tamamlanır. *Biz* zamiri ise, Beyrek'e ve babasına gönderim yapmıştır. Aynı kişiler, devamındaki cümlelerde ise derin yapıdaki *onlar* zamiri ile karşılanmıştır.

[5] *Kazan burada şoylamış, görelüm hanum ne şoylamış:*

Kazan aydur:

Oğul oğul ay oğul

(Sen) Yağıya girüp baş kesmedüñ

(Sen) Adam öldürüp kan dökmedüñ

(Sen) Ala gözlü kırk yigidi boyuña alğıl

(Sen) Göksi güzel kaba tağlar başına çıkğıl

Menüm şavaşduğum menüm döğişdügüm

Menüm çekişdügüm menüm kılıçlaşdügüm

(Sen) Görgil ögrengil ve hem bize puşu olğıl oğul (KBOUB 131/5-8).

Sen zamiri, yüzey yapıda seslenme unsuru olarak yer alan *oğul* sözcüğüne gönderimde bulunmaktadır. Anlatıcı, *oğul* sözcüğü ile Uruz'u karşılamış daha sonra ise derin yapıdaki *sen* zamiriile özne eksiltisi yapmış ve Uruz'a işaret etmiştir.

[6] *Tutsak olan **Kazılık Kocayı** şalı virmişler çıkup geldi. (Kazılık Koca) Hay big yigitler kâfiri kim öldürdi diyü soylamış, görelüm hanum ne soylamış:*

Aydur:

(Ben) *Kaytabanuñ mayasını yüklü kodum*

(Köşek*) *Ner** -midür (köşek) maya-mıdur (Ben) anı bilsem*

(Ben) *Kara ilüm koyunını yüklü kodum*

(Kuzu) *Koç-mıdur (kuzu) koyun-mıdur (Ben) anı bilsem*

(Ben) *Ala gözlü görklü halalum yüklü kodum*

(Çocuk) *İrkek-midür (çocuk) kız-mıdur (Ben) anı bilsem* (KKOY 211/6-11).

Bu parçada birden fazla özne eksiltisi ile karşı karşıyayız. Eksiltilerle oluşturulmuş bu metin, ahenkli ve estetik bir metindir. Anlatıcı bu ahengi korumak ve devam ettirmek için iki farklı yolla özne eksiltisi yapmıştır: Birinci eksilti tipinde yüzey yapıda yer alan *Kazılık Koca*, kişi eki ve *ben* kişi zamiri ile karşılanmış ve bu kişi zamiri, derin yapıya çekilmiştir. İkinci tür eksilti ise bir çeşit sezdirim ile yapılmıştır. Hamile kalan canlılar sonuçta doğum

* Deve yavrusu

** Erkek deve yavrusu

yapacaktır. Yüzey yapıdaki “*maya (dişi deve), koyun, eş*” sözcüklerinden hareketle “*köşek, kuzu ve çocuk*” kelimeleri özne alınmış ve bu özneler eksiltiyle derin yapıya çekilmiştir. Aynı sözcüklerle yapılan eksilti, Yigenek’in babasına cevabını içeren 212/1-2’deki manzum metinde de vardır.

İncelediğimiz metnin manzum bölümlerinde veya karşılıklı konuşmaların genelinde hem gerçek özneler hem de o özneyi karşılayan zamirler yüzey yapıda yer almamış, eksiltiyle çekilmiştir. Aşağıdaki örneklerde de aynı kullanım vardır:

[7] *Dede Korkut aydur:*

(Ben) *Karşu yatan kara tağın aşmağa gelmişem*

(Ben) *Akındılı görklü şuyuñı kiçmege gelmişem*

(Ben) *Giñ etegüñe tar koltuğuña kışılmağa gelmişem*

(Ben) *Tañrınıñ buyuruğı-y-ile Peyğamberüñ kavli-y-ile aydan aru günden görklü kız kardaşuñ Banu Çiçegi Bamsı Beyrege dilemege gelmişem didi (KPOBB 83/8-12).*

[8] *Berü gelgil ak südin emdügüm kadunum ana*

Ağ pürçeklü izzetlü canum ana

(Sen) *Akarlıda şularına karğamağıl*

Kazılık Tağınuñ günahı yoğdur

(Sen) *Biterlide otlarına karğamağıl*

Kazılık Tağınuñ suçı yoğdur

(Sen) *Kaçar geyiklerine karğamağıl*

Kazılık Tağınuñ günahı yoğdur

(Sen) *Arslan-ile kaplanına karğamağıl*

Kazılık Tağınuñ suçı yoğdur

(Sen) *Karğar-isen babama karğa*

Bu suç bu günah babamdandur (DHOBH 28/4-9).

[9] *Uruz aydur:*

(...)

*Hanum **baba** kor haram*

(Sen) *Segirdür-iken koñur atuñ sürçdüresin*

(Sen) *Şavaşduğuñ vaqtın kendüñi tutdurasın*

(Sen) *Ġafillüçe gözel başuñ kesdüresin*

Ağ pürçeklü anam oğul dir-iken

(Sen) *Başum bahtı Kazan diyü ağıladasın*

(Sen) *Kayıduban baba girü döngil*

(Sen) *Altun ban ivüñe sürüp varğıl*

(Sen) *Karıcuğ olmış anama umud olğıl*

(Sen) *Kara gözlü kız kardaşumı ağılatmağıl*

(Sen) *Karıcuğ olmış anamı şızlatmağıl* (KBOUB 143/5-11)

[10] Yine kız aydur:

Mere **ozan**

(Sen) *Karşu yatan kara tağdan aşup geldüğüñde kiçdüğüñde*

Beyrek adlu bir yigide bulışmaduñ-mı

(Sen) *Taşkun taşkun şuları aşup geldüğüñde kiçdüğüñde*

Beyrek adlu bir yigide bulışmaduñ-mı

(Sen) *Ağır adlu şehirlerden geldüğüñde “kiçdüğüñde”*

Beyrek adlu bir yigide bulışmaduñ-mı

Mere **ozan** **(Sen)** *gördüñ-ise digil maña* (KPOBB 104/4-8).

[11] Depegöz aydur: İmdi kardaşuz kıyma maña didi. Basať aydur:

Mere **kavat** *ağ saķallu babamı ağılatmışsın*

(Sen) *Karıcuğ ağ pürçeklü anamı buzlatmışsın*

(Sen) *Karındaşum Kıyanı öldürmüşsın*

(Sen) *Ağça yüzlü yingemi tül eylemişsın*

(Sen) *Ala gözlü bebeklerin öksüz komışsın* (BTÖ 232/4-7).

1.3.1.4. Sonraki Birimde Yüzey Yapıya Çıkan Özne Eksiltisi

Daha önce de belirttiğimiz gibi, eksitili anlatım genellikle tekrara düşmemek için yapılır. Bir dil birimi, anlamca ilişkili cümlelerin ilkinde yüzey yapıda yer alır, daha sonraki cümlelerde ise eksiltir. Yani bir dil birimi önce yüzey yapıda yer alır, daha sonra eksiltir. Ancak incelediğimiz metinde gördük ki bazı kullanımlarda önce eksilti yapılmış, eksiltelen unsur daha sonra yüzey yapıya çıkarılmış. Bu kullanımda, alıcının dikkatini eksiltelen unsura çekme gayesinin olduğunu ve bu tür bir eksiltinin tekrardan kurtulmak için değil de sanat yapmak için kullanıldığını düşünmekteyiz.

[1] *Yazılıp düzilüp gökden indi Tañrı ʿilmi Kırʿan görklü. Ol Kırʿanı yazdı düzdi ʿulemālar öğreninçe küydi piçdi ʿālimler serveri ʿOsman ʿAffan oğlu görklü (G 6/5-7).*

Özne eksitili yapılarda, eksik unsurlar genellikle art gönderim yoluyla tamamlanır. Yani okuyucu eksik kısmı, önceki bilgilerin ışığında tamamlar. Bir unsur önce yüzey yapıda yer alır daha sonra eksiltir. Bu kullanımda ise tam tersi bir durum söz konusudur. “*Yazılıp düzilüp gökden indi*” cümlesinde bir özne eksiltisi vardır ve bu eksilti, kendisinden sonraki bilgi aracılığı ile tamamlanmaktadır. Aynı durum “*Ol Kırʿanı yazdı düzdi ʿulemālar öğreninçe küydi piçdi*” cümleleri için de geçerlidir. Metin üretici, eksilti sırasında alıcının bazı şeyleri bildiğini varsayar. İslam toplumunda yaşayan bir kişi, Kuran’ın gökten indiğini ve Hz. Osman tarafından bir araya getirildiğini bilir. Bu nedenle buradaki eksik bilgi, öncelikle okuyucunun bilgisi ile tamamlanmış daha sonra da yüzey yapıda yer almıştır.

[2] *Gök bidevisin tutdurdı, Kızan Bigün karındaşı **Kara Göne** bindi. Ağ bidevisin çekdürdi Bayındır Hanuñ yağsın başan **Şir Şemseddin** bindi (SKEY 37/8-10).*

Gök bidevi atı *tutturan* Kara Göne; *ağ bidevi* atı *çekdiren* ise Şir Şemseddin özneleridir. Ancak bu ilk birimlerde özne eksiltisi yapılmış, Kara

Göne ve Şir Şemseddin “*bindi*” yüklemlili cümlede yüzey yapıya çıkarılmıştır. Böylece alıcıda, *gök bidevi* ve *ağ bidevi* atlara kimin bineceğine ilişkin bir merak uyanacaktır. Alıcının ilgisi, metne yönelecektir.

[3] *Bilür-misin neler oldı*

Gök yüzinden al kanatlu ‘Azrā ‘ıl uçup geldi

Ağça menüm göksümi başup kondı

Ṭatlu menüm canımı alur oldı

Babama (can) vir didüm can virmedi

Anama vardum can virmedi (DKODD 166/6-9).

Deli Dumrul, eşi ile vedalaşmaya gelir ve başından geçenleri eşine anlatır. “*Babama vir didüm*” cümlesindeki özne eksiltisi, devamında yüzey yapıya çıkan “*can virmedi*” yapısı ile giderilmektedir. Metnin okuyucusu/dinleyicisi önceki olayları bildiği için “*Babama vir didüm*” cümlesindeki eksiltiyi kolaylıkla tamamlayabilir. Ancak bu sözlerin alıcısı durumundaki Dumrul’un eşinin eksiltiyi tamamlaması, daha sonraki birimde yüzey yapıya çıkacak olan *can* sözcüğü ile gerçekleşecektir.

1.3.2. Nesne Eksiltisi

Fiilin gösterdiği hareket, yapana değil de yapanın dışında bir unsura yöneliyorsa böyle fiillere *geçişli fiil* denir (Ergin, 1999:282). Geçişli fiilin bulunduğu bir cümlede mutlaka o fiildeki hareketin yöneldiği bir nesne de bulunur. Fiildeki hareketten etkilenen bu nesne, yüzey yapıda olabildiği gibi derin yapıda da olabilir. Bir metni meydana getiren cümleler arasında anlam ve yapı bağı bulunur. Bu bağ, bazı unsurların cümleler arasında ortak kullanılmasını sağlar.

Dede Korkut Hikâyeleri’ndeki geçişli fiillerin neslerinin bazen yüzey yapıda yer aldığı bazen de eksiltildiği görülür. İncelediğimiz metinde tespit ettiğimiz nesne eksiltileri başlıca iki yolla oluşturulmuştur:

1.3.2.1.Yüzey Yapıdaki Nesnenin Eksiltilmesi

Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki anlatımda kısa cümlelerin tercih edildiğini daha önce belirtmiştik. Bir metnin kısa cümlelerle oluşturulması, hem anlatıcı hem de alıcı için bazı kolaylıklar sağlar. Kısa cümlelerde karmaşık bir yapı olmadığı için alıcı, aktarılan olayı daha çabuk anlar; cümleler arasındaki ilişkiyi daha çabuk kavrar. Bu durum, anlatıcıya da bazı unsurları, cümleler arasında ortak kullanma imkânı yaratır. İncelediğimiz metinde cümleler arasında ortak kullanılan unsurlardan biri de nesnedir. Birbiriyle anlamca ilişkili olan cümlelerde, fiilden etkilenen nesne, sadece ilk cümlede kullanılmış daha sonraki cümlelerde ise eksiltilmiştir. Alıcı, kısa cümlelerle oluşturulmuş bu birimlerde ortak kullanılan/eksiltelen nesneyi zihninde kolayca tamamlamıştır:

[1] *Bayındır Hanuñ yigitleri Dirse Hanı karşıladılar. (Dirse Han'ı) Getürüp kara otağa kondurdular* (DHOBH 11/9).

“Kondur-” fiili geçişli olduğu için bir nesneye ihtiyaç duyar. Bu eylemden etkilenen unsur *Dirse Han*'dır fakat bu unsur bir önceki cümlede de geçtiği için eksilteli yapı tercih edilmiştir.

[2] *Bazirganlar aydur: Big yigit bize sen erlik işledüñ, gel imdi begendügüñ maldan al didiler. Big yigidüñ gözi bir deñiz kulanı boz aygırı tutdı, bir de altı perlü gürzi, bir de ağ tozlu yayı tutdı, bu üçini begendi. Aydur: Mere bazirganlar bu aygırı ve dağı bu yayı ve bu gürzi maña virüñ didi. (...) Yigit parmağın ısırdı. Aydur: (bu üçünü/bunları) Bunda minnet-ile almağdan ise anda babam yanında minnetsüz almağ yigdür didi.* (KPOBB 73/2-8).

Beyrek, yaptığı iyiliğe karşılık olarak “atı, yayı ve gürzü” ister. Ancak bezirgânlar, bu eşyaları beylerinin oğullarına getirdiklerini söylerler ve bu isteği geri çevirirler. At, yay ve gürz kelimeleri daha önceki cümlelerde nesne olarak kullanılmıştır. Son cümlede ise eksilteli anlatım yapılmıştır. Alıcı,

“minnetsiz alınan” şeyin ne olduğunu, daha önceki bilgilerden hareketle tamamlamaktadır.

[3] *Eger **bu didüğüm nesneleri** getirür-iseñüz hoş virdüm, amma (**bu didüğüm nesneleri**) getürmeyecek olur-isen bu katla öldürmedüm ol vaqtın öldürürin didi* (KPOBB 85/11-13).

Bu cümlede, eksilti yapıların metin bağdaşıklığındaki yerini görmek için güzel bir örnektir. Cümledeki mevcut yapıda, “**neyin verileceği, kimin öldürüleceği**” belli değildir. Dede Korkut, metnin önceki bölümlerinde Deli Karçar’ın yanına giderek kardeşi Banu Çiçek’i, Beyrek’e ister. Deli Karçar, Dede Korkut’u öldürmek için ona saldırır ama Dede Korkut, dua ile kurtulur. Bunun üzerine Deli Karçar, kardeşine karşılık olarak Dede Korkut’tan dişi deve görmemiş bin erkek deve, kısrağa aşmamış bin aygır, koyun görmemiş bin koç, kuyurksuz kulaksız bin köpek ve bin de pire ister. Metin alıcı, daha önce edindiği bu bilgiler ışığında, yukarıdaki cümledeki eksiklikleri şu şekilde giderecektir: *Eger bu didüğüm nesneleri getirür-iseñüz hoş (**Banu Çiçek’i**) virdüm, amma (**bu nesneleri**) getürmeyecek olur-isen (**seni**) bu katla öldürmedüm ol vaqtın öldürürin didi*.

[4] *Aruz aldı bu oğlanı etegine şardı. Aydur: Hanum **muni** maña virüñ, (**bunu**) oğlum Basağ ile besleyeyin didi* (BTÖ 217/11-12).

Oğlan kelimesi, ilk cümlede nesne görevindedir. Daha sonraki cümlede eksilti yapılmamış, zamir kullanımı ile gönderim yapılarak kelime tekrarı önlenmiştir. Son cümlede ise yine tekrara düşmemek için nesne eksiltisi yapılmıştır.

[5] *Delü Dumrul aydur: Mere al kanatlu ‘Azrā il sen-misin didi. Evet menem didi. Bu yağşı **yigitlerüñ canını** sen-mi alursın didi. Evet (**yigitlerin canını**) men aluram didi* (DKODD 158/12 – 159/1).

Önceki cümlelerde yüzey yapıda nesne olan bir sözcük veya sözcük grubu, sonraki cümlelerde de nesne olarak kullanılacağı zaman, tekrar yazılmamış derin yapıya eksilti olarak çekilmiştir.

Aşağıda sıraladığımız örneklerde de yüzey yapıdaki bir nesnenin diğer cümlelerde kullanılmayarak düşürülmesiyle yapılan nesne eksiltisi görülmektedir. Bu eksiltilerin dil ekonomisi adına yapıldığı açıktır:

[6] *Oğlı olanı ağ otağa kıızı olanı kızıl otağa konduruñ, **oğlı kıızı olmayanı** Allah Ta'āla kargayupdur, biz dañı (**oğlı kıızı olmayanı**) kargaruz bellü bilsün dimiş idi* (DHOBH 10/12).

[7] *Meger sultanım, gine yazın buğayı saraydan çıkardılar. Üç kişi sağ yanından üç kişi sol yanından demür zincir-ile buğayı tutmuşlar idi. Gelüp meydan ortasında (**boğayı**) koyu virdiler* (DHOBH 16/1-2).

[8] *Kazan oğlu Uruzı habisden çıkaruñ, (**Kazan oğlu Uruzı**) boğazından urğan-ile aşun, (**Kazan oğlu Uruzı**) iki talusından çengele şançun* (SKEY 53/12)

[9] *Kömlegi göriçek bigler ögür ögür ağlaşdılar, zārılıqlara girdiler. Bayındır Han aydur: Mere niye ağlarsız, biz **bunı** tanımazuz, (**bunı**) adaqlusına aparuñ görsün ol yañşı bilür, zıra (**bunı**) ol diküpdür (**bunı**) yine ol tanır didi* (KPOBB 93/12-94/2).

[10] *Mere ozan kopuzuñ maña virgil **atımı** saña vireyim, (**atımı**) şaqla gelem bahasın getürem (**atımı**) alam didi* (KPOBB 101/1).

[11] *Beyrek aydur: gördüñ-mi, kızlar bu kaftan-ile **meni** tanıdılar, kalın Oğuz bigleri dañı (**beni**) tanırlar didi* (KPOBB 107/2-3).

[12] *Uruz aydur:*

Berü gelgil ağam Kazan

Kalkubanı yirümden

Bidevi atum şaqlar-idüm bu gün içün

Güni geldi

(Atımı) Ağ meydanda segirdeyim senüñ için

Ala evren süvri cıdamı şaqlar-idüm bu gün için

Güni geldi

(Cıdamı) Kaba karın giñ göğüsde oynadayım senüñ-içün (KBOUB 129/3-8).

[13] Kazan karardı, döndi aydur: Bigler Tañrı bize bir kür oğul virmiş, varayın **anı** anası yanından alayın, (**anı**) kılıc-ile paralayayın, (**anı**) altı bölük ideyin altı yoluñ ayırında bırağayın, bir dağı kimse yazı yirde yoldaş koyup kaçmaya didi (KBOUB 134/13-135/2).

[14] Görklüm, oğul gelse senden-mi şorar-idüm, korğma kayurma avdadur, avda kalan oğul için kayurmağıl, yidi gün ben Kazana möhlet virgil, yirde ise **oğulı** çıkarayım, gökde ise (**oğulı**) indüreyim, (**oğulı**) bulur-isem buldum, bulmaz-isem (**oğulı**) Tañrı virdi (**oğulı**) Tañrı aldı neyleyeyin (KBOUB 140/8-12).

[15] Mere ‘Azrā il men seni giñ yirde ister-idüm, tar yirde eyü elüme girdüñ ola-mı didi. Men seni öldüreyim, yağşı yigidüñ canın kurtarayım didi. **Kara kılıcın** sıyırdı, eline aldı. ‘Azrā ile (**kılıcı**) çalmağa hamle kıldı (DKODD 159/2-5).

[16] Kañlı Koca sevini kıvanı örü tırdı, ağ şağallu pir kocalar yanına bırağdı. İç Oğuzı girdi, **kız** bulımadı. Tolandı Taş Oğuzı girdi, (**kız**) bulımadı. Tolandı Taş Oğuzı girdi, (**kız**) bulımadı. Tolandı Tırabuzana geldi (KKOKT 172/7-10).

[17] Çoban ilerü vardı. Gördi-kim bir yığanağ yatur, yıldır yıldır yıldırur. Perri kıızı geldi, aydur: Çoban amanatuñ gel al, amma Oğuzuñ başına zaval getürdüñ didi. Çoban bu **yığanağı** görçek fibret aldı. Girü döndi, (**yığanağı**) sapan taşına tutdı (BTÖ 215/12-216/2).

[18] *Basaṭ Depegözün başı uçına geldi, kapak kaldırdı, bağı gördi-kim gözi etdür. Aydur: Mere kocalar **süñüligi** ocağa koñ kızsıñ didi. **Süñüligi** ocağa bıraḳdılar kızdı. Basaṭ (**süñüligi**) eline aldı, adı görklü Muḥammede ṣalavat getürdi, **süñüligi** Depegözün gözine eyle basdı kim Depegözün gözi helāk oldu (BTÖ 226/11-227/2).*

[19] *Altı yüz kara ṭonlu kāfir bunlaruñ üzerine kıyıldılar. Yigitleri kırdılar, **Egredi** ṭutdılar, (**Egredi**) Alınca Kal'asına zindana bıraḳdılar (UKOS 255/12-13).*

[20] *Tekür aydur: **Kızı** getürüñ (**kızı**) virüñ, **bu yigidi** gözüm gördi (**bu yigidi**) köñlüm sevdi (KKOKT 185/6-7)*

[21] (...) **hüneri** oḡul atadan-mı ögrenür, yoḷsa (**hüneri**) atalar oḡuldan-mı ögrenür (KBOUB 125/11)

[22] *Pay Püre Big aydur: Dede men üçini bulur-isem **ikisini** sen bulur-mısın didi. Dede **ḲorḲut** beli ḥanum (**ikisini**) bulayım didi (KPOBB 87/3)*

1.3.2.2. Diğer Unsurların Nesne Yerine Konulmasıyla Oluşan Nesne Eksiltisi

İncelediğimiz metinde birbiriyle anlamca ilişkili bir cümle dizisinde, ilk birimde özne veya yer tamlayıcısı olan ya da bu görevdeki bir kelime grubu içinde yer alan bir sözcüğün sonraki birimlerde nesne konumuna getirildiğini ve yeni oluşturulan bu nesnenin düşürülerek eksiltili yapı tercih edildiğini gördük. İlgili bölümlerde belirttiğimiz üzere aynı yöntemle özne, yer tamlayıcısı ve tamlayan eksiltisi de yapılmıştır.

[1] *Korçut Ata ayıtdı: Añır zamanda hanlık girü Kayıya dege, (hanlığı) kimsene ellerinden almaya, añır zaman olup kıyamat kopınça* (G 2/4-5).

“Al-” fiili geçişli olduğu için nesneye ihtiyaç duyar. *Hanlık* kelimesi, birinci cümlede özne olarak kullanılmış, ikinci cümlede alıcının zihnindeki bir yapı değişikliği ile nesne yerine kullanılmıştır.

[2] *Boynı uzun bidevi atlar gider-ise menüm gider
Senüñ-de içinde binidüñ var-ise yigit digil maña
Şavaşmadın urışmadın (atları) alı vireyim döngil girü
Ağayıldan tümen koyun gider-ise menüm gider
Senüñ-de içinde şişligüñ var-ise digil maña
Şavaşmadın urışmadın (koyunları) alı vireyim döngil girü*

...

*Ağ şakallu kocalar gider-ise menüm gider
Senün-de içinde ağ şakallu babañ var-ise yigit digil maña
Şavaşmadın urışmadın (babanı) kırtarayım döngil girü* (DHOBH 32/3 – 33/4)

Yüzey yapıda özne olarak kullanılan *bidevi atlar, koyunlar, ağ şakallu kocalar* ifadeleri, derin yapıya nesne olarak çekilmiş ve eksiltiştir. Aynı eksilti, ilgili manzum parçanın buraya almadığımız diğer bölümlerinde ve Boğaç'ın babasına cevabını içeren 33/7 – 34/3 arasındaki manzum bölümde de vardır.

[3] *Mere varuñ Kazanuñ oğlu Uruzı tartuñ çengele aşun, kıyma kıyma ağ etinden çeküñ, (eti) kara kavurma pişürüp kırk big kızına iletüñ her kim (kavurmayı) yidi ol degül, her kim (kavurmayı) yimedi oldur, (onu) aluñ getürün sağraş sürsün didi.* (SKEY 52/2-3).

Cümledeki *et, kavurma, ol* kelimeleri yüzey yapıda farklı görevlerde yer almaktadır. Bu kelimeler, derin yapıda nesne görevine getirilmiştir.

[4] *Şağın şolıñ Uruzuñ çevürdiler. Kırk yigidin şehid itdiler. Oğlanuñ üzerine düşdiler, (oğlanı) tutdılar. Karusından ağ ellerin bağladılar. Kıl urğan ağ boynına taqdılar. (oğlanı) Yüzi üzerine şaluban sürdiler. Ağ etinden kan çıkınça (oğlanı) dögdiler. (oğlanı) Baba diyü ağlatdılar, (oğlanı) ana diyü buzlatdılar* (KBOUB 134/1-5).

Kâfirlerin zulmettiği kişi olan Uruz, yüzey yapıda yer almaktadır. Anlatıcı tekrara düşmemek için, ikinci cümlede *oğlanuñ* sözcüğünü kullanmıştır. Daha sonraki cümlelerde ise nesne eksiltisi yapılmıştır. Alıcı, önceki cümlelerden hareketle *dövülen, elleri bağlanan, ağlatılan kişinin* Uruz olduğunu çıkaracaktır.

[5] *Kañlı Koca aydur: Oğul şabañ varup öylen gelmek olmaz, öylen varup aħşam gelmek olmaz, oğul sen mala becid ol (malı) yığ, men saña kız arayı gideyim didi* (KKOKT 172/4-6).

Üretici, metin düzlemi içinde *mal* kelimesini birbirine yakın olarak iki defa kullanmak zorunda kalmamak için, nesne eksiltisi yapmıştır.

Aşağıdaki örneklerde de önceki birimin yüzey yapısında özne veya yer tamlayıcısı olan bir sözcüğün sonraki birimlerde nesne konumuna yükseltildiği ancak bu nesnenin yüzey yapıya çıkarılmayarak derin yapıda bırakıldığı görülmektedir:

[6] *Dirse Ğan yayan bunlar atlu yordılar, (Dirse Ğan'ı) alubanı kanlu kâfir illerine yöneldiler* (DHOBH 30/3).

[7] *Kazan aydur: Oğul çoban karnum açdur, hiç nesneñ var-mıdur yimege didi. Çoban aydur: Beli ağam Kazan, giceden bir kuzı pişürüp-dururam, gel bu ağaç dibinde inelüm (kuzıyı) yiyelüm didi. İndiler, çoban tağarcuğı çıkardı, (kuzıyı) yidiler.* (SKEY 49/10-12).

[8] *Adağlusından ergenlik bir kırmızı kaftan geldi, Beyrek (kaftanı) geydi. Yoldaşlarına bu iş hoş gelmedi, saħt oldılar. Beyrek aydur: Niye saħt olduñuz didi. Ayıtdılar: Niçe saħt olmayalum, sen kızıl kaftan*

geyersin biz ağ kaftan geyerüz didiler. Beyrek aydur: Bu kadar nesneden ötüri niye saht olursız, bu-gün (**kaftanı**) ben geydüm yarın (**kaftanı**) nayibüm geysün, kırk güne degin sıra vardı (**kaftanı**) geyünüz, andan soñra (**kaftanı**) bir dervişe virelüm didi (KPOBB 89/7-13).

[9] Meger Beyrek buña bir **kömlek** bağışlamış-idi, “geymez idi”, (**kömlegi**) şaklar-idi (KPOBB 93/8).

[10] Aruz Depegözi aldı ivine getürdi. Buyurdi, bir daya geldi. Emçegini ağzına virdi. Bir şordı olança südin aldı, iki şordı kanın aldı, üç şordı canın aldı. Bir kaç daya getürdiler, (**dayaları**) helāk itdi. Gördiler olmaz, (**depegözi**) süd ile besleyelüm didiler. (BTÖ 217/1-3).

[11] Dede Korkut gelüben boy boyladı şoy şoyladı. Bu boy Delü Dumruluñ olsun, (**bu boyu**) menden soñra alp ozanlar söylesün, alnı açuķ cömerd erenler diñlesün didi (DKODD 169/9-12).

[12] Adı görklü Muḥammede şalavat getürdi, buğanun öñinden şavuldi. **Buğa** buynuzı üzerine dikildi. (**Buğayı**) Kuyruğundan üç kere götürüp yere şaldı. Süñükleri ħurd oldu. Başdı (**buğayı**) boğazladı (KKOKT 182/10-13).

[13] Meger ḥanum bir gün Oğuz oturur-iken üstine yağı geldi. Dün içinde ürkdı köçdi. Kaçup gider-iken Aruz Kocanuñ oğlançuğı düşmiş. Bir aşlan (**Aruz Kocanuñ oğlını**) bulup götürmiş, beslemiş (BTÖ 213/7-9).

[14] Ol ḥatun kişiye bir **esir** virdi, var oğluñı kırtar didi. Ḥatun (**esiri**) aldı, geldi, (**esiri**) oğlı yirine virdi (BTÖ 11-12).

[15] Eger bigler **geyik** alsa kulağı delük olsa (**geyiği**) Begil sevincidür diyi Begile gönderürler-idi (BOE 238/3-4).

[16] *Meger kâfirüñ cāsusu var-idi, gelüp teküre aydur: Oğuzdan bir delü yigit geldi, ılqıçları öldürdi yundları ürkitdi, getürüp koruya koydı. Tekür aydur: Yaraqlu altmış adam seçüñ, varsunlar (deli yigidi) tutup getürsünler didi* (UKOS 263/11-13).

Aşağıdaki örneklerde, önceki birimlerde verilen bir bilgi, sonraki cümlelerde fiilimsi grubu oluşturularak derin yapıya çekilmiş ve eksiltiştir. Oya Külebi'nin "yantümce eksiltisi" olarak (Külebi, 1990) kabul ettiği aşağıdaki örneklerde, eksiltelen unsur cümlelerin nesnesi durumundadır.

[17] *Anası ağladı, aydur: Oğul babañ sağdur amma (babanın sağ olduğunu) söylemege korhar-idüm, kâfire varasın kendüzüñi urasın helāk olasın, anuñ-içün (babanın sağ olduğunu) sana dimez-idüm canum oğul didi* (SKTO 283/2-3).

[18] *Men Kazanuñ ni‘metini çok yimişem*

(Kazanuñ ni‘metini yediğimi) *Bilmez-isem gözüme tursun*

Kara koçda kazılık atına çok binmişem

(Kazanuñ atına bindiğimi) *Bilmez-isem maña tabut olsun*

Yağşı kaftanların çok geymişem

(Kazanuñ kaftanlarını giydiğimi) *Bilmez-isem kefenüm olsun*

Ala bargaç otağına çok girmişem

(Kazanuñ otağına girdiğimi) *Bilmez-isem maña zindan olsun*

Men Kazandan dönmezem bellü bilgil (İOTO296/8-12)

1.3.3. Tamlayan Eksiltisi

Dede Korkut Kitabı'nda en sık yapılan eksilteler özne eksiltisi ve tamlayan eksiltisidir. Özellikle, tamlayanın zamir olduğu durumlarda genellikle

eksiltiye başvurulmuştur. Buna karşın, tamlayan durumundaki zamir tarafından karşılanan varlığın özellikle vurgulanmak istendiği durumlarda tamlayan eksiltisi yapılmaması dikkat çekicidir: *bizüm izzetümüz* (DHOBH 18/12), *senüñ oğlun* (DHOBH 19/3), *senüñ kızuñdan* (SKEY 59/7), *senüñ oğluña* (KPOBB 75/9), *anuñ ormanı*, *anuñ balçığı*, *anuñ kal'ası* (KKOKT 175/11-13), *menüm başımı* (BTÖ 230/4).

İncelediğimiz metindeki tamlayan eksiltileri de nesne ve yer tamlayıcısı eksiltisinde olduğu gibi başlıca iki yolla oluşmuştur:

1.3.3.1. Yüzey Yapıdaki Tamlayanın Düşürülmesi

Bir cümle dizisinin ilk biriminde tamlayan görevinde olan bir sözcük kullanılır, sonraki birimlerde ise bu sözcük derin yapıya alınarak eksilti yapılır. Alıcı, yüzey yapıdaki tamlanan ile derin yapıdaki tamlayanı zihninde birleştirerek anlamlandırır:

[1] **Ƙazan Bigüñ** dünlügi altun ban ivlerini biz yıkmışuz, (**Ƙazan Bigüñ**) tavla tavla şahbaz atlarını biz binmişüz, (**Ƙazan Bigüñ**) kaçar kaçar kızıl devesini biz yetmişüz, (**Ƙazan Bigüñ**) karıçuğ anasını biz getürmişüz, (**Ƙazan Bigüñ**) ağır hazine bol aqçasını biz yağmalamışuz, ƙaza beñzer kızı gelini biz yesir itmişüz, kırk yigidi-ilen **Ƙazanuñ** oğlını biz getürmişüz, kırk ince billü kız-ile **Ƙazanuñ** halalını biz getürmişüz (SKEY 40/5-10).

Tamlayan görevindeki *Ƙazan Bigüñ* yapısı, ilk cümlede yüzey yapıya çıkmış, sonraki cümlelerde ise eksiltiştir. Bu tamlayan, son iki cümlede *Ƙazanuñ* şeklinde yeniden yüzey yapıya girmiştir. Kâfirler için, Salur Kazan gibi bir Oğuz beyinin evini yağmalamak, anasını, oğlusunu ve karısını esir almak çok büyük bir başarıdır. Bu konuşma, metin üretici konumunda olan kâfir askerleri tarafından kendilerini övmek amacıyla yapılmıştır. *Ƙazanuñ*

tamlayanın yeniden yüzey yapıya çıkarılması, bu kötülüklerin Salur Kazan'a yapıldığını vurgulamak amacını gütmektedir.

[2] *Bayındır Hanuñ karşıusunda “Kara Göne” oğlu Kara Budak yay tayanup turmış-idi, (Bayındır Hanuñ) sağ yanında Kazan oğlu Uruz turmış-idi, (Bayındır Hanuñ) sol yanında Kazılık Koca oğlu Big Yigenek turmış-idi* (KPOBB 67/5-7).

İlk cümledeki *Bayındır Hanuñ* tamlayanı, takip eden cümlelerde de ortak unsur olarak kullanılmış ve eksiltilmiştir.

[3] *Pay Püre Bigüñ dünlügi altun ban ivine “şiven” girdi. Kızı gelini kas kas gülmez oldu, kızıl kına ağ eline yakmaz oldu. (Beyrek'in) Yidi kız kardaşı ağ çıkardılar kara geydiler, vay bigüm kartaş muradına maşşudına ırmeyen yaluñuz kardaş diyüp ağlaşdılar böğrişdiler* (KPOBB 91/10-13).

Bu parçadaki tamlayan eksiltisinin giderilmesinde bağlamın önemi büyüktür. Cümledeki söz dizilimi dikkate alındığında “Yidi kız kardaşı” ifadesinin tamlayanının eksik olduğu görülür. Önceki cümlelerden hareketle eksiklik giderilmeye çalışılırsa tamlayanın “*Pay Püre Bigüñ*” olması gerekir. Ancak metindeki anlam dikkate alındığında bu “*yedi kız kardeş*” Pay Püre'nin değil, Beyrek'in kız kardeşleridir. Bu nedenle derin yapıda eksik bırakılan tamlayan unsur “*Beyrek'in*” tamlayanıdır. Metin üretici, bu eksiltiyi yaparken, eksilti yapılan cümle ile önceki cümleler arasındaki yapı ilişkisini değil de metnin bütünündeki anlam ilişkisini ön plana çıkarmıştır. Ayrıca bu eksiltinin devamında yer alan “*vay bigüm kartaş muradına maşşudına ırmeyen yaluñuz kardaş*” ifadeleri de, eksik bırakılan tamlayan unsurun “*Beyrek'in*” olması gerektiği konusunda alıcıya ipucu vermektedir.

[4] *Haķ Ta‘ālaya Delü Dumruluñ sözi hoş geldi. ‘Azrā ile emr eyledi: Delü Dumruluñ atasınuñ (Deli Dumruluñ) anasınuñ canın al, ol iki halala yüz kırk yıl ‘Ömr virdüm didi. ‘Azrā il daħı (Deli Dumruluñ)*

babasınuñ (Deli Dumruluñ) anasınuñ def'ı canın aldı (DKODD 169/4-7).

Bu parçadaki eksilti, metin – alıcı ilişkisi bakımından önemlidir. Son cümledeki tamlayan eksiltisi, ilk bakışta anne-babanın kime ait olduğu sorununu doğurabilir. Yüzey yapı ve dil bilgisi ilişkisi, böyle bir sorunu doğurmaktadır. Ancak üretici metni oluştururken alıcının bazı şeyleri bildiğini varsayar. Alıcı, meleklerin anne ve babasının olmadığını bildiği için buradaki tamlayan eksiltisini “Deli Dumrul’un” tamlayanı ile tamamlayacaktır.

[5] *Haman-dem at şaldı. Yıl kibi yetdi, yilim kibi yapışdı. Kāfirüñ çignine bir kılıç urdı, (Kāfirüñ) geyimini kiçimini toğradı, altı parmak deriñliğı zaħm irişdürdi. (Kāfirüñ) Kara kanı şorladı, (Kāfirüñ) kara şağrı şokmanı tolu kan oldu. (Kāfirüñ) Kara başı buñaldı buñlu oldu. Haman döndi kal'aya kaçdı. Yigenek (Kāfirüñ) ardından yetdi. Hışar kapusına girmiş-iken kara Polat öz kılıcı-y-ile (Kāfirüñ) eñsesine eyle çaldı kim (Kāfirüñ) başı top kibi yire düşdi* (KKOY 210/11-211/4).

Dede Korkut metninde, anlatıcı olayları aktarırken kısa ve açık cümleler kurmaya özen göstermiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bir kelimenin sık sık tekrar edilmesi metindeki anlatım estetiğini bozacaktır. Bu tekrarın kısa cümleler arasında yapılması ise estetik açısından daha olumsuz bir durumdur. Anlatıcı, arka arkaya sıraladığı bu kısa cümlelerde sık sık eksiltiye başvurarak metni tekrardan kurtarmaya çalışmıştır. Bu parçada, ilk cümlede yüzey yapıya çıkarılan “*kāfirüñ*” tamlayanı, devamındaki cümlelerde eksiltiştir.

[6] *Ķazan aydur:*

Oğul oğul ay oğul

Menüm ünüm añla sözüm diñle

Ol kāfirüñ üçin atup birin yarmaz oğçısı olur

(Ol kāfirüñ) Hay dimedin başlar kesen cellâdı olur

(Ol kāfirüñ) Adam etin yaħnı kılan aşbazı olur (KBOUB 130/4-7).

Ol kâfirüñ tamlayanı, yüzey yapıda yer almış; daha sonraki dizelerde ise eksiltiştir.

[7] *Haķ Ta‘ālaya Dumruluñ sözi hoş gelmedi. Baķ baķ mere delü kavat menüm birligüm bilmez, birligüme şükür kılmaz, menüm ulu dergahumda geze menlik eyleye didi. ‘Azrā ile buyruķ eyledi kim yā ‘Azrā il var, daķı ol delü kavatuñ gözine göringil, (Dumruluñ) beñzini şarartğıl didi, (Dumruluñ) canını ħırlatğıl alğıl didi* (DKODD 156/11-157/2).

[8] *Ol zamanda biglerüñ alķışı alķış karķışı karķış idi, (biglerüñ) du‘āları müstecāb olur-idi* (KPOBB 68/10).

[9] *Oğlan aydur: Meni yolumdan ayırmañ, ağam tutilan kal‘aya varmayınça, ağamuñ ölüsün dirisin bilmeyinçe, öldi-y-ise (ağamuñ) kanın almayınça kalın Oğuz iline gelmegüm yoķ didi* (UKOS 259/13-260/2).

1.3.3.2. Diğer Unsurların Tamlayan Yerine Konulmasıyla Oluşan Tamlayan Eksiltisi

Bir cümle dizisinin ilk biriminde özne, nesne, yer tamlayıcısı veya yüklem olan bir unsurun sonraki birimlerin derin yapısında tamlayan olarak kullanılması durumudur.

[1] *Bayındır Ħanuñ yigitleri Dirse Ħanı karşuladılar. Getürüp kara otağa kondurdular. Kara kiçe (Dirse Ħanuñ) altına döşediler. Kara koyun yaħnısından (Dirse Ħanuñ) öñine getürdiler* (DHOBH 11/9-10).

Metin üretici, tekrara düşmemek için daha önce yüzey yapıda nesne olan *Dirse Ħanı* yapısını, eksilti kullanım ile tamlayan yerine geçirmiştir.

Böylece alıcı, art gönderim yaparak hem anlam hem de yapıcı bir eksikliği tamamlayacaktır.

[2] *El götürdiler, hācet dilediler. Bir ağzı du‘ālınuñ alķışı-y-ile Allah Ta‘āla bir ‘ayal virdi: (Dirse Hanuñ) Hatunı hāmile oldı, bir niçe müddetten soñra bir oğlan toğurdı.* (DHOBH 15/4-5).

Alıcı, metnin önceki cümlelerinde Dirse Han'ın çocuğu olmadığını ve çocuk sahibi olmak için fakirleri doyurduğunu, güçsüzlere yardım ettiğini vb. öğrenmiştir. Bütün bu eylemleri gerçekleştiren, çocuğu olmadığı için Bayındır Han'ın otağında küçük düşen Dirse Han'dır. Dirse Han, alıcının zihninde olayların merkezine yerleşmiştir. Bu nedenle de metin üretici, alıcının zihnindeki bu bilgiden yararlanmış ve tamlayan eksiltisi ile dil ekonomisi yapmıştır.

[3] *Çağırdılar Dedem Korķut gelür oldı. Oğlanı alup babasına vardı. Dede Korķut (oğlanuñ) babasına şoylamış* (DHOBH 17/10-11).

Bu parça, eksiltilerin tekrara düşmemek amacıyla yapıldığını gösteren güzel bir örnektir. İkinci cümledeki *babasına* kelimesi, *oğlanın* tamlayanına ihtiyaç duymaktadır. Ancak *oğlanı* sözcüğü aynı cümle içinde geçmektedir. Aynı cümleye bir de *oğlanın* sözcüğünün girmesi, estetiği bozacaktır. Üretici bu nedenle tamlayan eksiltisi yapmıştır. Ancak ikinci cümlede herhangi bir tekrar söz konusu olmadığı için *oğlanın* tamlayanına yüzey yapıda yer verilmiştir.

[4] *Dirse Han Korķut siñirli katı yayın eline aldı. (Dirse Han Korķut) Üzengüye kalkup katı çekdi, (Dirse Han Korķut) uz atdı, (Dirse Han Korķut) oğlanı iki talusınuñ arasında urup çaķdı, (oğlanı) yıķdı. Oğ (oğlana) toķındı, (oğlanuñ) alça kanı şorladı (oğlanuñ) koyını tıldı, (oğlan) bidevi atınuñ boynın kuçaķladı yire düşdi* (DHOBH 22/12 – 23/2).

Bu parçadaki bağdaşıklık, farklı eksiltili yapılarla oluşturulmuştur. İlk cümlede yüzey yapıda yer alan Dirse Han, devamındaki iki cümlede eksiltili

olarak karşımıza çıkmaktadır. Yüzey yapıdaki ilk görevinde nesne olan *oğlanı* sözcüğü, daha sonra özne eksiltisi, tamlayan eksiltisi ve dolaylı tümleç eksiltisi ile karşımıza çıkmaktadır. Metin, kısa cümlelerle üretildiği için alıcının eksilteleri tamamlaması kolay olmaktadır.

[5] *Ol gün bir kıyamət savaş oldu, meydan dolu baş oldu. Başlar kesildi top gibi. Şahbaz şahbaz atlar yügürdi, (atlaruñ) nalı düşdi. Ala ala gönderler süsildi. Kara polat öz kılıçlar çalındı, (kılıçlaruñ) yalmanı düşdi. Üç yeleklü kayın oklar atıldı, (oklaruñ) demreni düşdi.* (SKEY 63/9).

“Atlar, kılıçlar, oklar” kelimeleri, yüzey yapıya çıktıkları cümlelerde *özne* görevinde kullanılmıştır. Bu kelimelerin aynı cümlelerin devamında yinelenmesi anlatım estetiği açısından sakınca doğuracaktır. Bu nedenle ilgili kelimelerin “*tamlayan unsur*” olması gereken durumlar, eksilti yoluyla karşılanmıştır. Böylece hem anlam tamamlanmış hem de estetik muhafaza edilmiştir.

[6] *Bazırganlar ayıtdılar: Ne çoğ olsun, amma bizüm bir bigümüz oğlı vardur, bu üç nesneyi aña armağan aparsavuz gerek idi didiler. Oğlan aydur: Mere bigüñüz oğlı kimdür? Ayıtdılar: Pay Pürenüñ oğlı vardur, adına Bamsı dirler didiler, (Oğlanuñ) Pay Pürenüñ oğlı olduğın bilemediler* (KPOBB 73/2-5).

Bezırgânların hediye götürdüğü kişi ile bu konuşmayı yaptıkları kişi aynıdır. Son cümlede bu anlam verilmek istenmiştir ama “*kimin Pay Pürenin oğlu olduğu*” noktası eksilteli bırakılmıştır. Ancak bu eksilti, incelediğimiz metindeki diğer eksiltilere göre anlam ve yapı olarak zorlama bir eksilti olmuştur. Metin üretici burada eksilti yapmak yerine “*kendilerini kurtaran yiğidin*” yapısını kullansaydı anlam ve yapı bakımından daha sağlam bir metin ortaya çıkardı. Diğer hikâyelerde karşılaşmadığımız bu tarz bir eksiltinin metni yazıya geçiren kişi tarafından sehven yapıldığı da düşünülebilir.

[7] *Depegöz görüp kaçıldı, bir ağacı yirinden kopardı, atup elli altmış adam helāk eyledi. Alplar başı Kazana zarb urdı, dünya başına tar oldu. Kazanuñ karadaşı Kara Göne Depegöz elinde zebun oldu. Düzen oğlu Alp Rüstem şehid oldu. Uşun Koca oğlu kibi pehlivan elinde şehid oldu. Aruķ candan iki karındaşı Depegöz elinde helāk oldu* (BTÖ 218/6-12).

Bu parça eksiltili yapı – metin bağdaşıklığı açısından güzel bir örnektir. Son cümledeki tamlayan eksiltisi nedeniyle “*kimin iki kardeşinin tepegöz elin helak olduğu*” belirsizliği doğmuştur. Alıcının iletiyi anlaması için buradaki eksiltiyi gidermesi gerekmektedir. İncelediğimiz metindeki diğer tamlayan eksiltilerinde, eksiltilelen unsur aynen veya farklı bir görevde ve eksilti yapılan cümleye metin düzleminde yakın bir konumda olduğunu gördük. Alıcı, bu yakınlık yardımıyla metindeki eksiltiyi kapatmaktadır. Ancak buraya aldığımız örnekte eksiltilelen unsur oldukça uzağa düşmüştür. Metin düzlemi dikkate alındığında metinden “*Uşun Koca’nın iki kardeşi, Alp Rüstem’in iki kardeşi, Kara Göne’nin iki kardeşi*” gibi çok farklı anlamlara ulaşılabilir. Hikâyenin bütünü dikkate alındığında ise çıkarılması gereken asıl anlam “Basat’ın iki kardeşinin tepegöz elinde helak olduğu”dur. Fakat eksiltilelen unsur olan “Basat”, eksilti yapılan yerden (218/12) yaklaşık iki sayfa önce (216/12) yüzey yapıda yer almıştır. Anlatıcı, metnin Basat etrafında şekillenmesi nedeniyle alıcının Basat’ı merkeze alacağını ve eksiltiyi kolaylıkla kapatacağını düşünmüştür. Anlatımın sözlü yapıldığı dikkate alınırsa bize göre, bu eksikliğin kolaylıkla giderilmesi zor bir ihtimaldir. Bu nedenle, bu eksilti yapılmasaydı metnin anlaşılması daha kolay olurdu.

[8] *Dört oğlu olan birin virdi biri kaldı. Üç olan birin virüp iki kaldı. İki olan birin virdi biri kaldı. Kapaķ Kan dirler bir kişi var idi. İki oğlu var-idi. Bir oğlın virüp biri kalmış idi. Girü nevbet tolanup aña gelmiş-idi. Anası feryad idüp ağladı, zārılıķ eyledi* (BTÖ 220/7-12).

Sadece bu parça dikkate alındığında eksik bırakılan tamlayanın “*Kapak Kan’ın (anası)*” mı yoksa “*oğlanın (anası)*” mı olacağı net olarak belli

değildir. Hatta metin düzlemi dikkate alındığında eksiltelen unsurun “Kapak Kan’ın” olması gerekir. Çünkü bu unsur yüzey yapıda yer almıştır ve önceki cümlelerin tamamında Kapak Kan’dan bahsedilmektedir. Alıcı, metinle ilk karşılaşmasında bu eksiltiyi gideremese bile sonrasında gelen cümlelerden hareketle eksiltelen unsurun “oğlanın” olduğunu çıkaracaktır. Zira metnin devamındaki cümlelerde bu anlam belirgindir: “*Karıçuk aydur: Basať şimdi aķından geldi, varayın, bolayki maňa biresir vire-y-idi oğlançuğum kırtara-y-idüm didi*” (BTÖ 221/1-2).

[9] *Kazan girü döndi, geldügi yolu eline alup yortdı, dün kıatdı. (Uruzuñ) Anası tuymadın el altından buyurdı: Toķsan tümen genç oğuz ardumça gelsün, oğlan kıtsaķdur bigler bilsün didi* (KBOUB 141/3-5).

Normal cümle dizilimi dikkate alındığında, ikinci cümledeki “anası” sözcüğünün tamlayan ihtiyacının “Kazan’ın” tamlayanı ile tamamlanması gerekir. Ancak, metindeki anlam bağı dikkate alınırse tamlayan eksiltisinin “Kazan’ın” kelimesi ile değil de “Uruz’un/oğlanın” kelimesi ile yapıldığı anlaşılır.

[10] *Meger Tırabuzan tekürinüñ bir ‘aķım görklü maķbub kıızı var-idi. Sağına şolına iki kıoşa yay çeker-idi. (kızuñ) Atduğı oķ yire düşmeş-idi. Ol kızuñ üç canavar kıalınlığı kıaftanlığı var-idi* (KKOKT 172/12-13).

Bu cümlede, birbiriyle bağlantılı olarak özne eksiltisi ve tamlayan eksiltisi yapılmıştır. İkinci cümlede kız öznesi eksiltilmiş, buna bağılı olarak devamında ise kızuñ tamlayanı eksiltilmiştir.

[11] *Aruz Depegözi aldı ivine getürdi. Buyurdı, bir daya geldi. Emçegini (Depegözün) ağzına virdi. Bir şordı (dayanuñ) olança südin aldı, iki şordı (dayanuñ) kıanın aldı, üç şordı (dayanuñ) canın aldı* (BTÖ 217/1-3).

[12] *Korkut Ata Oğuz kıavminuñ müşkilini kıall ider-idi. Her ne iş olsa Kıorkut Ataya kıanışmayınça işlemezler-idi. Her ne ki buyursa kıabul iderler-idi. (Kıorkut Atanuñ) Sözün kıutup tamam iderler-idi* (G 2/8-10)

[13] *Bir gün Kam Gan oğlu **Han Bayındır** yirinden tırılmış-idi. Şāmī günlügi yir yüzine dikdürmi-idi. (Bayındır Hanuñ) Ala şayvanı gök yüzine aşanmış-idi (DHOBH 10/1-2).*

[14] *Meger sultanım, gine yazın buğayı saraydan çıkardılar. Üç kişi (buğanuñ) sağ yanından üç kişi (buğanuñ) sol yanından demür zincir-ile buğayı tutmuşlar idi (DHOBH 16/1).*

[15] *Oğlan anda yıkıldııda boz atlu Hızır oğlana hazır oldu, üç katla (oğlanuñ) yarasın eli-y-ile şğadı, saña bu yaradan korhma oğlan ölüm yokdur taş çiçegi anañ südi-y-ile senüñ yaraña melhemdür didi, gayıb oldu. (DHOBH 27/11-13).*

[16] *Çoban böyle diğec **Kazan** ah itdi, (Kazanuñ) ‘aklı başından gitdi, dünya ‘alem (Kazanuñ) gözine karangu oldu (SKEY 48/3-4).*

[17] *Karçuk anañı getürmişüz*

Bizümdür

Saña virmezüz, Yayhan Keşiş oğlına virürüz, Yayhan Keşiş oğlından (ananuñ) oğlu toğar, biz anı saña garım koruz didiler (SKEY 58/10-11).

[18] *Nagāhandan Oğuzuñ üzerine bir süri geyik geldi. (geyiklerin) Bamsı Beyrek birini kova gitti. Kova kov bir yire geldi, ne gördi: Sulţanum gördi gök çayırüñ üzerine bir kırmızı otağ dikilmiş. Yā Rab bu otağ kimüñ ola didi. (Beyreküñ) Haberı yok ki alaçağı ala gözlü kızuñ otağı olsa gerek. (KPOBB 76/3-6)*

[19] *Kara aygırı yarağ-ile getürdiler, Delü Karçarı bindürdiler. Dede **Korkut** köstegi üzdi, tırmadı kaçdı. Delü Karçar (Dede **Korkutuñ**) ardına düşdi (KOPBB 84/1-2).*

[20] *Delü Karçarı yalıncağ eyledi ağıla koydu. Püreler Delü Karçara üşdiler. Gördi beceri bilmez, aydur: Meded Dede, kerem eyle Allah ışıķına kapuyı açı çıķayın didi. Dede Korķut oğul Karçar ne karğasa idersin, getürdüm bu ışmarladuğun nesnedür, noldun böyle buñalduñ, (pirelerün) semüzin al aruğın ķo didi* (KPOBB 88/3-8)

[21] *Andan babasınıñ ordusına geldi. Meger ivleri öñinde bir böyük ağaç var-idi, (ağacuñ) dibinde bir yağşı bıñar var-idi* (KPOBB 102/2).

[22] *Ķan Turalı bildi kim bu yağı başıp tağıdan Selcen Ķatundur. (Yağınun) Bir tarafına dağı kendü girdi, kılıç tartup yorıdı, kâfir başın kesdi* (KKOKT 197/3-5).

[23] *Ķıyan Selçük oğlı Delü Tundar yirinden tırı geldi, altmış tutam süvri cıdasın koltuķ kışıp ol kâfiri karşusından süsem didi, süsemedi. Kâfir tekür karmalayup zarb itti, (Delü Tundaruñ) süñüsün çekdi elinden aldı, ol altmış batman gürz ile Tundarı depere tutup çaldı. Giñ dünya (Delü Tundaruñ) başına tar oldu* (KKOY 1-5).

[24] *Aruz Ķoca dağı inüp depdi. (Aruz Ķocanuñ) Mahmuzı toķındı, bu yığanaķ yarıldı. İçinden bir oğlan çıķdı, (oğlanun) gevdesi adam (oğlanun) depesinde bir gözi var* (BTÖ 216/9-11).

[25] *Begil biş gün oldu divana çıķmadı. Ayağınıñ sınduğın kimseye dimedi. Bir gece döşeginde katı katı iñledi, āh itdi. (Begilün) Ķatunı ayıtdı* (BOE 242/7-9)

[26] *Oğlan kâfiri götürdi yire urdı. (kâfirün) Burnında kanı düdük kibi şorladı.* (BOE 252/3)

[27] *Meyhanada biş gün yime içme oldı. Andan Şirögüven uçından Gökçe Deñize degin il çarpdı. Ğalaba ıoyum oldı. (Egreküñ) Yolu Alınca Ğal'asına uğramış-idi* (UKOS 255/1-3).

[28] *Yidi başlu ejderhaya yetüp vardum
(Ejderhanuñ) Heybetinden şol gözüm yaşardı
Hey gözüm nāmerd gözüm muĥannet gözüm
Bir yılandan ne var ki ħorĥduñ didüm* (SKTO 278/6-8).

[29] *Meger ĥanum Ğazılık Ğoca ıttsaĥ olduĝı vaĥıt bir oĝlançuĝı var-idi, bir yaşında-y-idi. On biş yaşına girdi, yigit oldı. Babasın öldi bilür-idi. Yaşaĝ eylemişlerdi, (babasınuñ) ıttsaĥ olduĝın oĝlandan saĥlarlar-idi* (KKOY 204/1-3).

İlk cümlede yüzey yapıda özne olan *Ğazılık Ğoca*, ikinci cümlede gönderim yoluyla nesne olmuştur. İlk iki cümlede yüzey yapıda yer alan bu unsur, üçüncü cümlede eksiltiştir. Bu durum, anlatıcının özellikle tekrardan kaçındığını göstermektedir.

[30] *Nevbet Ğazana degdi. Altmış ıtutam ala gönderin ĥoltuĥ kışdı, Aruza bir gönder urdı. (Aruzuñ) Göksinden yalabıdaĥ öte kiĥdi. At üzerinden yire şaldı. Ğarındaşı Ğara Göneye işarat itdi, (Aruzuñ) başın kes didi* (İOTO 302/10-13)

1.3.4. Yer Tamlayıcısı Eksiltisi

İncelediğimiz metinde, yer tamlayıcısı eksiltisi bulunmakla birlikte yaygın bir kullanıma sahip değildir. Bu eksiltilerinin amacı ve oluşumları temelde nesne, özne ve tamlayan eksiltisi ile aynıdır. Bu nedenle önceki bölümlerde verdiğimiz bilgileri tekrar etmek yerine tespit ettiğimiz yer tamlayıcısı eksiltilerini sıralamayı tercih ediyoruz.

1.3.4.1. Yüzey Yapıdaki Yer Tamlayıcısının Eksiltilmesi

[1] *Dedem Korkut gelsün bu oğlana ad kosun, bilesinçe alup babasına varsun, **babasından oğlana** biglik istesün, (**babasından oğlana**) taht alı virsün didiler* (DHOBH 17/8-9).

Bağdaşıklık açısından baktığımızda bu parçada *babasından* ve *oğlana* sözcükleri iki defa eksiltilebilir. İlk bölümde yüzey yapıda yer alan *bu oğlana* ve *babasına* sözcükleri, alıcıya bu imkânı tanımaktadır. Ancak metin üretici sadece son cümlede eksilti yapmış, önceki cümlede *babasından* ve *oğlana* sözcüklerini yüzey yapıya çıkarmayı tercih etmiştir.

[2] *Şayılmag-ile Oğuz bigleri tükense olmaz, hep yetdiler. Aru şudan abdest aldılar, ağ alınların yire kodılar, iki rik'at namaz kıldılar. Adı görklü Muhammede şalavat getürdiler, bî-tekellüf kâfire at şaldılar, (**kâfire**) kılıç çaldılar.* (SKEY 63/1-4).

Yüzey yapıda zaten yer tamlayıcısı durumunda olan *kâfire* kelimesi, devam eden cümlede tekrarlanmayıp eksiltiştir.

[3] *Dedem Korkudı **Depegöze** gönderdiler. Geldi (**depegöze**) selam verdi, aydur: Oğul Depegöz, Oğuz elüñde zebun oldu, buñaldı, ayaguñ toprağına meni şaldılar, saña kesim virelüm dirler didi. Depegöz aydur: Günde altmış adam virüñ yimege didi* (BTÖ 219/8-12).

[4] *Emen aydur: Eyü dimişsin. Aruz aydur: Bigler ya siz ne dirsiz? Bigler aydur: Ne diyelüm, çün sen **Kazana** düşmen olduñ biz de (**Kazana**) düşmenüz didiler* (İOTO 295/2-4).

[5] *Dirse Hanuñ hatunı soylamış, görelüm ne soylamış, aydur: Hay Dirse Han, **baña** kazab itme, incinüp (**baña**) acı sözler söyleme* (DHOBH 14/3).

[6] **Kırk yigidine** dülbend şaldı, (**kırk yigidine**) el eyledi (DHOBH 34/3)

[7] Kan Turalı fırlar **devenün koltuğundan** girer, fırlar (**devenün koltuğundan**) çıkar (KKOKT 186/1-2)

[8] Böyle digeç Kazan Big aydur: Mere delü ozan **menden** ne dilersin, (**menden**) çetirlü otağ-mı dilersin, (**menden**) kul karavaş-mı dilersin, (**menden**) altun aqça-mı dilersin vireyim didi (KPOBB 110/13-111/2)

[9] Kāfirüñ biri aydur: **Kazan Bigde** bir hayfumuz kaldı. Şökli Melik aydur: Mere aznavur (**Kazan Bigde**) ne hayfumuz kaldı (SKEY 39/5-6)

1.3.4.2. Diğer Unsurların Yer Tamlayıcısı Yerine Konulmasıyla Oluşan Yer Tamlayıcısı Eksiltisi

Özne veya nesne görevinde olan ve yüzey yapıda bulunan bir dil biriminin sonraki cümlelerde yüzey yapıya çıkarılmadan yer tamlayıcısı görevinde kullanılmasıdır. Birkaç örnekte ise bir isim tamlamasının tamlayanı olan sözcük, kendisinden sonraki birimde eksiltilmiş yer tamlayıcısı olarak görev almıştır.

[1] Pay Püre Big aydur: Beli budur, menüm dağı **oğlum** olsa, Han Bayındıruñ qarşusın asla tursa kullık eylese, men dağı (**oğluma**) baqsam sevinsem kıvansam güvensen didi (KPOBB 68/5-7).

Oğul kelimesi, iyelik eki alarak ilk birimde özne görevinde kullanılmış ve yüzey yapıya çıkmıştır. Devamında ise derin yapıya çekilerek yer tamlayıcısı olmuş ve eksiltilmiştir.

[2] El götürdiler, hācet dilediler. Bir ağzı du‘ālınuñ alqış-y-ile Allah Ta‘āla bir (**onlara**) ‘ayal virdi: Hatunı hāmile oldı (DHOBH 15/4).

Metnin önceki bölümlerinde Dirse Han ve hanımı çocuklarının neden olmadığı üzerine konuşmuştur. Dirse Han, hanımının önerilerini yerine getirmiş, fakirleri doyurmuş, borçluların borcunu ödemiştir. Bunun sonucunda da dualar kabul olmuş ve Allah, onlara (Dirse Han ve hanımı) bir çocuk vermiştir. İlgili cümledeki Allah'ın kime çocuk verdiğine ilişkin bir eksilti vardır. Ancak alıcı, eski bilgilerden hareketle bu eksikliği kapatmaktadır.

[3] **Babası** sevindi, çetir otağ ala şayvan dikdürdi, ipek halıçalar şaldı, kiçdi oturdı. Oğlını sağ yanına aldı. Oğlan, bazirganlar husuşından **(babasıña)** bir söz söylemedi, kâfirleri kırduğun añmadı. Nagâhi bazirganlar geldiler. Baş indürüp **(Pay Püreye)** selam virdiler. (KPOBB 74/11- 75/1).

Bu anlatı parçasında, merkez “baba”dır. Beyrek’in babası, oğluna hediyeler getirecek olan bezirgânları beklemektedir. *Baba* sözcüğü, daha önceden özne göreviyle ilk cümlede yer almış, sonraki cümlelerde de yine *özne eksiltisi* ile derin yapıya çekilmiştir. Bu eksilti, metindeki yer tamlayıcısı ihtiyacında da devam etmiştir. Alıcı, bezirgânlar hakkında Beyrek’in ***babasına*** bir şey söylemediğini derin yapıda tamamlamaktadır. Huzura gelen bezirgânlar da Beyrek’in babasına yani Pay Püre’ye selam verecektir.

[4] *Babası aydur: Oğul ya seni ivermeğ-mi gerek? Beli pes ağ sağallu ‘aziz baba ivermeğ gerek didi. Babası aydur: (Sana) Oğuzda kimüñ kızın alı vireyin didi* (KPOBB 80/12-13).

Yüzey yapıda kime kız alınacağı belirtilmemiştir ve yer tamlayıcısı eksiltisi yapılmıştır. Alıcı, Beyrek ile babası arasındaki karşılıklı konuşmadan hareketle ilk cümledeki *seni* zamirini, eksiltili yapılan cümleye *saña* yer tamlayıcısı olarak aktaracaktır.

[5] *Karıçuk anam karşı gelse*

Meni saña sorsa

Baba (anama) toğrı haber virgil

(Anama) *Gördüm senüñ oğluñ tutsağ digil*

(Anama) *Karusından ağ elleri bağılu digil*

(Anama) *Kara kıldan sicim boynına tağılu digil*

(Anama) (oğlun) *Kara toñuz tamında yatur digil*

(Anama) *Kıl kepenek (oğlunuñ) boyunçuğın sürer digil*

(Anama) *Ağır bukağı topuçağın döner digil*

(Anama) *Yanmış arpa etmegi acı soğan (oğlunuñ) öyüni digil*

(KBOUB 144/1-6).

Kazan, Uruz'un başına gelenleri, Burla Hatun'a anlatacaktır. Burla Hatun, Uruz'un ağzından *anam* sözcüğü ile yüzey yapıya çıkmış daha sonra da derin yapıda dolaylı tümleç eksiltisi olarak kullanılmıştır. Metinde aynı zamanda özne ve tamlayan eksiltisi de yapılmış ve bu eksiltilerle birlikte metne şiirsel bir hava katılmıştır.

[6] *Deli Dumrul aydur: Men niçe can bulayım, meger bir koca babam bir karı anam var, gel gidelüm, ikisinden biri bolayki (bana) canın vire, alğıl menüm canumı koğıl didi* (DKODD 162/5-7).

Deli Dumrul, kendi canı yerin can aradığı için anne ve babasından “kendine” can isteyecektir. Dumrul'un cümlesi içinde yer alması gereken *baña* sözcüğü eksiltilmiştir.

[7] *A bigler Uruz ħub söyledi, şeker yidi, bigler siz yiñüz içiñüz şoħbetüñüz tağıtmañuz, men bu oğlanı alayın ava gideyin, yidi günlük azuğ-ile çıkayın, oħ atduğum yirleri kılıç çalup baş kesdügüm yirleri (Uruza) göstereyim* (KBOUB 126/2-5).

[8] *Ol zamanda bir oğlan baş kesmese kan dökmese (oğlana) ad kımazlar-idi* (KPOBB 70/7).

[9] *Azğun dinlü kâfirlere*

Bir oğul tutdurduñ-ise digil maña

Ħan babamuñ yanına men varayın

(Babamdan) *Ağır leşker bol ħazine alayın* (KBOUB 238/10-12).

[10] **Oğul** dağı neylesün baba ölüp (**oğula**) mal kalmasa. Baba malından (**oğula**) ne fā ide başda devlet olmasa (G 4/1-3)

[11] Boyı uzun Burla “**Ĥatun**” bunı işitdi, yüregi-y-ile canına odlar düşdi. Kırk ince billü **kızuñ** içine girdi, (**kızlara**) öğüt virdi (SKEY 51/7-8).

[12] Aruz **Depegözi** aldı ivine getürdi. Buyurdi, bir daya geldi. Emçegini ağzına virdi. Bir şordı olança südin aldı, iki şordı kanın aldı, üç şordı canın aldı. Bir kaç daya getürdiler, helāk itdi. Gördiler olmaz, süd ile besleyelüm didiler. (**Depegöze**) Günde bir kazan süd yetmez-idi (BTÖ 217/1-3).

[13] Yine Bayındır **Ĥandan** (**Begile**) adam geldi tiz gelesin diyü. Pes **Begil** geldi, pişkeşin çekdi, Bayındır **Ĥanuñ** elin öpdı. **Ĥan** dağı **Begili** konukladı, (**Begile**) yağşı kaftan vāfir ĥarçlık virdi (BOE 237/1-4).

[14] Tekür aydur: Ya niçe eylemek gerek, varuñ **ol ĥutsağ yigidi** çıkaruñ getürüñ, depegen köpini süsegen yırtar, (**ol ĥutsağ yigide**) at virüñ **toñ virüñ didi** (UKOS 265/7-9).

[15] Gök bidevisin **ĥutdurdı**, **Kazan Bigüñ** karındaşı **Kara Göne** (**gök bidevisine**) bindi. Ağ bidevisin çekdürdi Bayındır **Ĥanuñ** yağsın basan **Şir Şemseddin** (**ağ bidevisine**) bindi (SKEY 37/8-10)

Aşağıdaki eksilteler ise fiilimsiler yardımıyla yapılmıştır. Metin içinde önceden açıklanan bir olay veya bilgi, bir fiilimsi grubu aracılığıyla derin yapıya çekilmiş ve eksiltilmiştir. Bu tür eksilteler Külebi tarafından “Yantümcede Eksilti” olarak adlandırılmaktadır (Külebi, 1990). Ancak biz eksiltelen unsurun cümledeki görevinin yer tamlayıcısı olduğunu dikkate alarak örnekleri bu bölüme almayı uygun gördük:

[16] *At ayağı külüg ozan dili çevük olur. Hanum, oğlanuñ kırk günde yarası oñaldı, sapa sağ oldu. Oğlan ata biner, kılıç kuşanur oldu, av avlar kuş kuşlar oldu. Dirse Hanuñ (oğlanın iyi olduğundan) haberi yok, oğlançuğın öldi bilür* (DHOBH 29/6-9).

[17] *Şağın şolıñ Uruzuñ çevürdiler. Kırk yigidin şehid itdiler. Oğlanuñ üzerine düşdiler, tutdılar. Karusından ağ ellerin bağladılar. Kıl urğan ağ boynına takdılar. Yüzi üzerine şaluban sürdiler. Ağ etinden kan çıkınça dögdiler. Baba diyü ağlatdılar, ana diyü buzlatdılar. Eli bağılu boynı bağılu yüzi üzerine şalup aldılar, yorıyu virdiler. Uruz tutsak oldu. Kazanuñ (Uruz'un tutsak olduğundan) haberi yok* (KBOUB 134/1-7).

1.3.5. Zarf Eksiltisi

İncelediğimiz metinde zaman, yer-yön ve durum bildiren zarfların kullanımda eksiltili yapılara çok seyrek başvurulduğu tespit edilmiştir. Bu eksiltiler, genellikle yüzey yapıda yer alan zarfların sonraki cümlelerde kullanılmamasına dayanan eksiltilerdir.

[1] *Menüm avumı bozma, leşkerümi tağıtma, ben **bugün** koñur ata kaķıram, (**bugün**) üç günlük yolu bir günde aluram (**bugün**) öyle olmadın yurdum üstine varuram* (SKEY 43/10-12)

[2] ***Kaçan-kim** Budağ atsa Beyrek elüñ var olsun dir-idi, (**kaçan-kim**) Uruz atsa elüñ var olsun dir-idi, (**kaçan-kim**) Yigenek atsa elüñ var olsun dir-idi, (**kaçan-kim**) Şir Şemseddin atsa elüñ var olsun dir-idi, (**kaçan-kim**) güyegü atsa elüñ kurısun parmağlaruñ çürisün hay toñuz oğlu toñua dir-idi* (KPOBB 107/13-108/4)

[3] *Meger hanum ol gice kalın Oğuzuñ devleti, Bayındır Hanuñ güyegüsi Ulaş oğlu Salur Kazan kara kaygulu vākı'ca gördi. (Ol gice) Sermürdi örü tırdı* (SKEY 42/10-11)

[4] *Karıplığa gelen yatur mı olur*
Bençileyin *karusından ağ ellerin bağladuban*
Toñuz tamında yatur mı olur
Ağ saķallu babasını ağ pürçeklü anasını
(Bençileyin) *Ağladuban buzladur mı olur* (UKOS 267/5-7)

[5] **Aruz maña bu işi ideçegüñ bilse-y-idüm**
Kara koçda kazılık atuma biner-idüm
(Aruz maña bu işi ideçegüñ bilse-y-idüm)
Egni berk demür tonum geyer-idüm
(Aruz maña bu işi ideçegüñ bilse-y-idüm)
Kara polad öz kılıcum bilüme bağlar-idüm
(Aruz maña bu işi ideçegüñ bilse-y-idüm)
Alın başa kunt işuğum urur-idüm
(Aruz maña bu işi ideçegüñ bilse-y-idüm)
Kargu talı altmış tutam süñümi elüme alur-idüm
(Aruz maña bu işi ideçegüñ bilse-y-idüm)
Ala gözlü bigleri yanuma salar-idüm (İOTO 297/1-4)

[6] **Bir gün** *Ulaş oğlu (...) Salur Kazan yirinden tırmış idi. (Bir gün)*
Toķsan başlu ban ivlerin kara yirüñ üzerine dikdürmiş-idi. (Bir gün)
Toķsan yirde ala kalı ipek döşemiş-idi (SKEY 35/12-36/4)

[7] *Aydur: Niçe saķt olmayam, her yıl altun akça gelür-idi (her yıl)*
yigide bige virür-idük hatırları hoş olur-idi (BOE 235/13)

[8] *Oğlu Uruza bu iş hoş gelmedi. İlerü geldi, diz çökdı, babasına çağırıp soylar, görelüm hanum ne soylar:*

(...)

Dimez olur-iseñ

ƆalƆubanı yirümden men Ɔururam

(Dimez olur-iseñ) *Ɔara gözlü yigitlerümi boyuma men aluram*

(Dimez olur-iseñ) *Ɔan AbƆaza iline men giderem*

(Dimez olur-iseñ) *Altun Ɔaça elümi men başaram*

(Dimez olur-iseñ) *Pilon geyen keşişüñ elin “men” öperem*

(Dimez olur-iseñ) *Ɔara gözlü kâfir kızın men aluram*

(Dimez olur-iseñ) *DaƆı senüñ yüzüñe men gelmezem* (KBOUB 123/12 – 124/8)

Aşağıdaki örneklerde ise zarf görevindeki edat gruplarının eksiltildiği tespit edilmiştir. Bu eksilteler, yüzey yapıda yer alan edat grubunun eksiltilmesiyle oluşmamıştır. Bu tür eksiltide, edat grubunu oluşturan isim unsuru daha önceden yüzey yapıda geçmektedir. Aynı isim unsuru, sonraki birimde “ile” edatı ile birleşip metinde “zarf” görevinde kullanılmasına karşın, derin yapıda kalmış ve eksiltilmiştir.

[9] *Ɔazan köpegi Ɔovalayı Ɔaraça Ɔobanuñ üzerine geldi. Ɔobanı gördüğünde (Ɔobanla) Ɔaberleşdi, görelüm Ɔanum ne Ɔaberleşdi* (SKEY 47/4). Kazan’ın diğer varlıklarla yaptığı konuşmalarda böyle bir eksilti yoktur: *yurd-ilen Ɔaberleşmiş* (44/4), *şu-y-ile Ɔaberleşeyim* (45/1), *Ɔurd-ilen bir Ɔaberleşeyim* (45/10), *köpek-ilem Ɔaberleşdi* (46/8). Ancak Ɔobanla yapılan haberleşmede eksilti yapılmıştır.

[10] *Deli Dumrul aydur: Mere ‘Azrâ ‘il didüğüñüz ne kişidür kim adamuñ canın alur, yâ Ɔâdir Allah birliğüñ varlığıñ ƆaƆkı-y-içün ‘Azrâ ‘ili menüm gözüme göstergil, (‘Azrâ’ille) şavaşayım çekişeyim dürişeyim, yaƆşı yigidüñ canın Ɔurtarayım, bir daƆı yaƆşı yigidüñ canın almaya didi* (DKODD 156/6-10).

[11] *Delü Dumrul aydur: Һasretüm vardur (Һasretümle) bulışayum didi. Һazrā il aydur: Mere delü Һasretüñ kimdir?* (DKODD 166/2-3)

1.3.6. Cümle Eksiltisi

Cümle eksiltisi, cevap niteliğinde kullanılan “evet, hayır, belki, elbette, olur” gibi kelimeler ile yapılmaktadır:

- *Sizi benim yerime vekil tayin etmişler Resul Bey.*

- *Evet efendim. (Evet efendim, benî sizin yerinize vekil tayin etmişler.)* (Külebi, 1990).

İncelediğimiz metinde “yoğ, belî, pes, evet” gibi kelimeler, cevap kelimesi olarak kullanılmaktadır. Ancak bu kelimeler genellikle tek başlarına kullanılmamış, bir yükleme birlikte kullanılarak cümle eksiltisinin önüne geçilmiştir. Bunun yanında aşağıdaki kullanımlarda cümle eksiltisi görölmektedir:

[1] *Meger Һanum, Һazanuñ bir oğlançuğı var-idi. Böyüdi, yigitçük oldı. Bir gün ata binüp divana gelür-iken birkişi aydur: Meger sen Һan Һazanuñ oğı degülsin didi. Uruz Һağıdı aydur: Mere Һavat menüm babam Bayındır Һan degül-midür? Ayıttı: Yoğ (Senin baban Bayındır Han değildir.), ol anañun babasıdur, senüñ dedeñdür* (SKTO 282/1-5).

[2] *Һazan aydur: Oğıul çoban Һarnum açdur, hiç nesneñ var-mıdur yimege didi. Çoban aydur: Belî (Yiyecek nesne vardır.) ağam Һazan, giceden bir Һuzı pişürüp-dururam, gel bu ağaç dibinde inelüm yiyelüm didi. İndiler, çoban tağarcuğı çıkardı, yidiler.* (SKEY 49/10-12).

1.3.7. Yükleme Eksiltisi

Yüklem, cümlede yargının anlaşılmasındaki en önemli unsurlardan biridir. Bu nedenle metinlerde yüklem eksiltisine genellikle sanat yapma

kaygısının ön planda olduğu bölümlerde veya kalıplaşmış sözlerde başvurulur. Dede Korkut Hikâyeleri'nde yüklem eksiltildiği durumlarla çok sık karşılaşmayız. Metnimizdeki cümleler kısadır ve tam yargı bildirmektedir. Yüklem eksiltilerinin geneli, yüzey yapıdaki bir yüklem ortak kullanılmasından kaynaklanmaktadır ve eksiltelen yüklem, genel olarak sonraki cümlelerde yüzey yapıya çıkmaktadır.

[1] *Dirse Hanuñ hatunı oğlançuğumuñ ilk avidur diyü atdan aygır (kırdurdi) deveden buğra (kırdurdi) koyundan koç kırdurdi* (DHOBH 23/6).

[2] *Kıyamatuñ bir günü ol gün oldı. Big nökerden (ayrıldı) nöker biginden ayrıldı* (SKEY 63/13).

[3] *Bunun üzerine bir kaç zaman kiçdi, Allah Ta'ala Pay Püre Bige bir oğul (virdi), Pay Piçen bige bir kız virdi* (KPOBB 69/6).

[4] *Deli Dumrul kırk yigit ilen yiyüp içüp oturur-iken nagāhandan 'Azrā il çıka geldi. 'Azrā ili ne çavuş gördi ne kapuçı (gördi)* (DKODD 157/3-5).

[5] *Kan Turalı baqdı gördi bu konduğu yirde kuğı kuşları, turnalar, turaçlar, keklikler uçarlar. Şovuğ şovuğ şular, çayırlar, çemenler.. (var)* (KKOKT 191/1-3).

Bu cümlede eksik bırakılan yüklem, kendisinden önceki veya sonraki cümlelerin yardımı ile değil de alıcının zihninde tamamlanmaktadır. *Kesik cümle* (Karahana, 2005: 15) adı verilen bu tür cümleler, incelediğimiz metinde sadece bir kez kullanılmıştır. Metnimizdeki cümlelerde, yargının tam olarak verilmesine özen gösterilmiştir.

[6] *Oğlı olanı ağ otağa (konduruñ) kızı olanı kızıl otağa konduruñ* (DHOBH 10/11)

[7] *Beslediler böyüdi, gezer oldu, oğlançuklar-ile oynar oldu. Oğlançuklarıñ kiminüñ burnın (yimege başladı) kiminüñ kulağın yimege başladı.* (BTÖ 217/6-7)

[8] *Vardı bu kırk yigidüñ yigirmisi bir yaña (oldı) yigirmisi dağı bir yaña oldı* (DHOBH 18/13)

[9] *‘Avrat aydur: Vay senüñ elüñden ne yir yüzinde dirimüz (kurtılur-imiş) ve ne yir altında ölümüz kurtılur-imiş didi.* (SKTO 275/3-4)

[10] (...) *mere kavat oğlu, oğun-ile-mi (söyleşelüm) kılıcuñ-ile-mi (söyleşelüm) gel berü söyleşelüm didi* (KKOKT 198/11)

Aşağıdaki örneklerde ise eklendiği ismi yüklem yapan –Dır/-DUr eki eksiltisi yapılmıştır:

[11] *Ağaç ağaç dirisem saña erilenme ağaç*

Mekke ile Medinenüñ kapısı ağaç(tır)

Musa Kelimüñ ‘asası ağaç(tır)

Böyük böyük şularuñ köprüsi ağaç(tır)

Kara kara deñizlerüñ gimisi ağaç(tır)

Şāh-ı merdan ‘Alinüñ Düldülinüñ eyeri ağaç(tır)

Zülfikaruñ kını-y-ile kabzası ağaç(tır)

Şah Hasan-ile Hüseynüñ bişigi ağaç(tır)

Eger erdür eger ‘avratdur korhısı ağaç(tır)

Başuñ ala bakar olsam başsuz ağaç

Dibüñ ala bakar olsam dipsüz ağaç (SKEY 55/8 – 56/2)

Bu cümlelerde *ağaç* kelimesi tekrar edilerek bir ahenk oluşturulmuştur. *Ağaç* sözcüğü, ilk cümlede ve son iki cümlede “seslenme” unsuru olarak kullanılmıştır ve yüklem durumunda olmadığı için de ek-fiil almamıştır. Aralardaki *ağaç* kelimeleri ise yüklem görevinde kullanılmıştır. Metindeki

ahengin devam etmesi için diğer cümlelerdeki ek-fiiller söylenmemiş ve eksiltiye gidilmiştir.

[12] *Basaþ Depegöze şoylamış, görelüm hanum ne şoylamış:*

Kalarda koparda yirüm gün ortaç(tır)

Karañu dün içre yol azsam umum Allah(tır)

Kaba ‘alem götüren hanumuz Bayın Han(dır)

Kırış günü öñdin depen alpumuz “Ulaş” oğlu Salur Kazan(dır)

Atam adın şorar olsañ kaba ağaç(tır)

Anam adın dir-iseñ kağan aşan(dır)

Menüm adum şorar-iseñ Aruz oğlu Basaþdur (BTÖ 222/11-223/3).

Ek-fiil, metnin başından itibaren eksiltilmiş ve bu yolla ahenk sağlanmıştır. Fakat eksiltelen bu ek-fiil, anlamın tamamlanması ve vurgulanması için son cümlede yüzey yapıya çıkarılmıştır.

[13] *Uruz burada şoylamış, görelüm hanum ne şoylamış:*

Aydur:

A big baba işidürem

Amma ‘Arafatda irkek kızı kurban içün(dır)

Baba oğul kazanur ad içün

Oğul-da kılıç kuşanur baba gayreti-y-içün

Menüm de başum kurban olsun senüñ-içün (KBOUB 131/1-4).

Metindeki birinci “için” sözcüğü, yüklem konumundadır ve bu yüklemde ek-fiil eksiltisi yapılmıştır. Ancak devamındaki “için” sözcükleri, yüklem konumunda değildir ve bu nedenle ek-fiil almamaları gerekir. Metin üreticinin metindeki diğer “için” sözcükleri ile ahenk sağlamak amacıyla ilk cümledeki “için” sözcüğünde ek-fiil eksiltisi yaptığını düşünebiliriz. Benzer bir eksilti aynı hikâyede 145/13-146/2 arasındaki manzum bölümde de vardır.

1.4. BAĞLAMA ÖGELERİ

Tek başına bir anlam taşıyın veya taşımasının dildeki her birimin kazandığı asıl anlam, cümle/metin içinde diğer sözcükler girdiği ilişki sonucunda oluşur. Bir metni meydana getiren dil birimleri, metinden ve birbirinden bağımsız düşünülemez. Üstünova, metindeki cümlelerin birbirlerine **anlam bağı** ve **biçim bağı** olmak üzere iki bağla bağlandıklarını söylemektedir (Üstünova, 2000). Bazı dil birimlerinin öncelikli görevi, metin düzlemi içindeki diğer dil birimleri arasında ilişki kurmaktır. Günay, bu tür birimler için **bağıntılıyan** terimini kullanır (Günay, 2003: 85).

Türk dilinde, “*bağlama, bağlantı*” denilince akla ilk gelecek olan sözcük türü bağlaçlardır. Hatta çoğu zaman “*bağlama = bağlaç*” denkliği bile kurulmuştur. Geleneksel dil bilgisinde genel olarak böyle kabul edilse de derin yapıya bakıldığında cümleler arasında bağlantı kuran tek dil biriminin bağlaçlar olmadığı görülür. Ömer Demircan, Türkçedeki bağlayıcıları “*dizim, vurgu, ezgi, ekler, ilgeçler, bağlayıcılar*” olarak altıya ayırmış, bu altı unsurun cümle veya sözcükler arasında bağlama ilişkisi kurduğunu söylemiştir (Demircan, 1986). Uzun 1990’da ise “*-lp*” zarf-fiil ekinin bağlama işlevleri üzerinde durulmuş ve bu eki alan sözcüğün yargıları, cümleleri bağlama görevi üstlendiği anlatılmıştır. “*Şimdi yemeğimi yiyeceğim sonra seni ararım.*” şeklindeki bir dil birliğinde “*sonra*” sözcüğü, iki cümle arasında “*zaman ilişkisi*” kurmaktadır. Bu ifade yapı bakımından ikinci cümlenin zarfı olsa da bu iki cümle arasında bir çeşit zaman bağlantısı kurmuştur. İncelememizin ağırlık noktası “bağlaçlardan” oluşmakla birlikte, biz bu bölümde sadece bağlaçları değil, iki cümle ya da yargı arasında ilişki kuran diğer dil birimlerini de inceleyeceğiz. Bu nedenle de çalışmamızın bu bölümüne “Bağlaçlar” değil Coşkun 2005’te de kullanılan “Bağlama Ögeleri” adını verdik. Aynı konu Günay 2003’te ise “Tümcelerarası Bağıntı Ögeleri” başlığıyla incelenmiştir.

Sözcük türleri sınıflandırmalarında edatlar ve bağlaçların yeri tartışılmaktadır. Muharrem Ergin, edatları “*ünlem edatları, bağlama edatları, son çekim edatları*” şeklinde üç başlığa ayırmıştır. Görüldüğü gibi Ergin, bağlaçları bir çeşit edat olarak kabul etmektedir (Ergin, 1999: 348). Necmettin

Hacıeminoğlu da bağlaçları, edatlar içinde incelemektedir (Hacıeminoğlu, 1992: 112). Zeynep Korkmaz ise edat ve bağlacın anlamlı kelime niteliğindeki ad ve fiiller dışında görevli kelime olduklarını söyleyerek edat ve bağlacı ayrı başlıklarda incelemiştir. Korkmaz'a göre bu sınıflandırma hem Türkçenin yapısına ve işleyişine uygundur hem de gramerlerimizdeki mevcut terimlendirme sıkıntısını sona erdirecektir (Kormaz, 2003: 1051). Biz çalışmamızda söz konusu sözcük türlerinin cümleler üzerindeki ilişkisini inceleyeceğimiz için bu sınıflandırma tartışmaları üzerinde durmayacak, hem edat hem de bağlaçlara cümle ve yargılar arasında birer *“bağlama ögesi”* olarak yaklaşacağız.

Bağlaçların tanımı ve işlevi konusunda ise araştırmacılarımız arasında bir görüş ayrılığı yoktur. Bağlaçların cümleler veya sözcükleri birbirine bağladığı konusunda bir genel bir birlik vardır. Korkmaz, bağlaçları *“kelimeleri, kelime gruplarını, cümleleri ve kimi zaman da paragrafları şekil ve anlam bakımından birbirine bağlayan ve yükledikleri işlevler ile bağlandıkları sözler arasında türlü anlam ilişkileri kuran gramer ögeleri”* olarak tanımlar (Korkmaz, 2005). Bağlaçları, metin dil dilimin inceleme alanına sokan özellikleri ise cümleleri ve paragrafları bağlamla özellikleridir. Bağlaçlar üzerine yapılan çalışmalarda da bağlaçların bu bağlama işlevi sırasında metne kazandırdıkları anlamın metnin bütünlüğüne katkı sağladığı vurgulanmıştır. Dressler ve Beaugrande, bağlaçları cümleye yaptıkları katkı açısından değerlendirerek bu dil birimlerinin, birbiriyle bağlantılı iki bağımlı durum ya da olayın aynı cümle içerisinde zikredilmek istendiğinde kullanıldığını ve kimi zaman cümlenin sınırlarını diğer cümleye aktardığını dile getirmişlerdir (Parlak, 2009: 351). Leyla Ilgın, bağlaçların metin bütünlüğü üzerindeki etkisini şöyle açıklamaktadır: *“Bağlaçlar, bir önermenin öne çıkardığı bilgi birimleriyle örtüşmeye hazırlanan, izleyen önermenin taşıdığı bilgi birimleri arasında kurulması gereken ilişkilerin temelini atarak sürecin daha hızlı ve kesin olmasını sağlamaktadırlar.”* (Ilgın, 1997)

Metnin herhangi bir yerinde cümleleri bağlamak için kullanılan bir bağlaç, alıcıyı bağlacın öncesindeki veya sonrasındaki cümlelere, yargılara odaklayacak ve metnin oluşumuna, anlamlandırılmasına katkıda

bulunacaktır. Aktaş'a göre bağlaçlar, art arda sıralanan cümleler arasında değişik türden ilişkiler kurup anlamlı bütünler oluşturunca metin üretme işlevini yerine getirmiş olur. Genellikle cümle başında yer alan bağlaçlar, kendilerinden önceki veya sonraki cümlelerle ilişki kurarak okuyucunun dikkatini bu cümlelerde beyan edilen yargılar üzerine çekerler. Böylece de bağlaçlar, anlamlı ilişkiler kurarak metin üreten, olayları toparlayarak sonucu bildiren dil bilgisi ögesi olurlar (Aktaş, 1994). Bağlaçları metin dil bilimi açısından inceleyen diğer araştırmacılardan biri olan Selçuk İşsever'e göre bağlantı ögeleri içinde en çok dikkat çeken unsur bağlaçlardır. Çünkü bağlaçlar, mantık, anlam ve kullanım açısından ilginç özellikler taşıyan ve bağlantı olgusunun doğası konusunda daha fazla ipucu sunan dil birimleridir (İşsever, 1996).

Bağlaçların sınıflandırılmasında, köken, yapı, söz dizimindeki yer ve metne kazandırılan anlam gibi ölçütler kullanılmıştır. Metin dil bilimi açısından bağlaçların kökeni, yapısı veya yeri değil; metne kazandığı anlam, yani metin üretme yönü önemlidir. Bu nedenle metin dil bilimi çalışmalarında sınıflandırma yapılırken bağlaçların işlevi dikkate alınmıştır. Halliday ve Hasan, bağlama tipleri olarak *ekleme* (*additive*), *karşıtlık* (*adversative*), *nedensellik* (*causal*) ve *zamanı* (*temporal*) göstermişlerdir (Halliday ve Hasan, 1976: 238-239).

İşsever (1995), bağlaçları sınıflandırırken dilin işlevlerini de dikkate alarak bir tasnif yapmıştır: 1) Düşünsel İşlevlerine Göre Bağlaçlar (*ekleme*, *zaman*, *karşılaştırma*, *karşıtlık*, *nedensellik*, *özelleştirme*, *koşul*, *düzeltilme*), 2) Metinsel İletilerine Göre Bağlaçlar (*konu değişimi*, *sonlama*, *açıklama*, *ek bilgi aktarımı*, *sağlama*, *düzeltilme*), 3) Bireylerarası İletilerine Göre Bağlaçlar (*beklenti*, *destekleme*, *yumuşatma*, *düzeltilme*). Doğan Günay ise bağlantı ögelerini “*karşıtlık*, *amaç*, *sebeup*, *sonuç*, *katkı*, *zaman*, *karşılaştırma*, *birlik*, *almaşım* (*art arda gelme*)” olarak dokuz başlıkta incelemiştir (Günay, 2003: 85-86). Tahsin Aktaş, bağlaçları “sıralama, karşıtlama, sebep, sonuç, açıklama ki, üsteleme, yer verme” şeklinde sınıflandırmıştır (Aktaş, 1994). Zeynep Korkmaz, kelime ve kelime gruplarını bağlayan bağlaçlar ile cümleleri bağlayan bağlaçları ayrı ayrı incelemiş ve sınıflamıştır. Korkmaz, cümleleri

bağlayan bağlaçları “*açıklama bildirenler, sonuç bildirenler, üsteleme bildirenler, sebep bildirenler, zıtlık bildirenler*” olarak tasnif etmiştir (Korkmaz, 2003: 1123 – 1134). Eyyup Coşkun ise yaptığı sınıflandırmada genel olarak yukarıda saydığımız tasniflerden yararlanmış bunlara ek olarak “*koşul bildirenler*”, “*ayırt edici ögeler*” ve “*örnekleme bildirenler*” adı altında iki madde daha sıralamıştır (Coşkun, 2005: 80 – 88).

Bağlaçlar, Türkçede yabancı dillerin etkisi ile ortaya çıkan sözcük türüdür. Bu nedenle Türkçedeki bağlaçların büyük bir kısmı yabancı asıllıdır (Ergin, 1999: 352). Banguoğlu’na göre Türkçenin başlangıcında bağlaç bulunmamasının iki nedeni vardır. Bunlardan birincisi, bazı zarf-fiillerin bağlaçlar yerine kullanılması, ikincisi ise ifade kısalığının tercih edilmesidir. Bağlacın cümleye katması gereken anlam, kısa ifadelerde tonlama veya noktalama işaretleri ile karşılanmaktadır (Banguoğlu, 1998: 393-394).

Dede Korkut Hikâyeleri’nde olaylar aktarılırken, sanatlı uzun cümleler yerine kısa cümleler tercih edilmiştir. Her yargının bir cümlede tamamlanmasına özen gösterilmiştir. Bu nedenle incelediğimiz metin, bağlama ögeleri bakımından zengin bir metin değildir. Metnimizde tespit ettiğimiz bağlama ögelerini sınıflandırırken yukarıda saydığımız sınıflandırmaların birini seçmek yerine tamamından yararlandık, metnimizdeki bağlama ögelerinin anlamsal özelliklerine göre metnimize uygun bir sınıflandırma yaptık. Tespit ettiğimiz başlıca bağlama ögeleri ve bu ögelerin metne kazandırdıkları anlamlar aşağıda verilmiştir.

1.4.1. Ekleyici Bağlama Ögeleri

Ekleyici bağlama ögeleri, birbiriyle aynı görevdeki kelimeleri, kelime gruplarını veya cümleleri sıralarken veya metinde daha önce verilen bilgiyle paralellik gösteren yeni bilgiler verilirken kullanılır (Coşkun, 2005: 80). Türkiye Türkçesinde bu işlevi üstlenen bağlama ögeleri “*ve, ile, bir de, bir ... bir(de), dahi, bile, de, de ... de, hem ... hem(de), gerek ...gerek, ha ... ha, hâkeza, bunun yanında, bunun yanı sıra, buna ilaveten, buna ek olarak,*

bundan başka, ne ... ne (de), olsun ... olsun, üstelik, üstüne üstlük, hatta, ayrıca” gibi bağlaçlardır. Zeynep Korkmaz art arda gelen eş değer ve eş görevdeki unsurları bağladıklarından dolayı bu bağlaçlara “*sıralama bağlaçları*” adını vermiştir (Korkmaz, 2003: 1104). Korkmaz’ın bu adlandırmasında bağlaçların metne kattığı anlam değil de şekil özellikleri ön plandadır. Tahsin Banguoğlu ise söz konusu bağlaçların işlevini ön plana çıkarak “*ulama bağlamları*” adını vermiştir (Banguoğlu, 1998: 341). Söz konusu bağlaçlar, metin alıcı için “*bir öncenin yargının üzerine bir yargı daha eklendiği*” ifadesini oluşturmaktadır. Metin dil biliminde bağlama öğelerinin işlevi, metne kazandırdığı anlam önemli olduğu için bu bağlaçların adlandırılmasında da bu “*ekleme*” özelliğinin kullanılması daha doğru olacaktır.

İncelediğimiz metinde “*ekleme*” özellikleri ön plana çıkan bağlama öğeleri *ve, hem, da/ı* ve *ne...ne*’dir. Kazan Bey’in oğlu Uruz’un ağaçla konuştuğu bölümde geçen bir örnekte de normalde koşul anlamı katan “*eger*” kelimesi günümüz Türkçesindeki “*gerek...gerek*” bağlacı ile aynı anlamda kullanılmıştır: “*Eger erdür eger ‘avratdur korhusı ağaç*” (SKEY 55/13)

1.4.1.1. “*Ve*” Bağlama Ögesi

Günümüz Türkçesinde en çok kullanılan bağlaçlardan biri olan *ve* bağlacı, incelediğimiz metinde çok fazla kullanılmamıştır. *Ve* bağlacı, bazı durumlarda cümleleri, bazı durumlarda ise kelime ve kelime gruplarını bağlamıştır. İnceldiğimiz metinde, bağlacın bu iki kullanımı arasında belirgin bir fark olduğunu gördük. Bu bağlaç, cümleleri bağladığı durumlarda genellikle *hem, da/ı* gibi diğer bağlama öğeleri ile yan yan kullanılmış ve kısmen kalıplaşmış bir yapı ortaya çıkarmıştır. Bize göre bu yan yana kullanım, metne kazandırılmak istenen *ekleme* anlamının pekiştirilmesi amacıyla yapılmıştır. Önemli bir üslup özelliği olan bu kullanımın sadece bir

hikâyede değil diğer hikâyelerde de karşımıza çıkması, hikâyelerdeki üslup birliği bakımından dikkate alınması gereken bir durumdur.

Ve bağlacı, cümleleri değil de kelime veya kelime gruplarını bağlarken ise tek başına kullanılmış üstteki durumun aksine *hem* ya da *dağı* kelimeleri ile bir anlam birleşmesine girmemiştir: SKEY 45/4, KPOBB 71/4, KPOBB 86/4, KPOBB 92/10, KPOBB 105/11, KPOBB 120/13, KKOKT 173/11, KKOKT 179/13, KKOKT 180/2, BTÖ 227/4, BTÖ 228/9, BOE 245/2, BOE 247/3, SKTO 285/10, İOTO 291/13, İOTO 295/5, İOTO 301/11.

Ve bağlacının cümleleri bağladığı ve metne “*bunun yanında, ek olarak, buna ek olarak, bundan başka*” gibi anlamlar kattığı kullanımlar şunlardır:

[1] “*Korkut Ata ayıttı: Ağır zamanda hanlık girü Kayıya dege kimsene ellerinden almaya, ağır zaman olup kıyamat kopyınça. Bu didügi ‘Osman neslidür, işde sürilüp gide yorır. **Ve dağı** niçe buña benzer söz söyledi.* (G 2/7)

Bu parçada hem “*ve*” hem de “*dağı*” bağlama ögesi kullanılarak metne katılmak istenilen “*ek olarak, bundan başka*” gibi anlamlar pekiştirilmiş, Korkut Ata’nın birçok söz söylediği vurgulanmıştır.

[2] *Beyrek aydur: Pay Piçen Bigüñ bir kıızı var-imiş, anı görmege geldüm didi. Kız aydur: Ol öyle adam degüldür kim saña görine didi, amma men Banı Çiçeğün dadısıyam, gel imdi senüñ-ile ava çıkalum, eger senüñ atuñ menüm atumı kiçer-ise onuñ atını dağı kiçersin, hem senüñ ile oğ atalum, meni kiçer-iseñ anı dağı kiçersin **ve hem** senüñ ile güreşelüm, meni başar iseñ anı dağı başarsın didi* (KPOBB 78/7-13)

Bu parçada “*ve, hem, dağı*” bağlama ögeleri birlikte kullanılmıştır. Metindeki anlama baktığımızda “*ve*” bağlama ögesi ile “*hem*” bağlama ögesinin birbirini pekiştirdiğini ve önceki eylem üzerine yeni eylemler

eklediğini; “*dağı*” bağlama ögesinin ise metne farklı bir ekleme anlamı kattığını görürüz.

[3] *Beyrek aydur: Niçe saht olmayayım? On altı yıldır kim babañuñ tutsaқыam, ataya anaya kavuma kardaşa hasretem **ve hem** bir kara gözlü yavuklum var-idi, Yalançı oğlu Yaltaçuk dirler bir kişi var-idi varmış yalan söylemiş beni öldi dimiş, aña varur olmuş didi.* (98/2 – 5)

Bu parçada da “*ve*” bağlama ögesi “*hem*” bağlama ögesi ile bir anlam birliği oluşturmuş, Beyrek’in üzülmek için çok fazla sıkıntısı olduğunu anlatmak için kullanılmıştır.

[4] *Dede Korkut döndi Oğuza geldi. Aydur: Yuñlu Koca ile Yapağulı Kocayı Depegöze virüñ aşın pişürsin didi **ve hem** günde iki adam ile biş-yüz koyun istedi didi* (BTÖ 220/4-6).

Dede Korkut, tepegöz ile anlaşmak için onun yanına gider ve isteklerini öğrenir. Metne dikkat edildiğinde “*buna ek olarak, bunun yanında*” gibi ekleme içeren anlamların sadece “*ve*” bağlama ögesi ile değil “*ve hem*” yapısı ile sağlandığı görülür.

[5] *Kazan Big nedür haluñ, dirligüñ yir altında mı hoşdur yoħsa yir yüzinde mi hoşdur, hem şimdi ne yirsin **ve** ne içersin **ve** neye binersin didi* (SKTO 274/9-11)

[6] *Kız bildi kim kayın anası kayın atasıdur. Kamçı-y-ile işarat kılup: Odaya düşüñ, ne yirde iner karışur toz var-ise **ve** ne yirde karga kuzgun oynar-ise anda isteyelüm didi.* (KKOKT 195/2-3)

[7] *Oğul oğul ay oğul
Yağıya girüp baş kesmedüñ
Adam öldürüp kan dökmedüñ
Ala gözlü kırk yigidi boyuña alğıl
Göksi gözel kaba taşlar başına çıkgıl*

Menüm şavaşduğum menüm döğişdügüm

Menüm çekişdügüm menüm kılıçlaşduğum

Görgil ögrengil ve hem bize puşu olğıl oğul (KBOUB 131/5-8).

[8] *Bazirganlar aydur: Big yigit bize sen erlik işledüñ, gel imdi begendüğüñ maldan al didiler. Big yigidüñ gözi bir deñiz kulumı boz ayğırı tutdı, bir de altı perlü gürzi, bir de ağ tozlu yayı tutdı, bu üçini begendi. Aydur: Mere bazirganlar bu ayğırı ve dağı bu yayı ve bu gürzi maña virüñ didi.* (KPOBB 72/8-12)

1.4.1.2. “Hem” Bağlama Ögesi

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu bağlaç genellikle “ve” bağlacı ile birlikte kullanılır. Günümüz Türkçesindeki kullanımın aksine bu bağlaç “hem ... hem” yapısı oluşturmamıştır. Kullanıldığı metne genel olarak “üstelik de” anlamını katan bu bağlacın üstte verdiğimiz örnekler dışındaki kullanımları ise şunlardır:

[1] *Beyrek kopupuzı aldı, babasınıñ ordusına yakın geldi. Bağıdı gördi bir kaç çobanlar yoluñ kıyısın almışlar ağlarlar hem tırmayıp taş yığarlar. Beyrek aydur: Mere çobanlar bir kişi yolda taş bulsa yabana atar, siz bu yolda bu taşı niçün yığarsız?* (KPOBB 101/4-6)

“Hem” bağlama ögesi, çobanların eylemlerine ekleme yapmak için kullanılmıştır. “Taş yığma” eylemi, çobanların yolun kenarına oturup ağlama eylemine yapılan bir eklemedir. Bu iki eylem şekilde birbirini takip etmektedir ama anlamca da birbirini tamamlamaktadır.

[2] *Kan Turalı fırlar devenüñ koltığından girer, fırlar çıkar. Serhoş yigit hem iki canavar-ile şavaşmış-idi, tayındı düşdi* (KKOKT 186/1-2)

Kan Turalı, Selcen Hatun’u almak için Trabzona gelmiştir. Kızı almak için şart koşulan aslan, boğa ve deve ile dövüşmeden önce de eğlence

düzlenemiş ve sarhoş olmuştur. “*Hem*” bağlama ögesi, Kan Turalı’nın içinde bulunduğu iki olumsuz durumu birbirine bağlamıştır.

[3] *Kerem eyle, ol tatarı kuyudan çıkar, kızçuğazuñ bilini üzer, yir altında kızçuğazuma biner-imiş, kalan ölülerimizi cem^c ider-imiş, **hem** ölülerimiz için virdüğümüz aşı ellerinden çeküp alup yir imiş* (SKTO 275/5-8)

[4] *Vardılar, Kazanı kuyudan çıkarup getürdiler. Ayıtdılar: And iç kim bizüm ilümüze yağılığa gelmeyesin, **hem** bizi ög Oğuzı şındurğıl, seni koyu virelüm var git didiler* (SKTO 275/13-276/2).

[5] *Tekür aydur: Kazan Big üzerümüze yağı geldi, bu yağıyı üzerümüzden ayırur-iseñ seni koyu virelüm didiler. **Hem** haraca muñ^c olalum, sen dañı and iç-kim bu bizim ile yağılığa gelmeyesin didiler* (SKTO 285/3-5).

[6] *Depegöz aydur: Hoş öyle olsun, evet, **hem** maña iki adam virüñ yimegüm benüm pişürsün didi men yiyeyüm didi* (BTÖ 220/2-3).

[7] *Ol hatun kişiye bir esir virdi, var oğluñı kurtar didi. Hatun aldı, geldi, oğlı yirine virdi. **Hem** oğluñ geldi diyü Aruza muştuladı* (BTÖ 223/12).

[8] *Dedem Korkut gelüben şadılık çaldı, gāzi erenler başına ne geldüğün aydı virdi. **Hem** Basağa alķış virdi* (BTÖ 234/11).

[9] *Kazanuñ kardaşı Kara Göne aydur: Kılbaş var ayıt ağam Kazan gelsün çıksun, bir yigit senüñ uçuñdan aramuzdan eksildi, **hem** vaşıyyet eylemiş, menüm kanum komayasın alasın dimiş* (İOTO 300/12-301/1).

[10] *Ƙazan Big nedür ƙaluñ, dirligüñ yir altında mı hoşdur yoƙsa yir yüzinde mi hoşdur, hem şimdi ne yirsın ve ne içersın ve neye binersın didi* (SKTO 274/9-11).

1.4.1.3. “Daƣı” Bağlama Ögesi

Muharrem Ergin, bu bağlama ögesini Türkiye Türkçesi için “*sıralama edatı*” (Ergin, 1999: 353); Dede Korkut metni içinse “*kuvvetlendirme edatı*” (Ergin, 1997: 458) olarak kabul etmiştir. Zeynep Korkmaz ise bu dil birimini, metindeki kullanımına göre “*sıralama bağlaçları*” ve “*pekiştirme bağlaçları*” içinde saymış, bu sözcüğün günümüzdeki bazı eserlerde tarihî devir havasını yansıtmak üzere “ve” bağlacı ile birleşerek metne “*ekleme*” anlamı kattığını söylemiştir (Korkmaz, 2003: 1106). İncelediğimiz metinde en çok kullanılan bağlama ögesi *daƣı* sözcüğüdür. Çok fazla kullanıldığı için bütün kullanımlarını sıralamıyor, değişik örnekler vermekle yetiniyoruz.

[1] *Ol Nuƣ Peyğamberüñ eşegi aşıdır. Andan daƣı sizi ƣanum Allah şaƣlasun, ocağuşuza bunçılaysın ‘avrat gelmesün* (G 9/11).

Korkut Ata, hikâyelerin giriş bölümünde kadınları *solduran sop*, *dolduran top*, *evin dayacağı* ve *ne kadar söylesen bayağı* olarak dört gruba ayırmıştır. Diğer iki olumsuz kadın tipinin özellikleri sayılmış ve bunlardan uzak kalınması temenni edilmiştir. Sonuncu olumsuz kadın tipi olan *ne kadar söylesen bayağı*’dan da korunmak temennisi “*daƣı*” ögesi ile birlikte izah edilmiştir. Alıcı, bu bağlama ögesi aracılığıyla bütün olumsuz tipleri bir araya getirecektir.

[2] *Böyle digeç ƣanum ol nâmerdlerüñ yigirmisi daƣı çıƣa geldi ve bir ƣov anlar daƣı getürdiler* (DHOBH 20/1)

Dirse Han’ın kırk silah arkadaşı yirmişerli iki gruba ayrılmış ve ayrı ayrı gelerek Dirse Han’ı Boğaç Han hakkında kışkırtmaya çalışmışlardır. Cümlede

iki defa kullanılan “*daḥı*” bağlama ögesi ilk kullanımda birinci yirmişerli grup ile ikinci grup arasında; ikinci kullanımda ise birinci dedikodu ile ikinci dedikodu arasında bir bağlantı oluşturmuştur. Alıcı, bu bağlama ögelerini alır almaz daha önceki gruba ve o grubun dedikodusuna bir zihin gönderimi yapacak böylece metin bütünlüğü oluşacaktır.

[3] *Kāfirüñ biri aydur: Kazan Bigde bir ḥayfumuz kaldı. Şökli Melik aydur: Mere aznavur ne ḥayfumuz kaldı. Kāfir aydur: Kazanuñ Kapulu dervendde on biñ koyunu vardur, şol koyunları daḥı götürsek Kazana ulu ḥayf ider-idük* (SKEY 39/5-8).

Kazan avda iken kâfirler Kazan’ın obasını basmış, karısını, annesini, oğlunu esir almıştır. “*Daḥı*” bağlama ögesi metinde önceden sıralanan bu unsurların üzerine yeni bir ekleme yapmıştır.

[4] *Kazan big böyle digeç çoban aydur:*

Ne kaḫırsın baña ağam Kazan

Yoḥsa göksüñde yoḫ-mıdur iman

Altı yüz kâfir daḥı menüm üzerüme geldi, iki kardaşum şehid oldı, üç yüz kâfir öldürdüm ğaza itdüm (SKEY 48/6-9).

Buradaki bağlama edatı, çobanla ilgili bir olaya değil de Kazan’la ilgili bir olaya ekleme yapmaktadır. Kazan, evinin başına gelenleri çobandan duyunca ona sert davranır. Bunun üzerine çoban da yukarıdaki cevabı verir. Çoban “*Senin de başına kötü olaylar geldi benim de başıma kötü olaylar geldi.*” demektedir. “*Daḥı*” bağlama ögesi, Kazan’ın başına gelen bela ile çobanın başına gelen bela arasında bir ilişki kurmaktadır.

[5] *Çobanuñ üç yaşar tana derisinden şapanınuñ ayası-y-idi, üç kiçi tüyinden şapanınuñ kolları-y-idi, bir kiçi tüyinden çatlağucı-y-idi. Her atanda on iki batman taş atar-idi. Atduğı taş yire düşmez-idi, yire daḥı düşse toz gibi şavırılır-idi, üç yıla daḫ taşı düşdügi yirüñ otı bitmez-idi* (SKEY 56/10-57/2).

Üstteki metinde, çobanın sapanının özellikleri sıralanmaktadır. Metinde verilmek istenilen iletiyi dikkate aldığımızda bir söz dizimi hatasının yapıldığını görürüz. “*Daħı*” sözcüğü “*düşse*” sözcüğünden sonra getirilmelidir ki sapanın özelliklerine yeni bir özellik eklensin.

[6] *İç Oğuz Taş Oğuz bigleri Bayındır Ħanuñ şoħbetine dirilmiş-idi. Pay Püre Big daħı Bayındır Ħanuñ şoħbetine gelmiş-idi* (KPOBB 67/3-4).

Üstteki cümle “*daħı*” bağlama edatının ekleyici özellik gösterdiği iyi bir örnektir. Bayındır Han’ın sohbetine bütün Oğuz beyleri gitmiştir. Buna ek olarak Pay Püre de gitmiştir. Üretici, Pay Püre’yi metne ekleme yaparak, bundan sonra gelişecek olaylarda onun etkin olacağının ipucunu vermektedir. Bağlama ögesi, metindeki başlangıç ile asıl olaya giriş arasında bir köprü vazifesi görmüştür.

[7] *Delü Karçar aydur: Biñ buğra getürün kim maya görmemiş ola, biñ daħı ayğır getürün kim hiç kışrağa aşmamış ola, biñ daħı koyun görmemiş koç getürün, biñ-de kıyruksuz kukaksuz köpek getürün, biñ daħı püre getürün maña didi* (KPOBB 85/8-11).

Bu parçada hem “*daħı*” kelimesi hem de aynı anlamı taşıyan “*de*” bağlama ögesi kullanılmıştır. “*Daħı*” ögesinin birden fazla tekrarlandığı bazı durumlarda “*de*” bağlama ögesi de kullanılmıştır. Boğa Han’ın babasına cevabını içeren 33/6-13 arasındaki metinde ise buradaki kullanımın tersine “*de*” bağlama ögesi birden fazla kullanılmış bir yerde ise “*daħı*” sözcüğü ile ekleme yapılmıştır.

[8] *Tekür aydur: Mere kıızı virün, şehirden sürün çıksuñ gitsün didi. Tekürün kardaşı oğlu var-idi, aydur: Canavarlar serveri aşlandı, anuñ-ile daħı oyun göstereñ, kıızı andan soñra virelüm didi* (KKOKT 183/3-6).

Kan Turalı, Selcen Hatun’la evlenmek için boğa ile dövüşmüştür. “*Daħı*” bağlama edatı, boğa ile dövüşmenin üzerine aslan ile dövüşmeyi

eklemiştir. Aynı bağlama unsuru 185/9'da ise boğa ve aslan ile yapılan dövüşün üzerine deve ile yapılması gereken dövüşü eklemiştir; 188/5'te de Kan Turalı'nın boğayı ve aslanı yenmesi ile deveyi yenmesini bağlamıştır.

[9] *“Andan döne” bilmez Dülek Evren altı perlü çomağ-y-ile at depüp gelüp yukarudan aşağı kâfiri katı urdı, alımadı. Tekür karmalayup elinden çomağın aldı, anı dağı gürz ile urdı. Ol dağı kazılık atın döndürdi, kayıda döndi* (KKOY 209/6-9).

Direk Tekür'ün karşısına önce Deli Dünder çıkar. Tekür, Deli Dünderi yenince Dülek Evren tekürün karşısına çıkar. Metindeki “dağı” bağlama ögesi, Deli Dünder'in yenilmesinin üzerine Dülek Evren'in yenilmesini eklemektedir.

[10] *Altun aşuk oynar Şancıdanuñ bigleri
Altı katla Oğuz vardı alımadı
Ol kal'aya altı baş er-ile men Kazan vardum
Altı güne komadum anı aldum
Kilisesin yıkup yirine mescid yapdum bañ bañlatdum
Kızını gelinini ağ göksümde oynatdum
Biglerin kul itdüm
Anda dağı erem bigem diyü öginmedüm* (SKTO 279/4-9)

Kâfirler, esir ettikleri Kazan'dan kendilerini övmesini, Oğuzları ise yermesini isterler. Kazan, yaptığı kahramanlıkları arka arkaya sıralar ve sıraladığı bu kahramanlıkları yaparken bile övünmediğini söyler. 277/8, 278/9, 280/5'teki “dağı” bağlama ögeleri, Kazan'ın kahramanlıklarını birbirine bağlamıştır.

[11] *Oğlı olanı ağ otağa kıızı olanı kızıl otağa konduruñ, oğlı kıızı olmayanı Allah Ta'āla kargayupdur, biz dağı kargaruz bellü bilsün dimiş idi.* (DHOBH 10/12)

[12] *Ol zamanda biglerüñ alķışķ alķışķ karkķışķ karkķışķ idi, duʿāları müstecāb olur-idi. Pay Piçen Big **daħı** yirinden örü tırdı, aydur: Bigler menüm **daħı** ĥaķķuma bir duʿā eyleñ Allah Taʿāla maña da bir ķız vire didi. (KPOBB 68/10-13).*

[13] *Çoban şehid olan ķardaşların Ĥaķına ķodı, kāfirler leşinden bir büyük değē yığdı, çakmak çakup od yakdı, **daħı** kepeneginden ķurumsı idüp yarasına basdı, yoluñ kıyısın alup oturdı (SKEY 42/5-7)*

[14] *ķıırça Yinge dirler bir ĥatun var-idi, ilerü vardı pay diledi: Hey big yigit bize **daħı** bu geyikden pay vir didi. Beyrek aydur: Mere dadı men avķı degülem big oğlı bigem, hep size dedi (KPOBB 77/1 – 3).*

[15] *Beyrek aydur: gördüñ-mi ķızlar bu ķaftan-ile meni tanıdılar, ķalın Oğuz bigleri **daħı** tanırılar didi (KOPBB 107/3)*

[16] *Ol üç canavaruñ biri ķağān aşlan-idi, biri kara ejderha-y-idi, biri **daħı** kara buğra idi. (KKOKT 173/7)*

[17] *Uyur-iken ķız aydur: Menüm muħiblerüm çokdur, nāgāħ ilğar-ile gelmesün, tıtuban yigidüm öldürmesünler, ağça yüzlü men gelini tıtup atam anam ivine iletmesünler didi. Ĥan Tıtalınuñ atını için tıtdı geydürdi, kendü **daħı** için tıtdı geyindi (KKOKT 191/7-11)*

[18] *Gördiler kim bir ʿibret nesne yatur, başı göti belürsüz. Çevre aldılar. İndi bir yigit bunu depdi. Depdükçe böyüdi. Bir kaç yigit **daħı** indiler depdiler. Depdüklerinçe böyüdi. Aruz Ĥoca **daħı** inüp depdi (BTÖ 216/6-9).*

[19] *(...) dört oğlı olan birin virdi, üç olan birin virdi, iki olan birin virdi, iki oğlançuğum var-idi birin virdüm biri ķaldı, çevürildi nevbet girü maña geldi, anı **daħı** isterler, ĥanum maña meded didi (BTÖ 222/7-10)*

[20] *Beyrege Aruz aydur: Bilür-misin seni niye kığırduķ? Beyrek aydur: Niye kığırduñuz? Aruz aydur: Hep şol oturan bigler Kazana ‘āsi olduķ, and içdük. Muşhaf getürdiler, sen **dañı** and iç didiler* (İOTO 296/4-6)

İncelediğimiz metinde “**dañı**” bağlama ögesinin içinde bulunduğu cümleye her zaman “ekleme” anlamı katmadığını gördük. Farklı eylemlerin farklı kişiler tarafından sırasıyla yapıldığını anlatan aşağıdaki kullanımlarda ekleme değil de *sıralamanın* ön planda olduğu söylenebilir:

[21] *Çoban aydur: Ağam Kazan sen ivüñ almağa gider-iseñ men **dañı** karındaşum kanın almağa giderem didi.* (SKEY 49/9)

[22] *Pay Püre Big bazirganlarını yanına oñıdı, buyuruķ itdi: Mere bazirganlar Allah Ta‘āla maña bir oğul viridi, varuñ Rum iline menüm oğlum içün yañşı armağanlar getürüñ menüm oğlum böyüyinçe didi. Bazirganlar **dañı** gice gündüz yola girdiler, İstanbula geldiler* (KPOBB 69/8-12).

[23] *Kız aydur: Çün böyle oldu, haman imdi ilerü tırmaķ gerek big oğlı didi. Beyrek **dañı** nola ñanum baş üzerine didi* (KPOBB 80/6-7).

[24] *Dede Korķut birin bindi birin yetdi, yarenler sizi Haķķa ışmarladum didid gitdi. Meger sulţanum, Delü Karçar **dañı** ağ ban ivini ağ otağını kara yirüñ üzerine kırdurmuş-idi* (KPOBB 82/10-13).

[25] *Oğuz zamanında bir yigit ki ivlense oñ atar-idi, oķı “ne” yirde düşse anda gerdek diker-idi. Beyrek ñan **dañı** oñın atdı, dibine gerdegin dikdi* (KPOBB 89/5-6).

[26] *Çünkü kâfirler bunları gördiler, Arşun oğlu Direk Teküre haber verdiler. Ol mel'un **daḥı** kal'adan taşu gelüp bunlara muḳabil oldu, er diledi* (KKOY 208/12-13)

[27] *Dede Korkut döndi Oğruza geldi. Aydur: Yuñlu Koca ie Yapağulu Kocayı Depegöze virüñ aşın pişürsin didi ve hem günde iki adam ile biş-yüz koyun istedi didi. Bunlar daḥı rāzı oldu* (BTÖ 220/4-7).

[28] *Yine Bayındır Ḥandan adam geldi tiz gelesin diyü. Pes Begil geldi, pişkeşin çekdi, Bayındır Ḥanuñ elin öpdi. Ḥan **daḥı** Begili konuḳladı, yaḥşı kaftan vāfir ḥarçlık virdi* (BOE 237/1-4).

[29] *Kılbaş bir kaç adam ile binüp Kazanuñ tayısı Aruzuñ ivine geldi. Aruz **daḥı** altun günlüğün dikmiş-idi, oğlanları-y-ile oturmuş-idi* (İOTO 292/11-12)

1.4.1.4. “Da/De” Bağlama Ögesi

Bu bağlama ögesi incelediğimiz metinde, günümüz Türkçesindeki “dahi” anlamı yerine kullanılmıştır. “**Daḥı**” bağlama ögesi de aynı anlamı kattığı için bu iki unsur nöbetleşe kullanılmıştır. Ancak “**daḥı**” sözcüğü daha yaygın bir kullanıma sahiptir. Yine “**daḥı**” bağlama ögesini incelerken belirttiğimiz gibi, arka arkaya gelen eklemelerin ilk ögelerinde “**da/de**” kullanıldıysa son ögesinde “**daḥı**” kullanılmıştır (KPOBB 85/8-1 ve DHOBH 33/6-13). Aşağıdaki parçada da “**de**” ve “**daḥı**” sözcükleri nöbetleşe kullanılmıştır.

[1] *Dede aydur: Yarımasun yarçımasun, Delü Karçar eyle mal istedi ki, hiç bitmesün didi. Pay Püre Big aydur: Hele ne diledi? Dede aydur: Biñ aygır dileyüpdür kim kısrğa aşmamış ola, biñ **daḥı** buğra diledi kim maya görmemiş ola, biñ-**de** koç dileyüpdür koyun görmemiş ola, biñ-*

*de kıyruksuz köpek diledi, biñ **dañ** ħaraça ħaraça püreler diledi*
(KPOBB 86/7-12).

[2] *Boynı uzun bidevi atlar gider-ise menüm gider*
Senüñ-de içinde binidüñ var-ise yigit digil maña
Şavaşmadın urışmadın alı vireyim döngil girü
Ağayıldan tümen koyun gider-ise menüm gider
Senüñ-de içinde şışligüñ var-ise digil maña
Şavaşmadın urışmadın alı vireyim döngil girü
Kaytabandan kızıl deve gider-ise menüm gider
Senüñ-de içinde yükletüñ var-ise digil maña
Şavaşmadın urışmadın alı vireyim döngil girü
Altun başlu ban ivler gider-ise benüm gider
Senüñ-de içinde odañ var-ise yigit digil maña
Şavaşmadın urışmadın alı vireyim döngil girü
Ağ yüzlü ala gözlü gelinler gider-ise benüm gider
Senüñ-de içinde nişanluñ var-ise yigit digil maña
Şavaşmadın urışmadın alı vireyim döngil girü
Ağ şaķallu ħocalar gider-ise menüm gider
Senüñ-de içinde ağ şaķallu babañ var-ise yigit digil maña
Şavaşmadın urışmadın alı vireyim döngil girü (DHOBH 32/3-33/4)

Bu parçada anlamı pekiştirmek için çeşitli tekrarlara başvurulmuştur. Bu tekrarlar aynı zamanda metne belirli bir ahenk de kazandırmıştır. Tekrarlanan “de” bağlama ögesi, Dirse Han’ın atı, koyunu, devsi, evi vb. varlıkları ile Boğaç’ın varlıkları arasında ilişki kurmuştur. Aynı unsur Boğaç’ın cevabını içeren 33/7-13 arasındaki metinde de vardır.

[3] *Ķanlı Oğuz illerinde dirnek var imiş, anda vardum*
Yimek içmek arasında
Ağ boz atlu bir çapar geldi
Çok zaman-imiş Egrek dirler bir yigit tutsağ-imiş
Ķâdir Tañrı yol virmiş çıķup gelmiş

Ulu kiçi kalmadı ol yigide karşı gitdi

Ana men-de varayın-mı ne dursin (UKOS 257/11-258/1)

[4] *Bazirganlar aydur: Big yigit bize sen erlik işledüñ, gel imdi begendüğüñ maldan al didiler. Big yigidüñ gözi bir deñiz kulunu boz aygırı tıtdı, bir de altı perlü gürzi, bir de ağ tozlu yayı tıtdı, bu üçini begendi. (KPOBB 72/7-11)*

[5] *Emen aydur: Eyü dimişsin. Aruz aydur: Bigler ya siz ne dursiz? Bigler aydur: Ne diyelüm, çün sen Kazana düşmen olduñ biz de düşmenüz didiler (İOTO 295/2-4).*

[6] *Ol zamanda biglerüñ alķışı alķış karķışı karķış idi, du‘aları müstecāb olur-idi. Pay Piçen Big daķı yirinden örü tırdı, aydur: Bigler menüm daķı haķķuma bir du‘a eyleñ Allah Ta‘āla maña da bir kız vire didi. (KPOBB 68/10-13).*

[7] *Delü Karçar aydur: Hay Dede Sulţan, Tañrı bunuñ semüzin de alsun aruğın-da alsun, haman beni kapudan tışarı eyle, meded didi (KPOBB 88/8-10)*

Bu bağlama ögesi, aşağıdaki kullanım ise herhangi “ekleme” anlamı değil de istek, dilek anlamı katmıştır.

[8] *Beyrek aydur: Sulţanum meni kosañ da şölen yimeginüñ yanına varsam, karnum açdur tıyursam didi (KPOBB 111/3)*

1.4.1.5. “Ne ... Ne” Bağlama Ögesi

Korkmaz, “ne...ne” bağlama ögesini “sıralama bağlaçları” içinde sayar ve görevdeş veya zıt anlamlı kelimelerin başına gelerek bunları arka arkaya sıraladığını söyler (Korkmaz, 2003: 1111). İncelediğimiz metinde de

günümüzdeki gibi kullanılmakta ve sıralığı unsurları anlam açısından birbirine eklemektedir. Yine günümüzdeki gibi yüklem eksiltili olarak da kullanılabilmektedir.

[1] *Oğlan bu katla buğanuñ alnına yumruğını tayıdı, sürdi meydanuñ başına çıkardı. Buğa-y-ile oğlan bir hamle çekişdiler. İki talusunuñ üstine buğanuñ “köpük” tırdı. Ne oğlan yeñer, ne buğa yeñer* (DHOBH 16/11-13)

[2] *Göreyim Oğuzda menüm dostum düşmenüm kimdür didi, kaftanı sıyırdı götürdi kızlaruñ üstine atı virdi. Ne siz “kaluñ” ne Beyrek kalsuñ* (KPOBB 107/4-6)

[3] *Çün av yarağı oldı, kim atın öger kim kılıcın kim çeküp oğ atmağın öger. Salur Kazan ne atın ögdi, ne kendin ögdi, amma Begilüñ hünerin söyledi* (BOE 237/6-9)

[4] *‘Avrat aydur: Vay senüñ elüñden ne yir yüzinde dirimüz ve ne yir altında ölümüz kurtılur-imiş didi* (SKTO 275/3-4)

[5] *Deli Dumrul kırk yigit ilen yiyüp içüp oturur-iken nagāhandan ‘Azrā il çıka geldi. ‘Azrā ili ne çavuş gördi ne kapuçı* (DKODD 157/3-5).

[6] *A big baba*

Deveçe böyümişsin köşekçe ‘aqluñ yok

Depeçe böyümişsin tarıça beynüñ yok

hüneri oğul atadan-mı görür öğrenür, yołsa atalar oğuldan-mı öğrenür, kaçan sen meni alup kâfir serhaddına çıkarduñ kılıç çalup baş kesdüñ, men senden ne görgüm ne öğrenem didi (KBOUB 126/9-13)

1.4.2. Ayırıcı Bağlama Ögeleri

Bu bağlama ögeleri, metinde belirtilen birden fazla unsur veya durumdan birinin seçilmesi gerektiği, iki unusunun bir yönüyle karşılaştırıldığı anlamını katarlar. Bu tür bağlama ögeleri için Coşkun 2005'te “*ayırt edici*” terimi, Parlak 2009'da ise “*ayırma*” terimi kullanılmıştır. Korkmaz ise bu bağlaçlar için “*denkleştirme – karşılaştırma - seçme*” bağlaçları demiştir (Korkmaz, 2003: 1112). Metnimizde tespit ettiğimiz başlıca ayırıcı bağlama ögeleri şunlardır: *gerek...gerek, ya...ya, ya, yo/ısa*

1.4.2.1. “Gerek ... Gerek” Bağlama Ögesi

Bu bağlama ögesi, incelediğimiz metinde, günümüz Türkçesindeki “*ister ... ister*” bağlacının karşılığıdır ve sadece iki yerde kullanılmıştır.

[1] *Dirse Han aydur: Kırk yoldaşum aman Tañrınıñ birliğine yoǵdur güman, menüm elümi şişüñ, kolça kopuzum elüme virüñ, ol yigidi döndüreyim, gerek beni öldürüñ gerek dirgürüñ, koyu virüñ didi* (DHOBH 31/11-13)

Dirse Han, kendisini esir eden arkadaşlarına “öldürmek” ve “yaşatmak” seçeneklerini sunmuştur. “Gerek ... gerek” ögesi, bu seçenekleri bağlayarak bunlardan birinin seçilmesi gerektiğini belirtmektedir.

[2] *Tekür aydur: Kızı getürüñ virüñ, bu yigidi gözüm gördi köñlüm sevdi, gerek tursun, gerek gitsün didi* (KKOKT 285/7-8)

Kan Turalı, kâfir illerinden durmak veya gitmek seçeneklerinden birini ayırarak tercih edecektir.

1.4.2.2. “Ya, Ya ... Ya” Bağlama Ögesi

Bu bağlaç Dede Korkut metninde “*seçme*” ve “*karşılaştırma*” anlamıyla kullanılmıştır.

[1] *Dirse Han yirinden örü tırdı, aydur: Kalıubanı yigitlerüm yirüñüzden örü tıruñ, bu karayıb baña ya bendendür ya hatundandur didi* (DHOBH 12/5-6).

Dirse Han'ın çocuğu olmadığı için kara otağa oturtulmuştur. "Ya...ya" bağlama ögesi, üsttekimetinde çocuklarının olmamasında Dirse Han'ın mı yoksa hanımının mı kusurlu olduğu konusunda bir karşılaştırma yapmaktadır.

[2] *Ya "varam" ya varmayam*

Ya gelem ya gelmeyem

Ya kara buğranuñ göksi altında kalam

Ya buğranuñ buynuzında didilem

Ya kağan aşlanuñ kıynağında didilem

Ya varam ya varmayam

Ya gelem ya gelmeyem (KKOKT 176/12-177/2).

Kan Turalı, Trabzon tekürünün kızını almak için aslan, boğa ve deve ile dövüşmeyi kabul eder ve yola çıkar. Babası, oğlunun da diğer dövüşçüler gibi öleceğini düşündüğü için onu vazgeçirmek ister, kendisini çok büyük zorlukların beklediğini söyler. Bunun üzerine de Kan Turalı, vazgeçmeyeceğini, gideceğini söyler. Tekrarlanan "ya...ya" yapısı metne ahenk katma yanında Kan Turalı'nın karşılaşacağı tehlikelerin alıcıya yeniden verilmesi işlevini de içermektedir. Kan Turalı, "varmak, varmamak; gelmek, gelmemek; devinin göğsü altında kalmak, boğanın boynuzuna çakılmak ..." gibi olaylardan biri ile karşılaşacaktır. Alıcının, bu sıralama ve karşılaştırma sonucunda ileriye yönelik bir tahminde bulunma olasılığı da vardır.

[3] *Kara koçın oynatdı Uruz kâfirüñ şağına at depdi. Sağlı şollu kâfiri hub dağıtdı. Şanasın-kim tar yolda tolu düşdi, ya kara kazuñ içine şāhin girdi* (KBOUB 133/5-7)

Uruz'un meydana çıkıp düşmana saldırması iki duruma benzetilmiştir: dar yolda dolu yağında herkesim kaçacak yer arayarak

[4] *Bağdılar gördiler altı bölük toz indi. Kimi aydur: Geyik tozıdur, kimi aydur: yapı tozıdur. Kazan aydur: Geyik olsa bir ya iki bölük olur-idi, bu gelen bilmiş oluñ yağıdur didi* (KBOUB 127/6-8)

1.4.2.3. “Yoħsa” Bağlama Ögesi

[1] *Ne bileyin oğul arslandan-mı oldı*

Yoħsa kaplandan-mı oldı ne bileyin oğul

Bu kazalar saña nireden geldi (DHOBH 27/11-12)

Boğaç, babasıyla birlikte avdan dönmeyince annesi merak eder ve onu aramaya çıkar. Oğlunu yaralı halde bulan anne, onun aslan veya kaplan saldırısına uğradığını düşünür. “Yoħsa” sözcüğü, iki cümleyi birbirine bağlarken bu iki durumdan birinin doğru olması gerektiğini belirtmektedir.

[2] (...) *kāfirler ters tanışmışlar: Kazan Uruzı ħabisden çıkaruñ, boğazından urğan-ile aşun, iki talusından çengele şaңcuñ, kıyma kıyma ağ etinden çeküñ, kara kavurma idüp kırk big kızına iletün, her kim yidi ol degül, her kim yimedi ol Kazan ħatunıdır, çeküñ döşegümüze getürelüm sağrak sürdürelüm dimişler. Senüñ etüñden oğul yiyeyin-mi, yoħsa şası dinlü kāfirüñ döşegine gireyin-mi ağañ Kazanuñ nāmusını sindurayın-mı* (SKEY 52/5 – 53/4)

“Yoħsa” sözcüğü burada sıralanan iki durumdan birinin seçilmesi gerektiği anlamını katmıştır. Uruz, annesinin kâfire içki sunması ile kendi etinden yemesi arasında bir seçim yapacaktır.

[3] *Mere delü ħavat öginür-idüñ, dir-idüñ: Al ħanatlu ‘Azrā ħil menüm elime girse öldüre-y-idüm, yaħşı yigidüñ canın anuñ elinden ħurtara-y-idüm dir-idün, imdi mere delü geldüm ki senüñ canuñ alam, virür-misin yoħsa menüm-ile cenk ider-misin didi* (DKODD 158/7-10).

“Yo~~h~~sa” sözcüğü bu parçaya seçme, tercih anlamı katmıştır. Deli Dumrul “can vermek” ve “savaşmak” seçeneklerinden birisini tercih edecektir.

[4] Göz açuban gördüğüm

Köñül ile sevdüğüm

Pay Piçen kız Banı Çiçek ivde-mi arğış

Yo~~h~~sa “kimseye vardı-mı” arğış (KPOBB 95/12-13)

[5] Uruz burada şoylamış, görelüm hanum ne şoylamış:

Aydur:

A big baba

Deveçe böyümişsin köşekçe ‘aqluñ yok

Depeçe böyümişsin tarıça beynüñ yok

hüneri oğul atadan-mı görür öğrenür, **yo~~h~~sa** atalar oğuldan-mı öğrenür (KBOUB 125/8-11)

[6] Baba senden can dilerem virür-misin

Yo~~h~~sa oğul Delü Dumrul diyü ağlar-mısın (DKODD 162/11 – 163/2)

[7] Kazan Big nedür haluñ, dirligüñ yir altında mı hoşdur yo~~h~~sa yir yüzinde mi hoşdur, hem şimdi ne yirsin ve ne içersin **ve** neye binersin didi (SKTO 274/9-11)

1.4.3. Karşıtlık Bildiren Bağlama Ögeleri

İki yargıdan birinin diğerine karşıt olduğunu, diğerini olumsuzladığını veya yargının biri gerçekleşirken diğerinin gerçekleşmediğini bildiren bağlama ögeleridir. İncelediğimiz metinde “karşıtlık” anlamı katan bağlama ögesi olarak sadece “amma” kelimesini tespit ettik. Bir yerde ise (KBOUB 129/1) “veli” kelimesi, “lâkin, velâkin” anlamında kullanılarak karşıtlık ilişkisi kurmuştur.

1.4.3.1. “Amma” Bağlama Ögesi

[1] *Aydur: Mere bazirganlar bu aygırı ve dağı bu yayı ve bu gürzi maña virüñ didi. Böyle digeç bazirganlar sağıt oldı. Yigit aydur: Mere bazirganlar çok-mı istedüm didi. Bazirganlar ayıtdılar: Ne çoğ olsun, amma bizüm bir bigümüz oğlı vardır, bu üç nesneyi aña armağan aparsavuz gerek idi didiler.* (KPOBB 72/12 - 73/3)

Beyrek, bezirgânların mallarını kâfirlerden kurtarınca ona dilediği malları hediye olarak alması söylenir. Beyrek at, yay ve gürzü beğenir. Metinde geçen “amma” bağlama ögesi iki yargı arasında karşıtlık ilişkisi kurmuştur. Önce “dilediğini alabileceği” söylenmiş arkasından “amma” bağlacı ile bu durum değiştirilmiştir.

[2] *Eger bu didüğüm nesneleri getürür-iseñüz hoş virdüm, amma getürmeyecek olur-isen bu katla öldürmedüm ol vaqtın öldürürin didi* (KPOBB 85/11-13).

“Amma” bağlacı, Deli Karçar’ın istediği malların getirilmesi ve getirilmemesi arasında karşıtlık ilişkisi kurmuştur.

[3] *Uruz burada şoylamış, görelüm hanum ne şoylamış:*

Aydur:

A big baba işidürem

Amma *‘Arafatda irkek kızı kurban için*

Baba oğul kazanur ad için

Oğul-da kılıç kuşanur baba gayreti-y-içün

Menüm de başum kurban olsun senüñ-içün (KBOUB 131/1-4).

Uruz düşmanla savaşmak isteyince Kazan düşmanın çok güçlü olduğunu, fark ettirmeden insanı öldürebileceğini söyler ve Uruz’u vazgeçirmek ister. Uruz ise bunun farkında olduğunu söyler. “Amma” bağlama ögesi Kazan’ın sözlerine Uruz’un karşıt bir cevap vereceğini gösterir.

[4] *Perri kızı kanat urup uçdı, aydur: Çoban yıl tamam olıçağ mende amanatuñ var, gel al didi. Amma Oğuzuñ başına zaval getürdüñ didi. Çobanuñ içine korğu düşdi amma kızuñ derdinden beñzi şarardı* (BTÖ 215/7-9)

Üstteki parçada “amma” bağlama ögesi iki kez kullanılmıştır. Ergin, her iki kullanım için de “lâkin” anlamını vermiştir (Ergin, 1997: 15). “Amma” sözcüğü ilk kullanımda “lâkin” anlamındadır ve iki unsur arasında karşıtlık/olumsuzluk ilişkisi kurmuştur. Çoban emanetini alması çoban açısından olumludur fakat bu durum Oğuzlar için olumsuzdur. Metindeki anlama baktığımız “amma” sözcüğünün ikinci kullanımında bu şekilde bir karşıtlık / olumsuzluk durumu görünmemektedir. “Çobanın korkması” ile “peri kızından ürkmesi” yargıları arasında karşıtlık değil ekleme ilişkisi vardır. Bu nedenle söz konusu yerde “karşıtlık” bildiren bir bağlacın değil “ekleme” bildiren bir bağlacın kullanılması gerekmektedir. İsmet Cemiloğlu, bu anlam farkına dikkat çekerek metindeki ikinci “amma” kelimesinin metne “ve” anlamı kattığını söylemektedir (Cemiloğlu, 1998) ki “ve” bağlacı, bulunduğu cümleye “ekleme” anlamı katan bir bağlama ögesidir.

[5] *Üç Oğ Boz Oğ yığnağ olsa Kazan ivin yağmaladur-idi. Kazan girü ivin yağmalatdı. Amma Taş Oğuz bile bulunmadı* (İOTO 291/10-11)

“Amma” bağlama ögesi, burada karşıtlık ilişkisi kurmuştur. Kazan’ın evi yağmalanırken İç Oğuzlar bulunmuş ama Dış Oğuzlar bulunmamıştır.

[6] *Aruz cümle bigleri hil’atladı. Döndi aydur: Bigler Beyrek bizden kız almışdur güyegümüzdür, amma Kazanuñ inağıdır* (İOTO 295/7)

[7] *Aşlanı kaldurup oğlanı tutdılar. Aruz oğlanı alup ivine getürdi. Şadılık itdiler, yime içme oldu. Amma oğlanı ne-kadar getürdiler-ise turtmadı, girü aşlan yatağına vardı* (BTÖ 214/3-5)

[8] *Aydur: Mere kocalar munuñ ölümü nedendür? Ayıtdılar: Bilmezüz amma gözinden gayrı yirde et yoğdur didiler* (BTÖ 226/9-10)

[9] *Ƙazan aydur: Oğul biñ kâfir öldürseñ kimse senden ƙan da ƴilemez, amma azğun dinlũ ƙafirdür ħub yerde tuş oldu, veli sen maña yaman yirde duşak olduñ oğul didi* (KBOUB 128/13 – 129/2)

[10] *Çün av yarağı oldu, kim atın öger kim ƙılıcın kim çeküp oħ atmağın öger. Salur Ƙazan ne atın ögdi, ne kendin ögdi, amma Begilũñ hünerin söyledi* (BOE 237/6-9)

[11] *Anası ağdalı, aydur: Oğul babañ şağdur amma söylemege ƙorħar-idũm, kâfire varasın kendüzũñi urasın helāk olasın, anuñ-içün sana dimez-idũm canum oğul didi* (SKTO 283/2-3).

1.4.4. Zaman Bildiren Bağlama Ögeleri

Zaman bildiren bağlama ögeleri, birbirine bağlanan metin birimlerinin ifade ettiği önermelerin zaman açısından öncelik ya da sonralığını veya aynı zaman dilimi içinde birbirilerini paralel olarak oluştuğunu gösterirler (İşsever, 1996). Türkçede zaman bildiren başlıca unsurlar edatlar ve zarflardır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu unsurlar iki durum veya cümle arasında zaman ilişkisi kurarak bu cümleler arasında bir ilişki meydana getirirler. Alıcı, bu ilişki nedeniyle iki cümleyi birbirine bağlar ve metni anlamlandırır. Yani bu unsurlar, metindeki bağdaşıklıkla sağlanmasına katkıda bulunurlar. Bu nedenle çalışmamızda, zaman anlamı taşıyan edatları ve zarfları “*zaman bildiren bağlama ögeleri*” olarak inceleyeceğiz.

1.4.4.1. “Öncelik” Bildiren Bağlama Ögeleri

[1] *Vardı bu kırk yigidũñ yigirmisi bir yaña yigirmisi daħı bir yaña oldu. Evvel yigirmisi vardı, Dirse ħana bu ħaberi getürdi* (DHOBH 19/1)

Dirse Han'ın kırk arkadaşı yirmişerli iki gruba ayrılmıştır. İki grup ayrı ayrı Dirse Han'a gelecek ve Boğaç Han hakkında iftiralarda bulunacaklardır. Metindeki “evvel” bağlama ögesi, bu iki grubun Dirse Han'a gitme zamanı arasında bir “öncelik” ilişkisi kurmaktadır.

[2] *Bunlar böyle idiçek Pay Püre Bigüñ acığı tutdı, bazirganlara aydur: Mere kavat oğlu kavatlar ata turur-iken oğul elin-mi öperler. Ayıtdılar: Hanum bu yigit senüñ oğluñ-mıdur? Beli menüm oğlumdur didi. Ayıtdılar: İmdi incinme hanum evvel anuñ elin öpdüğümüze* (KPOBB 74/4-9)

“Evvel” sözcüğü, bezirgânların Pay Püre'nin elini öpmesi ile Beyrek'in elini öpmesi eylemi arasında öncelik ilişkisi kurmuştur.

[3] *Oğuz bir gün yaylaya köçdi. Aruzuñ bir çobanı var-idi, adına Konur Koca Şaru Çoban dirler-idi. Oğuzuñ öñinçe bundan evvel kimse köçmez-idi.* (BTÖ 214/11-12)

1.4.4.2. “Sonralık” Bildiren Bağlama Ögeleri

Dede Korkut Hikâyelerinde sonralık bildiren bağlama ögeleri *soñra*, *andan soñra*, *andan* ve *pes* kelimeleridir.

[1] *A bigler Uruz hub söyledi, şeker yidi, bigler siz yiñüz içiñüz şohbetüñüz tağıtmañuz, men bu oğlanı alayın ava gideyin, yidi günlük azuğ-ile çıkayın, oğ atduğum yirleri kılıç çalup baş kesdüğüm yirleri göstereyim, kâfir serhaddına, Cıgızlara, Ağlağana, Gökçe Tağa aluban çıkayın, soñra oğlana gerek olur a bigler didi.* (KBOUB 126/2-5).

“Soñra” sözcüğü, derin yapıda “şimdi” ile “gelecek günler” arasında bir ilişki kurmaktadır. Kazan, önce oğluna gerekli eğitimi verecek, önemli yerleri öğretecektir. Öğrendiği bu bilgiler, ilerleyen zamanlarda Uruz'un işine yarayacaktır.

[2] *Böyle diğec Boğazça Fağma aydur: Boy delü boğma çıkaraçak olança ‘aybumuzı kağdı, tır kız oynar-iseñ “oyna” oynamaz-iseñ cehennemde oyna, **Beyrekden soñra** başuñ bu hal gelecegin bilür-idük didi.* (KPOBB 114/6-8)

“Soñra” edatı “Beyrek” ile birleşip edat grubu oluşturmuş ve sadece metnin önceki kısımlarını bilen alıcılar için tahmini bir zaman dilimi oluşturmuştur. On altı yıl geçtikten sonra Beyrek’in ölü haberi gelince Banu Çiçek, Yalançioğlu ile nişanlanır.

[3] *Kazılık Koca tamam on altı yıl hişarda tutsak oldu. **Soñra** Emen dirler-idi bir kişi altı kere varup hişarı alımadı* (KKOY 203/11-12).

[4] *‘Azrā il aydur: Mere delü hasretüñ kimdür? Aydur: Yad kızi halalum var, andan menüm iki oğlançuğum var, amantum var ısmarlaram anlara, **andan soñra** menüm canum alasın didi* (DKODD 166/3-5).

[5] *El götürdiler, hācet dilediler. Bir ağzı du‘ālınuñ alqışı-y-ile Allah Ta‘āla bir ‘ayal virdi: Hatunı hāmile oldu, **bir niçe müddetten soñra** bir oğlan toğurdi.* (DHOBH 15/4-5).

[6] *Tekür aydur: Mere kızi virüñ, şehirden sürüñ, şehirden sürüñ çıkısuñ gitsün didi. Tekürüñ kardaşı oğlı var-idi, aydur: Canavarlar serveri aşlandur, anuñ-ile dağı oyun göstereñ, kızi **andan soñra** virelüm didi* (KKOKT 183/3-6).

[7] *Beyrek aydur: Bu kadar nesneden ötüri niye saht olursız, bu-gün ben geydüm yarın nayibüm geysün, kırk güne degin şıra vardı geyünüz, **andan soñra** bir dervişe virelüm didi* (KPOBB 89/11-13).

“Sonra” sözcüğünün “*andan*” sözcüğü ile birleşerek zaman anlamı kattığı bazı kullanımlarda ise “*sonra*” sözcüğü yüzey yapıda yer almamış, metne katılmak istenilen zaman anlamı “*andan*” sözcüğü ile sağlanmıştır:

[8] *Yigenek ardından yetdi. Hışar kapusına girmiş-iken kara polat öz kılıcı-y-ile eñsesine eyle çaldı kim başı top kibi yire düşdi. Andan Yigenek atın döndürdi leşkere geldi* (KKOY 211/3-5)

Metindeki anlama dikkat ettiğimizde, Yigenek, kâfiri öldürmüş, ondan sonra da atını döndürerek askerlerin yerine gelmiştir. “Sonra” kelimesimetinde yer almamış, bu anlam “*andan*” sözcüğü ile sağlanmıştır.

[9] *Yigenek babası-y-ile görüşdi. Andan kalan bigler görüşdi. Pes bir uğurdan bigler hışara yorıyış itdiler, yağmaladılar* (KKOY 212/3-4)

Yigenek, Direk Tekür’ü öldürür ve babasını kurtarır. Önce Yigenek babası ile görüşür hasret giderir “*ondan sonra*” ise diğer Oğuz beyleri görüşür. Dikkat edilirse bu “*sonralık*” anlamı sadece “*andan*” kelimesi ile sağlanmıştır.

[10] *Ters Uzamışuñ sözi Egrege kâr eyledi. Tırdı Kazan Bigden akın diledi. Akın virdi. Çığırtıdı, akınçı dirildi. Üç yüz say cıdalı yigit bunuñ yanına cem^c oldu. Meyhanada biş gün yime içme oldu. Andan Şirögüven uçından Gökçe Deñize degin il çarpdı. Galaba toyum oldu. Yolu Alınca Kal’asına uğramış-idi* (UKOS 255/1-3).

Egrek, akına çıkacağı zaman önce arkadaşlarıyla eğlenmiş ondan sonra Gökçe Deniz’e doğru yola çıkmıştır. “Sonra”lık anlama için sadece “*andan*” kelimesi kullanılmıştır.

[11] *Gelenden gidenden haber şoram
Hayır haber getürene at tön virem kaftanlar geydürem
Şer haber getürenüñ başın kesem
İrkek siñegi üzerüme kondurmayam
Murad vir murad al **andan** git yigidüm* (UKOS 261/11-13)

Segrek, kardeşinin tutsak olduğunu öğrenince onu kurtarmak için kâfir illerine gitmek ister. Babası, Segrek'i durdurmak için onu evlendirir. Dügün gecesi gerdeğe girmez ve kardeşini kurtarmayınca kadar da girmemeye and içer. Karısı ise ona “*gerdeğe girdikten sonra git*” der. Bu zaman anlamı metinde sadece “*andan*” sözcüğü ile karşılanmıştır.

[12] *Kaçan Kazan ivin yağmalatsa ħalalınuñ elin alur taşra çıkar-idi, andan yağma iderler-idi* (İOTO 291/12)

[13] *Egrek aydur: Uşda uyur, gelüñ varalum didi. Kâfirler aydur: Hay ne uyumaķ, koltuğı altından baķar, kalķar bize giñ yazuyı tar gösterür didiler. Aydur: İmdi men varayım, elin ayağın bağlayayım, andan siz gelesiz didi* (UKOS 266/6-9).

Dede Korkut Hikâyeleri'nde iki yargı, cümle arasında “sonralık” ilişkisi kuran sözcüklerden biri de “**pes**” sözcüğüdür. İncelediğimiz metinde bu sözcüğün bazı yerlerde “açıklama” bazı yerlerde ise “zamanda sonralık” ilişkisi kurduğunu gördük. “Pes” sözcüğünün metne zaman anlamı kattığı bazı kullanımları şöyledir:

[14] *Kazılık Koca kal'aya yetdüginleyin cenge başladı. Pes ol tekür kal'adan taşra çıktı, meydana girdi er diledi* (KKOY 203/2-3)

“Pes” bağlama ögesi metne “sonra, daha sonra” anlamı katmıştır. Bu sözcük, Kazılık Koca'nın kaleye varması ile tekürün kaleden çıkıp meydana gelmesi arasında “sonralık” ilişkisi kurmuş, iki cümleyi bağlamış ve birleştirmiştir.

[15] *“Andan döne” bilmez Dülek Evren altı perlü çomağı-y-ile at depüp gelüp yuķarudan aşıağa kâfiri katı urdı, alımadı. Tekür ķarmalayup elinden çomağın aldı, anı daķı gürz ile urdı. Ol daķı kazılık atın döndürdi, kayıda döndi. Ħanum yigirmi dört sancaķ bigi tekür elinde*

zebun oldu. **Pes** *Kaşılık Koca oğlu yigenek taze yigitçük yaradan Allaha şğındı, bızaval maʿbudı öğdi* (KKOY 209/6-12).

Direk Tekür, birer bir mücadelede bütün Oğuz beylerini yenince sıra Yigenek'e gelir. Yigenek, Dülek Evrenin de yenildiğini gördükten sonra Allah'a yalvarır ve tekürün karşısına öyle çıkar.

[16] *Basat aydur: Men muña bʿtekellüf yapışmayam diyüp kendü kılıcın çıhardı tutdı, iki para böldi. Vardı bir ağaç getürdi kılıca tutdı, anı dağı iki para eyledi. Pes yayını eline alıd, oğ-ile ol kılıç aşlan zinciri urdı* (BTÖ 230/6-8)

[17] *Yine Bayındır Hʿandan adam geldi tiz gelesin diyü. Pes Begil geldi, pişkeşin çekdi, Bayındır Hʿanuñ elin öpdı. Hʿan dağı Begili konukladı, yağışı kaftan vāfir harçlık virdi* (BOE 237/1-4).

1.4.4.3. “Eş Zamanlılık” Bildiren Bağlama Ögeleri

[1] *Yanındağı kızlara aydur: Haḡ Taʿāla atamuñ köñline raḡmet eylese, kebin kesüp meni ol yigide virse, bunuñ kibi yigit ḡayıf ola ki canavarlar elinde helāk ola didi. Bu maḡalda demür zincir-ile buḡayı getürdiler. Buḡa dizin çökdi, buynuzı-y-ile bir mermer taşu yoḡurdu peynir kibi ditdi.* (KKOKT 180/6-10)

Kan Turalı'nın Selcen Hatun'la evlenebilmesi için, şu ana kadar hiç yenilmemiş olan aslan, deve ve boḡayı yenmesi gerekir. Selcen Hatun Kan Turalı'nın da yenileceğini düşünüp üzülrken boḡayı meydana çıkarırlar ve dövüş başlar. “*Bu maḡalda*” bağlama ögesi, bu iki olayı “*bu esnada, bu sırada*” anlamları ile birbirine bağlamıştır.

[2] *Bu maḡalda, sulṭanum, Salur Kaşan-ilem Kaşaḡa Çoban çapar yetdi* (SKEY 56/9)

Kâfirler, Uruz'u idam etmeye götürürken Uruz çaresizlik içinde ağaç ile söyleşmektedir. Tam o sırada ise Kazan ve çobanı yetişir. “*Bu maḥalda*” bağlama ögesi, metinde daha önce ayrı mekânlarda gelişen Uruz ve Kazan'ı birbirine bağlamıştır.

[3] *Kāfir daḥı düşüben bir yirde aḳça üleşmekde-y-idi. Bu maḥalda erenlerüñ meydanı arslanı pehlivanlaruñ ḳaplanı boz oḑlan yetdi* (KPOBB 72/3-5)

Kâfirler, bezirgânların mallarını alarak kaçınca bezirgânlar da Beyrek'ten yardım ister. Kâfirlerin çaldıkları malları paylaşmaları ile Beyrek'in onları basması aynı zamana rastlamıştır. Bu sözcük grubu, metinde daha önceden iki farklı yerde bulunan bezirgânlar ve Beyrek'i birbirine bağlamış bu sayede metindeki olayların devamlılığı sağlanmıştır.

[4] *Dölin almaḳdan şafañ var-ise Şöklı Melik, ḳara gözlü ḳızuñ var-ise getür Ḳazana vir, mere kāfir senüñ kızundan oḑlı toḑsun, siz anı Ḳazan Bige ḳarım ḳoyasız didi. Bu maḥalda ḳalın Oḑuz bigleri yetdi.* (SKEY 59/6-9)

Kazan ve çobanı kâfirlere savaşa başlayacakken diğer Oḑuz beyleri yardıma yetişir. Hikâyenin başında Kazan Bey, diğer Oḑuz beylerini avda bırakarak onlardan ayrılmıştır. Bu bağlama ögesi, Kazan'ın başından geçen olayları Oḑuz beylerine bağlamıştır. Benzer kullanım Uruz'un tutsak gittiği hikâyede (KBOUB 149/11) ve Kazan'ın tutsak olduğu hikâyede de vardır (SKTO 285/12).

[5] *Ḳanlı Ḳara Dervendde kāfir daḥı ḳonmış idi. Oḑlana ḳara kepenek geydürmişler-idi, ḳapu işigi üzerinde arḳurı bıraḳmışlar-idi, giren basar ḳıḳan basar-idi. (...) Bu maḥalda Ḥan Ḳazan yetdi. Ḳoñur atın oynatdı.* (KBOUB 142/1-5)

[6] *Burada Selcen Ḥatun at şaldı. Ḳarımın başdı, ḳaçanın ḳovmadı aman diyeni öldürmedi. Eyle şandı kim yaḑı başıldı. Ḳılıcınıñ balḳaḑı*

kan, odaya geldi, Kan Turalıyı bulımadı. Ol maħalda Kan Turalınuñ babası anası çıķa geldi (KKOKT 194/2-5)

[7] *Ķapaķ Ķan dirler bir kiři var idi. İki oğlı var-idi. Bir oğlın virüp biri Ķalmıř idi. Girü nevbet tılanup aña gelmiş-idi. Anası feryad idüp ağladı, zārılık eyledi. Meger ħanum Aruz oğlı Basať gazāya gitmiş-idi, ol maħalda geldi. (BTÖ 220/10-13)*

1.4.5. Koşul Bildiren Bağlama Ögeleri

Koşul bildiren bağlama ögeleri, metin içinde birbirine bağlanan birimlerden birinin diğer yargı veya yargılar için koşul durumunda olduğunu gösterir (Coşkun, 2005: 85). Dede Korkut Hikāyeleri’nde metne *koşul* anlamı katmak için en çok kullanılan unsurlar, aynı cümlede kullanılan şart eki –sA ve “eger” kelimesidir.

[1] *Dirse ħanuñ nökerleri aydur: Bir senüñ ođluñı niçe getürelüm, senüñ ođluñ bizüm sözümüz almaz, bizüm sözümüz-ile gelmez, Ķalķubanı yirüñden örü turgıl, yigitlerüñ oĥřađıl boyuna alđıl, ođluña uğrağıl, yanuña alup ava çıķđıl, Ķuř uçurup av avlayup ođluñı oĥlayup öldüre görgil, eger böyle öldürmez-iseñ bir dürlü daĥı öldürimezsın bellü bilgil didiler (DHOBH 20/12-21/4).*

Dirse Han, silah arkadaşlarının sözüne kanar ve oğlunu öldürmeye karar verir. Silah arkadaşları, Dirse Han’a oğlunu nasıl öldüreceğine ilişkin bazı önerilerde bulunmaktadır. “Eger” sözcüğü, bu öneriler ile sonuç cümlesi arasında bir koşul ilişkisi kurmuştur.

[2] *Ol kırķ namerdler bunu tıydılar, ne eyleyelüm diyü tañıřdılar. Dirse ħan eger ođlanęuđın görür-ise arturmaz bizi hep kırar didiler (DHOBH 29/10-11)*

Dirse Han, silah arkadaşlarının kendisini yanılttığını öğrenince onları öldürecektir. Bunun koşulu ise Boğaç'ın yaşadığından haberdar olmasıdır. İki yargı arasındaki koşul ilişkisi “eger” sözcüğü ile sağlanmıştır. Böylece alıcı da iki yargı arasında ilişki kuracak ve metni tamamlayacaktır.

[3] *Kazan aydur: Menüm avumı bozma, leşkerümi tağıtma, ben bugün koñur ata kaķıram, üç günlük yolu bir günde aluram, öyle olmadın yurdum üstine varuram, eger sağdur esendür aķşam olmadın gine ben saña gelürem, ordum sağ esen degül ise başuñuza çara idüñ, men daķı gitdüm didi* (SKEY 43/10 – 44/1)

Av için yurdundan ayrılan Kazan, kötü bir rüya görür ve bu rüyayı kardeşine yorumlatır. Rüyasının kötü çıkması üzerine avı yarıda bırakarak evini kontrol etmeye gider. Bu sırada da avın bitmesini istemez. Evinin iyi olduğu, kötü bir şey olmadığı koşulu gerçekleşecek olursa Kazan tektar ava dönecektir.

[4] *Bunlar böyle idiçek Pay Püre Bigüñ aciğı tutdı, bazirganlara aydur: Mere kavat oğlı kavatlar ata tırur-iken oğul elin-mi öperler. Ayıtdılar: Ğhanum bu yigit senüñ oğluñ-mıdur? Beli menüm oğlumdur didi. Ayıtdılar: İmdi incinme Ğhanum evvel anuñ elin öpdüğümüze, eger senüñ oğluñ olmasa-y-idi bizüm malumuz Gürcistanda gitmiş-idi, hepümüz tıtsaķ olmış-idi didiler.* (KPOBB 74/4-11)

Beyrek, bezirgânların mallarını çalan kâfirlerle savamış ve malları kurtarmıştır. “Eger” sözcüğü Beyrek'in bu eylemi ile malların çalınması ve bezirgânların Gürcistan'a esir gitmesi arasında koşul ilişkisi kurmuştur.

[5] *Eger bu didüğüm nesneleri getürür-iseñüz Ğoş virdüm, amma getürmeyecek olur-isen bu katla öldürmedüm ol vaķtın öldürürin didi* (KPOBB 85/11-13).

Deli Karçar, kardeşini Beyrek'e vermek için değişik mallar ister. “Eger” sözcüğü, bu malların temin edilip Karçar'a ulaştırılması ile Banu Çiçek'in Beyrek'le evlenmesi arasında koşul oluşturmuştur.

[6] *Tekür aydur: Bu yigidüñ sözi yügrük, eger elinde hüneri var ise didi* (KKOKT 179/9)

Bu cümledeki koşul anlamı, alıcının zihninde tamamlanacak bir yargıyla karşılanmaktadır. Kan Turalı, her biri bir canavar gibi olan aslan, boğa ve deve ile dövüşerek tekürün kızını almak için Trabzon'a gelir. Tekür, Kan Turalı'nın konuşmasını, hareketlerini beğenir. Hünerli ise kızını alacağını düşünür.

[7] *Ķazan fikr eyledi, aydur: Eger çoban-ile varaçaķ olur-istem Ķalın Oğuz bigleri benüm başuma Ķaķınç Ķaķarlar, çoban bile olmasa Ķazan kâfiri alımaz-idi dirler didi* (SKEY 50/1-2)

[8] *Ķız aydur: Ol öyle adam degüldür kim saña görine didi, amma men Banı Çiçeğün dadısıyam, gel imdi senüñ-ile ava çıķalum, eger senüñ atuñ menüm atımı kiğer-ise onuñ atını daķı kiğersin, hem senüñ ile oķ atalum, meni kiğer-iseñ anı daķı kiğersin ve hem senüñ ile güreşelüm, meni başar iseñ anı daķı başarısın didi* (KPOBB 78/6-13)

[9] *Aruķ olsa Ķulağın deler-idi avda bellü olsun diyü, amma semüz olsa boğazlar-idi. Eger bigler geyik alsa Ķulağı delük olsa Begil sevincidür diyü Begile gönderürler-idi* (BOE 238/1-3)

[10] *Oğlan sermürdi örü tırdı. Ķılıcınıñ balçağına yapışdı kim bunu çırpı. Gördi-kim elinde Ķopuz var, aydur: Mere kâfir Dede Ķorķut Ķopuzı Ķörmetine çalmadum didi, eger elüñde Ķopuz olmasa-y-idi ağam başı-y-içün seni iki para Ķılur-idüm didi* (UKOS 267/13-268/33)

1.4.6. Olasılık Bildiren Bağlama Ögeleri

Bu bağlama ögeleri aslında sözcük türü olarak “zarf”tır ve fiildeki oluş ve kılışın gerçekleşme durumunu bir olasılığa, şüpheyeye bağlarlar (Korkmaz,

2003: 509). Ancak bildirdikleri bu olasılık, metindeki iki yargıyı anlamsal olarak birbirine bağlamaktadır. Bu nedenle birer bağlama ögesi olarak kabul edilebilirler. Dede Korkut'ta tespit ettiğimiz ihtimal bildiren bağlama ögeleri *belki*, *bolayki* ve *ola kim* sözcükleridir. “*Belki*” sözcüğü, sadece bir yerde ve günümüz Türkçesindeki gibi kullanılmıştır:

[1] *Oğuz Hanuñ ılkıçısı gelüp haber getürdi, aydur: Hanum sazdan bir aşan çıkar, at urur, apul apul yorıyış adam kibi, at başuban kan sömürür. Aruz aydur: Hanum ürkdüğümüz vaqtın düşen menüm oğlançuğumdur **belki** didi* (BTÖ 213/11-214/1).

Ola kim ve *bolayki* sözcükleri ise metinde devamlı, istek kipiyle çekimlenmiş bir fiille kullanılmıştır. Bu sözcüklerin cümleye kattığı “*olasılık*” anlamı aynı zamanda “*istek*” de içermektedir. Hatta çoğu yerde “*istek*” anlamı daha baskın olmuş ve metne “*inşallah*” anlamını katmıştır. Aşağıda bu kullanımların örnekleri sıralanmıştır:

[2] *Deli Dumrul aydur: Men niçe can bulayım, meger bir koca babam bir karı anam var, gel gidelüm, ikisinden biri **bolayki** canın vire, algıl menüm canımı koğıl didi* (DKODD 162/5-7).

[3] *Karıcuğ aydur: Basağ şimdi akindan geldi, varayın **bolayki** maña bir esir vire-y-idi oğlançuğum kurtara-y-idüm didi* (BTÖ 221/1-2)

[4] *Oğlan tahta çıkdı, babasınıñ kırk yigidin añmaz oldı. Ol kırk yigit hased eylediler, birbirine söylediler: Gelün oğlanı babasına kovlayalum, **ola kim** öldüre, gine bizüm ızzeğümüz hõrmetümüz anuñ babası yanında hoş ola artuğ ola didiler.* (DHOBH: 18/10-13)

[5] *Hay Dirse Hani baña kazab itme, incinüp acı sözler söyleme, yiründen örü turgıl, ala çadırıñ yir yüzine dikdürgil, atdan aygır deveden buğra koyundan koç öldürgil, İç Oğuzuñ Taş Oğuzuñ üstüñe yığnak itgil, aç görseñ toygılgıl, yalınçağ görseñ tonatgıl, borçluyı*

*borçından kurtarğıl, depe gibi et yıggöl gibi kıımız sağdur, ulu toy eyle, hācet dile, **ola kim** bir ağzı du ʿālinuñ alqışı-y-ile Tañrı bize bir batman ʿayal vire didi (DHOBH 14/3-10)*

[6] *Kañlı Koca aydur: Gördüñ-mi men maña nitdüm, oğlana qorhınç haberler vereyim, **ola kim** gitmeye döne didi (KKOKT 175/7-8)*

[7] *Begil aydur: Öleyim ağzuñ içün oğul, **ola kim** menüm kiçmiş günümi ańdurtmayasın didi (BOE 246/5)*

[8] *İki kardaş kuça kuça görüşdiler. Egrek kiçi kardaşuñ boynın öpdi. Segrek dağı ağasınuñ elin öpdi. Karşu yakadan kâfirler bakışurlar. Ayduurlar: Güreşdiler ola mı **bolayki** bizüm-ki yeñe didiler (UKOS 270/2-4)*

Şu örnekte ise “*ola kim*” yapısı olumsuzluk ekiyle birlikte kullanılmıştır. Burada da yine “*olasılık*” ve “*istek*” söz konusudur: *Banu çiçek aydur: Hey hey dayalar “babam” maña ben seni yüzini kablu Beyrege virmişem dir-idi, **olmaya kim** bu ola, mere çağıruñ haberleşeyim didi (KPOBB 78/1-2).*

1.4.7. Açıklama Bildiren Bağlama Ögeleri

Bu bağlaçlar, başlarında veya içinde bulundukları cümleleri, kendilerinden önce veya sonra gelen cümlelere açıklama işlevi ile bağlarlar (Korkmaz, 2003: 1124). Bu açıklama işlevi, alıcının zihninde cümleler arasında derin bir bağ oluşturur ve metni meydana getirir. Çünkü metin yüzey yapı ve derin yapıdaki bu bağların birleşiminden oluşur. Dede Korkut metninde tespit ettiğimiz açıklama bildiren başlıca bağlama ögeleri ve bunların kullanımları şu şekildedir:

1.4.7.1 “Pes” Bağlama Ögesi

“Pes” kelimesi günümüz Türkçesinde şaşkınlık ve sitem anlamı içeren bir ünlem olarak kullanılmaktadır. İncelediğimiz metinde bu ise bu sözcük “öyleyse, o hâlde, yani” gibi anlamlar taşımaktadır ve iki yargı arasında bir açıklama işlevi üstlenmiştir. Zaman bildiren bağlama ögelerini incelerken “pes” sözcüğünün bazı durumlarda cümleye “sonra” anlamını kattığını belirtmiştik.

[1] *Babası aydur: Ay oğul Banu Çiçegüñ bir delü kardaşı vardur, adına Delü Karçar dirler, kız dileyeni öldürür. Beyrek aydur: Ya pes nidelüm? Pay Püre Big aydur: Oğul kalın Oğuz biglerini odamuza oñıyalum niçe maşlañat görürler-ise aña göre iş idelüm didi.* (KPOBB 81/8-12)

Üstteki kullanımda da “pes” kelimesi, Beyrek’in sorusu ile babasının açıklamasını birbirine bağlamıştır.

[2] *Dede döndi Pay Püre “Bigüñ” ivlerine geldi. Pay Püre Big aydur: Dede oğlan-mısın kız-mısın? Dede oğlanam didi. Ya pes niçe kurtıldıñ Delü Karçaruñ elinden didi* (KPOBB 86/1-2)

Dede Korkut’un hem kızı alması hem de Deli Karçar’ın yanından sağ salim dönmesi olağanüstü bir durum olarak kabul edilmektedir. “Pes” bağlama ögesi, bu durum ile kendisinden sonra gelecek cümleler arasında açıklama ilişkisi kurmuştur.

[3] *‘Azrā il aydur: Mere delü kavat maña ne yalvarursın, Allah Ta‘ālaya yalvar, menüm-de elümde ne var, men dañı bir yumuş oğlanıyam didi. Delü Dumrul aydur: Ya pes can viren can alan Allah Ta‘āla-mıdır? Beli oldur didi. Döndi ‘Azrā ile ya pes sen ne eylemeklü kadasın, sen aradan çıkğıl, men Allah Ta‘āla ile haberleşeyim didi* (DKODD 160/12 – 161/3)

Bu parçada iki yerde “pes” bağlama ögesi kullanılmıştır. Birinci kullanım, Azrail’in sözleri üzerine Deli Dumrul’un yaptığı bir çıkarıma, yoruma

işaret etmektedir ve metne “yani” anlamı katmıştır: “*Yani can veren can alan Allah mıdır?*” İkinci kullanımda ise “*öyleyse, o halde*” anlamı belirgindir. “Pes” sözcüğü cümleye derin yapıda “*madem can veren can alan Allah’tır, öyleyse Azrail’in işi ne*” anlamını katmıştır.

[4] *Babası aydur: Oğul ya seni ivermeḥ-mi gerek? Beli pes ağ saḳallu ‘aziz baba ivermeḥ gerek didi. Babası aydur: Oğuzda kimüñ kızın alı vireyin didi* (KPOBB 80/12-13).

“Pes” bağlama ögesi, bu cümlede ise, kendisinden önce ortaya atılan bir görüşü onaylayan ve tekrarlayan bir bağlama ögesi olarak kullanılmıştır.

1.4.7.2. “Kim” ve “Ki” Bağlama Ögesi

Kim sözcüğü, kaynak itibariyle bir soru zamiri olmasına rağmen dilimize Farsça’dan geçen “ki” bağlacının etkisi altında kalarak bağlaç niteliği kazanmıştır. Bu bağlacın “*sonuç*” ve “*açıklama*” görevi çok kuvvetlidir (Korkmaz, 1995: 620). Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde sıkça kullanılan ve Türkçenin doğal yapısına aykırı cümleler oluşturan (Savran, 2003) bu bağlama ögesi incelediğimiz metinde de çok sık kullanılmıştır. “*Kim*” sözcüğü, bağladığı iki cümle arasında açıklama ilişkisi kurmuştur. “*Ki*” bağlacı da eklendiği metne açıklama anlamı katar. *Ki*’den sonra gelen cümle, bir önceki cümleyi izah eder (Aktaş, 1994). Dikkat edilirse hem “*kim*” hem de “*ki*” aynı işlevli bağlama ögeleridir. Metin dil bilim açısından bağlama ögelerinin kaynağı değil işlevi önemlidir. Bu nedenle bir bu iki sözcüğü aynı başlık altında incelemeyi uygun gördük.

[1] *Ozan ivüñ ṭayağı oldur ki yazıdan yabandan ive bir konuḳ gelse, er adam ivde olmasa ol anı yidürür içürür ağırlar ‘azizler gönderür* (G 7/8-9)

“*Ki*” bağlama ögesinden sonra gelen cümle, “*evin dayaağı*” olana kadın tipinin açıklayıcısıdır.

[2] *Dirse Ğanuñ oğlançuğı kaçmadı, ağ meydanuñ ortasında bağıdı tırdı. Buğa dağı oğlana sürdi geldi. Diledi ki oğlanı helāk kıla-y-idi* (DHOBH 16/5-7)

“Diledi” cümlesi birinci yargıdır, “ki” bağlacından sonra gelen kısım ise bu dileğin ne olduğunun açıklamasıdır. Bu bağlaç KPOBB 84/9’da da dilemek fiilinin açıklayıcısı olarak kullanılmıştır.

[3] *Yā Rab bu otağ kimüñ ola didi. Ğaberi yok ki alaçağı ala gözlü kızuñ otağı olsa gerek. Bu otağüñ üzerine varmağa edeblendi. Ayıtdı: Ne olur-ise olsun, hele men avumı alayın didi.* (KPOBB 76/5-8)

Alıcı için “haberi yok” yargısı tamamlanmış bir anlam ifade etmez. Anlamca tamamlanmamış bu yargı, alıcının dikkatini kendisinden sonraki bölüme çeker. “Ki” bağlacı, Beyrek’in neden haberdar olmadığı ile “haberi yok” yargısını bağlar, neden haberi olmadığını açıklar.

[4] *Ğalın Oğuz bigleri ayıtdılar: Bu kıızı istemege kim vara bilür? Maşlağat gördiler ki Dede Ğorğut varsun didiler* (KPOBB 82/1-2)

Metin üretici önce “kim varabilir” diyerek alıcının zihnini ve dikkatini aktif tutmaya çalışmıştır. “Ki” bağlacı aracılığıyla da “kız istemeye gidecek uygun kişinin Dede Korkut” olacağı açıklanmıştır.

[5] *Yine döndi Beyrege aydur: Mere delü ozan ya mağşuduñ nedür? Aydur: Ğanum mağşudum oldur ki ere varan kız kalğa oynaya men kopuz çalam didi* (KPOBB 112/10-11)

“Ki” bağlacı Beyrek’in dileği ile “Banu Çiçek’in kalkıp oynaması” arasında bir açıklama ilişkisi kurmuştur, “ere varan kız kalğa oynaya” yargısı “mağşudum oldur” yargısının açıklamasıdır.

[6] *Meger Ğanum, Oğuzda Duğa Ğoca oğlu Delü Dumrul dirler idi bir er var-idi. Bir kuru çayuñ üzerine bir köpri yapdurmış idi. Kiçeninden otuz üç akça alur-idi, kiçmeyeninden döge döge kırk akça alur-idi. Bunu niçün böyle ider-idi? Anuñ-içün-ki menden delü menden güçlü er var-*

mıdur ki çıka menüm-ile şavaşa dir-idi, menüm erligüm bahadırlıgum cılasunlıgum yigitligüm Ruma Şama gide çavlıana dir-idi. (DKODD 155/1 – 8).

“Ki” bağlama ögesi iki yerde kullanılmış ve her iki kullanımında da açıklama yapmıştır. İlk kullanımda Deli Dumrul’un davranma sebebi, ikinci kullanımda ise Dumrul’dan güçlü er varsa o erin ne yapacağı açıklanmıştır.

[7] *Depegöz künbedüñ kapusın aldı, aydur: Künbede girdüñ-mi? Basat aydur: Girdüm. Depegöz aydur: Şöyle çalayım ki künbed-ile tartaşan olasın (BTÖ 229/6-8)*

“Ki” bağlama ögesi, metne “açıklama” anlamının yanında “istek, amaç” anlamı da katmıştır. Ki bağlacından sonra yapılan açıklama aynı zamanda tepegözün amacıdır. Benzer kullanım şu örnekte de vardır: *Uruz gine döndi ki bir dağı çala (SKTO 289/10).*

[8] *Şazanuñ bigleri bağıdılar gördiler kim yağı gelür. Ayıtdılar: Şazanı bırağur gider-isevüz ivinde bizi kavarlar, yigregi budur ki bunda kırılavuz didiler (SKTO 273/6-8)*

Metindeki açıklama aynı zamanda ön gönderim yoluyla yapılmıştır. “Ki” bağlama ögesi “bu” zamiri ile birleşmiş, “yeğ olan” davranışı açıklamıştır. Metin alıcı “yigregi budur ki” ifadesi ile karşılaşınca bu ifadenin devamında bir açıklamaya odaklanacak, bir açıklama bekleyecektir.

[9] *Oğlan aydur: Yağı diyü neye dirler? Şazan aydur: Oğul anuñ-içün yağı dirler ki biz anlara yetsevüz öldürürüz, anlar bize yetse öldürür didi (KBOUB 128/9-10)*

[10] *Mere delü kavat öginür-idüñ, dir-idüñ: Al kanatlu ‘Azrā il menüm elime girse öldüre-y-idüm, yağı yigidüñ canın anuñ elinden kurtara-y-idüm dir-idün, imdi mere delü geldüm ki senüñ canuñ alam, virür-misin yoğsa menüm-ile cenk ider-misin didi (DKODD 158/7-10).*

[11] *Kañlı Koca aydur: Yarenler atam öldi men kaldum, yirin yurdın tutdum, yarınki gün men ölem oğlum kala, bundan yigregi yoğdur ki gözüm görür-iken oğul gel seni ivereyim didi. Oğlan aydur: Baba çün meni ivereyim dirsın, maña lāyık kız niçe olur?* (KKOKT 170/6 – 12)

[12] *Basağ altunlu günlüğün tiküp oturur iken gördiler ki bir hatun kişi gelür* (BTÖ 221/3)

[13] *Taş Oğuz biglerinden Aruz Emen ve kalan bigler bunı işitdiler, ayıtdılar ki bak bak şimdiye degin Kazanuñ ivin bile yağma ider-idük, şimdi niçün bile olmayavuz didiler* (İOTO 292/1-2)

Yukarıda da belirttiğimiz gibi “kim” bağlacı metnimizde çok kullanılmıştır. Bu bağlaçla yan cümle kurulması, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinin tipik bir özelliğidir. Savran 2003’te bu bağlacın kurduğu yan cümlelerin temel cümle ile olan yapı ve anlam ilişkileri üzerinde durulmuştur. “Kim” bağlacının metnimizdekik kullanımlarına ilişkin bazı örnekler şunlardır:

[14] *Anuñ bebekleri yetsün. Ocağuña bunçılaysın ‘avrat gelsün. Geldük ol-kim dolduran solduran şopdur* (G 7/11)

“Kim” bağlama edatı, “solduran sop” kadın tipinin özelliklerinin açıklanacağını göstermektedir. Aynı kullanım “dolduran top” için 8/6’da, “ne kadar söylersen bayağı” içinse 9/3’te vardır.

[15] *Ayıttılar: Hanum bu gün Bayındır Handan buyruk şöyledür kim oğlı kıızı olmayanı Allah Ta‘āla kargayupdur, biz dağı kargaruz dimişdür didiler* (DHOBH 12/3-4).

Bağlama ögesi, “şöyledür” sözcüğü ile birleşmiş ve Bayındır Han’ın buyruğunun ne olduğunu açıklama için kullanılmıştır.

[16] *Ƙoñur atın mahmuzladı Ƙazan Big yola gitdi. Geli geli yurdınuñ üzerine geldi Gördi-kim uçarda ƙuzğun “ƙalmıř” tazı ƙolařmıř yurtda ƙalmıř* (SKEY 44/2-4)

Kazan Bey, avdayken kötü bir rüya görünce bu rüyayı kardeşine yorumlatır ve evini kontrol etmek için yurduna döner. “Kim” bağlama ögesi, “gördi” eylemini, bu eylemin açıklaması olan yargıya bağlamıştır.

[17] *Ƙazan aydur: Mere çoban bu ağaç ne ağaçdur? Çoban aydur: Ağam Ƙazan bu ağaç ol ağaçdur kim sen kâfiri başarsın, ƙarnuñ açığur, men saña bu ağaç-ile yimek pişürürin didi* (SKEY 50/7-12).

“Kim” bağlama ögesi, çobanın sırtındaki ağaç hakkındaki açıklamalar ile Kazan’ın sorusunu birbirine bağlamaktadır.

[18] *Babası aydur: Oğuzda kimüñ ƙızın alı vireyin didi. Beyrek aydur: Baba maña bir ƙız alı vir kim men yirümden ƙırmadın ol ƙırmağ gerek, men ƙara ƙoç atuma binmedin ol binmeğ gerek, men ƙarıma varmadın ol maña baş getürmek gerek, bunuñ gibi ƙız alı vir bana maña didi.* (KPOBB 81/1-3)

Beyrek, nasıl bir kızla evlenmek istediğini babasına açıklamaktadır. Alacağı kızın özelliklerini sıralayan açıklama ile babasının sorusu “kim” bağlama ögesiyle bağlanmıştır.

[19] *Delü Ƙarçar aydur: Biñ buğra getürün kim maya görmemiş ola, biñ dağı ayğır getürüñ kim hiç ƙıřrağa aşmamış ola, biñ dağı ƙoyun görmemiş ƙoç getürüñ, biñ-de ƙuyruřsuz ƙukařsuz köpek getürüñ, biñ dağı püre getürüñ maña didi* (KPOBB 85/8-11).

Bu parçada “deve, at, koç ve köpek” olmak üzere özellikleri açıklanan dört varlık vardır. Deve ve atın özellikleri açıklanırken “kim” bağlama ögesi kullanılmıştır. Koç ve köpeğin özellikleri açıklanırken ise cümle yapısı değiştirilmiş ve “kim” bağlacı kullanılmamıştır. Bize göre, tekrara düşmemek için bu yapı değişikliği yapılmıştır. Bu kullanım, Türkçenin cümle yapısına aykırı kabul edilen “ki, kim” bağlacının istenildiği takdirde kullanılmamasını

göstermesi açısından önemlidir. Aynı kullanım 86/9-12 arasındaki metinde de vardır.

[20] *Kan Turalı mere kâfir aşlanuñı koyu vir gelsün didi. Kara Polat öz kılıcum yok kim karvaşduğı dem iki piçe-y-idüm, saña şğındum cömerdler cömerdi ğani Tañrı, meded didi* (KKOKT 184/10-12).

“Kim” bağlama ögesi metne hem açıklama hem de sonuç anlamı katmıştır. *Aslanı ikiye bölme*, Kan Turalı’nın kılıcının olmasının sonucudur. Bu durum aynı zamanda Kan Turalı’nın kılıcı olması durumunda ne yapacağını bir açıklamasıdır.

[21] *Oğuz yigidinüñ öykeni kabardı, kılıcın çıkardı yiri çaldı kertdi, ayıtdı kim: Yir kibi kertileyin, toprak kibi şavırlayın, kılıcuma toğranayın, oğuma sançılaysın, oğlum toğmasun, toğar-ise on güne varmasun big babamuñ kadın anamuñ yüzün görmedin bu gerdege girer-isem didi* (KKOKT 190/1-5)

Bağlama ögesi “kim”, söylemek eylemi ile söylenen şeyler arasında bağlantı kurmuş, nelerin söylendiğini alıcıya açıklamak için kullanılmıştır.

[22] *Dede Korkut aydur: Yarenler çünki meni gönderürsüz, bilürsüz kim Delü Karçar kız kardaşını dileyeni öldürür, bāri Bayındır Hanun tavlasından iki şahbaz yügrük at getürüñ, biri kiçi başlu kiçer aygırı biri toklı başlu torı aygırı, nāgāh kaçma kovma olur-ise birisini binem, birisini yedem dedi* (KPOBB 82/3-7)

Oğuz beylerinin bildiği şey Deli Karçar’ın kardeşini isteyenlere karşı tutumudur. “Kim” bağlama ögesi “bilürsüz” sözcüğünden sonra kullanılarak “neyin bilindiğini” açıklamıştır.

[23] *Bigler ayıtdılar: Bunuñ müdarası oldur kim Kazanı çıkaravuz, anlara beraber idevüz* (SKTO 285/1)

“Kim” bağlama ögesinden sonra gelen “Kazan’ı çıkaralım, onlarla baş başa bırakalım” yargısı, “kim” bağlama ögesinden önce gelen “uyuşma (müdara) odur” yargısının açıklamasıdır.

[24] *Meger ivleri öñinde bir böyük ağaç var-idi, dibinde bir yaḥşı bîñar var-idi. Beyrek baḳdı gördi kim kiçi kız ḳarındaşı bîñardan şı almağa gelür, ḳardaş Beyrek diyü ağlar buzlar, toyuñ düğünün ḳara oldu diyü ağlar* (KPOBB 102/2-5)

[25] *Atına mahmuz urdı, bir yüksek yire çıḳdı gözledi. Gördi kim bir derenüñ içinde toz gah dirilür gah taḡılır. Üzerine geldi, gördi kim Ḳan Ṭuralınuñ atını oḡlamışlar, gözünüñ ḳapaḡın oḡlamışlar, yüzini ḳan bürimiş, ṭırmaz ḳanın siler, kāfirler üşer, ḳılıcın yalın eyler kāfiri öñine ḳatup ḳovar. Selcen Ḥatun bunu böyle gördi, içine od düşdi* (KKOKT 195/6-10).

[26] *Delü Dumrul aydur: Mere ‘Azrā il didigüñüz ne kişidür kim adamuñ canın alur* (DKODD 156/6)

[27] *Meger ol-dem Bayındır Ḥan bigler-ile seyranan binmişler-idi. Bu bîñaruñ üzerine geldiler. Gördiler kim bir ‘ibret nesne yatur, başı göti belürsüz* (BTÖ 216/5-6)

[28] *Vardılar, Ḳazanı ḳuyudan çıkarup getürdiler. Ayıtdılar: And iç kim bizüm ilümüze yaḡılığa gelmeyesin, hem biziög, Oḡuzı şındurḡıl, seni ḳoyu virelüm var git didiler* (SKTO 275/13-276/2)

[29] *Ḥaḳ Ta‘āla Cebrā ile buyurdu kim: Ya Cebrā il var şol ḳuluma ḳırḳ erçe ḳuvvet virdüm didi* (BOE 252/1-2)

İncelememiz sırasında “kim” bağlama ögesinin her kullanımda “açıklama” işleviyle kullanılmadığını, bu unsurun metne farklı anlamlar

kattığını da gördük. Kendisinden önceki sözcüğü *vurgulama* (DHOBH 13/4, SKEY 43/5, KPOBB 71/7, 98/2, 101/10); *sebepten ya da sonuç bildirme* (KPOBB 115/5, KKOKT 182/4, BTÖ 227/4, KKOY 211/4, KPOBB 141/1); amaç bildirme (BTÖ 228/2) ve koşul (BOE 236/1) gibi işlevlerde de kullanılmıştır.

1.4.7.3. “Meger” Bağlama Ögesi

Diğer bağlama ögeleri, yüzey yapıda genellikle bağladıkları ve cümle yargıların arasında yer alır, kendisinden önceki yargı ile sonraki yargı arasında ilişki kurar. Ancak incelediğimiz metinde “*meger*” bağlama ögesinin bazı durumlarda özel bir kullanım sergilediğini gördük. Şükrü Haluk Akalın’a göre, bir cümle başında yer alan bu bağlama ögesi, başında bulunduğu cümle ile kendisinden önceki cümle arasında değil de içinde bulunduğu cümle ile bu cümleden sonra gelen cümle arasında ilişki kurmaktadır. Duğa Koca Oğlu Delü Dumrul, Basat Depegözi Öldürdüğü Boy, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy’un da doğrudan “*meger*” ile başlaması bu nedenledir (Akalın, 1998).

Bize göre “*anlatıcıya*” ait olan “*meger*” sözcüklerinin kullanımı ile “*kahramanlara*” ait olan “*meger*” sözcüklerinin kullanımı arasında fark vardır. Anlatıcı, kendisinin bildiği ama alıcının metin içinde henüz karşılaşmadığı bir durumu, bilgiyi metinde yüzey yapıya çıkaracağı zaman genellikle bu bağlama ögesini kullanmıştır. Bu bağlama ögesi, metnin yüzey yapısındaki olaylar, yargılar arasında bir ilişki kurmamakta; anlatıcı ile alıcı arasında bir ilişki kurmakta, alıcının dikkatini metne yöneltmek için bir uyarı vazifesi görmektedir. Sözcüğün genellikle “*hanum, sulhanum*” gibi hitap sözcükleri ile kullanılması da bu görüşümüzü doğrulamaktadır.

[1] *Meger hanum, Bayındır Hanuñ bir buğası var-idi, bir dağı buğrası var-idi. Ol buğa katı taşta buynuz ura un gibi ügidür-idi* (DHOBH 15/9-10)

[2] **Meger sulṭanum**, gine yazın buğayı saraydan çıḳardılar. Üç kişi sağ yanından üç kişi sol yanından demür zincir-ile buğayı tutmışlar idi. Gelüp meydan orasında koyu virdiler. **Meger sulṭanum**, Dirse Ḥanuñ oğlançuğı üç daḫı ordu uşağı meydanda aşuḳ oynarlar-idi. Buğayı koyu virdiler, oğlançuḳlara kaç didiler. Ol üç oğlan kaçdı. (DHOBH 16/1-5)

[3] **Meger ḥanum** ol gice ḳalın Oğuzuñ devleti, Bayındır Ḥanuñ güyegüsi Ulaş oğı Salur Ḳazan ḳara ḳayḡulu vāḳı'a gördi (SKEY 42/10).

[4] **Meger sulṭanum**, Delü Ḳarçar daḫı ağ ban ivini ağ otağını ḳara yirüñ üzerine ḳurdurmuş-idi, yoldaşları ile puta atup oturur-idi (KPOBB 82/11-12).

[5] **Meger** Beyrek buña bir kömlek bağışlamış-idi, geymezi idi, saklar-idi (KPOBB 93/8).

[6] **Meger** kāfir biginüñ bir biḳir kıızı var-idi. Her gün Beyregi görmege gelür-idi. Ol gün girü görmege geldi (KPOBB 97/11).

[7] **Meger** başı açuḳ Ṭaṭyan Ḳal'asından Aḳ Saḳa Ḳal'asından kāfirüñ cāsusu var-idi (KBOUB 126/13-127/1).

[8] **Meger ḥanum** boyı uzun Burla Ḥatun oğlançuğını ağdı, ḳararı ḳalmadı (KBOUB 148/6)

[9] **Meger ḥanum**, Oğuzda Duḥa Ḳoca oğı Delü Dumrul diler-idi bir er var-idi (DKODD 155/1).

[10] **Meger** Ṭirabuzan tekürinüñ bir 'azim görklü maḥbub kıızı var-idi (KKOKT 172/11)

[11] *Bunlar bu sözde iken meger hanum teküre haber vardı. Oğuzdan Kan Turalı dirler biryigit var imiş, kızuñ dileyü geli yorır didiler* (KKOKT 178/2-3).

[12] *Meger hanum Kazılık Koca tutsak olduğu vakıt bir oğlançuğı var-idi, bir yaşında-y-idi.* (KKOY 203/13)

[13] *Meger hanum, bir gün Oğuz oturur-iken üstine yağı geldi.* (BTÖ 213/7)

[14] *Meger hanum gine bir gün bigleri başup oturiçaq, Ters Uzamış dirler-idi Oğuzda bir yigit var-idi* (UKOS 254/4)

[15] *Meger hanum, Tirabuzan teküri bigler bigi olan Han Kazana bir şāhin göndermiş-idi* (SKTO 272/1)

Hikāye kahramanlarının kullandığı “meger” sözcüğü ise metindeki cümleler arasında genellikle “açıklama” ilişkisi kurmuştur. Bu açıklama ilişkisi, sözcüğü kullanan kişinin daha önceki bazı olaylar ve cümleler arasından kurduğu mantıksal çıkarıma dayanmaktadır.

[16] *Babası Pay Püre Han aydur: Oğul sen kız dilemezsin kendüñe bir hampa ister-imişsin, oğul meger sen istedüğün kız Pay Piçen Big kıızı Banu Çiçek ola didi* (KPOBB 81/4-6)

[17] *Mere kız ne ağlarsın “ne” buzlarsın ağa diyü*

Yandı bağrum göyindi içüm

Meger senün ağañ yok olupdur

Yüregüñe kaynar yağlar koyılupdur (KPOBB 12/9-10)

[18] *Delü Dumrul aydur: Men niçe can bulayım, meger bir koca babam bir karı anam var, gel gidelüm, ikisinden biri bolayki canın vire, alğıl, menüm canımı koğıl didi* (DKODD 162/5-7)

[19] *Bir gün ata binüp divana gelür-iken bir kişi aydur: Meger sen Hân Kazanuñ oğlu degülsin didi* (SKTO 282/2-3)

1.4.8. Sebep - Sonuç Bildiren Bağlama Ögeleri

Bu bağlama ögeleri, birbirinin sebebi ya da sonucu olan iki yargıyı birbirine bağlar. Diğer bağlama durumlarında olduğu gibi burada da bağlama işlemi sonucunda alıcının zihninde “*cümle*” yerine “*cümleler, cümleden büyük birimler*” oluşur. Alıcı metni anlamlandırmada bu birimleri kullanır. İncelediğimiz metinde “*çün, çünkü, çün-kim*” gibi sözcüklerin günümüz Türkçesindeki “*mademki*” sözcüğünün karşılığı olarak bulunduğu metne sebep-sonuç anlamı kattığı görülmüştür. Metnimizde geçen “*zîrâ*” kelimesi ise, günümüz Türkçesindeki “*çünkü*” kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır.

1.4.8.1. “Çün, Çünkü, Çün-kim” Bağlama Ögeleri

[1] *Kañlı Koca aydur: Yarenler atam öldi men kaldum, yirin yurdın tutdum, yarınki gün men ölem oğlum kala, bundan yigregi yoğdur ki gözüm görür-iken oğul gel seni ivereyim didi. Oğlan aydur: Baba çün meni ivereyim dirsın, maña lâyıķ kız niçe olur?* (KKOKT 170/6 – 12)

Kanlı Koca, oğlunu evlendirmeyi düşünmektedir. Bu düşünce beraberinde oğluna nasıl bir kız alacağı sorusunu da doğuracaktır.

[2] *Emen aydur: Eyü dimişsin. Aruz aydur: Bigler ya siz ne dirsiz? Bigler aydur: Ne diyelüm, çün sen Kazana düşmen olduñ biz de düşmenüz didiler* (İOTO 295/2-4).

Aruz Koca, Taş Oğuzların beyidir. Aruz Koca, Kazan’a düşman olduğu için Taş Oğuz’un diğer ileri gelenleri de Kazan’a düşman olmuştur.

[3] *Dede Korkut aydur: Yarenler **çünkü** meni gönderürsüz, bilürsüz kim Delü Karçar kız kardaşını dileyeni öldürür, bāri Bayındır Hanun tavlasından iki şahbaz yügrük at getürüñ, biri kiçi başlu kiçer aygırı biri toklı başlu torı aygırı, nāgāh kaçma kovma olur-ise birisini binem, birisini yedem dedi (KPOBB 82/3-7)*

Oğuz Beyleri, Dede Korkut'u Deli Karçar'la görüşmek gibi zor bir görev için gönderirler. Dede Korkut, Deli Karçar'la görüşmeye gitmenin doğuracağı tehlikeleri bildiğinden tedbir olarak yanında iki at götürmek istemiştir.

[4] *‘Azrā il bir gögerçin oldu, pencereden uçdı gitdi. Ādemiler evreni Delü Dumrul elin eline çaldı, kaç kaç güldi. Aydur: Yigitlerüm ‘Azrā ilüñ gözini eyle korıtdum ki giñ kapuyı kodı tar bacadan kaçdı, **çünkü** menüm elümden gögerçin kibi kuş oldu uçdı, mere men anı kor-mıyam toğana aldurmayınça didi. (DKODD 159/5 – 11)*

[5] *Beyrek üç öpdı, bir dişledi, düğün kutlu olsun han kıızı diyü parmağından altun yüzügi çıkardı kızuñ parmağına kiçürdi. Ortamuzda bu nişan olsun han kıızı didi. Kız aydur: **Çün** böyle oldu, haman imdi ilerü turmağ gerek big oğlı didi (KPOBB 80/3-6).*

[6] *Burla Hatun aydur: Mere **çün-kim** Kazan Bigden buyruğ olupdur koñ otursun didi (KPOBB 112/8)*

[7] *Budağ aydur: Bunda laf urup nidersin, **çünkü** er dilersin varup babañı kurtarsaña ne, on altı yıldır tutsağdur didi (KKOY 204/8)*

[8] *Hay canum oğul hüner didigüm ol degül, ol kız içün üç canavar saklamışlar, her kim ol üç canavarı başa ol kıızı aña virürler, başup öldürmese anuñ başını keserler burca aşarlar. Kan Turalı aydur: Baba bu sözi sen maña dimemek gerek idüñ, **çünkü** didüñ elbetde varsam gerek (KKOKT 174/13 – 175/5)*

Buraya kadar sıraladığımız örneklerde de görüldüğü gibi “*çün, çünki*” kelimeleri metne sebep-sonuç anlamı katmıştır. Ancak bu kelimeler, her zaman bu işlevde kullanılmamış, bazı durumlarda eklendiği metne zaman anlamı katmıştır. İsmet Cemiloğlu, “*çün*” kelimesinin içinde bulunduğu cümlelerde “-İncA” zarf-fiil eki gibi kullanıldığını belirtmiştir (Cemiloğlu, 1994). Aşağıda, bu durumu örnekleyen bazı cümleler sıralanmıştır:

[9] **Çün** ınayet Tañrıdan oldı, bigüñ paşanuñ himmeti Kan Turalıya oldı, tekür devenüñ ağzın yidi yirden bağlañ didi (KKOTT 185/11-12)

[10] **Çün** av yarağı oldı, kim atın öger, kim kılıcın kim çeküp oğ atmağın öger (BOE 237/6)

[11] **Çünki** kâfirler bunları gördiler, Arşun oğlu Direk Teküre haber virdiler (KKOY 208/11-12)

1.4.8.2. “Zırā” Bağlama Ögesi

Dede Korkut Hikâyeleri’nde sadece üç defa kullanılan bu bağlama ögesi, günümüz Türkçesindeki “*çünkü*” kelimesinin anlamını içermektedir. Metin içinde sonuç ve sebebi birbirine bağlamaktadır. Yüzey yapıya sonradan çıkarılan bu sebep, aynı zamanda alıcı için bir açıklama niteliğindedir.

[1] Delü Karçar kılıcın eline aldı, yuğarusından öyke ile hamle kıldı. Delü Big diledi ki Dedeyi depere çala. Dede Korkut ayıtdı: Çalar-iseñ elüñ kurısun didi. Hağ Ta’ālanuñ emri-y-ile Delü Karçaruñ eli yuğaruda aşılı kıldı. **Zırā** Dede Korkut velāyet issi idi, dilegi kabul oldı (DKODD 84/9-13)

“Zırā” sözcüğü, Deli Dumrul’un elinin havada kalması ile bu işin nasıl olduğuna ilişkin açıklamayı, sebebi birbirine bağlamıştır.

[2] *Kömlegi göricek bigler ögür ögür ağlaşdılar, zārılıklara girdiler. Bayındır Han aydur: Mere niye ağlarsız biz bunu tanımazuz, adaqlusıña aparuñ ol yaḥşı bilür, zīrā ol dikipdür yine ol tanır didi.*
(KPOBB 93/12-94/2)

Banu Çiçek, bir gömlek dikip Beyrek'e hediye etmiştir. Bulunan kanlı gömleğin Beyrek'e ait olup olmadığını en iyi kendisi bilecektir çünkü gömleği kendisi dikmiştir. Bu sebep-sonuç ilişkisi, metne “zīrā” sözcüğü ile katılmıştır.

[3] *Pay Püre Big aydur: Oğlum idügün andan bileyim, şırça parmağını kanatsun, kanını destmala dürtsün, gözüme süreyin, açılaçaḳ olur-ise oğlum Beyrekdür didi. Zīrā ağlamaḳdan gözleri görmez olmuş-idi.*
(KPOBB 118/9-12)

Pay Püre Bey'in gözleri birden bire kör olmamış, Beyrek'in üzüntüsünden dolayı günden güne ağlamaktan kör olmuştur. Metindeki bu sebep-sonuç ilişkisi, alıcıya “zīrā” sözcüğü ile aktarılmıştır.

1.4.8.3. “Ötüri” Bağlama Ögesi

“Ötüri” bağlama ögesi, kendisinden önceki sözcüklere “+dAn” hâl eki ile bağlanarak içinde bulunduğu metne “-den dolayı, yüzünden, sebebiyle” gibi anlamlar katmıştır. İncelediğimiz metinde sadece dört yerde kullanılmıştır. [1]'deki kullanımında “sebep” anlamı daha belirgindir.

[1] *Ādeme sen tac urduñ
Şeyṭana la ħnet kılduñ*

Bir şuçdan ötüri dergahdan sürdüñ (KKOY 210/3-4)

Bu sözler, Kazılık Koca'nın oğlu Yigenek tarafından Allah'a duas esnasında söylenmiştir. “Ötüri” bağlama ögesi, şeytanın cennetten kovulması

ile suç işlemesi arasında sebep sonuç ilişkisi kurmuştur. Aynı kullanım Begil'in oğlu Emren'in Allah'a dua ettiği bölümde de vardır (BOE 251/5-8)

[2] *Beyrek aydur: Niye saht olduñuz didi. Ayıtdılar: Niçe saht olmayalum, sen kızıl kaftan geyersin birağ kaftan geyerüz didiler. Beyrek aydur: Bu kadar nesneden ötüri niye saht olursız, bu-gün ben geydüm yarın nayibüm geysün, kırk güne degin sıra vardı geyünüz, andan soñra bir dervişe virelüm didi* (KPOBB 89/7-13).

[3] *Bu maħalda demür zincir-ile buğayı getürdiler. Buğa dizin çökdi, buynuzı-y-ile bir mermer taşu yoğurdu peynir kibi ditdi. Kāfirler aydur: Şimdi yigidi atar yıkar serer pırtar, yıkılsun Oğuz illeri, kırk yigit bir big oğlı-y-ile bir kızdān ötüri ölmek nolur didiler* (KKOKT 180/9-13)

1.4.8.4. “İçün” Bağlama Ögesi

“İçün” sözcüğü, Dede Korkut Hikâyeleri'nde kullanım sıklığı fazla olan bir sözcüktür. Aşağıda sıraladığımız kullanımları hariç tutarsak bu sözcük genellikle cümle içindeki sözcükler arasında ilişki kurmuştur. Sözcüğün bu kullanımları metin dil bilimin inceleme alanına girmemektedir. Aşağıdaki kullanımlarda ise “içün” sözcüğü kendisinden önceki sözcükle birleşerek iki yargı arasında sebep sonuç ilişkisi kurmuş, iki yargıyı birbirine bağlamıştır.

[1] *Yigenek düşünde tayısına soylamış, aydur:*

Kalķubanı yirüñden turduğında

Ala gözlü big yigitleri yanuña şalmaduñ

Adı bellü bigler-ile sen yortmaduñ

Biş akçalu ʿulufeçiler yoldaş itdüñ

Anuñ-içün ol kalʿayı sen alımaduñ (KKOY 208/2-4)

“İçün” bağlama ögesi, “*kaleyi alamama*” sonucu ile bu sonucun sebebi olan “*yiğitlerle değil de sıradan ucuz askerlerle saldırma*” yargısı arasında bağlantı kurmuştur.

[2] *Kazanı küçücük ölüm tutdı, uyudı. Meger hanum Oğuz bigleri yidi gün uyur-idi. Anuñ-içün küçücük ölüm diler-idi* (SKTO 272/12-13)

Oğuz beylerinin uyumasına “*küçücük ölüm*” denmesinin sebebi, beylerin çok uyumasıdır. Bağlama ögesi, bu iki yargıyı birbirine bağlamıştır.

[3] *Meger hanum tekür peşiman oldı. Üç canavar öldürdügi-y-içün bir kızçuğazımı aldı gitti didi* (KKOKT 191/13).

Kan Turalı, aslan, boğa ve deve ile yaptığı dövüşü kazanmış; Selcen Hatun’u almıştır. Bağlama ögesi, sebep durumundaki “Kan Turalı’nın yaptığı dövüşler ve bu dövüşlerden başarıyla çıkma” ile sonuç durumundaki “Selcen Hatunu alma” arasında sebep-sonuç ilişkisi kurmak için kullanılmıştır.

[4] *Anası ağladı, aydur: Oğul babañ şağdur amma söylemege korğar-idüm, kâfire varasın kendüzüñi urasın helāk olasın, anuñ-içün sana dimez-idüm canum oğul didi* (SKTO 283/2-3).

Uruz’un babasının peşine düşmesini engellemek için ona babasının öldüğü söylenmiştir. Bu iki durum, yargı arasındaki ilişki, “*anuñ-içün*” yapısıyla sağlanmıştır. Sebep, Uruz’un intikam isteyecek olması; sonuç ise babası hakkındaki gerçeğin ondan saklanmasıdır.

1.4.8.5. “Diyü” Bağlama Ögesi

[1] *Dirse Hanuñ hatunı oğlançuğumun ilk avidur diyü atdan aygır deveden buğra koyundan koç kırdurdı, kanlu Oğuz biglerin toylayayım didi* (DHOBH 23/6-7)

[2] *Yarınki gün zaman dönüp ben ölüp sen kalıçaq tacum tahtum saña virmeyeler diyü soñumı andum ağladum oğul didi* (KBOUB 125/6-7)

[3] *Eger bigler geyik alsa kulağı delik olsa Begil sevincidir diyü Begile gönderürler-idi* (BOE 238/3-4)

Bu bağlama ögesi, aşağıdaki cümlelerde ise metne “amaç” anlamı katmıştır:

[4] *Gelüñ Dirse Hanı tıtalum, ağ ellerin ardına bağlayalum, kıl sicim ağ boynına takalum, alubanı kâfir illerine yönelelüm diyü Dirse Hanı tıtdılar* (DHOBH 29/12-13)

[5] *Banı Çiçek, kırmızı kaftanın geydi, ellerin yiñine çekdi gözükmesün diyü, oyuna girdi* (KPOBB 114/11)

1.5. KELİME BAĞDAŞIKLIĞI

Cümleler arası ilişkilerin zamir, bağlaç veya sıfat gibi her yerde aynı görevi üstlenen, benzer anlamları taşıyan dil birimleri ile değil de başlı başına bir anlamı olan sözcüklerle sağlanmasıyla oluşan bağdaşıklıkla “**kelime bağdaşıklığı**” adı verilir. Halliday ve Hasan bu bağdaşıklık için “*lexical cohesion*” terimini kullanmış buna bağlı olarak da ülkemizdeki metin dil bilimi çalışmalarında bu konu “*sözlüksel bağdaşıklık*” başlığı altında incelenmiştir. Ancak metin oluşumunda ve anlamlandırılmasında kelimenin sözlükteki anlamı değil de metindeki anlamı önemlidir. Bu nedenle biz bu bağdaşıklık türü için Coşkun 2005’te kullanılan “*kelime bağdaşıklığı*” terimini kullanacağız.

Halliday ve Hasan’a göre “*gönderim, eksilti, değiştirim ve bağlama ögeleri*” gibi bağdaşıklık türlerinde metni oluşturan sözcük ve cümleler arasında gramatikal ilişki ön plandadır. Ancak metnin tamamlanması, bir bütünlük oluşturmaları için sözcüklerin birbiriyle olan ilişkilerinin de kurulması gerekir (Halliday ve Hasan, 1976: 274). Bir metindeki sözcüklerin değişik

yönlerden birbiriyle ilişkili olması, metin bütünlüğünün buna bağlı olarak da bağdaşıklığın sağlanması açısından oldukça önemlidir.

Ülkemizdeki metin dil bilimi çalışmalarında (Coşkun 2005, Karataş 2008, Başusta 2009, Elyıldırım 2008 vb.) kelime bağdaşıklığı genellikle Halliday ve Hasan'ın tasnifine göre incelenmiştir. Ancak biz Halliday ve Hasan'ın "*Tekrar*" başlığı altında verdiği bazı kullanımların aslında birer art gönderim olduğunu savunmaktayız. Önce Halliday ve Hasan'ın bu konudaki tasnifini vereceğiz daha sonra da verilen bazı örneklerin neden "art gönderim" olarak alınması gerektiğini açıklayacağız. Halliday ve Hasan, kelime bağdaşıklığını "*tekrar (reiteration)*" ve "*çağrışım alanından kelime kullanma (collocation*)*" olmak üzere iki başlığa ayırmıştır. Bu başlıkları ise kendi içinde şu alt başlıklara ayırmıştır (Halliday ve Hasan, 1976:279-286):

1) Tekrar (Reiteration)

a) *Önceki cümledeki kelimenin aynen tekrar edilmesi (repetition)*

b) *Önceki cümledeki kelimenin eş veya yakın anlamlısını kullanma (synonym-near synonym)*

c) *Önceki cümledeki kelimenin üst anlamlısını kullanma (superordinate)*

d) *Önceki cümledeki kelimeye göre genel anlamlı kelime kullanma (general word)*

2) Çağrışım Alanından Kelime Kullanma (Collacation)

a) *Karşıtlık ilişkisi (Opposition): kız ... erkek*

b) *Aynı dizinin içinde yer alma (The same ordered series): kırmızı ... yeşil*

c) *Genel bir sınıfın içinde yer alma (Members of the same more general class): sandalye ... masa*

d) *Parça-Bütün ilişkisi (Part to whole): kutu ... kapak*

* Bu terim, Türkçedeki bazı çalışmalarda "eşdizimlilik" bazı çalışmalarda "aynı kavram alanından sözcük kullanımı" olarak aktarılmıştır. Söz konusu çalışmalar ve bizim önerdiğimiz "çağrışım alanından kelime kullanma" terimi için incelememizin "1.5.2. Aynı Çağrışım Alanından Kelime Kullanma" bölümüne bakınız.

e) *Parça-Parça ilişkisi (Part to part): ağız ... çene*

Aynı çalışmada, kelime bağdaşıklığının “*tekrar*” başlığı için aşağıdaki örnekler verilmiştir. Karşılaştırma yapabilmek için örneklerin orijinalini ve Türkçesini birlikte veriyoruz (Halliday ve Hasan, 1976: 279-280):

[1] *There is a **boy** climbing that tree (Ağaca tırmanan bir oğlan var)*

(a) *The **boy** is going to fall if he does not take care. (Oğlan, dikkatli olmazsa düşecek)*

(b) *The **lad** is going to fall if he does not take care. (Delikanlı, dikkatli olmazsa düşecek)*

(c) *The **child** is going to fall if he does not take care. (Çocuk dikkatli olmazsa düşecek)*

(d) *The **idiot** is going to fall if he does not take care. (Geri zekalı, dikkatli olmazsa düşecek)*

Metin düzlemi içinde [1]’den sonra (a) gelirse “*tekrar*”; (b) gelirse eş-“*yakın anlamlı*”; (c) gelirse “*üst anlam*”, (d) gelirse “*genel anlam*” kullanılmış olacaktır.

Kelime bağdaşıklığının ikinci bölümü olan “*çağırışım alanından kelime kullanma (collacation)*” için Halliday ve Hasan tarafından verilen kelime örneklerini yukarıdaki tasnifte vermiştik. Aynı çalışmada “*karşıtlık ilişkisi*” için aşağıdaki örnek verilmiş, cümlede geçen “*kız*” ve “*oğlan*” kelimelerinin zıtlığı üzerinde durulmuştur:

[2] *Why does this little boy wriggle all the time? Girls don’t wriggle (Bu küçük oğlan niçin sürekli yaramazlık yapar? Kızlar hiç yaramazlık yapmaz.)*

Her ikisi de “*kelime bağdaşıklığı*” için verilen [1] ve [2]’deki örnekleri incelediğimizde [2]’deki “*kız*” ve “*oğlan*” kelimeleri arasında herhangi bir gönderim ilişkisinin olmadığını görürüz. Buna karşın (b)’deki “*delikanlı*”, (c)’deki “*çocuk*” ve (d)’deki “*geri zekâlı*” kelimeleri, [1]’deki “*oğlan*” kelimesi yerine kullanılmış, bu kelimeye gönderimde bulunmuştur. Kısacası bu örneklerin birinde “*gönderim*” söz konusuyken diğerinde söz konusu değildir. Kaldı ki Halliday ve Hasan da “*Robbert seems very worried about something.*

I think you ought to have a talk with the boy” cümlesindeki “boy (oğlan)” sözcüğü ile “Robert” sözcüğü arasında bir art gönderim ilişkisi bulunduğunu belirtmiş (Halliday ve Hasan, 1976: 277) ve “*tekrar*” ile “*gönderim*” arasındaki sınırın kesin olmadığını söylemiştir (Halliday ve Hasan, 1976: 279). Konuyu şu örneklerle biraz daha açıklayalım:

[3] *Salih pencereden sokağa doğru bakıyordu. O sırada bir **serçenin** yolun kenarındaki ağaca konduğunu gördü. Küçük **kuşun** üşüdüğünü düşündü.* (Coşkun, 2005: 93)

[4] *Penceremin kenarına bir **serçe** kondu. Elimi hafifçe salladım, **kuşların** ürkekliğinden olsa gerek hemen uçuverdi.*

[3]’teki örnek Coşkun tarafından “*kelimenin üst anlamlısını kullanarak yapılan kelime bağdaşıklığı*” için örnek olarak verilmiştir. Ancak metne dikkat edilirse bu cümlede geçen “*serçe*” ve “*kuş*” kelimeleri arasında bir gönderim ilişkisinin ön planda olduğu görülmektedir. Kelime bağdaşıklığında, kelimenin cümledeki kullanımı önemlidir. Normal şartlarda “*kuş*” kelimesi, “*serçe*” kelimesinin üst anlamlısıdır. Ancak bize göre [3]’teki “*kuş*” kelimesi, “*serçe*” kelimesinin üst anlamlısı olarak değil, bu kelimenin kendisi olarak kullanılmıştır. Oysa [4]’teki kullanımda “*kuş*” ile “*serçe*” arasında herhangi bir gönderim ilişkisi yoktur ve “*kuş*” kelimesi “*serçe*” kelimesinin üst anlamlısıdır. Sıraladığımız bu sebeplerle biz [3]’teki kullanımları “*gönderim*” olarak, [4]’teki kullanımları ise “*kelime bağdaşıklığı*” olarak inceledik.

1.5.1. Tekrar (Yineleme)

1.5.1.1. Kelime, Kelime Grubu ve Yapı Tekrarları

Dil, belli bir amacı olmayan tekrarı sevmez ve eksilteli anlatımı tercih eder. Ancak anlatım sırasında *vurgu*, *açıklama*, *pekiştirme*, *belirtme* gibi özel amaçlarla bazı kelime veya kelime grupları tekrar edilebilir. Bir sözcüğün ya da sözcük öbeğinin, bir cümlenin, bir dizenin yinelenmesi, söylenen şeylerin, dinleyenin/okuyanın belleğinde daha kolay kalmasını sağlamakta, onları

etkilemektedir (Aksan, 2000: 115) Özünlü'ye göre sözcüklerin yinelenmesi bir dil yetersizliği göstergesi değil, edebiyat eserine estetik ve güzellik getiren, çağrışımlar yaratan, anlam ve kavramları pekiştiren bir uygulamadır ( z nl , 1987). Kerime  st nova ise metin içindeki tekrarı etkili ve estetik bir anlatım ihtiya ına bağlamıştır: *“Duygu ve düşüncelerin aktarımında güçlü ve etkileyici bir anlatım sağlayabilmek için insanoğlunun bulduğu araçlardan, yararlandığı anlatım yollarından biri de tekrarlardır. Her türlü dil ürününde karşımıza çıkan ses, ek, sözcük vb. tekrarların anlatım gücünü artırıcı bir nitelik taşıdığı bilinir. Sözleri hatırdan tutabilme, kalıcılık sağlama, kısa yoldan amaca ulaşma, oluşturduğu melodi nedeniyle insana zevk verme gibi nedenlerle tarih boyu tekrarlarla ahenk sağlamış; mesajların ezberlenmesini amaçlamış; bilin altımıza yerleşen dille müzik arasındaki ilişkiyi canlı tutmuşuz.”* ( st nova, 2004).

C mleri birbirine bağlayarak metne bütünlük kazandıran unsurlardan biri de *“yapı yenilemeleri”*dir. Yapı yenilemesi (*paralelizm*), metinde yapıca eş olan birimlerin sıralanmasıdır. Alıcı, yapı yenilemesinin metne kazandırdığı ahenk sayesinde sıralan bu yapıları birbirine bağlar. Ayrıca bu yapılar alıcı için daha kalıcı h le gelir. Paralel c mlerin birbiri ardı sıra gelişinin yarattığı *ritm, ton* dile özel ve heyecanlı bir ahenk katar ( st nova, 1998).

Her edebi metinde olduğu gibi Dede Korkut Hik yelerinde değişik unsurların tekrarına yer verilmiştir. İncelediğimiz metnin özellikle manzum bölümlerinde, kelimelerin, kelime gruplarının ve bazı yapıların tekrar edildiği görülmektedir. Dil, yapısı gereği amacı olmayan her sözcüğü, unsuru eksiltme yoluna gider ve iletiyi en az çaba ile verme yolunu seçer. Metin içinde yerinde yapılan tekrarlar, metni her yönden güçlü kılar. Dede Korkut Hik yeleri'nde sıkça bulunan bu tekrarlara  st nova da dikkat çekmiştir: *“Eğer tekrarlar, doğru kullanılırsa metne zarardan çok yarar sağlar. Vurgulanmak istenen, okuyucunun odaklanması gereken veriler, tekrarlardan yararlanılarak sunulur. Eski bilginin gündeme gelmesi gereken durumlarda yine tekrarlardan yararlanılır. Tekrarlarla estetik değerlere ulaşılır, metne üslup zenginliği katılır. Eksiltelerin yoğun olarak kullanıldığı Dede Korkut Destanlarında aşamalı tekrarlarla i  içe geçmiş sıfır tekrarların, aynı*

zamanda metnin üslup özelliklerini oluşturduğu gözlenmektedir. Karşılıklı konuşmaların nazımla biçimlendirildiği destanlarda tekrarlar, ahenk unsuru olarak karşımıza çıkar.” (Üstünova, 2008a). Üstünova, bu çalışmasında metnin manzum bölümlerinde yer alan karşılıklı konuşmalardaki tekrarları incelemiş ve bu tekrarların metne kazandırdığı üslup özelliklerini açıklamıştır. Zeynep Korkmaz’a göre Dede Korkut Hikâyeleri’ndeki üslup mükemmeliyeti, kelimeler, kelime grupları ve cümleler arasındaki söyleyiş güzelliği, yalnız sesler arası benzerlik ve uyumla değil, bu gruplar arasında aynı gramer şekillerinin tekrarı gibi bir sentaks örgüsünden kaynaklanan morfolojik uyumla da perçinlenmiştir. Öyle ki Dede Korkut’ta fonolojik uyumla morfolojik uyum birbirinin perçinleyicisi olmuştur (Korkmaz, 1995: 512). Yine Üstünova’ya göre Dede Korkut’taki bu tekrarlar, her biri müstakil bir eser olan on iki hikâyeyi genel bir çatı altında toplamamıza yardımcı olmaktadır (Üstünova, 2008b).

İncelediğimiz metnin manzum bölümlerinde genellikle hem kelimenin hem kelime gruplarının hem de yapıların tekrar edildiğini, bu üç tür tekrarın iç içe girerek Korkmaz’ın işaret ettiği gibi bir bütünlük oluşturduğunu gördük. Bu tekrarları ayrı başlıklar altında inceleyecek hem bu bütünlüğü bozmuş olacaktık hem de aynı metinleri tekrar tekrar yazmış olacaktık. Mensur bölümlerde ise genellikle kelime tekrarı yapılmıştır. Bu nedenle biz söz konusu tekrar türlerini aynı başlık altında değerlendirip “*manzum*” ve “*mensur*” bölümlere göre bir sınıflandırma yaptık.

1.5.1.1.1. Manzum Bölümlerdeki Tekrarlar

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, incelediğimiz metnin manzum bölümlerinde tekrara çok fazla yer verilmiştir. Metnin orijinalinde manzum bölümler ayrı gösterilmediği hâlde, tekrarlar, ahenk unsurlarından yola çıkılarak metnin tamamının aynı üslupla yazılmadığı, bazı bölümlerin şiir havası taşıdığı düşünülmüş ve ilgili bölümler manzum olarak transkribe edilmiştir. Bunun yanında Dede Korkut Kitabı’nda manzum bölümlerin

olmadığını, metnin tamamının nesir olduğunu savunan araştırmacılar da vardır (Öztelli, 1988; Özsoy, 2006: 32). İncelemize kaynak olan Ergin metninde manzum – mensur ayrımı yapıldığı için çalışmamızda bu ayrımı dikkate aldık. Kaldı ki söz konusu bölümlerdeki üslup farklılığı, metnin bazı bölümlerinin manzum olarak söylendiği düşündürmektedir*. Metnimizde tespit ettiğimiz bazı tekrarlar aşağıda sıralanmıştır. Tekrarlanan unsurlar buraya aldığımız parçaların tamamına yayıldığı için herhangi bir bölümü **koyu** yazma gereği hissetmedik.

[1] *Aķar senüñ şularuñ Kazılık Tağı*

Aķar iken aķmaz olsun

Biter senüñ otlaruñ Kazılık Tağı

Biter iken bitmez olsun

Kaçar senün geyiklerüñ Kazılık Tağı

Kaçar iken kaçmaz olsun taşta dönsün (DHOBH: 27/8-11) Dirse Han'ın

hanımı, oğlunu aramak için Kazılık Dağı'na gitmiş ve oğlunu bir vadide yaralı, kan revan içinde bulmuştur. Oğlunun bu hâline çok üzülen annesi, Kazılık Dağı'na beddua etmektedir. “*Senüñ*” zamiri, her kötü dilekte tekrarlanmaktadır. Bu tekrar, cümleyi kuran kişinin ne kadar üzgün ve kızgın olduğunu göstermektedir. “*Senüñ*” zamiri, Kazılık Dağı'na gönderim işlevinden daha çok, Dirse Han'ın hanımının ruhsal durumunu, üzüntüsünü, kızgınlığını pekiştirmek için kullanılmıştır. “*Kazılık Tağı*” da tekrarlanan diğer bir unsur olarak yüzey yapıda yerini almış ve pekiştirilmiştir. Metinde iki farklı yapının yinelendiği görülmektedir: “*Aķar senüñ şularuñ - Biter senüñ otlaruñ - Kaçar senün geyiklerüñ*” / “*Aķar iken aķmaz olsun - Biter iken bitmez olsun - Kaçar iken kaçmaz olsun*”

[2] *Yaluñuz oğul ħaberin a Dirse ħan digil maña*

Karşu yatan Ala Tağdan bir oğul uçurduñ-ise digil maña

* Osman Fikri Sertkaya, metinde verilen ipuçlarından hareketle, Dede Korkut'taki bazı manzum bölümleri yeniden okuma denemesi yapmış ve bu bölümlerin 4+3=7, 4+4=8'li hece ölçüsü ile yazıldığını savunmuştur (Sertkaya, 1994).

Ƙamın aƙan yũgrũk şudan bir oğul aƙıtdũñ-ise digil maña
Aşlan-ile ƙaplana bir oğul yidũrdũñ-ise digil maña
Ƙara şonlu azęun dinlũ kãfirlere bir oğul aldurduñ-ise digil maña
Ƙan babamın ƙatına ben varayım
Ağır ƙazine bol leşker alayın
Azęun dinlũ kãfire ben varayım (DHOBH: 25/1-7)

Dirse Han avdan yalnız dũnũnce hanımı ona Boğaç Han'ın nerede olduğunu sorar. Metinde sıklıkla tekrarlanan “*digil maña*” yapısı, hem ses tekrarı yoluyla ahenk sağlamakta hem de Dirse Han'ın hanımının Boğaç Han konusundaki merak ve endişesini pekiştirmektedir. Tũrkęenin normal işleyişi dikkate alındığında son dizelerdeki “*ben*” zamirinin sũylenmesine gerek yoktur. Ancak bu bũlũmde eksiltili bir yapı tercih edilmemiş, Dirse Han'ın hanımının oğlunu bulma konusundaki kararlılığını pekiştirmek için şahıs zamiri kullanılmıştır. Metinde yinelenen şart ekli yapılar da metnen ahenk katmıştır: *Ƙarřu yatan Ala şağdan bir oğul uurduñ-ise / Ƙamın aƙan yũgrũk şudan bir oğul aƙıtdũñ-ise / Aşlan-ile ƙaplana bir oğul yidũrdũñ-ise / Ƙara şonlu azęun dinlũ kãfirlere bir oğul aldurduñ-ise*

[3] oban aydur:

Ƙonur atuñ virgil maña
Altmış şutam gũnderũñi virgil maña
Ap alaca ƙalƙanuñi virgil maña
Ƙara Polat uez ƙılıcuñ virgil maña
řadaęuñda seksen oęuñ virgil maña
Ağ tozua ƙatı yayuñ virgil maña
Kãfire men varayın
Yeñiden şoğanın uezdũreyin
Yiñũm-ile alnum kanın ben sileyin
Őlũr-isem senũñ uęruña ben uezleyim
Allah Ta çala ƙor-ise ivũñi ben ƙurtarayın (SKEY 48/13 – 49/5)

Salur Kazan hikâyesinde şahıs zamirlerinin pekiştirme fonksiyonu çok sık karşımıza çıkar. Burada da “*maña ve ben*” zamirleri sürekli olarak *çobana* gönderimde bulunmuş ve pekiştirme yapmıştır. Aynı zamanda dize sonlarında tekrarlanan “*virgil maña*” yapısı, şiire ahenk katmaktadır. “*Konur atuñ, Kara Polat öz kılıcuñ, Şadağuñda seksen oğuñ, Ağ tozluça katı yayuñ*” ise yapı yinelemelerine örnektir. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu tekrarların tamamı birleştğinde ahenkli bir metin ortaya çıkmaktadır.

[4] *Mere Şökli Melik*

Dünlügi altın ban ivlerümi getürüp durursın

Saña kölge olsun

Ağır hazinem bol aķçam getürüp durursın

Saña ħarçlık olsun

Kırķ ince billü kız-ile Burla ħatunı getürüp durursın

Saña yesir olsun

Kırķ yigid-ilen oğlum Uruzı getürüp durursın

Kuluñ olsun

Tavla tavla şahbaz atlarum getürüp durursın

Saña binit olsun

Kaķar kaķar develerüm getürüp durursın

Saña yüklet olsun (SKEY 57/10 – 58/3)

“*Sen*” kişi zamiri, yönelme hali eki alarak Şökli Melik’e art gönderimde bulunmuştur. Ancak buradaki gönderim öncelikli olarak pekiştirme amaçlıdır. Bu sözcük aynı zamanda ahenk sağlamak amacıyla da tekrar edilmiştir. Nitekim metnin 9. dizede “*sen*” zamininin yönelme değil de ilgi hâli eki alması gerektiğinden ahengin bozulması endişesiyle zamir kullanılmamıştır. Şökli Melik’in Kazan’dan esir aldığı bütün kişi ve mallar, kelime ve yapı yinelemesi aracılığıyla metne alınmıştır. Kazan’ın bütün bunları sıralaması, söz konusu kişi ve malların Kazan için önemli olduğunu vurgulamaktadır. Ancak Kazan’ın bunları Şökli Melik’e bırakıp sadece annesini istemesi de anneye verilen değeri göstermesi açısından son derece önemlidir. Dede Korkut’un karşılıklı konuşmaya dayanan manzum bölümlerinde, cevap cümlelerinde genellikle

aynı yapı ve kelimeler kullanılır. Kazan'ın bu sözlerine Şökli Melik'in cevabını içeren 58/6-10 arasındaki metinde de benzer tekrarlar yapılmıştır.

[5] *Beyregüñ atası anası aydur:*

Dilüñ içün öleyin gelinçügüm

Yoluña kurban olayın gelinçügüm

Yalan-ise bu sözlerüñ girçek ola gelinçügüm

Sağ esen çıķup gelse

Karşu yatan kara tağlar saña yaylaķ olsun

Sovuk sovuk şuları saña içit olsun

Kulum ħalayığum saña binit olsun

Kaķar kaķar develerüm saña yüklet olsun

Ağayıda ağça koyunum saña şölen olsun

Altun aķçam saña ħarçlık olsun

Dünlügi altun ban ivüm saña kölge olsun

Kara başum kurban olsuñ saña gelinçügüm (KPOBB 117/13 – 118/6)

“Saña” kişi zamiri Banu Çiçek’e gönderimde bulunmaktadır. Bu zamir neredeyse her dizede tekrarlanarak Banu Çiçek vurgulanmıştır. “yaylaķ olsun, içit olsun binit olsun yüklet olsun şölen olsun kölge olsun ħarçlık olsun” yapılarının yinelenmesi aracılığıyla da metne ahenk kazandırılmıştır.

[6] *Oğlı Uruza bu iş ħoş gelmedi. İlerü geldi, diz çökdi, babasına çağırıp soylar, görelüm ħanum ne soylar:*

(...)

Dimez olur-iseñ

Kalķubanı yirümden men tıruram

Kara gözlü yigitlerümi boyuma men aluram

Kan Abķaza iline men giderem

Altun ħaça elümi men başaram

Pilon geyen keşişüñ elin “men” öperem

Kara gözlü kâfir kızin men aluram

Dağı senüñ yüzüñe men gelmezem (KBOUB 123/12 – 124/8)

“Ben” kişi zamiri Uruz’a gönderimde bulunmuştur. Ancak gönderimden ziyade pekiştirme amacıyla kullanılmış, sıralanan eylemlerin Uruz tarafından kararlılıkla yerine getirileceği vurgulanmak istenmiştir. Tırnak içinde verdiğimiz zamir, metinde yoktur. Söz konusu zamir, metni transkribe eden Muharrem Ergin tarafından önceki ve sonraki satırlarda tekrarlanan zamirlerden hareketle eklenmiştir. “Ben” kişi zamiri aynı hikâyede, Kazan’a ait olan aşağıdaki sözlerde tekrarlanarak pekiştirme yapmıştır:

[7] *Kaıkubanı yirümden men tırayım*

Koñur atuñ biline men bineyim

Gelen kâfir menümdür men varayım (KBOUB 130/8-9)

[8] *Karşu yatan kara tağum gerek-ise*

Söyle gelsün ‘Azrā ilüñ yaylası olsun

Şovuk şovuk bıñarlarum gerek-ise

Aña içit olsun

Tavla tavla şahbaz atlarum gerek-ise

Aña binit olsun

Katar katar develerüm gerek-ise

Aña yüklet olsun

Ağayıda ağça koyunum gerek-ise

Kara mudbağ altında anuñ şöleni olsun

Altun gümüş pul gerek ise

Aña ħarclıķ olsun (DKODD 163/7 – 13)

Allah, Deli Dumrul’dan canına karşılık can bulmasını istediğinde Deli Dumrul, önce babasının yanına gelerek ondan can ister. Deli Dumrul’un babasına ait olan bu cümlelerde sıkça tekrarlanan “aña” zamiri Azrail’e gönderimde bulunmaktadır. Metinde ayrıca bir Türk için önemli olan “dağ, yayla, deve, at” gibi unsurlar yapı yenilemeleri aracılığıyla tekrar edilmiş ve ön plana çıkarılmıştır.

[9] *Karşu yatan kara tağları*
Senden soñra men neyelerem
Yaylar olsam menüm gorum olsun
Şovuķ şovuķ şularıñ
İçer olsam menüm kanum olsun
Altun aķçañ ħarcayur olsam menüm kefenüm olsun
Tavla tavla şahbaz atuñ
Biner olsam menüm tabutum olsun (167/9 – 13)

Deli Dumrul, vedalaşmak için eşinin yanına gelir. Çocuklarını, malını mülkünü eşine emanet eder. Deli Dumrul'un eşinin konuşmasından aldığımız üsteki bölümde tekrarlanan “menüm” zamiri “-um olsun” yapısı, ahenk sağlamak ve pekiştirme amacıyla kullanılmıştır.

[10] *Altundağı al aygırı maña virgil*
Kan derledi çapdurayım senüñ içün
Egni bek demür tonuñ maña virgil
Yiñ yaķalar dikdüreyim senüñ içün
Kara polad öz kılıcuñ maña virgil
Ėafillüçe başlar keseyim senüñ için (245/10 – 13)

“Maña” zamiri, Begil'in oğlu Emren'e; “senüñ” zamiri ise Begil'e gönderimde bulunmuştur. Bu zamirler yine kendileri gibi tekrar edilen “virgil” ve “içün” kelimeleri ile birleşerek bir oğulun babası için neler yapabileceğini vurgulamıştır.

[11] *Açuķ açuķ meydana beñzer senüñ alınçuğuñ*
İki şeb çırağa beñzer senüñ gözçügezüñ
İbrişime beñzer senüñ yiliçüğüñ
İki қоşa қardaша beñzer senüñ қulaçuğuñ
Eri muradına yetürür senüñ arħaçuğuñ
At dimezem saña қарташ direm қарташumdan yig (KPOBB 99/3-10)

Beyrek, kâfirlerin kalesinden kaçtıktan sonra atıyla karşılaşır ve onunla konuşur. Metindeki “*senüñ*” ve “*saña*” kişi zamirleri, kişileştirme yoluyla Beyrek’in atına gönderim yapmıştır. Ayrıca metnin son dizesi hariç bütün dizeler yapıca birbirine eştir ve yapı yinelemesi yapılmıştır.

[12] *Berü gelgil aķ südin emdügüm ĳadunum ana*

Ağ pürçeklü ızzetlü canum ana

Aķarlıda şularına ĳargamağıl

Ĳazılık Tağınuñ günahı yoķdur

Biterlide otlarına ĳargamağıl

Ĳazılık Tağınuñ suçı yoķdur

Ĳaçar geyiklerine ĳargamağıl

Ĳazılık Tağınuñ günahı yoķdur

Arslan-ile ĳaplanına ĳargamağıl

Ĳazılık Tağınuñ suçı yoķdur

Ĳargar-isen babama ĳargā

Bu suç bu günah babamdandur (DHOBH 28/4-9).

İlk iki dizedeki ahenk “*ĳadunum ana, canum ana*” yapıları ile sağlanmıştır. Dönüşümlü olarak tekrarlanan “*Ĳazılık Tağınuñ günahı yoķdur*” ve “*Ĳazılık Tağınuñ suçı yoķdur*” yargıları, Boğaç’ın başına gelenlerde Kazılık Dağı’nın sorumlu olmadığını vurgulamak içindir. Ayrıca bu tekrarlar, metin alıcıya asıl sorumlu kişiyi hatırlatmaktadır.

[13] *Altundağı alaca atuñ ne ögersin*

Ala başlu kiçimçe gelmez maña

Başıñdağı tuğılğanı ne ögersin mere kâfir

Başumdağı borkümçe gelmez maña

Altmış tutam gönderüñi ne ögersin murdar kâfir

Ĳızılçuķ degenegümçe gelmez maña

Bilügüñde toķsan oķuñ ne ögersin mere kâfir

Ala ĳollu şapanumça gelmez maña (SKEY 41/1-6)

Kazan'ın çobanı kâfirlerin silahı, kuşamı ile kendi *keçi, değnek, börk*, sapanını karşılaştırmakta; kendi eşyalarının üstün olduğunu savunmaktadır. Bu karşılaştırma, her dizedeki kelime ve yapı tekrarları ile yapılarak estetik bir metin oluşturulmuştur.

[14] *Karşu yatan kara tağı sorar olsam yaylağ kimün*

Şovuğ şovuğ sularını sorar olsam içit kimün

Tavla tavla şahbaz atları sorar olsam binit kimün

Katar katar develeri sorar olsam yüklet kimün

Ağayıda ağça koyun sorar olsam şölen kimün

Karalu göklü otağı sorar olsam kölge kimün (KPOBB 103/1-4)

Metnin her dizesinde paralel yapılara yer verilmiştir. Bu yapılar, metindeki iletiyi daha etkili ve kalıcı hale getirmiştir. Beyrek'in merak ettiği her şey, farklı dizelerde aynı yapılar aracılığıyla yinelenerek sorulmuştur. Kızkardeşinin Beyrek'e cevabını içeren 103/6 – 104/3 arasındaki manzum parçada da aynı kelimelerle yapı yinelemeleri yapılmıştır. Daha önce de vurguladığımız gibi Dede Korkut'un karşılıklı konuşmaya dayanan manzum bölümlerinde soru ve cevaplarda genellikle aynı kelime ve yapılar kullanılır.

Aşağıdaki manzum parçalarda da birbirini izleyen kelime veya yapılar tekrar edilmiştir. Metnimizin manzum bölümlerinin neredeyse tamamında bu özelliklere rastlanmaktadır.

[15] *Hey ana 'arabi atlar olan yirde*

Bir kılunı olmaz-mı olur

Kızıl develer olan yirde

Bir köşegi olmaz-mı olur

Ağça koyunlar olan yirde

Bir kuzıçağı olmaz-mı olur

Sen sağ ol kadın ana babam sağ olsun

Bir menüm gibi oğul bulunmaz-mı olur (SKEY 54/11-55/1)

[16] *Karşu yatan karlu tağlar karıyupdur otı bitmez*

*Ɛanlu Ɛanlu ırmaqları Ɛarıyupdur şuyı gelmez
 Şahbaz şahbaz atlar Ɛarıyupdur köşek virmez
 Kızıl kızıl develer Ɛarıyupdur köşek virmez
 Mere kâfir Ɛazanuñ anası Ɛarıyupdur oğul virmez (SKEY 59/2-5)*

[17] *AçuƐ açuƐ meydana beñzer senüñ alınçuğüñ
 İki şeb Ɛırağa beñzer senüñ gözçügezüñ
 İbrişime beñzer senüñ yiliçüğüñ
 İki Ɛoşa Ɛardaşa beñzer senüñ Ɛulaçuğüñ
 Eri muradına yetürür senüñ arħaçuğüñ
 At dimezem saña Ɛartaş direm Ɛartaşumdan yig
 Başuma iş geldi yoldaş direm yoldaşumdan yig (KPOBB 99/3-10)*

[18] *Ɛargu cıda oynadanlar vardır geldi
 Altun cıda oynadana yâ Rab noldı
 Ɛara Ɛoç ata binenler vardı geldi
 Bidevi atlu bir oğula yâ Rab noldı
 Nöker geldi nayib geldi
 Yaluñuz bir oğula yâ Rab noldı (KBOUB 137/9-12).*

[19] *Ɛaytabanuñ mayasını yüklü Ɛodum
 Ner-midür maya-mıdur anı bilsem
 Ɛara ilüm Ɛoyunını yüklü Ɛodum
 Ɛoç-mıdur Ɛoyun-mıdur anı bilsem
 Ala gözlü görklü ħalalum yüklü Ɛodum
 İrkek-midür Ɛız-mıdur anı bilsem (KKOY 211/6-11).*

[20] *Ɛırañ yirde tikilmiş otaħlarıñ
 O Ɛalım yıƐdurdı ola Ɛardaş
 Yügrük olan atlarıñ tavlāsından
 O Ɛalım seçdüirdi olar Ɛardaş
 Biserek biserek develerüñ*

*O zalım ayırdı ola kardaş
 Şölenüñde kırdığuñ koyunuñ
 O zalım kırdurdu ola kardaş
 Güvencüm-ile getürdügüñ gelinçügüñ
 O zalım senden ayırdı ola kardaş (BTÖ 222/13 – 223/5)*

[21] *Oğul oğul diyübeni buzlayayın-mı
 Kaytabanda kızıl deve bundan kiçdi
 Torumları bundan buzlayup bile kiçdi
 Torumçuğum aldurmışam buzlayayın-mı
 Kara çoçda kazılık at bundan kiçdi
 Kulunçuğı kişneyüp bile kiçdi
 Kulunçuğum aldurmışam kişneyeyin-mi
 Ağayıl da ağça koyun bundan kiçdi (SKOUB 139/6-10)*

Burla Hatun, avdan dönen Kazan'ın yanında oğlu Uruz'u göremeyince başına bir şey geldiğini hissetmiş ve bir çeşit ağıt yakmıştır. Günümüz Türkçesindeki “buradan” zamirinin karşılığı olan “bundan” zamirleri tekrarlanarak ahenk yaratılmıştır. Bu tekrarlar aynı zamanda Burla Hatun'un duyduğu acı ve üzüntü “develelerin, atların, koyunların yavruları ile teker teker buradan geçmesi” ile pekiştirilmiştir. Metindeki “-ıp bile kiçdi” ve “Kulunçuğum aldurmışam kişneyeyin-mi/ Torumçuğum aldurmışam buzlayayın-mı” ifadeleri ise yapı tekrarı olarak karşımıza çıkmaktadır.

[22] *Kaytabanum güdende şarvanum mısın
 Kara çoçum güdende ilkıçım mısın
 Ağayılum güdende çobanum mısın
 Kulağumda şorşayan nayibüm misin
 Bişikde koyup gitdügüm kardaşçuğum mısın (UKOS 269/1-3)*

1.5.1.1.2. Mensur Bölümlerdeki Tekrarlar

Manzum bölümlerde kelime tekrarlar ile yapı yinelemeleri iç içe girdiği için metnimizin manzum bölümlerindeki tekrarları bir arada incelemiştik. Mensur bölümlerde ise yapı yinelemelerini ve kelime tekrarlarını ayrı ayrı inceleyeceğiz.

1.5.1.1.2.1. Mensur Bölümlerdeki Kelime ve Kelime Grubu Tekrarları

Dilin doğası gereği gereksiz tekrarların hoş karşılanmadığını daha önce belirtmiştik. Metin üretici tekrarları bilinçli yapar, bu nedenle her tekrarda mutlaka bir amaç vardır*. Dede Korkut Hikâyeleri'nde olaylar aktarılırken olayın içinde bulunan *kahramanların isimleri*, *cinsiyetler* (oğlan, kız vb.) ve *türler* (buğa, aslan, deve vb.) bazı durumlarda tekrar edilmiştir. Bu tür tekrarların öncelikli amacı, olayı alıcıya daha açık aktarma çabasıdır. Özellikle sözlü anlatım sırasında hangi hareketin kim tarafından yapıldığı alıcı tarafından karıştırılabilir. Anlatıcı, bu karışıklığı engellemek için aktarım sırasında sık sık özne tekrarı yapmıştır. Bunun yanında metnimizde bazı kelime ve kelime gruplarının özellikle vurgulanmak istendiği için *eksilti*, *zamir kullanma*, *sıralı cümle oluşturma* vb. yollara başvurulmadığını, ilgili birimlerin tekrar edildiğini gördük. Bu tekrarların en dikkat çekici olanlarını aşağıda sıralıyoruz:

[1] *Gitdükde yirüñ otlaqların geyik bilür. Gögez yirler çemenlerin kulan bilür. Ayru ayru yollar izin deve bilür. Yidi dere koçuların dilkü bilür. Dün-ile kavran köçdügin turgay bilür. Oğul kimden olduğın ana bilür. Erüñ ağırın yiynisin at bilür. Ağır yükler zaḥmetin katır bilür. Ne yirde sızı var-ise çeken bilür. Ğafil başuñ ağrısın beyni bilür.* (G 5/2-7)

* Özneyi pekiştirmek amacıyla yapılan zamir tekrarlarını, çalışmamızın “Şahıs Zamirlerinin Özneyi Pekiştirme” bölümünde incelediğimiz için burada ele almıyoruz.

[2] *Ağız açup öger olsam üstümüzde Tañrı **görklü**. Tañrı dostı din şerveri Muḥammed **görklü**. (...) Ebū Bekir Şiddık **görklü**, (...) yāsin **görklü**, (...) ‘Ali **görklü**, (...) Ḥasan-ile Ḥüseyin iki kardaş bile **görklü**. (...) Kır‘an **görklü**. (...) ‘Osman ‘Affan oğlu **görklü**. (...) Mekke **görklü**, (...) hacı **görklü**, (...) kuṭbe **görklü**, (...) ümmet **görklü**. (...) ḥalal **görklü**. (...) baba **görklü**. (...) ana **görklü**. (...) ḵara buğur **görklü**. (...) kardaş **görklü**. (...) (G 5/12-7/4)*

Dede Korkut Kitabı’nın giriş bölümü, değişik konularda söylenmiş vecizelerden oluşmuştur. Cümleler arasındaki ilişkiyi sağlayacak bir olay olmadığı için söz konusu ilişki tekrarlanan ve çağrışım alanından seçilen kelimelerle sağlanmıştır.

[3] *Kimüñ ki oğlu kıızı yok **ḵara** otağa konduruñ, **ḵara** kiçe altına döşeñ, **ḵara** koyun yaḥnısından öñine getürüñ (DHOBH 10/8-9)*

“*Ḵara*” kelimeleri arka arkaya kullanılmıştır fakat bu kelimelerin hepsi de yapı bakımından gereklidir, eksiltmesi dil yanlışlığına sebep olacaktır. Bu kelimelerin tekrarı, çocuk sahibi olamamanın ne kadar olumsuz bir durum olduğuna ilişkin alıcının zihninde “*ḵara*” bir tablo çizecektir. Kelime tekrarı, derin yapıdaki iletinin aktarılmasını sağlamaktadır.

[4] ***Buğa** daḥı **oğlana** sürdi geldi. Diledi ki **oğlanı** helāk kıla-y-idi. **Oğlan** yumruğı-y-ile **buğanuñ** alnına kıya tutup çaldı, **buğa** götin götin gitdi. **Buğa** **oğlana** sürdi girü geldi. **Oğlan** yine **buğanuñ** alnına yumruğı-y-ile **katı** urdı. **Oğlan** bu **katla** **buğanun** alnına yumruğını **ṭayadı**, **sürdi** meydanuñ başına **çıķardı**. **Buğa-y-ile** **oğlan** bir **ḥamle** **çekışdiler** (DHOBH 16/7-12).*

İncelediğimiz metnin kısa cümlelerle kurulduğunu daha önce çok kez dile getirmiştik. Hikâyenin bu bölümüne Boğaç Han’ın yaptığı bir kahramanlık anlatılmaktadır. Kahramanlığı iyice göstermek için hem boğanın hem de Boğaç’ın yaptığı her hareket, alıcıya aktarılmıştır. Eksilti yapıldığı takdirde

hareketler veya özneler karışabilir. Anlatıcı bu durumu dikkate alarak “buğa” ve “oğlan” kelimelerini eksiltmeden kullanmıştır.

[3] *Karılar dört dürlüdür. **Birisi** solduran şopdur. **Birisi** tolduran topdur. **Birisi** ivüñ tayağıdur. **Birisi** niçe söyler-iseñ bayağıdur (G 7/6-7)*

[4] *Bilir-misin karındaşum Kara Göne düşümde ne görindi, kara kaygulu vāķı'a **gördüm**, yumruğumda talbınan şahin benüm kuşumı ölür **gördüm**, gökden ıldırım ağ-ban ivüm üzerine şakır **gördüm**, düm kara pusarıķ ordumuñ üzerine tökilür **gördüm**, kuduz kırtlar ivümi dalar **gördüm**, kara deve eñsemenden kavrır **gördüm**, karğu gibi bilegümden on parmağumı kadan **gördüm**, niçe kim bu düşi **gördüm**, şundan berü 'aķlum uşşum dire bilmen, hanum kardaş menüm bu düşümü yorgıl maña didi. (SKEY 42/13 – 43/7)*

Kazan'ın rüyasında gördüğü olaylar, sıralı cümleler haline getirilip “gördüm” yüklemi eksiltilebilirdi. Kazan'ın rüyasında gördüğü olayların tamamı önceden gerçekleşmiştir ve alıcı bu durumdan haberdardır. Kazan'ın her cümlesinde ve “gördüm” yüklemi ile vurgulamasında alıcı, meydana gelen olayları bir kez daha hatırlayacak ve Kazan ile olaylar arasında bağlantı kuracaktır.

[5] *Bu maħalda kalın Oğuz bigleri yetdi. **Hanum görelüm kimler yetdi**: Kara Dere ağzında Kādir viren, kara buğa derisinden bişiginüñ yapuğı olan, acığı tütanda kara taşı kül eyleyen, bıyığın eñsesinde yidi yirde dügen, erenler evreni, Kazan Bigüñ kartaşı Kara Göne çapar yetdi. **Çal kılıcuñ kardaş Kazan yetdüm didi. Bunuñ ardınca görelüm görelüm kimler yetdi**: Demür Kapu Dervendindeki demür kapuyı depüp alan, altmış tütam ala gönderinüñ uçında er böğürden Kıyan Selçük oğlı Delü Dundar çapar yetdi. **Çal kılıcuñ ağam Kazan yetdüm didi...** (SKEY 59/9 – 60/4)*

Kazan'a yardıma gelen Oğuz beyleri sıralanırken “*görelüm hanım kimler yetdi*” ve “*çal kılıcuñ ağam Kazan yetdüm*” ifadeleri sık sık tekrarlanmıştır. Bu sırada da yardıma gelen Oğuz beylerinin özellikleri de sıralanmıştır. Anlatıcı, her Oğuz beyi için kurduğu cümlede aynı yargıları tekrar etmiştir. Bu kullanım, sözlü anlatım sırasındaki tonlama ile dinleyiciler için destansı bir hava oluşturacaktır. Bu tekrar, metin içinde 63/1'e kadar devam etmiştir. Benzer bir kullanım Uruz'un tutsak olduğu hikâyede de vardır.

[6] *Alplar başı Kazana zarb urdı, dünya başına **tar** oldu. Kazanuñ kardaşı Kara Göne Depegöz elinde **zebun** oldu. Düzen oğlu Alp Rüstem **şehid** oldu. Uşun Koca kibi pehlivan elinde **şehid** oldu. Aruğ candan iki karındaşı Depegöz elinde **helāk** oldu. Demür tonlu Mamağ elinde **helāk** oldu. Bıyığı kanlu Bügdüz Emen elinde **zebun** oldu* (BTO 218/8-13)

Bu cümleler, tepegözün Oğuz halkına ne kadar zarar verdiğini anlatmak için söylenmiştir. Anlatıcı, özneleri sıralayarak bir ya da iki cümle ile de yukarıdaki iletiyi verebilirdi. Ancak tepegözden zarar gören her Oğuz beyi için kelime tekrarlarının da olduğu ayrı cümle kurulmuştur. Böylece hem içerik hem de biçim birliği ile tepegözün verdiği zararlar alıcıya etkili bir şekilde aktarılmıştır.

[7] ***Depegöz** olduğu Şalağana Kayasına geldi. Gördi **Depegöz** güne karşı arhasın virmiş yatur. Çekdi bilinden bir oğ çıkardı. **Depegözün** yağrına bir oğ urdı. Oğ kiçmedi, paralandı. Bir dağı atdı. Ol dağı para para oldu. **Depegöz** kocalara ayıtdı: Bu yirüñ siñegi bizi üşendürdi didi. **Basağ** bir dağı atdı. Ol dağı paralandı. Bir parası **Depegözün** öñine düşdü. **Depegöz** sıçradı bağıdı. **Basağ** gördi elin eline çaldı kaç kaç güldi. Kocalara aydur: Oğuzdan yin bize bir turfanda kuzı geldi didi. **Basağ** öñine katdı tutdı* (BTÖ 225/8-226)

[8] **Basaṭ** koçuñ başını **Depegözün** eline şundi. **Depegöz** buynuzından berk tutdı. *Qaldurıçaq* buynuz deri-y-ile elinde qaldı. **Basaṭ Depegözün** budı arasından sıçrayup çıqdı. **Depegöz** buynuzı götürüp yire çaldı, aydur: Oğlan kurtıldıñ-mı? **Basaṭ** aydur: Tañrım kurtardı. **Depegöz** aydur: Mere oğlan al şol pamağumdaki yüzügi parmağuña taq, saña oh ve qılıç kār eylesün. **Basaṭ** aldı yüzügi ğarmağına kiçürdi. **Depegöz** aydur: Oğlan yüzügi alup taqındıñ-mı? **Basaṭ** aydur: Taqındım. **Depegöz Basaṭuñ** üzerine qodı, hañçer-ile çaldı kesdi. Şıçradı ğiñ yirde tırdı. Gördi kim yüzük gine **Depegözün** ayağı altında yatur. **Depegöz** aydur: Kurtıldıñ-mı? **Basaṭ** aydur: Tañrım kurtardı (BTÖ 228/4-229/2)

[9] **Ol gün** cılasun big erenler döne döne şavaşdı. **Ol gün** kara Polat öz qılıçlar çalındı. **Ol gün** qarğı dillü qayın oqlar atıldı, ala evren süvri cıdalar süsildi. **Ol gün** nāmerdler muħannetler şapa yir gözetti. **Ol gün** baqa baqa *Qazan oğlu Uruzun* qışkı geldi (KBOUB 132/8-12)

“*Ol gün*” sıfat tamlamaları tekrar edilerek savaşıñ şiddetine ve büyüklüğüne dikkat çekilmiştir. Alıcı “*ol gün*” yapısını her okuduğunda/dinlediğinde zihninde büyük ve kanlı bir savaş anı canlanacaktır.

1.5.1.1.2.2. Mensur Bölümlerdeki Yapı Tekrarları (Paralel Yapılar)

Aralarında anlam ve biçim bağı bulunan cümlelerin birbirlerini çeşitli biçimde tekrarlamasına **sentaktik paralelizm** denir (Üstünova, 2002: 74). Tekrarlanan bu yapılarda aynı gramer kalıpları kullanılır ve kafiye bulunur (Üstünova, 2002: 67). Yapı tekrarının öncelikli amacı en az çaba harcayarak en kısa yoldan etkili ve kalıcı bir anlatım yapmaktır. Mensur metinlerin yapı tekrarı olan bölümlerinde şiirsel bir hava oluşur. Paralel yapıları “*aşamalı paralelizm*” ve “*ters paralelizm*” olarak ikiye ayıran Üstünova, bu yapılar için aşağıdaki atasözlerini örnek göstermiştir (Üstünova, 2002: 74-78):

- Cömert derler, maldan ederler; yiğit derler, candan ederler (aşamalı paralelizm)

- Güzel idin hani kaşın karası, zengin idin hani diba parası (ters paralelizm)

Tekrarlanan yapılardaki bu ses ve gramer benzerliği, iki yapı arasında anlam ilişkisi kurulmasını, yapıların birbirine bağlanmasını sağlar. Bu bağlantı da metin bağdaşıklığını meydana getirir. Dede Korkut Hikayeleri'nde de birbirinin tekrarı olan yapılarla çok sık karşılaşmaktayız. Metnimizde tespit ettiğimiz bazı yapı tekrarları (paralel yapılar) şunlardır:

[1] *Sarp yorır-iken kazılık ata nāmerd yigit binebilmez, **bininçe binmese yig.** Çalup keser öz kılıcı muḥannetler **çalınça çalmasa yig.** ...At yimeyen acı otlar “**bitinçe**” **bitmese yig.** Adam içmez acı sular **şızınça şızmasa yig.** At adını yorıtmayan ḥoyrad oğul ata bilinden **ininçe inmese yig** (G 4/4-10)*

[2] *Babam **at segirdişime baḵsun ḵvansun, oḥ atışuma baḵsun güvensün, kılıç çalışuma baḵsun sevinsün** (DHOBH 22/5-6)*

[3] *Ünüm añañ bigler, sözüm diñlen bigler, **yata yata yanumuz ağrıdı, ḥura ḥura bilümüz ḵurıdı** (SKEY 36/11)*

[4] ***Birin atanda ikisin için yıḵdı, ikisini atanda için dördin yıḵdı** (SKEY 41/10)*

[5] ***Ölmiş-mi-y-idüñ yitmiş-mi-y-idüñ a Ḵazan Ḵanda gezer-idüñ nirede-y-idüñ a Ḵazan** (SKEY 47/9)*

[6] *Babası aydur: Oğuzda kimüñ kızın alı vireyin didi. Beyrek aydur: Baba maña bir kız alı vir kim **men yirümden ḥurmadın ol ḥurmaḥ gerek, men ḵara ḵoç atuma binmedin ol binmeḥ gerek, men ḵarıma varmadın ol maña baş getürmek gerek, bunuñ gibi kız alı vir bana maña didi.** (KPOBB 81/1-3)*

Bu metindeki yapı yenilemelerinin benzeri Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu'nda da vardır (KKOKT 171/1-4)

[7] *A big baba*

Deveçe böyümişsin köşekçe ‘aqluñ yok

Depeçe böyümişsin tarıça beynüñ yok (KBOUB 125/9-10)

[8] *Delü Dumruluñ görür gözi görmez oldu, tutar elleri tutmaz oldu* (DKODD 157/6)

[9] ***Irağından yakınından gelişdiler, gizlü yağa tutuban yilişdiler, tatlu damağ virüben şorişdılar, ağ boz atlar binüben yortışdılar, big babası yanına irişdiler*** (KKOKT 200/7-8)

[10] ***Bir şordı olança südin aldı, iki şordı kanın aldı, üç şordı canın aldı*** (BTO 217/3)

[11] ***Dört oğlı olan birin virdi üçü kaldı. Üç olan birin virüp iki kaldı. İki olan birin virdi biri kaldı*** (BTO 220/8-9)

[12] ***Akan tırı şulardan haber kiçe, arkurı yatan Ala Tağdan teber aşı, hanlar hanı Bayındıra haber vara*** (DHOBH 19/7-8)

1.5.2. Aynı Çağrışım Alanından Kelime Kullanma

Aralarında değişik yönlerden ilişki bulunan sözcük veya sözcük gruplarının bir arada kullanılması da metin bağdaşıklığını oluşturmaya yardımcı olur. Halliday ve Hasan'ın “*collocation*” olarak adlandırdığı bu olay, Türkçedeki metin dil bilimi çalışmalarına aktarılırken “**eşdizimlilik**” (Taşıgüzel, 2004; Adalar, 2005; Özyıldırım, 1999) olarak aktarılmıştır. Bazı çalışmalarda ise “eşdizimlilik” terimi ile birlikte “**aynı kavram alanından kelime kullanma**” ifadesi de kullanılmıştır (Coşkun, 2005; Karataş, 2008;

Başusta, 2009). Bize göre buraya konu olan bağdaşıklık ilişkisini adlandırmak için “eşdizimlilik” ifadesi *yanlış*; “aynı kavram alanından kelime kullanma” ifadesi ise *eksiktir*. Bu düşüncemizin sebebini açıklamadan önce, söz konusu bağdaşıklık ilişkisi için örnekler verelim. Aşağıdaki cümleler, daha önce sıraladığımız kaynaklarda Halliday ve Hasan’ın “*collocation*” olarak adlandırdığı bağdaşıklık türü için örnek olarak verilmiştir.

(a) *Onlar hidayete karşılık sapıklığı **satin almışlar** ve bu **ticaretleri** onlara **kâr** sağlamamıştır...* (Karataş, 2008: 108)

(b) *“Batı’da **çocuk** ve **gençler** tarafından **işlenen suçların** büyük bir bölümünün **topluca işlenen “organize suçlar”** olduğu görülür.* (Coşkun, 2005: 98)

(c) ***Okullar** iki hafta sonra açılacak. **Öğrenciler** yeni bir öğretim yılının heyecanını şimdiden yaşamaya başladılar bile.* (Taşıgüzel, 2004)

Yukarıda verdiğimiz örneklerde, koyu yazılan sözcükler, aralarındaki anlam yakınlığından dolayı “eşdizimli” kabul edilmiştir. Berke Vardar, eşdizimliliği “*iki ya da daha çok sayıda dil biriminin genellikle aynı dizimde yer alması*” şeklinde tanımlar (Vardar, 2002: 94). Halliday (1966), eşdizimliliği “*bir sözcüğün birlikte olabileceği diğer sözcüklerle kurduğu dizimsel birlikler, gruplar olarak*” nitelemiş ve “*sert bir tartışma, tartışmadaki sertlik*” gibi yapıları eşdizimsel kabul etmiştir (Çetinkaya, 2009). Bu iki tanımdan da yola çıkarak şunu söyleyebiliriz ki eşdizimlilikte bir kalıplaşma vardır. “Eşdizimli” olarak adlandırılan bir dil biriminde yer alan sözcükler, ayrı ayrı değil de bir bütün olarak anlamlandırılırlar. Bülent Özkan, zarfların fiillerle kurabildiği eşdizimli yapıları incelediği çalışmasında Türkçedeki eşdizimli yapılar için “*açık konuşmak, acı acı gülmek, açıkça söylemek, derin uyku, bilirkşi, çıkmaz sokak, dünya kadar*” yapılarını örnek olarak vermiştir (Özkan, 2007: 33). Çetinkaya, eşdizimli yapıların dili yeni öğrenenler için sıkıntı yarattığına dikkat çekmiş bu nedenle “eşdizimli sözlükler” hazırlandığını belirtmiştir (Çetinkaya, 2009).

Bütün bunlardan hareketle şunu söyleyebiliriz ki **eşdizimli yapı**, içinde genellikle mecaz barındıran, mecaz olmasa dahi sürekli birlikte kullanılan ve

anlamlandırılan bir kelime grubudur. Bu açıklamalardan sonra yukarıdaki örneklere dönecek olursak (a)'daki “*satın almak, ticaret, kâr*”, (b)'deki “*çocuk/genç, işlenen/suç*” ve (c)'deki “*okul, öğrenci*” kelimelerinin birbiriyle ilişkini olduğunu ama bu kelimeler arasında bir kalıplaşma, sözlükbirim oluşturma gibi bir durumun olmadığını görürüz. Bu nedenle metin dil bilimi çalışmalarında (a), (b) ve (c)'deki kullanımların “eşdizimlilik” olarak adlandırılması bizce yanlıştır.

Doğan Aksan, kavram alanını “*birbiriyle ilişkili ve birbirine yakın kavramların, eşanlamlıların, içinde düşünüldükleri alan*” şeklinde tanımlamış ve “*bıkmak, bezmek, usanmak, bıkkınlık getirmek, usanç, bezginlik, bıkkınlık...*” gibi kelimeleri, aynı kavram alanından sözcükler olarak göstermiştir (Aksan, 1971). Aksan, şu kelime gruplarının da “aynı kavram alanı”ndan olduğunu söylemektedir: *alçak-aşağı, üst-yukarı, aydınlık-ışık, esir-köle* (Aksan, 2000: 37), *yıkamak-durulamak-şartlamak-çalkalamak* (Aksan, 1997: 43). Dikkat edilirse bu tanım ve örneklerde “*çağrışım*” değil, “*yakın anlamlı olma*” vurgulanmıştır. Aksan, “*ameliyat*” denilince “*doktor, hasta, ameliyat masası, narkoz, neşter, ameliyat arabası*” gibi kelimelerin akla gelmesini ise “*çağrışım alanı*” olarak nitelendirir (Aksan, 2003: 194). Yani “Allah, İslam, Muhammed, Kuran, Mekke” gibi kelimeler birbiriyle anlamca ilişkilidir, bu kelimeler birbirini çağrıştırır ama söz konusu kelimeler aynı kavram alanından değildir. Aksan'ın tamınınından yola çıkarsak “*Allah, Tanrı, Rab, Yaratıcı*” gibi kelimeler aynı kavram alanını, “*Allah, İslam, Muhammed, Kuran, Mekke*” gibi kelimeler ise çağrışım alanını oluşturur. Kısacası çağrışım alanı, kavram alanını da içinde barındıran, bu alanı kapsayan bir terimdir. Şu hâlde (b)'deki “*çocuk/genç*” kelimelerini kısmen aynı kavram alanı içinde düşünebiliriz ama bize göre diğer örnek ve kelimeler “*aynı kavram alanı*” içinde olan değil “*çağrışım alanı içinde olan*” kelimelerdir. Dolayısıyla bu örneklerin tamamı için “aynı kavram içinden kelime kullanma” ifadesi eksik bir ifadedir.

Sonuç olarak, bir metinde anlamca ilişkili sözcüklerin kullanılması metne bağdaşıklık kazandırır. Yukarıda sıraladığımız sebeplerle biz bu bağdaşıklık türü için “eşdizimlilik” veya “aynı kavram alanından sözcük

kullanma” ifadelerini değil **“aynı çağrışım alanından kelime kullanma”** ifadesini kullanacağız.

Gülcan Bostancı, kelimelerin birbirini çağrıştırmasını dikkate alarak on beş farklı çağrışım ilişkisi tespit etmiştir (Bostancı, 2008: 54). Ancak bizim çalışmamız için önemli olan unsur kelimelerin birbirini nasıl çağrıştırdığı değil birbirini çağrıştıran kelimelerin bir arada kullanılarak metin bağdaşıklığı sağlamasıdır. Bu nedenle daha genel bir sınıflandırma yapmanın doğru olacağını düşünüyoruz. Kelimelerin birbirini çağrıştırmasını genel bir sınıflandırma ile şu gruplara ayıracağız:

- Karşıtlık ilişkisi: **Yaşamak mı güzel ölmek mi, dersin.**

- Alan (grup) ilişkisi: **Savaş, bütün şiddetiyle sürüyor. Düşman kuvvetleri her gün bir şehrimizi işgal ediyor. İşgal edilen her şehirde suçsuz insanlar öldürülüyor.** Koyu yazdığımız kelimeleri genel olarak “savaş” altında gruplandırabiliriz.

- Aynı kavram alanı içinde olma (eş – yakın anlamlılık ilişkisi): **Hata benim, günah benim, suç benim.**

1.5.2.1. Karşıtlık İlişkisi

Karşıtlık kelimeler birbirini çağrıştırmaz. Ancak karşıtlık ilişkisi ile metin bağdaşıklığının sağlanması için karşıtlık anlamı bulunan herhangi bir sözcüğün metinde kullanılması yetmez. Karşıtlık anlamı iki sözcük aynı anlam birimi içinde ve aynı iletinin verilmesi için kullanılırsa bağdaşıklık sağlamış olur. Bir metnin farklı yerlerinden ve birbirinden bağımsız olarak “tembel”, “çalışkan” kelimelerinin geçtiğini düşünelim. Alıcı “tembel” kelimesini görünce zihninde çağırışacak kelimelerden birisi de “çalışkan”dır, bu çağrışım metindeki iletiyi anlamak için kullanılmayacak bir sonraki cümlede unutulacaktır. Ancak bu iki kelime *“Bizim çalışkan kişilere ihtiyacımız var ama ne yazık ki hep tembelleri vermişler ekibimize.”* şeklinde bir yapı oluşturduğunda aynı anlam birimindeki iletinin verilmesine yardımcı olacaktır. Alıcı *“çalışkan”* kelimesi ile ilk

karşılaştığında “*tembel*” kelimesi de zihninde çağrışacak daha sonra bu kelime de yüzey yapıya çıkacağı için çağrışım ilişkisi iki yargı arasındaki anlam ilişkisine dönüşecektir. İncelediğimiz metinde tespit ettiğimiz bazı karşıt ilişkili yapıları aşağıda sıraladık.

[1] *Yidi kız kardaşı ağ çıkardılar **kara** tonlar geydiler* (KPOBB 91/12)

“Ak” mutluluğun, sevincin; kara ise hüznün, yasın rengidir. Beyrek’in kaçırılmasından sonra Oğuz halkının duyduğu üzüntü metinde genellikle bu ifadelerle anlatılmıştır. Bu kullanım diğer hikâyelerde de (KBOUB 146/5-6, İOTO 299/10) vardır.

[2] *Ezelden yazılmasa kul başına kaza gelmez, ecel va‘de ırmeyinçe kimse ölmez. **Ölen adam dirilmez, çıhan can girü gelmez*** (G 2/12-3/1).

Bu parçada, birimi meydana getiren yargılar, karşıtlık ilişkisi ile bağlanmıştır. “Ölmek” ve “dirilmek” sözcükleri, bu karşıtlığı sağlayan öğeler olarak karşımıza çıkar. Verilmek istenilen anlamı pekiştirmek için “*çıhan can girü gelmez*” şeklinde bir de anlam tekrarı başvurulmuştur.

[3] *Beyrek diri olsa on altı yıldan berü gelür-idi, bir yigit olsa **dirisi** haberin getürse çırgap “çuha” altun akça virür-idüm, **ölüsi** haberin getürene kız kardaşum virür-idüm didi* (KPOBB 93/3-5)

İki yargı arasında “ölü” ve “diri” kelimelerinin sağladığı “karşıtlık” ilişkisi kurulmuştur.

[4] *Beyrek şölen yimeginüñ üzerine geldi. Karnın toyurdukdan soñra kazanları depdi dökdi çevürdi. Yañnınuñ kimini sağına kimini solına atar. **Sağdan** gideni **sağ** alur, **soldan** gideni **sol** alur* (KPOBB 111/7-9)

Beyrek’in düğün alanında yaptığı delice ve çılgınca hareketler “sağ - sol” karşıtlığı ile verilmiştir. Alıcı bu karşıtlık sayesinde Beyrek’in davranışlarının zihninde daha kolay canlandıracaktır. Doğan Aksan, “sağ” ve “sol” kelimeleri arasındaki karşıtlığı “yön gösteren karşıtlık” olarak

değerlendirmiştir (Aksan, 1997: 131). Aşağıdaki örneklerde de “sağ - sol” karşıtlığından yararlanılmıştır:

[5] *Kazan **sağına** bakdı kaş kaş güldi, **solına** bakdı çok sevindi, karşısına bakdı oğlançuğunu Uruzu gördi elin eline çaldı ağladı. Oğlı Uruza bu iş hoş gelmedi.* (KBOUB 123/10-12).

[6] *Berü gelgil kulunum oğul, **Sağum** ala bakduğumda kartaşum Kara Göneyi gördüm Baş kesüpdür kan döküpdür çuldi alupdur ad kazanupdur **Solum** ala bakduğumda tayım Aruzı gördüm Baş kesüpdür kan döküpdür çuldi alupdur ad kazanupdur* (KBOUB 124/12 – 125/2).

[7] *Kan Turalı **sağına** bakdı kırk yigidin ağlar gördi, **solına** bakdı eyle gördi.* (KKOKT 181/2)

[8] *Kaytabanuñ mayasını yüklü kodum Ner-midür **maya**-mıdur anı bilsem Kara ilüm koyunını yüklü kodum Koç-mıdur **koyun**-mıdur anı bilsem Ala gözlü görklü halalum yüklü kodum İrkek-midür **kız**-mıdur anı bilsem* (KKOY 211/8-11)

Bu parçadaki karşıtlık ilişkisi genel olarak “erkek - dişi” karşıtlığı üzerine kurulmuştur. Parçadaki “ner/maya, koç/koyun, erkek/kız” kelimeleri bu amaçla kullanılmıştır.

[9] *Kañlı Koca aydur: Oğul **sabañ** varup öylen gelmek olmaz, öylen varup **añşam** gelmez olmaz* (KKOKT 172/4-5)

Zaman açısından karşıtlık teşkil eden “sabah” ve “akşam” sözcükleri, birbirini takip eden ve aynı anlam biriminde yer alan iki cümlede kullanılmış ve iki cümle arasında ilişki kurmuştur.

[10] *Meger kāfir biginüñ bir biķir kıızı var-idi. Her gün Beyregi görmege gelür-idi. Ol gün girü görmege geldi. Baķdı gördi Beyrek saķt olmış. Kız aydur: Niçün **saķtsın** ħanum yigit? Geldüğümçe seni **şin** görür-idüm, güler-idüñ, oynar-idüñ şidi nolduñ didi* (KPOBB 97/11-98/1)

[11] *Dede Korkut oğul Karçar ne karğaşa idersin, getürdüm bu ısmarladuğüñ nesnedür, nolduñ böyle buñalduñ, **semüzin** al **aruğın** ħo didi* (KPOBB 88/7-8)

[12] *Yalançı “oğlu” Yaltaçuķ **kiçi** düğünün eyledi, **ulu** düğünine va‘de ħodı* (KPOBB 94/9)

[13] *Delü Dumrul aydur: Ya pes **can viren can alan** Allah Ta‘ālamıdır? Beli oldur didi* (DKODD 161/1)

[14] *Big yigit
Öginür-ise **er** öğinsün aşılandur
Öginmeklik ‘avratlara bühtandur
Öinmek-ile ‘avrat er olmaz* (KKOKT 198/3-4)

[15] *Ĥaķ Ta‘ālaya Delü Dumruluñ sözi ħoş geldi. ‘Azrā ile emre eyledi: Delü Dumruluñ atasınuñ anasınıñ **canın al**, ol iki ħalala yüz kırķ yıl ‘ömür **virdüm** didi.* (DKODD 169/5-6)

[16] *Mere ‘Azrā il, men seni **giñ** yirde ister-idüm, **tar** yirde eyü elüme girdüñ ola-mı didi* (DKODD 159/2-3)

[17] *Niçe cahiller seni **gökde** arar **yirde** ister* (DKODD 161/7)

[18] Görklüm, oğul gelse senden-mi sorar-idüm, *korhma* kayurma avdadur, avda kalan oğul için kayurmağıl, yidi gün ben Kazana möhlet virgil, **yirde** ise oğulı çıkarayım, **gökde** ise indüreyim (KBOUB 140/8 – 10)

[19] Aruz araya muşhaf getürdi, hep bigler el urup and içdiler, senüñ dostuña **dost** ve **düşmenüñe** düşmenüz didiler (İOTO 295/4-5)

[20] Kazan Big nedür haluñ, dirliğüñ **yir altında** mı hoşdur yoħsa **yir yüzinde** mi hoşdur, hem şimdi ne yirsin ve ne içersin ve neye binersin didi (SKTO 274/9-11)

[21] Kazan aydur: Vallah billah **toğrı** yolu görür-iken **egri** yoldan gelmeyeyin didi (SKTO 276/3)

[22] Dirse Ğan aydur: Kırk yoldaşum aman, Tañrınıñ birliğine yoħdur güman, menüm elümi şişüñ, kolça kopuzum elüme virüñ, ol yigidi döndüreyim, gerek beni **öldürüñ** gerek **dirgürüñ**, koyu virüñ didi (DHOBH 31/10-13)

[23] **Hayır** haber getürene at ton virem kaftanlar geydürem **Şer** haber getürenüñ başın kesem (UKOS 261/11-12)

[24] Anlar daħı bu dünyaya **geldi kiçdi** Karvan kibi **kondı köçdi** (DHOBH 34/11-12)

Doğan Aksan, aynı kökten türemiş sözcüklerin değişik ekler alarak karşıt anlamlı sözcükler oluşturduğunu belirtmiş ve bu sözcükler için “sorumlu/sorumsuz, görmüş/görmemiş, ücretli/ücretsiz” gibi örnekler sıralamıştır (Aksan, 1997: 130). İncelediğimiz metinde biçim bakımından zıt birimlerin de yer yer tekrarlanarak “zıt yapıllı yinelemeler” (Kaya, 2003) oluşturduğunu ve bu yapıların ilgili cümleleri birbirine bağlayarak bağdaşıklık oluşturduğunu gördük.

[25] *Yigit parmağın ısırdı. Aydur: Bunda **minnet-ile** almağdan ise anda babam yanında **minnetsüz** almağ yigdür didi.* (KPOBB 73/7-8)

[26] *Anda dahı erem bigem diyü **öginmedüm**
Öginen erenleri hoş görmedüm* (SKTO 277/8-9, 278/9-10, 279/9, 280/5)

[27] *Andan öldürür-iseñ mere kâfir **öldür** meni
Öldürmez-iseñ Kadir kor-ise **öldüreyim** kâfir seni* (SKTO 281/8)

[28] ***Akar** senüñ şularuñ **Qazılık Tağı**
Akar iken akmaz olsun
Biter senüñ otlaruñ **Qazılık Tağı**
Biter iken bitmez olsun
Qaçar senüñ geyiklerüñ **Qazılık Tağı**
Qaçar-iken kaçmaz olsun taşā dönsün* (DHOBH 27/8-10)

[29] ***Başuñ** ala baķar olsam **başsuz** ağaç
Dibüñ ala baķar olsam **dipsüz** ağaç* (SKEY 55/13-56/1)

1.5.2.2. Alan (Grup) İlişkisi

Çağrışıma dayalı olarak aynı anlam dairesinde bulunan kelime veya kelime gruplarının metin düzleminde bir arada kullanılmasıdır. Burada önemli olan nokta, anlamca ilişki bu kelimelerin aynı veya birbiriyle bağlantılı birimlerde* bulunması gerektiğidir. Örneğin “*okul, öğrenci, ders*” sözcükleri aynı grup içinde yer alan kelimelerdir. Bir metnin çok değişik yerlerinde bu kelimelerin birbirinden bağımsız olarak kullanılması, metin bağdaşıklığını sağlamak için yeterli değildir. Aynı şekilde bu dizi içindeki “ders” kelimesi, “*Öğretmenin öğrenciye belirli bir sürede verdiği bilgi*” anlamında değil de

* Cümleden büyük birim (Üstünova, 2001).

“öğüt, ibret” anlamında kullanılmışsa yine anlamsal bağdaşıklık unsuru olarak kabul edilemez.

Bir metindeki kelime dünyasından hareketle metnin teması, metindeki olay parçaları ve metnin içinden çıktığı toplumun sosyal, kültürel yapısı hakkında çıkarımlarda bulunabiliriz. Bundan dolayı biz, on iki hikâyeden oluşan Dede Korkut Kitabı’ndaki bu bağdaşıklık çeşidini incelerken hikâyeleri ayrı ayrı ele alacağız. Böylece hem hikâyelerdeki olay bütünlüğünü parçalamamış olacağız hem de bütün hikâyelerdeki ortak kelime dünyasını tespit etmiş olacağız. Meydana getirilmiş her anlatı ürününde mutlaka anlamca ilişkili sözcükler ve cümleler bulunur. İnceleme sırasında bu cümlelerin tamamını yazmak, incelemenin hacmini arttıracaktır. Bu nedenle biz, cümleleri yazmak yerine aynı çağrışım alanından sözcükleri gruplandırarak vereceğiz. Gerekli yerlerde bu gruplar hakkında açıklamalar yapacağız.

Aynı anlamda birden fazla kullanılan kelime topluluklarını da sadece bir kez yazmakla yetineceğiz. Aynı kelime topluluğu farklı bir bilgiye, kültürel unsura, kullanıma işaret ediyorsa yeniden yazacağız. Örneğin bir hayvan olarak “buğra”, kelimesinin “*attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdurmuş-idi.*” kelime topluluğundaki kullanım amacı ile “*Bir yazın bir güzün buğa-y-ile buğrayı şavaşdururlar-idi*” kelime topluluğundaki kullanım amacı farklıdır.

Giriş Bölümündeki Anlamca İlişkili Kelime Toplulukları

Dede Korkut Kitabı’nın giriş bölümü, Korkut Ata’nın vecizelerinden oluşmaktadır. Genellikle bu vecizelerin her biri başlı başına bir anlam içermektedir. Ancak devam eden cümlelerdeki kelimeler ve anlam ilişkileri dikkate alındığında vecizelerin belirli konular etrafında toplandığı görülmektedir.

Din: *Tañrı* (5/12), *Muhammed* (5/13), *Ebū Bekir Şiddık* (5/13), *Ali* (6/2), *Hasan-ile Hüseyin* (6/3), *Kur'an* (6/5), *Osman* (6/6), *Mekke* (6/8), *hacı* (6/9), *kuşbe* (6/10), *fağı* (6/12)

Hayvanlar: *geyik* (5/2), *kulan* (5/3), *deve* (5/3), *dilkü* (5/4), *turgay* (5/4)

Ölüm: *ezel* (2/12), *kaça* (2/12), *ecel* (2/12), *va'de* (2/12), *ölmez*(3/1), *can* (3/1)

Kadın-Aile/Ev: *iv* (7/8), *konuk* (7/8), *ağırla-* (7/9), *ocak* (7/10), *bebek* (7/10), *avrat* (7/10), *koñşı* (9/1)

Dirse Han Oğlu Buğaç Han Boyı'ndaki Anlamca İlişkili Kelime Toplulukları

Renkler: [1] *ağ* (10/6), *kara* (10/7), *kızıl* (10/7)

Renklerin Türk toplumu için önemi büyüktür. “Beyaz”, saflığın, adaletin, devlet gücünün; “kızıl” kuvvetin ve hükümdarlığın; “kara” ise kötülüğün rengidir (İskenderzade, 2007). Ancak Buğaç Han hikâyesinde “ağ otağ, kızıl otağ, kara otağ,” sıralaması renklerin mevcut anlamları ile örtüşmektedir. “Kara”, Türk kültüründeki en olumsuz renk olarak “çocuk sahibi olamama” gibi olumsuz bir durumu simgelemiştir. Bu olumsuzluk sadece oturtulan otağla sınırlı kalmamış, “kara” keçe döşenmiş ve “kara” koyun yahnısı ikram edilmiştir.

Toplum düzeni: [1] *han* (10/4), *otağ* (10/5), *toy* (10/4), *big* (10/4)

Oğuzlarda, bey olmanın en önemli ölçütlerinden biri de zaman zaman şölen düzenlemek ve diğer Oğuz beylerini ağırlamaktır. Bu nedenle Dede Korkut Hikâyeleri'nde bu tür eğlencelere sık rastlarız. Bu eğlence ve toplantıları anlatan bölümlerde anlamda birbirini çağrıştıran kelimelere çok sık yer verilmiştir.

Hayvanlar: [1] *deve* (10/5), *buğra* (10/6), *at* (10/5), *aygır*(10/5), *koyun* (10/6), *koç* (10/6)

Bu kelime topluluğu, Dede Korkut Hikâyeleri'nde çok yerde karşımıza çıkmaktadır. Bey, bir şölen düzenleyeceği zaman yapabileceği ikramın en iyisini yapmaktadır. Bu hayvanların etiyile şölen düzenlemek, beyin büyüklüğünü ve gücünü göstermektedir. Aynı topluluk aynı anlam ve amaçla 14/5, 14/12 ve 23/6'da da kullanılmıştır.

[2] *buğa* (15/9), *buğra* (15/9), *buynuz* (15/10), *şavaşdur-* (15/12), *zincir* (16/1), *taşaşa* (15/12), *teferrüc* (15/12)

Hayvanın hayvanla veya insanla dövüştürülmesi, bu dövüşün izlenmesi birçok toplumda vardır, günümüzde de devam etmektedir. Yukarıdaki kelimeler, bir hayvan dövüşü sahnesinin alıcının zihninde canlanmasını sağlamıştır.

Esaret: *bağla-* (29/12), *dög-* (30/2), *tuşa ol-* (30/4), *kıl sicim* (29/13)

Dede Korkut Hikâyelerinde, esir edilen bir kişi için hep aynı kelimeler kullanılır.

Av – Avcılık: [1] *av avla-* (21/12), *kuş kuşla-* (21/12), *geyik* (21/13), *at segirt-* (22/1), *kılıç çal-* (22/2), *o at-* (22/2), *siñirle-* (22/4)

Sağlık: *yara* (26/12), *mehlem* (27/1), *kan* (27/3), *süñük* (27/5)

Doğa: *şu* (28/4), *kazılık Tağı* (28/6), *ot* (28/6), *geyik* (28/7), *arslan* (28/8), *kaplan* (28/8)

Salur Kazanuñ İvi Yağmalanduğı Boy'daki Anlamca İlişkili Kelime Toplulukları

Hayvanlar: [1] *tepel kaşğa aygır* (37/7), *koñur at* (37/7), *gök bidevi* (37/8), *ağ bidevi* (37/9), *boz aygır* (37/11), *torı aygır* (37/12)

At, Türkler için çok önemli bir hayvandır. Bu önem, Dede Korkut Hikâyeleri'nde de kendini gösterir. At, kahramanın yardımcısı, arkadaşı, can yoldaşdır (Çınar, 2000). Metinde at çeşitleri sıralanarak, arka arkaya gelen cümleler arasında bağdaşıklık sağlanmıştır.

[2] *şahbaz atlar* (38/6), *kızıl develer* (38/7), *koyun* (39/5), *ağıl* (39/12)

[1] numaralı bölümde sıraladığımız atlar, yiğitliğin simgesi olarak metinde yer almıştır. Bu bölümdeki hayvanlar ise malın, zenginliğin simgesi olarak metin bağdaşıklığını sağlamaktadır. Buradaki hayvanlar derin yapıda “*hayvancılığa*” işaret etmektedir. Bu nedenle aynı kelimelerle birlikte kullanılan “*çoban*” kelimesini de buraya dâhil edebiliriz.

[3] *kurt* (45/10), *at* (45/13), *koyun* (46/1), *köpek* (46/4)

Kazan, kurtla haberleşirken kurt ile diğer hayvanlar arasındaki ilişkileri anlatarak haberleşmiştir. Alıcı, bu ilişki yardımıyla yukarıdaki hayvanların tümünü birbirine bağlamış ve metin bütünlüğünü sağlamıştır.

Din: [1] *Mekke* (55/8), *Medine* (55/8), *Mûsa* (55/8), *‘Ali* (55/10), *Zülfikar* (55/11), *Hasan* (55/12), *Hüseyin* (55/12)

Uruz ağaç ile söyleşirken dinî kelimeleri kullanmış ve ağaca kutsallık kazandırmıştır. Söz konusu kelimeler, Uruz’un söylemleri arasında bir anlam ilişkisi oluşturmuştur.

[2] *abdest* (63/2), *rik‘at* (63/3), *namaz kıl-* (63/3), *şalavat* (63/4)

Oğuz beyleri, savaşa gireceği zaman bazı hazırlıklar yaparlar. Bu hazırlıkların dinî boyutu da abdest almak, namaz kılmak ve salâvat getirmektir. Aynı kelimeler, diğer hikâyelerde de kullanılmaktadır.

İnsan Vücudu: *topuk* (61/12), *kulağ* (61/13), *kol bud* (62/1), *baldır* (62/1), *ağız* (62/2)

Bu kelimeler, Kazan’a yardıma gelen Oğuz beylerinden Aruz’u nitелеmek için kullanılmıştır. Diğer Oğuz beyleri nitelendirilirken genellikle yaptıkları kahramanlıklar anılmıştır. Fakat Aruz’un betimlemesinde fiziksel özellikleri ön plana çıkarılmıştır. İnsan bedenine ait bu kelimeler, bulundukları birimleri birbirine bağlamıştır.

Savaş: *at şal-* (63/5), *kılıç çal-* (63/5), *nağara döğ-* (63/5), *bori çal-* (63/6), *er yigit* (63/6), *baş kes-* (63/8), *gönder süsil-* (63/10), *oğ at-*

(63/11), *kan dök-* (64/5), *kılıçla-* (64/7), *kılıçdan kiç-* (65/1), *şehid ol-* (65/2)

Dede Korkut'taki savaş sahneleri anlatılırken kısa cümleler ve görülen geçmiş zaman üçüncü teklik kişi kullanılmıştır. Anlatıcı, savaşla ilgili kelimeleri arka arkaya kullanarak o sahneyi yaşamış gibi, anlatım sırasında canlı canlı gerçekleşiyormuş gibi alıcıya aksettirmiştir.

Rüya: *düş* (42/12), *yor-* (43/7), *gice* (42/9)

Yiyecek: *aç* (49/10), *karın* (49/10), *pişür-* (49/12), *yi-* (49/12), *tağarcuķ* (49/13).

Eğlence: *yiyüp iç-* (51/4), *şāğrak sürdür-* (51/6)

Ėam Pürenün Oğlı Bamsı Beyrek Boyı'ndaki Anlamca İlişkili Kelime Toplulukları

Ekonomi: *bazirgan* (69/9), *al-* (69/13), *mal* (71/10), *aķça* (72/4), *üle-* (72/4), *nesne* (73/3)

Pay Püre, oğluna hediyeler alması için tüccarları Bizans'a gönderir. Metnin yaklaşık üç sayfalık bölümünde, olaylar ve cümleler ekonomik hayata ilişkin kelimelerle birbirine bağlanır. Yukarıda sıraladığımız bu kelimeler, ilgili birimdeki bağdaşıklığı sağlamıştır.

Hayvanlar: [1] *buğra* (85/8), *maya* (85/8), *ayđır* (85/8), *kışrak* (85/9), *koyun* (85/9), *koç* (85/9), *köpek* (85/10), *püre* (85/11)

Deli Karçar'ın kardeşi için istediği mallar hep hayvandır. Metin alıcı, bu hayvanların biribiri ile olan ilişkisi ve yakınlığı aracılığıya cümleleri birbirine bağlamaktadır. Bu hayvanlar metnin ilerleyen bölümlerinde de kullanılmış ve kurulan ilişki 89/4'e kadar devam etmiştir.

Evlilik: [1] *bişik kertme* (69/4), *yavuķlu* (69/4), *al-* (76/6), *vir-* (78/1), *nişan* (80/5), *iver-* (80/10), *köçür-* (81/11), *kız dile-* (81/9), *kız iste-* (82/1), *düğün* (89/4), *gerdek* (89/5), *adaķlu* (89/7)

Beyrek'in Banu Çiçek'i görüp onunla evlenmesine kadar olayların anlatıldığı bölümlerde, birimler arası ilişkiler, yukarıda sıraladığımız "evlilikle" ilgili kelimeler aracılığıyla sağlanmıştır.

[2] *düğün* (107/9), *güwegü* (107/9), *oğ at-* (107/10), *yüzüg* (109/7), *şölen yimegi* (111/3), *şurnaçı* (112/1), *nağaraçı* (112/1), *oyna-* (112/11)

Bamsı Beyrek hikâyesinde iki defa düşün olmuştur. [1]'de verdiğimiz kelimeler Beyrek'in düğününün anlatıldığı bölümden, yukarıda verdiğimiz kelimeler ise Yaltaçuk'un düğününden alınmıştır. Bu kelimeler, Beyrek'in evine dönmesinden sonraki olayları birbirine bağlamada alıcıya yardımcı olmaktadır.

Savaş: *şavaş* (120/6), *nağara döğ-* (120/5), *kılıçdan kiç-* (120/10),

[2] *ılkı* (99/2), *at* (99/2), *bin-* (99/2), *boz aygır* (99/3), *otlan-* (99/3), *kişne-* (99/5)

Toplum düzeni: *han* (66/13), *şoğbet* (67/3), *big* (67/3), *diril-* (67/3)

Din: [1] *yüz göge tut-* (68/8), *du ʿā eyle-* (68/9), *Allah Ta ʿāla* (68/9)

[2] *abdest* (120/3), *rikʿat* (120/4), *namaz kıl-* (120/4)

Av-Avcılık: *geyik* (76/3), *kov* (76/3), *av* (76/8), *pay* (76/13), *avcı* (77/3), *semüz şğın geyük* (77/10)

Silah: *yay* (108/9), *kabza* (108/9), *nişan at-* (109/8), *ok* (109/8)

Müzik: *ozan* (100/10), *düğün* (100/11), *kopuz* (100/13), *avaz* (101/2), *ün* (101/2).

İnsan Vücudu: *göz* (106/5), *yüz* (106/6), *şaç* (106/6), *bilek* (106/7), *yoruyış* (106/9), *tırış* (106/9), *bağış* (106/10)

Qazan Big Oğlı Uruz Bigün Tutsak Olduğı Boy'daki Anlamca İlişkili Kelime Toplulukları

Kahramanlık: *baş kes-* (124/13), *kan dök-* (124/13), *çuldi al-* (124/13), *yay çek-* (125/4), *oğ at-* (125/5), *hüner* (125/10), *kılıç çal-* (125/12)

Kazan, oğlu Uruz'un on altı yaşına gelmesine rağmen kahramanlık göstermemesinden dolayı üzgündür. Kazan, üzgün olma sebebini anlatırken kurduğu cümleler, kahramanlıkla ilgili kelimeler aracılığıyla birbirine bağlanmıştır. Uruz'un babasına verdiği cevapta geçen “*hüner*” ve “*kılıç çal-*” kelimeleri de aynı konu etrafındaki karşılıklı konuşmayı ilişkilendirmiştir.

Toplum Düzeni: *big* (122/9), *otağ* (122/10), *şoğbet* (122/12), *diril-* (122/12), *şarab* (123/3)

Hayvan: [1] *at* (135/5), *aygır* (135/5), *deve* (135/5), *buğra* (135/5), *koyun* (135/5), *koç* (135/5)

[2] *deve* (139/6), *torum* “deve yavrusu” (139/6), *kazılık at* (139/8), *kulun “tay”* (139/8), *koyun* (139/10), *kuzu* (139/10)

Silah: *cıda* (129/5), *kılıç* (129/7), *ton* (129/9), *ışuk “miğfer”* (129/11)

Savaş: *at şal-* (132/6), *kılıç ur-* (132/6), *tavul çal-* (132/7), *bori çal-* (132/8), *oğ atıl-* (132/10), *cıda süs-* (132/11)

Din: *abdest* (132/3), *rik'at* (132/4), *namaz kıl-* (132/4), *Muhammedi yad getür-* (132/5)

Av-Avcılık: *av avla-* (126/11), *ava çık-* (126/10), *kuş kuşla-* (126/11), *şığın geyik yık-* (126/11)

Duğa Koca Oğlu Delü Dumrul Boyı'ndaki Anlamca İlişkili Kelime Toplulukları

Ölüm: *öl-* (155/10), *Allah emri* (155/10), *öldür-* (156/3), *‘Azrā il* (156/5), *can al-* (156/5)

Deli Dumrul hikâyesinin ana konusu, Deli Dumrul'un Azrail'e kafa tutmasıdır. Bu nedenle ölümle ilgili kelimeler metnin tamamına yayılmıştır.

Doğa: *tağ* (160/6), *bağ* (160/7), *üzüm* (160/8)

Çocuk: *toğuz ay* (164/1), *karın* (165/1), *bişik* (165/1), *bele-* (165/1), *süt emzür-* (165/3)

Kañlı Koca Oğlı Kan Turalı Boyı'ndaki Anlamca İlişkili Kelime Toplulukları

Evlilik: *iver-* (170/11), *kız* (170/3), *kız görmek* (171/9), *vir-* (173/3), *kız bul-* (174/6)

Kan Turalı hikâyesinde, olaylar Kanlı Koca'nın oğlunu evlendirmek istemesiyle başlar. Bu nedenle hikâyenin ilk üç sayfasında birimler, evlilikle ilgili kelimeler yardımıyla birbirine bağlanmıştır.

Hayvan: [1] *canavar* (173/2), *aşlan* (173/6), *buğa* (173/7), *buğra* (173/7), *ejderha* (173/8), *buynuz* (173/10), *kıynak* "pençe" (177/1), *inek* (181/8), *buzağı* (181/9)

Kan Turalı'nın Selcen Hatun ile evlenebilmesi için her biri çok güçlü ve vahşi olan aslan, boğa ve deve ile dövüşmesi gerekir. Bu nedenle metnin genelinde hayvanlar ve bu hayvanlarla yapılacak olan mücadele hakkında kelimeler yer almaktadır. Bu kelimeler aracılığıyla anlam bütünlüğü sağlanmaktadır.

[2] *buğa* (181/13), *zencir* (182/1), *süñük* (182/13), *derisini yüz-* (183/1), *et* (183/1)

[3] *aşlan* (183/7), *haykır-* (183/7), *pençe* (185/1)

Kahramanlık: *hüner* (174/8), *akın çap-* (174/10), *baş kes-* (174/11), *kan dök-* (174/11)

Savaş: *at şal-* (193/9), *şavaş-* (193/13), *döğiş-* (193/3), *öl-* (194/1), *yağı* (194/4)

Din: *abest* (193/7), *rek'at* (193/7), *namaz kıl-* (193/7), *Muhammede şalavat getir-* (193/8)

Kazılık Koca Oğlı Yigenek Boyı'ndaki Anlamca İlişkili Kelime Toplulukları

Toplum Düzeni: *han* (201/13), *big* (202/3), *şoñbet* (202/3),

Rüya: *uyğu* (206/9), *düş* (206/7), *hiķāyet eyle-* (208/8)

Savaş: *er dile-* (208/13), *süs-* (209/3), *gürz ile çal-* (209/8), *zebun ol-* (209/11)

Din: *Tañrı* (209/13), *aħed* (210/2), *Ādem* (210/2), *Şeytan* (210/3), *Nemrud* (210/4)

Hayvan: *maya “dişi deve”* (211/8), *ner “erkek deve yavrusu”* (211/8), *ķoyun* (211/9), *ķoç* (211/9)

Basať Depegözi Öldürdüğü Boy’daki Anlamca İlişkili Kelime Toplulukları

Hayvan: [1] Bu kelimeler genel ağırlıklı olarak hayvancılık, hayvan yetiştiriciliği ile ilgilidir.

yayla (214/10), *köç-* (214/10), *çoban* (214/11), *ķoyun* (215/1), *irgeç* (215/1), *kepeneg* (215/3)

[2] *ķoyun* (227/7), *irkeç* (227/7), *toķlı* (227/9), *ķoç* (227/10), *boğazla-* (227/11), *derisini yüz-* (227/11), *buynuz* (228/4)

Silah: *oħ* (225/4), *ķılıç* (225/5), *yay* (225/6), *süñülig* (226/12), *ħançer* (228/12)

Aile: *baba* (223/4), *ana* (223/5), *ķarındaş* (223/5), *yinge* (223/6)

Begil Oğlu Emrenüñ Boyı’ndaki Anlamca İlişkili Kelime Toplulukları

Av-Avcılık: *av* (237/6), *şikār* (237/5), *et* (237/5), *geyik* (237/10), *yay* (237/11), *oħ* (237/11), *buğa* (237/12), *şığın* (237/12), *aruk* (237/13), *semüz* (238/1)

Begil, Bayındır Han’ın divanında iken av konusu açılır ve beyler konuşmaya başlar. Yukarıya aldığımız avcılıkla ilgili kelimeler, metnin bu bölümündeki birimler arasında anlam ilişkisi kurmuştur.

Din: *Tañrı* (251/5), *Ādem* (251/6), *Şeytan* (251/6), *İbrahim* (251/7), *od* (251/8), *bostan* (251/8), *yalvar-* (251/10), *putħana* (252/11), *put* (251/12), *ħaķ Ta‘āla* (252/1), *Cebrā ĩl* (252/1), *şahadet* (252/6), *Müslüman* (252/6)

Emren, düşmanla savaşıcağı zaman meydan açılmadan önce Allah'a yalvarır ve meydana çıkar. Hem bu yalvarma kelimeleri, savaş öncesinde ve savaş sırasında meydana gelen olayları birbirine bağlamıştır.

İnsan vücudu: *uyluğ* (240/12), *şın-* (240/12), *bilüg* (241/19), *boğaz* (241/6), *ayağ* (242/13)

Toplum düzeni: *han* (235/5), *big* (235/9), *divan* (237/1)

Kahramanlık: *at çapdur-* (245/11), *başlar kes-* (245/13), *er sanç-* (246/1), *ere oğ kiçür-* (246/3), *Muhammed yolına düşir-* (246/4)

Silah: *ton* (248/8), *kılıç* (248/9), *süñü* (248/10), *yay* (248/11), *şadağ* (248/11), *oğ* (248/11), *gürz* (250/7), *kalğan* (250/9), *tuğulğa* "miğfer" (250/9)

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyı'ndaki Anlamca İlişkili Kelime Toplulukları

Toplum düzeni: *han* (254/1), *big* (254/5), *divan* (254/2)

Evlilik: *yavıqlu* (260/5), *düğün dirnek* (260/6), *gerdeg* (260/7), *gelin* (262/2), *kayın ata* (262/3), *kayın ana* (262/3)

Hayvan: *kaz* (255/4), *tavuk* (255/4), *geyik* (255/4), *tavşan* (255/4), *koru* (255/5), *ılkıçı* (263/5), *yund* (263/6)

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'daki Anlamca İlişkili Kelime Toplulukları

Av-Avcılık: *şāhin* (272/2), *şāhinçi başı* (272/3), *ava bin-* (272/4)

Savaş: [1] *çeri* (273/5), *yağı* (273/6), *cenk it-* (273/8), *şehid it-* (273/10)

[2] *leşker* (283/8), *cebehana* (283/9), *çeri başı* (283/9), *borı ağard-* (283/10), *kılıç* (289/7), *geyim* (289/8)

[3] *tavul*, *nağara çal-* (285/12), *leşker* (285/13), *demür ton* (286/1), *karım dile-* (286/4), *gürz* (287/6), *çomağ* (287/8), *süñü* (288/5),

Para: *ağ akça* (280/2), *pul* (280/2), *altun* (280/3), *bakır* (280/3), *gümüş* (280/5)

Din: *keşiş* (283/11), *Ayasofya* (283/10), *kilise* (283/11), *mescid* (290/8)

Sayılar: *biñ biñ* (277/1), *yigirmi biñ* (277/2), *otuz biñ* (277/2), *kırk biñ* (277/3), *elli biñ* (277/4), *altmış biñ* (277/5), *seksen biñ* (277/5), *toğsan biñ* (277/5), *yüz biñ* (277/6)

Kazan, geçmişte yaptığı kahramanlıkları kâfirlere anlatırken, bu sayı ifadelerini ardışık olarak sıralamış ve cümleler arasında bu şekilde ilişki kurmuştur. Sıralamada “yetmiş bin” ifadesinin geçmemesi ilginçtir. “Yetmiş bin”le başlayan bir yargının hikâyede olduğu ama yazıya geçirilmediği düşünülebilir.

Hayvanlar: *kaplan* (280/8), *geyik* (280/9), *aşlan* (280/10), *yund* (280/10), *kurt* (280/11), *koyun* (280/12), *şınkur kuşu* (280/12), *ördek* (280/13), *kaz* (280/3)

Kazan, kâfirlere verebileceği zararları anlatmak isterken kendisini ve kâfirleri yukarıdaki hayvanlara benzetmiş ve bu hayvanların birbiriyle olan ilişkisini vurgulamıştır.

İç Oğuza Taş Oğuz ‘Āsi Olup Beyrel Ölügi Boy’daki Anlamca İlişkili Kelime Toplulukları

Toplum düzeni: *big* (294/6), *yığnak ol-* (294/6), *otağ* (294/6), *ağırlık id-* (294/8), *toyla-* (294/8), *hıl’atla-* (295/6)

Savaş: [1] *demür ton* (297/2) *kazılık at* (297/1), *kılıç* (297/2), *ışuk* (297/3), *süñü* (297/4)

[2] *cebeğana* (301/8), *borı çal-* (301/10), *borı ağard-* (301/12), *karım* (302/1), *tavul döğ-* (302/4), *gönder* (302/10)

1.5.2.3. Aynı Kavram Alanı İçinde Olma (Eş-Yakın Anlam İlişkisi)

Karşıt anlamlı sözcüklerin hangi durumlarda bağdaşıklık sağlayacağına ilişkin yaptığımız açıklamalar eş veya yakın anlamlı

sözcüklerin bağdaşıklık sağlaması için de geçerlidir. “Kavram alanı” terimi hakkında incelememizin “1.5.2. Aynı Çağrışım Alanından Kelime Kullanma” bölümünde gerekli açıklamaları yaptığımız için burada sadece tespit ettiğimiz örnekleri sıralamakla yetineceğiz.

[1] *Ozan ivüñ tayağı oldur ki yazıdan yabandan ive bir konuğ gelse, er adam ivde olmasa ol **anı yidürür içürür ağırlar** ‘azizler gönderür* (G 7/8-9).

Koyu yazdığımız kelimelerin tamamı “*ikramda bulunmak*” kavram alanı ilgilidir. İyi bir ev hanımının misafire nasıl davranması gerektiği aynı kavram alanından kelimelerin kullanılması ile pekiştirilmiştir.

[2] *Akarlıda şularına kargamağıl
Kazılık Tağınuñ **günahı** yoğdur
Biterlide otlarına kargamağıl
Kazılık Tağınuñ **suçı** yoğdur
Kaçar geyiklerine kargamağıl
Kazılık Tağınuñ **günahı** yoğdur
Arslan-ile kaplanına kargamağıl
Kazılık Tağınuñ **suçı** yoğdur
Kargar-isen babama kargā
Bu **suç** bu **günah** babamdandur* (DHOBH 28/5-9).

Bir babanın haksız yere oğlunu öldürmek istemesi, affedilmez bir davranıştır. Dirse Han’ın bu eylemi aynı kavram alanı içinde yer alan “*suç*” ve “*günah*” kelimeleri ile tekrar edilmiş ve alıcıya sürekli hatırlatılmıştır. Bu şekilde iki farklı kelime kullanılması Dirse Han’ın yaptığı yanlış vurgulamak içindir.

[3] *Çoban böyle diğec Kazan āh itdi, ‘aklı başından gitdi, dünya ‘ālem gözine karangu oldı, aydur: Ağzuñ **kurisun** çoban, “dilüñ” çürisün çoban* (SKEY 48/3-5).

“Ağız kurumak” deyimi, günümüz Türkçesinde “çok susamak” anlamındadır. Fakat metindeki derin anlama baktığımızda Kazan’ın çobana beddua ettiği açıktır. “Ağız kurumak” ve “dili çürümek” ifadeleri “bir daha konuşamamak” anlamında kullanılmıştır.

[4] *Pay Püre Big aydur: Han Kazan niçe ağlamayayın, niçe buzlamayayın, oğulda ortacım yok, karışda kaderüm yok* (KPOBB 68/1)

Muharrem Ergin, “buzlamak” sözcüğü için “bağıra bağıra ağlamak, feryad etmek, deve bağırma” anlamlarını vermiştir (Ergin, 1997: 63). Dede Korkut Kitabı’nda birçok yerde “ağlamak” ve “buzlamak” kelimeleri yan yana kullanılmıştır. Bu kullanımlarda genellikle erkekler *ağlatılmış*, kadınlar ise *buzlatılmıştır*. Çoğu yerde kadınların ağlaması daha şiddetli, erkelerin ağlaması ise daha sakindir. Bunun yanında “buzlamak” kelimesinin erkekler için kullanıldığı durumlar da vardır.

İKİNCİ BÖLÜM

TUTARLILIK

Bağdaşıklık bölümünde, cümleleri ve yargıları birbirine bağlayan dil öğeleri üzerinde durduk. Yüzey yapıdaki bu dil öğelerinin cümleler ve yargılar arasında kurduğu anlam ve yapı ilişkisini inceledik. Yani metin bağdaşıklığı mutlaka somut bir dil ögesi sağlanır. Tutarlılık ise metni meydana getiren parçalar ve metnin tümü arasındaki mantık ve anlam bağlantısıdır. Doğan Günay'a göre, *bir metnin bağdaşıklığı dil bilgisi ile ilgili; tutarlılığı ise kabul edilebilirlik durumu ile ilgilidir* (Günay, 2003: 99). Tutarlılık, bir söylemdeki cümle ve sözcelerin anlamlarını birbirine bağlayan ilişkiler bütünüdür. Bu ilişki ve bağlantılar ise alıcı ve bağlam göz önünde tutularak oluşturulur (Karataş, 2008: 111). Van Dijk'e göre ise tutarlılık, *“tema, fikir, sonuç veya söylemin özüdür”*. Bir metinde tutarlılıktan bahsetmek için cümleler arasında mantıksal bir düzen olması ve yerinde yapılan geçişler aracılığıyla metinde birlik sağlanması gerekir (Coşkun, 2005: 104).

Metinde olayların ve durumların yan yana sıralanması sayesinde tutarlılık ilişkisi oluşur. Art arda gelen ve birbirinin yerini alabilen ifadeler, daha önceki bilgilere katkıda bulundukları ve birbirini destekledikleri için metindeki anlamın ortaya çıkmasını sağlar. Yani metindeki anlamın oluşmasını sağlayan bu ifadeler, belirli bir anlam boyutu içinde birbirini takip eder ve birbiriyle bağlantılıdır. Özetle, bir metni anlamlı kılan, metinde sunulan bilgiler arasında bir devamlılığın olmasıdır. Bir sistem dâhilinde düzenlenen metinler önceki durumlar ya da olaylar arasında sabit bir etkileşimi ve uzlaşmayı gerektirir (Parlak, 2009: 347).

Bağdaşıklık ve tutarlılık her zaman birbirini tamamlayan iki unsur olmadığı gibi birbirinden tamamen bağımsız unsurlar da değildir. Tutarlılık, metnin bütünündeki anlam ve mantık ilişkisi olduğu için çoğu zaman bu ilişki bağdaşıklık yardımıyla sağlanır. Örneğin, tutarlı bir metinde, metni meydana getiren olay parçaları arasında ilişki vardır, bir olay diğerini doğurur. Kişiler de bu olayların içindedir. Olaylarda yer alan kişiler, yerler, durumlar gönderim aracılığıyla birbirine bağlanabilir. Yani bir metni tutarlı kılan *“olayın, konunun,*

kişinin devamlılığı” gibi ölçütler, bağdaşıklık yardımıyla sağlanabilir. Bunun yanında daha küçük birimlerde bağdaşıklık ve tutarlılık yan yana gelmeyebilir. Bu durum, Onursal 2003’te şu örneklerle açıklanmıştır:

(a) *Artık kışlar eskisi gibi soğuk geçmiyor. Bilim adamları küresel ısınmanın birçok olumsuz etkisi olduğunu söylüyorlar. Okyanuslardaki adalar birkaç yıla kadar sular altında kalacakmış.*

(b) ***İlk önce** iki bardak unu bir **kaba** dökeceksin. **Sonra televizyonu** kapatacaksın, **başka bir deyişle**, perdeleri açacaksın. **Ekrandan uzaklaşacaksın, daha sonra, kaba** iki yumurta kıracaksın.*

(a)’daki parçada cümleler arasında ilişki kuran herhangi bir dil ögesi (gönderim, eksilti, tekrar, değiştirim vb.) yoktur. (b)’deki parçada ise bağlama ögeleri, tekrar ve anlamca ilişkili sözcükler vardır. Yani (a)’da herhangi bir bağdaşıklık unsuru yokken (b)’de vardır. Buna karşın (a)’da cümleler arasında mantık ve konu ilişkisi vardır. Cümleler birbirinin devamlılığını sağlamaktadır. Alıcı, (a)’daki parça ile karşılaştığında dış dünyadaki bilgisini de kullanacak ve bu parçayı “*Kışlar küresel ısınmadan ötürü eskisi kadar soğuk geçmiyor ve yine küresel ısınma nedeniyle buzullar eriyor, böylece denizler yükseliyor ve bu nedenle de bazı adalar sular altında kalacak.*” şeklinde yorumlayacaktır. Görüldüğü gibi bu yorumda, bağdaşıklık ilişkisi alıcının sahip olduğu bilgi yardımıyla sağlanmıştır. (b)’deki parça için böyle bir ilişkinin sağlanması mümkün değildir (Onursal, 2003).

Tutarlılık, sadece metnin içinde olan ya da metinle sınırlı bir kavram değildir. De Beaugrande ve Dressler’e göre tutarlılık bir “*metinsel dünya (textual world)*”da gerçekleşir. Bu metinsel dünya, alıcının bütün bilgi birikimini, hislerini, düşüncelerini kapsamaktadır (De Beaugrande ve Dressler, 1981: 84-94). Nitekim yukarıda verdiğimiz (a) parçasında bu ilişkiyi çok kolay görebiliriz. İklim konusunda ön bilgisi olmayan bir kişinin ilgili cümleler arasındaki mantık ilişkisini kurması ve metinde verilmek istenen asıl anlama ulaşması imkânsızdır. De Beaugrande ve Dressler’e göre tutarlılık yalnızca metinlerin bir özelliği değildir, metin ve alıcı arasındaki bilişsel bir süreçtir. Metnin anamladırılmasında sadece metindeki bilgi değil, alıcının depolanmış dünya bilgisi de etkilidir. Araştırmacılar, tutarlılıkta metin alıcının

idrakinin de önemli olduğunu açıklamak için şu örneği vermişlerdir (De Beaugrande ve Dressler, 1981: 6):

- *“Kral, muhasebe dairesinde paralarını sayıyor; kraliçe, salonda ekmek ve bal yiyor; hizmetçi kadın bahçede çamaşır asıyor.”*

De Beaugrande ve Dressler’e göre alıcı, bu cümleleri idrakinden geçirerek *“sayma, yeme, asma”* gibi eylemlerin bir sarayda gerçekleştiğini çıkarabilir. Ayrıca alıcı bu cümlelerden hareketle kralın *paragöz*, kraliçenin *boğazına düşkün*, hizmetçinin de *hamarat* olduğunu çıkarabilir.

Kısacası, metin tutarlılığında alıcının tavrı, donanımı önemlidir. Yazar metni oluştururken alıcının bazı ön bilgilere sahip olduğunu varsayar ve metni buna göre düzenler. Meselâ kan davası etrafında şekillenen bir anlatı metninde *“karşı aileden birinin öldürülmesi”*, olayların gelişme noktasını oluşturur. Bu olay parçası, toplumsal yaşamda kan davası olmayan veya bu konuda bilgisi bulunmayan bireyler için sıradan bir durumdur. Ancak kan davası konusunda bilgili okuyucular için önemli bir olaydır ve bu okuyucular metindeki ilişkiyi sağlarken *“karşı aileden birinin öldürülmesi”* olayını sürekli ön plana çıkaracaktır. Aynı durum diğer metin türleri için de geçerlidir.

Doğan Günay’a göre, bir metnin tutarlılığının incelenmesi sırasında şu noktalara dikkat edilmelidir (Günay, 2003: 100-1049):

a) Metnin tutarlı olması, öğelerin çizgisel gelişimi içinde izlek, kişi, yer ya da olay bakımından yinelenmesi ve temel izlek çerçevesinde gelişmesi gerekmektedir.

b) Bir metnin tutarlı olması, her yeni bilginin öncekilerle ilişkili olması ve önceki bilgilere katkı yapması ile gerçekleşir.

c) Metnin tutarlı olması için iyi bir düzenlenme biçimi olmalıdır. Verilen bilgi belirli bir düzenlemeyle alıcıya aktarılmalıdır. Verilen bilgiler kadar aktarma ve düzenleme biçimi de önemlidir. Metne yerleştirilecek betimlemeler, metinle doğrudan ilişkili olmalıdır.

d) Bir metnin tutarlı olması, söylenmek istenilen her şeyi anlatabilmek için gerekli olan şeylerin söylenmesi ile gerçekleşir.

e) Bir metnin tutarlı olması, anlamsal olarak da tutarlı olmasını gerektirir. Başta söylenilen bir şey metnin sonunda tam karşıtı bir duruma dönüşmüşse burada anlamsal olarak tutarsızlık vardır.

De Beaugrande (1998)'e göre, bir metnin tutarlılığının tespit edilmesine kullanılan ölçütler şunlar olmalıdır (Karataş, 2008: 112):

- a) Mantıksal unsurlar: sebeplilik, genelleme, özelleştirme gibi
- b) Olayların, işlerin, konu ve durumların düzenlenişleriyle ilgili bilgiler
- c) Metnin insani deneyimle tutarlılığının olması ya da metnin yeni sunduğu bilgiyle mevcut dünya bilgisinin etkileşimini desteklemesi

Buraya kadar anlattıklarımızı özetlersek tutarlılığın *“metinle ilgili özellikler”* ve *“alıcıyla ilgili özellikler”* olmak üzere iki yönü vardır. *Cümleler arası bağlantı, olayların sıralanması, konunun devam ettirilmesi* vb. metinle ilgili; *dış dünya bilgisi, idrak yeteneği* ise alıcıyla ilgilidir.

Karataş 2008'de metnin tutarlılığı, şu başlıklar altında incelenmiştir (Karataş, 2008: 113-116)

- a. Söylemin/metnin konusu
- b. Bir Söylem/metin birimindeki olayların sırası
- c. Metinlerdeki anlamsal ve mantıksal ilişkilerin belirlenmesi

Leyla Subaşı Uzun ise tutarlılık incelemesinde sadece cümleler arasındaki mantıksal ilişkileri incelemiştir (Uzun, 1995: 113-135). Tutarlılık unsurunun metnin tümünü ilgilendirdiği göz önünde bulundurulursa anlatı metinlerinde bu başlık altında sadece anlam ve mantık ilişkilerini incelemek, tutarlılığı tespit etmek açısından yeterli değildir. Yukarıda sıraladığımız Günay'ın ve De Beaugrande'nin ölçütlerini dikkate aldığımızda metindeki konunun ve olay parçalarının incelenmesi gerektiğini düşünüyoruz. Bu sebeple çalışmamızda hem anlam ve mantık ilişkileri hem de metinleri meydana getiren olaylar ve bu olayların sıralanması üzerinde duracağız. Burada göz önünde bulundurulması gereken önemli bir nokta da incelenen metnin kaynağıdır. Bir yazar tarafından titizlikle kurgulanan metin ile sözlü gelenek içinde halkın ortak katışıyla oluşturulan ve sonradan yazıya geçirilen bir metnin aynı tutarlılığa sahip olması imkânsızdır.

2.1. TUTARLILIK GÖRÜNÜMLERİ

2.1.1. Anlam ve Mantık İlişkileri

Metni meydana getiren cümleler veya olay parçaları arasında alıcının idrakine bırakılmış bağlantılar olabilir. Alıcı, algılama yeteneğine başvurarak metni meydana getiren parçalar arasındaki ilişkiyi zihninden tamamlayacaktır. Yusuf Karataş, bir metindeki anlam ve mantık ilişkilerini şu şekilde sınıflandırmıştır (Karataş, 2008: 116-117):

- Sebeplilik Bağıntısı
- Açıklama Bağıntısı
- Özetleme ve Ayrıntılı Anlatım Bağıntısı
- Özelleştirme ve Genelleştirme Bağıntısı
- Karşılaştırma Bağıntısı

Leyla Subaşı Uzun'un sınıflandırması ise şöyledir (Uzun, 1995: 113-135):

- Özelleştirme Bağlantısı
- Neden-Sonuç Bağlantısı
- Neden Bağlantısı
- Zaman Bağlantısı
- Karşılaştırma Bağlantısı
- Karşıtlık Bağlantısı

Aksan, bu mantık ilişkileri için şu cümleleri örnek göstermiştir (Aksan, 1997: 151)

- *Lamba yanmıyor. Kablosu kopmuş.* (Neden bağlantısı)
- *Caddede bir kaza oldu. Motosiklet ağaca çarpmış.* (Özelleştirme – önceki bilgiyi genişletme - bağlantısı)
- *Hasan Bey iyi bir uzmandır. Daha da iyisi Ayhan Bey.* (Karşılaştırma bağlantısı)

Dikkat edilirse yukarıda sıraladığımız anlam ve mantık ilişkileri “bağlama ögeleri” yardımıyla da sağlanır. Bağlama ögeleri birer dil ögesi

olduğu için söz konusu unsurları “bağdaşıklık” bölümünde incelemiştik. Bu bölümde inceleyeceğimiz mantık ilişkileri ise herhangi bir dil ögesi ile sağlanmamış olan ilişkilerdir. Bağdaşıklık bölümünün girişinde verdiğimiz örneği bir kez daha yazarak konuyu şöyle açıklayabiliriz:

- *Çok hastaymış, eve gitti.* (Sebep-sonuç bağlantısı herhangi bir dil ögesi kullanılmadan yaratılmış. Alıcı, iki cümle arasında mantık ilişkisi kurarak bu çıkarıma ulaşmıştır.)

- *Eve gitti çünkü çok hastaymış.* (Sebep-sonuç bağlantısı “çünkü” bağlacı ile yaratılmış. Alıcı, öncelikle bu bağlaçtan hareket ederek iki cümle arasındaki ilişkiye ulaşacaktır.)

Kısacası, bizim bu bölümde inceleyeceğimiz cümleler arası mantık ilişkileri, herhangi bir bağlama ögesi kullanılmadan oluşturulan ve alıcının idrakine bırakılan ilişkiler olacaktır.

2.1.1.1. Neden – Sonuç Bağlantısı:

[1] *Bayındır Hanuñ yigitleri Dirse Hanı karşıladılar. Getürüp kara otağa kondurdular. Kara kiçe altına döşediler. Kara koyun yañnisından öñine getürdiler.* (DHOBH 11/9-11)

Hikâyenin 7 – 10. satırları arasında Bayındır Han, çocuk sahibi olmayanların nasıl ağırlanacağı hakkında bazı emirler vermiştir. Dirse Han’a yukarıdaki gibi davranılmasının nedeni bu emirlerdir.

[2] *Buğayı koyu virdiler, oğlançuklara kaç didiler* (DHOBH 16/4)

Hikâyenin 15/9-10. satırında Bayındır Han’ın boğasının azgınlığı anlatılmıştır. Anlatılan bu sebep, [2]’deki sonucu doğurmuştur.

[3] *Oğuz bigleri gelüp oğlan üstine yığnağ oldılar, taħsin didiler. Dede Korkut gelsün bu oğlana ad qosun, bilesinçe alup babasına varsun, babasından oğlana biglik istesün, taħt alı virsün didiler* (DHOBH 17/6-9)

Boğaç Han, Bayındır Han'ın azgın boğası ile dövüşmüştür. 16/7-17/5 arasındaki bu dövüş, Boğaç'ın üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. [3]'te belirtilen istek, bu dövüşün bir sonucudur.

[4] *Böyle oğul senüñ neñe gerek, böyle oğul olmağdan olmamak yigdür, öldürseñe didiler. Dirse varuñ getürüñ öldüreyim didi* (DHOBH 19/11-12)

Dirse Han'ın silah arkadaşları, hikâyenin 19/3-10. satırları arasında Boğaç hakkında bazı yalan haberler getirmiştir. Bu yalan haberler, Boğaç'ın ölüm cezasını hak etmesi için bir sebep olarak ileri sürülmüştür.

[5] *Oğ tokındı, alça kanı şorladı koyıñı tıldı, bidevi atınuñ boynıñ kuçakladı yire düştü* (DHOBH 23/1-2)

Dirse Han, 22/13'te yayını iyice gererek oğluna ok atmış ve onu vurmuştur. [5]'teki gelişmeler bu eylemin bir sonucudur.

[6] *Kapak kaldırdı Dirse Hanuñ yüzine bağıdı. Sağ-ilen şolına göz gezdürdi, oğlançuğını görmedi. Kara bağı şarsıldı, düm yüregi oynadı, kara kıyma gözleri kan yaş tıldı* (DHOBH 23/9-12).

Dirse Han'ın hanımının üzülmesinin ve ağlamasının sebebi, Boğaç Han'ın Dirse Han'la birlikte avdan dönmemesidir.

[7] *Baksa görse bir derenin içine karga kuzgun iner çıkar, konar kalır. Bidevi atın ökçeledi, ol tarafa yorıdı* (DHOBH 26/6-7).

Dirse Han'ın hanımının dereye doğru yönelmesinin sebebi, karga ve kuzgunları görerek oğlunun orada olabileceğini düşünmesidir.

[8] *Akarlıda şularına kargamağıl
Kazılık Tağınuñ günahı yokdur
Biterlide otlarına kargamağıl
Kazılık Tağınuñ suçu yokdur
Kaçar geyiklerine kargamağıl
Kazılık Tağınuñ günahı yokdur*

Arslan-ile kaplanına kargamağıl

Kazılık Tağınuñ suçı yoǵdur

Kargar-isen babama karga

Bu suç bu günah babamdandır (DHOBH 28/5-9).

Birbirini takip eden dizeler arasında sebep-sonuç ilişkisi kurulmuştur. Kazılık Dağı'nın suçu, günahı olmadığı için ona beddua edilmeyecektir, asıl suçlu Dirse Han olduğu için Dirse Han'a beddua edilecektir.

[9] *Meğer sultānum, Dirse ħanuñ ħatunı bunı tıymış. Oǵlançuǵına karşu varup soylamış, görelüm ħanum ne soylamış, aydur* (DHOBH: 30/5 – 6)

Dirse Han'ın hanımının Boğaç Han'ın yanına gitme sebebi, Dirse Han'ın silah arkadaşları tarafından esir alınmasıdır. Bu esir alınma olayı 30/1-4'te geçmektedir.

[10] *Ĥanlar ħanı “Ĥan Bayındır” oǵlana biglik virdi, taht virdi* (DHOBH 34/9)

Bayındır Han'ın Boğaç'a beylik ve taht verme sebebi, Boğaç'ın büyük kahramanlık göstererek babasını kurtarmasıdır. 34/4-7 arasındaki mücadele [10]'da verdiğimiz sonucu doğurmuştur.

[11] *Böyle diğec Dirse Ĥan ħatunına cavab virmedi, ol kırk nāmerd karşu geldi, aydur: Oǵluñ sağdur esendür, avdadur, bugün yarın kanda ise gelür, korqma kayurma, **big serħoşdur cavab viremez didiler*** (DHOBH 25/12-26/2).

[12] *Ünüm añlañ bigler, sözüm diñlen bigler, yata yata yanumuz ağrıdı, tura tura bilümüz kurıdı, yorıyalım a bigler, av avlayalum kuş kuşlayalum, şıǵın geyik yıkalum, kayıdalum otaǵumuza düşelim, yiyelim içelüm ħoş kiçelüm* (SKEY 36/11-13)

Bu parçada amaç ve sebep iç içe girmiştir. Salur Kazan'ın ava çıkmak istemesindeki sebep uzun zamandır ava çıkmamaları; amaç ise eğlenmek ve

hoş vakit geçirmektir. Bu yargıları bağlayan herhangi bir bağlama ögesi olmamasına rağmen birbirinin devamı olan cümleler bu ilişkisi sağlamıştır.

[13] *Kāfirüñ cāsusu cāsusladı, vardı kâfirler azğunu Şökli Melik'e haber virdi. (...) Altun ban ivlerin kâfirler çapdılar. Kaza beñzer kıızı gelini çığrışdurdılar. Tavla tavla şahbaz atlarını bindiler. Kaçar kaçar kıızıl develerini yetdiler. (...) Han Kazanuñ oğlu Uruz Big üç yüz yigid-ilen eli bağlu boynı bağlu gitdi. Eylik Koca oğlu Şaru Kulmaşi Kazan Bigüñivi üzerine şehid oldı. Kazanuñ bu işlerden haberi yok.* (SKEY 38/1-13)

Kazan'ın ava gidip evini, yurdunu savunmasız bırakması sebebiyle kâfirler saldırmış ve Kazan'ın yurduna zarar vermiştir. [13]'te verdiğimiz sonuç, metnin 36/11-37/13 arasında geçen “ava çıkma” olayından kaynaklanmaktadır.

[14] *Gice yatur-iken Karaçuğ Çoban kara kaygulu vaqı'a gördi. Vākı'asından sermüdi örü tırdı. Kıyan Güçi, Demür Güçi bu iki kardaşı yanına aldı, ağıluñ kapusını berkitdi, üç yirde depe gibi taş yığdı, ala kollu şapanın eline aldı* (SKEY 39/10-13)

Çobanın bazı tedbirler almasının sebebi kötü bir rüya görmesidir. Alıcı, cümleler arasında mantık ilişkisi kurarak böyle bir çıkarım yapmaktadır.

[15] *Bu halları gördüğünde Kazanuñ kara kıyma gözleri kan yaş tıldı, kan tamarları kaynadı, kara bağı şarşıldı* (SKEY 44/11-12)

Hikâyenin 44/3-10 arasındaki bölümde, kâfirlerin Kazan'ın yurduna verdiği zararlar anlatılmıştır. Kazan'ın üzülmesinin ve ağlamasının sebebi bu zararları görmesidir.

[16] *Kazana gayret geldi. Çobanı bir ağaca şara şara möhkem bağladı, eylendi yorıyu virdi* (SKEY 3-4)

Kazan, çobanın da kendisi ile gelmesi durumunda sonradan dedikodu olacağını düşünmüş, Oğuz beylerinin kendini eleştirmesinden korkmuştur. [16]'daki “çobanı ağaca bağlama” eyleminin sebebi 50/1-3'teki bu endişedir.

[17] *Karaçuk Çobanı imrahor eyledi. Yidi gün yidi gice yime içme oldı. Kırk baş kul kırk kırnaç, oğlu Uruz başına azad eyledi. Cılasun koç yigitlere kalaba ölke virdi, şahvar cübbe çuğa virdi* (SKEY 65/6-8)

Salur Kazan, esir tutulan ailesini ve mallarını kurtarmak için kâfirlerle savaşa gider. 63/2-64/3 arasında anlatılan savaşta Kazan galip gelir ve bu galibiyet üzerine [17]'de sıraladığımız eylemler gerçekleşir.

[18] *Bunuñ üzerine bir kaç zaman kiçdi, Allah Ta'āla Pay Püre Bige bir oğul, Pay Piçen bige bir kız virdi. Kalın Oğuz bigleri bunu işitdiler, şad olup sevindiler* (KPOBB 69/6-8).

Oğuz beylerinin sevinme sebebi, duaları sonucu Pay Püre ve Pay Piçen'in çocuk sahibi olmasıdır.

[19] *Bazirganlar aydur: Big yigit bize sen erlik işledüñ, gel imdi begendüğüñ maldan al didiler* (KPOBB 72/8)

72/4-7 arasında meydana gelen olaylarda Beyrek, tüccarların malını çalan kâfirlere saldırır ve malları kurtarır. Tüccarların [19]'da gösterdiğimiz teklifleri, bu olayın bu bir sonucudur. Aynı olay 75/1-3'te, Beyrek'e ad konulması sonucunu da doğurmuştur.

[20] *Kısırça Yinge dirler bir hatun var-idi, ilerü vardı pay diledi: Hey big yigit bize dağı bu geyikden pay vir didi. Beyrek aydur: Mere dadı men avcı degülem big oğlu bigem, hep size dedi* (KPOBB 77/1 – 3)

Beyrek avcı olsaydı, vurduğu geyikten belirli bir pay verirdi. Ancak Beyrek avcı değildir, vurduğu av etine ihtiyacı yoktur. Ava çıkmaktaki amacı güç göstermek ve eğlenmektir. Bu nedenle de avın tamamını Kısırca Yenge'ye vermiştir. Alıcı, verilen cümleleri birbirine bağlayarak böyle bir çıkarıma ulaşmaktadır.

[21] *Dede Korkut böyle digeç Delü Karçar aydur: Mere ne didüğüm yetürüñ, kara aygırı yarağ-ile getürüñ didi. Kara aygırı yarağ-ile*

getürdiler, Delü Karçarı bindürdiler. Dede Korkut köstegi üzdi, tırmadı kaçdı (KPOBB 83/13 – 84/2)

Hikâyenin önceki bölümlerinde (81/9 ve 82/9), Deli Karçar'ın kardeşini istemeye gelenleri öldürdüğü belirtilmişti. Dede Korkut bunu bildiğinden hazırlıklı gitmiş ve Deli Karçar, Dede Korkut'u öldürmek için atına biner binmez o da kaçmıştır.

[22] Beyrege ve anasına ve kız karındaşlarına muştucu geldi, sevindiler, şad oldılar (KPOBB 86/4)

Beyrek'in annesinin ve kız kardeşlerinin mutlu olma sebebi, Deli Karçar'ın Banu Çiçek'i Beyrek'e vermesidir. Bu olay ile [22]'deki olay arasında sebep – sonuç ilişkisi kurulmuştur.

[23] Beyregüñ babası kaba şaruğ götürüp yire çaldı, tırtıdı yaqasın yırtıdı, oğul oğul diyüben böğürdi zārılığ kıldı. Ağ pürçeklü anası buldur buldur ağladı gözinüñ yaşın dökdi, acı tırnağ ağ yüzine aldı çaldı, al yañağın tırtıdı, karğı gibi kara saçını yoldı, ağlayubanı sıklayubanı ivine geldi (KPOBB 91/4-9)

Beyrek gerdekte otururken kâfirler basar, gerdeği dağıtır ve Beyrek'le birlikte otuz dokuz arkadaşını esir alır (90/4-13). Bu olay üzerine Beyrek'in annesi, babası, kardeşleri, nişanlısı, arkadaşları, Oğuz beyleri çok üzülür, yas tutarlar. [23]'teki eylemler de Beyrek'in tutsak edilmesinin bir sonucudur.

[24] Yalançı “oğlı” Yaltaçuk kiçi düğünün eyledi, ulu düğünine va'de kodı. (KPOBB 94/10)

Hikâyenin önceki bölümünde (93/5), Deli Karçar, Beyrek'in ölü haberini getirine kız kardeşini vereceğini söyler. Yaltaçuk, hile ile bu haberi getirir. [24]'teki olay, bu sebeplerin bir sonucudur.

[25] Beyrek aydur: Niçe saht olmayayım? On altı yıldır kim babañuñ tıtsaşıyam, ataya anaya kavuma kardaşa hasretem ve hem bir kara gözlü yavuqlum var-idi, Yalançı oğlı Yaltaçuk dirler bir kişi var-idi

varmış yalan söylemiş beni öldi dimiş, aña varur olmuş didi. (KPOBB 98/2 – 5)

Kâfir beyinin kızı Beyrek'i üzgün görünce (97/12) neden üzgün olduğunu sorar. Beyrek [25]'te sıraladığımız olaylar nedeniyle üzülmüştür.

[26] *Beyrek bağıdı gördi kim kiçi kız karındaşı bñardan şu almağa gelür, kardaş Beyrek diyü ağlar buzlar, toyuñ düğünüñ kara oldı diyü ağlar. Beyrege katı firağ geldi, katlanımadı buldur buldur gözinüñ yaşı revan oldı* (KPOBB 102/4-7)

Beyrek'in üzülmesinin ve ağlamasının sebebi, su almaya giden küçük kız kardeşini görmesi ve kız kardeşinin üzüntüsüne şahit olmasıdır.

[27] *Yalançı oğlu Yaltaçuk bunu işitdi, Beyregüñ korkusından kaçdı özini Tana Sazına şaldı* (KPOBB 119/6)

Yaltaçuk, Beyrek'in ölüm haberini getirirken hile yapmıştır. Beyrek'in bunu öğrenmesinden ve kendisine zarar vermesinden korktuğu için kaçmıştır.

[28] *Kazan Big elin eline çaldı, kaş kaş güldi, aydur: A bigler Uruz ħub söyledi, şeker yidi, bigler siz yiñüz içiñüz soħbetüñüz tağıtmañuz, men bu oğlanı alayın ava gideyin, yidi günlük azuğ-ile çıkayın, oħ atduğum yirleri kılıç çalup baş kesdügüm yirleri göstereyim, kâfir serħaddına, Cızığlara, Ağlağana, Gökçe Tağa aluban çıkayın, soñra oğlana gerek olur a bigler didi* (KBOUB 126/2-5).

Bu parçada sebep, sonuç, amaç bağlantıları iç içe girmiştir. Kazan, oğlu Uruz'un bu zamana kadar bir kahramanlık yapmamasından dolayı çok üzgündür. Uruz, babasının kendisine bir şey öğretmediğinden şikâyet edince Kazan ona hak verir. İleride oğluna yardımı olur amacıyla onu yanına alır ve sınır boylarını öğretmeye çıkar.

[29] *Oğul oğul ay oğul*
Menüm ünüm aña sözüm diñle

Ol kâfirüñ üçin atup birin yarmaz oqçısı olur

Hay dimedin başlar kesen cellâdı olur

Adam etin yaḥnı kılan aşbazı olur

Sen varası kâfir degül (KBOUB 130/5-10)

Uruz, düşmanın geldiğini görünce meydana gidip savaşmak ister. Kazan, [29]'da dile getirdiği sebepler yüzünden oğlunun savaşa katılmasına izin vermez.

[30] *Ḳazan ḳarardı, döndi aydur: Bigler Tañrı bize bir kür oğul virmiş, varayın anı anası yanından alayın, kılıc-ile paralayayın, altı bölük ideyin altı yoluñ ayırında bırağayın, bir daḥı kimse yazı yirde yoldaş koyup kaçmaya didi* (KBOUB 134/13-135/2).

Kazan meydanda savaşırken kâfirler Uruz'u tutsak alıp götürür. Kazan, Uruz'un kendisinden habersiz orayı terk ettiğini düşünür ve buna çok kızar. [30]'da verdiğimiz eylemlerin gerçekleştirme nedeni, Uruz'un gitmesidir.

[31] *Ḥan kıızı boyı uzun Burla Ḥatun Ḳazanuñ geldügin işitdi, atdan aygır deveden buğra koyundan koç kırdurdı. Oğlançuğumun ilk avıdur, kanlu Oğuz biglerin toylayayım didi* (KBOUB 135/4-6)

Burla Hatun, oğlunun ilk avı olması nedeniyle Oğuz beylerine şölen düzenlemiştir.

[32] *Gelü gelü Ḳazana yaḳın geldi. Ḳazan ḥalalını tanımadı* (KBOUB 148/10)

148/4'te Kazan'ın göz kapağına kılıç değer ve gözü kanla dolar. Kazan, kendisine yardım için gelen Burla Hatun'u bu nedenle tanımaz.

[33] *‘Azrā ile buyruḳ eyledi kim yā ‘Azrā il var, daḥı ol delü ḳavatuñ gözine göringil, beñzini şarartğıl didi, canını ḥırlatğıl alğıl didi* (DKODD 157/1-2).

Hikâyenin önceki bölümünde (156/6-10) Deli Dumrul, Azrail hakkında kötü sözler söylemiştir. [33]'te verdiğimiz eylem, Durmul'un bu sözlerinin sonucudur.

[34] *Dökmesi büyük bizüm tağlarumuz olur*

Ol tağlarumuzda bağlarumuz olur

Ol bağlaruñ kara salkıumlu üzümü olur

Ol üzümü şıkarlar al şarabı olur

Ol şarabdan içen esrük olur

Şarablu-y-idüm tuymadum

Ne söyledüm bilmedüm (DKODD 160/4-8)

Deli Dumrul 156/6-10'da söylediği sözler nedeniyle Azrail'le karşı karşıya gelmiştir. Dumrul, [34]'teki sözlerini daha önce söylediği sözlerin sebebi olarak göstermiş, sarhoş olduğu için ne söylediğini bilmediğini belirtmiştir.

[35] *Dünye şirin can ʿaziz*

Canımı kıya bilmen bellü bilgil (DKODD 164/1)

Delü Dumrul, kendi canına karşılık babasının canını isteyince babası dünyanın tatlılığından vazgeçemeyeceği için canını vermeyeceğini söyler. Aynı sebep-sonuç ilişkisi, annesinden canını isteyince de kurulur (165/7)

[36] *Kañlı Koca bu başları ve bu canavarları gördi, başında olan bit ayağına dirildi* (173/11)

Selcen Hatun'la evlenmek isteyen otuz iki kişi, hayvanları yenememiş ve bunların başları kesilerek kaleye asılmıştır. Kanlı Koca, oğlu Kan Turalı'ya bu kızı önerecektir ama başaramayan yiğitlerin başlarını görünce çok korkmuş ve tedirgin olmuştur.

[37] *Oğuzda dört yigit nişab-ile gezer-idi. Biri Kan Turalı, biri Kara Çekür ve oğlu Kırk Kınuk ve boz aygırlu Beyrek. Kan Turalı nişabın*

serpdi. Kız köşkten bakar-idi, taraqlığı boşaldı, kedisi mavladı, avşıl olmuş țana kibi ağzınuñ şuyı akdı (KKOKT 180/1-5)

Selcen Hatun, Kan Turalı'nın yakışıklılığını görünce ondan çok etkilenmiştir.

[38] *Çün ınayet Tañrıdan oldı, bigüñ paşanuñ himmeti Kan Turalıya oldı, tekür devenüñ ağzın yidi yirden bağlañ didi. Hasud kâfirler bağlamadılar, yuların sıyırıp şalı virdiler. Kan Turalı fırlar devenüñ koltuğından girer, fırlar çıkar. Serhoş yigit hem iki canavar-ile şavaşmış-idi, tayındı düşdi* (KKOKT 185/11-186/2)

Kan Turalı, daha önceden aslan ve boğa ile dövüştüğü için gücü azalmıştır. Bu nedenle deve ile olan mücadelesinin başında yere düşmüş ve yenilecek duruma gelmiştir.

[39] *Meger hanum tekür peşiman oldı. Üç canavar öldürdügi-y-içün bir kızçuğazumı aldı gitdi didi. İçin kara tonlu gök demürlü altı yüz kâfir seçdi. Gice gündüz yortdılar. Nagāhandan yetdiler* (KKOKT 192/1-2)

Tekür, Kan Turalı'ya kızını verdiği için pişman olmuştur. Bu nedenle, askerlerini kızını getirmeleri amacıyla göndermiştir.

[40] *Ol mel'un dağı kal'adan taşsı gelüp bunlara muķābil oldı, er diledi.*

Kıyan Selçük oğlu Delü Tundar yirinden tırı geldi, altmış tıtam süvri cıdasın koltuķ kışup ol kâfiri süsem didi, süsemedi (KKOY 208/13-209/2)

[41] *Kâfirler aydur: Bu bizi öğmedi, gelüñ bunı öldürelüm didiler. Kâfir bigleri dirildiler geldiler. Yine ayıtdılar: Bunuñ oğlu var kardaşı var, bunı öldürmek olmaz didiler* (SKTO 281/9-11)

Parçada iki sebep-sonuç bağlantısı kurulmuştur. Kazan, kendilerini övmedi diye önce öldürmek istemişler, Kazan'ın kardeşinin veya oğlunun intikam için gelmelerinden korktuklarından dolayı da bu fikirden vazgeçmişlerdir.

[42] *Atdan inüp təcir tönin geydiler. Bazirgan şüretinde katır deve çekdiler, geldiler. Kāfirler gördiler gelenler təcire beñzemez, kaçdılar kal'aya girdiler, kapuların yaptılar* (SKTO 283/12-284/1)

[43] *Toğuz tümen Gürcistanuñ haracı geldi. Bir at bir kılıç bir çomak getürdiler. Bayındır katı saht oldu* (BOE 235/9-10)

Bayındır Han, Gürcistan'dan haraç olarak her yıl altın, gümüş gelirken bu yıl “at, kılıç, çomak” gelmesi üzerine çok üzölmüşdür. Altını çok kolay dağıtmıştırama bu haracı kime vereceğini bilmemektedir.

[44] *Kazan Big aydur: Bu hüner atuñ-mıdur, erüñ-midür? Hanum erüñdür didiler. Han aydur: Yok, at işlemese er öginmez, hüner atuñdur didi. Bu söz Begile hoş gelmedi. Begil aydur: Alplar içinde bizi kışkunumuzdan balçığa baturduñ didi. Bu söz Bayındır Hanuñ baışışın öñine dökdi, hana küsdi, divandan çıkdı* (BOE 238/4-9)

Kazan Bey, Begil'in değıl de atın hünerli olduğunu söyleyince Begil bu söze çok kızar ve divanı terk eder.

[45] *Bir gice döşeginde katı katı iñledi, āh itdi. Hatunı ayıtdı: Big yigidüm, kalabalık yağı gelse kayıtmaz idüñ, buña ala oñ tohınsa iñlemez idüñ, kişi koyında yatan halalına sırrın dimez-mi olur, nedür haluñ didi* (BOE 242/9-11)

Begil attan düşüp ayağını kıldığını kimseye söylememiştir. Eşi, ondaki huzursuzluğun farkındadır, bir de acı çektiğini görünce onunla konuşup gerçeğı öğrenmek istemiştir.

[46] *Tekür aydur: Kal Kubanı yirüñüzden örü tıruñ, yatur yirde Big Begili tutuñ ağ ellerin karusından bağlañ, gafillüçe görklü başın kesüñ, alça kanın yir yüzine döküñ, ilin günün çapuñ, kızın gelinin yesir idüñ didi* (BOE 243/4-7)

Şökli Melik, Begil'in ayağını kıldığını ve savunmasız bir durumda olduğunu öğrenince bu fırsatı değerlendirmek için adamlarına Begil'e saldırı emrini vermiştir.

[47] *Kâfirler aydur: Bu at Begilüñdür, biz kaçaruz* (BOE 246/12)

Hikâyenin önceki bölümlerinde Begil'in Oğuz sınırlarını koruduğu ve bütün düşmanlarını öldürdüğü belirtilmiştir. Begil, düşman askerleri arasında korku saldığından onu gördüğünü zanneden kâfirler kaçmak istemiştir.

[48] *Oğlan aydur: Ya ʿāṣi melʿun sen putlaruña yalvarur-iseñ men ʿālemleri yoḵdan var iden Allahuma şğındum didi. Haḵ Taʿāla Cebrā ile buyurdu kim: Ya Cebrā il var şol ḵuluma kırḵ erçe kuvvet virdüm didi. Oğlan kâfiri götürdi yire urdu. Burnından ḵanı düdük kibi şorladı* (BOE 251/12-252/3)

Emren, Şökli Melik'in putlarına karşılık Allah'a yalvardığı için Allah ona kırk adamın gücünü vermiştir. Bunun üzerine de daha önce devirmeye gücü yetmediği Şökli Melik'i yenmiştir.

[49] *Meger ḵanum gine bir gün bigleri başup oturiçaḵ, Ters Uzamiş dirler-idi Oğuzda bir yigit var-idi, aydur: Mere Uşun Ḵoca oğlu bu oturan bigler her biri oturduğı yiri ḵılıcı-y-ile etmegi-y-ile alupdur, mere sen baş mı kesdüñ ḵan-mı tökdüñ aç-mı toyurduñ yalınçak-mı tonatduñ didi.* (UKOS 254/4-9)

Segrek, hiyerarşiyi dikkate almadan sürekli divana gelip oturduğu için Ters Uzamiş ona tepki göstermiştir.

[50] *Baḵdı ördi-kim ayuñ on dördine beñzer bir maḵbub ala gözlü genç yigit burçaḵ burçaḵ derlemiş uyur, gelenden gidenden ḵaberi yoḵ* (UKOS 266/12-13)

Segrek, uyurken atının ipini koluna geçirip uyumaktadır, kâfirler gelince at ürkmekte böylece Segrek de uyanmaktadır. Ancak 265/5'te at,

Segrek'in bileğinden çıkıp kaçmıştır. Bu nedenle de kâfirlerin üçüncü gelişinde uyanamamıştır.

[51] *Hemişe Kazanuñ başına buñlar gelsün, tayısı Aruzı dāyim aña tursun, biz Kazana düşmenüz bellü bilsün didi* (İOTO 293/8-9)

Kazan evini yağmalatırken Taş Oğuz beyleri bulunmamıştır. Bu nedenle Aruz, Kazan'a düşman olmuştur.

[52] *Beyrek etmegüñ basmadı, anlara muñı^c olmadı, tayıñ nāmerd Aruz kağıdı, Beyregi oturduğı yirde kılıçladı, bir uyluğın düşürdi, sen sağ ol hanum Beyrek Hağğa vāşıl oldı, menüm kanum Aruza komasun didi* (İOTO 300/5-8).

Beyrek, Aruz'a karşı çıktığı, Kazan'a asi olmadığı için öldürülmüştür.

[52] *Hanum, sazdan bir aslan çıkar, at urur, apul apul yorıyışı adam kibi, at başuban kan sömürür* (BTÖ 213/12)

Hikâyenin önceki bölümlerinde Oğuzların düşmadan kaçtığı sırada Aruz Koca'nın bir oğlunun kaybolduğu ve aslanlar tarafından büyütüldüğü belirtilmiştir. Düşen çocuk, insan olduğu için "adam gibi" yürümektedir, aslanlar tarafından büyütüldüğü için de hayvanlara saldırmaktadır.

[53] *Çoban bu yığanağı göricek ıfbret aldı. Girü döndi, şapan taşına tutdı. Urduğça böyüdi. Çoban yığanağı kodı kaçdı* (BTÖ 213/2-3)

Çoban, kendisine çok garip gelen bu yığının büyümesinden korkmuş ve kaçmıştır.

[54] *Oğuz depegöz elinde tamam zebun oldı. Vardılar Dede Korıutı çağırdılar, anuñ-ile tanışdılar, gelüñ kesim keselüm didiler* (BTÖ 219/6-7)

Hikâyenin önceki bölümlerinde tepegözün Oğuz halkına verdiği zararlar anlatılmıştır. Oğuzlar, tepegözü durduramayacaklarını anlayınca onunla uzlaşma yoluna gitmişlerdir.

[55] *Dört oğlu olan birin virdi biri kaldı. Üç olan birin virüp iki kaldı. İki olan birin virdi biri kaldı. Kapağ Kan dirler bir kişi var idi. İki oğlu var-idi. Bir oğlin virüp biri kalmış idi. Girü nevbet tlanup aña gelmiş-idi. Anası feryad idüp ağladı, zārılık eyledi* (BTÖ 220/7-12).

Kapak Kan'ın karısı son oğlu da tepegöze kurban gidecek diye feryat edip ağlamaktadır. Metinde sebep-sonuç ilişkisini sağlayan herhangi bir bağlama ögesi yoktur, fakat cümleler arası anlam ilişkileri, alıcıyı böyle bir çıkarıma ulaştırmaktadır.

[56] *Mere kavat ağ sakallu babamı ağılatmışsın
 Karıcuğ ağ pürçeklü anamı buzlatmışsın
 Karındaşum Kıyanı öldürmüşsün
 Ağça yüzlü yingemi tül eylemişsün
 Ala gözlü bebeklerin öksüz komışsın
 Kor-mıyam seni* (BTÖ 232/4-7)

Tepegöz, kardeş olduklarını öğrenince Basat'dan kendisini öldürmemesini ister. Basat, hem [5]'te sıraladığımız nedenler hem de tepegözün Oğuz halkına verdiği zarar nedeniyle onu öldürmekten vazgeçmemiştir.

2.1.1.2. Amaç – Sonuç Bağlantısı

[1] *Bir ağzı du ‘alınunñ alqış-y-ile Allah Ta‘āla bir ‘ayal virdi.* (DHOBH 15/4)

Dirse Han, eşinin sözünü dinleyerek şölenler düzenler, Oğuz beylerini davete çağırır, aç görse doyurur, çıplak görse giydirir ve onlardan çocuk sahibi olması için dua etmelerini ister. 15/4'te yer alan bu cümle ile 14/11-15/2 arasındaki eylemler arasında amaç-sonuç bağlantısı vardır.

[2] *Oğlan fikr eyledi, aydur: Bir tama direk ururlar, ol tama tayağ olur, ben bunuñ alına niye tayağ olurun tururin didi. Oğlan buğanuñ alnından yumruğın giderdi, yolından şavuldi.* (DHOBH 17/1-3)

Boğaç, yumruğuyla boğaya destek olduğunu düşünmektedir. Destek çekilince boğa da düşecektir, boğayı düşürmek amacıyla, destek ağacına benzettiğini yumruğunu boğanın alnından çekmiştir.

[3] *Oğlandur ne bilsün, geyigi kıvar-idi getürür-idi babasınıñ öñinde siñirler-idi. Babam at segirdişüme baqsun kıvansun, oğ atışuma baqsun güvensün, kılıç çalışuma baqsun sevinsün dir-idi* (DHOBH 22/4-6).

Boğaç Han, babasını mutlu etmek amacıyla geyikleri kovalayıp getirerek babasının önünde öldürmüştür.

[4] *Kuru kuru çaylara şu saldum
Kara tonlu dervişlere ne zirler virdüm
Aç görsem toyurdum, yalınçağ görsem tonatdum
Depe gibi et yığdum, göl gibi kımız sağurdum
Dilek ile bir oğul güç-ile buldum* (DHOBH 24/11-13)

Dirse Han'ın hanımı, çocuk sahibi olmak amacıyla yukarıda sıralanan eylemleri gerçekleştirmiştir.

[5] *Han babamuñ katına ben varayım
Ağır hazine bol leşker alayın
Azgun dinlü kâfire ben varayım* (DHOBH 25/6-7)

Dirse Han'ın hanımı, Boğaç Han'ı kurtarmak için babasına gidip asker isteyecek ve düşmana baskın düzenleyecektir.

[6] *Buğaç Big yirinden ötü tırdı, kara Polat öz kılıcın biline kuşandı, ağ tozluça katı yayını eline aldı, altun cıdasın "kolına" aldı, bidevi atını tıtdırdı buñun bindi, kırk yigidin boyına aldı, babasınıñ ardınca yortup gitdi* (DHOBH 31/3-6)

Hikâyenin önceki bölümünde (30/8-31/1), annesi Boğaç Han'a babasının tutsak edildiğini söyler ve onu kurtarmasını ister. [6]'da verdiğimiz eylemler, Dirse Han'ı kurtarmak amacıyla yapılan hazırlıklardır.

[7] *Şökli Melik aydur: Altı yüz kâfir varsun koyunu getürsün didi. Altı yüz kâfir atlandı, koyunuñ üzerine ılğar vardı* (SKEY 39/8-9)

Kâfirlerden biri, Kazan'ın on bin koyunu olduğunu ve bu koyunları alırlarsa Kazan'a büyük bir zarar verebileceklerini söyler. Şökli Melik, bu amaçla adamlarını koyunları almak için gönderir.

[8] *Kazan aydur: Su Hağ dizārın görmışdür, ben bu şu-y-ile haberleşeyim didi* (SKEY 45/1)

Salur Kazan, kâfirlerin esir götürdüğü yurdundan haber almak amacıyla önce su ile arkasından da kurt, köpek ve çobanla haberleşmiştir.

[9] *Kâfir aydur: Mere varuñ Kazanuñ oğlı Uruzı tartuñ çengele aşun, kıyma kıyma ağ etinden çeküñ, kara kavurma pişürüp kırk big kızına iletüñ her kim yidi ol degül, her kim yimedi oldur, aluñ gelüñ sağrağ sürsün didi.* (SKEY 52/1-4)

Şökli Melik, Burla Hatun'a içki dağıttırarak Kazan'ı cezalandırmayı düşünmektedir. Esir edilen kızlardan hangisinin Burla Hatun olduğunu tespit etmek amacıyla Uruz'u kullanmıştır.

[10] *Kazan aydur: Karaçuğ Çoban anamı kâfirden dileyeyim, at ayağı altında kalmasun didi* (SKEY 57/6-7)

[11] *Bazirgan aydur: Yigit yigit big yigit, sen benüm ünüm añla sözüm diñle, on altı yıldur kim Oğuz içinden gitmiş idük, dan dansuğ kâfir malın Oğuz biglerine getürür idük* (KPOBB 71/5-7).

Hikâyenin önceki bölümünde Pay Püre Bey, oğluna armağan getirmeleri için tüccarları Rum diyarına gönderir. [11]'deki bölümde de bu amaç ve sonuç yeniden söylenmiştir.

[12] *Tañrınıñ buyuruğı-y-ile Peyğamberüñ kavli-y-ile aydan aru günden görklü kız karındaşuñ Banu Çiçeği Bamsı Beyrege dilemege gelmişem didi* (KPOBB 84/11-13)

Deli Karçar, Dede Korkut'u görünce şaşırır ve ona neden geldiğini sorar. Dede Korkut'un geliş amacı Banu Çiçek'i istemektir. Bu amaç, Dede Korkut'u Deli Karçar'ın otağına gitmek zorunda bırakmıştır.

[13] *Beyrek aydur: gördüñ-mi, kızlar bu kaftan-ile meni tanıdılar, kalın Oğuz bigleri dağı tanırlar didi. Göreyim Oğuzda menüm dostum düşmenüm kimdür didi, kaftanı sıyırdı götürdi kızlaruñ üstine atı virdi* (KPOBB 107/3-5)

Beyrek sırtındaki kaftan ile Oğuz beylerinin yanına gitse herkes onu tanıyacak, kimse gerçek yüzünü göstermeyecekti. Beyrek, tanınmamak amacıyla kaftanı çıkarmıştır. Bundaki amacı ise gerçek dostunun ve düşmanının kim olduğunu öğrenmek istemesidir.

[14] *Kuru kuru çaylara şu saldum
Kara tonlu dervişlere nezir virdüm
Yanum ala baķduğumda konşuma eyü baķdum
Umanına usanına aş yidürdüm
Aç görsem toyurdum, yalınçaķ görsem tonatdum
Dilek ile bir oğulı güç-ile buldum*

Alıcı, bu parçadan hareketle Burla Hatun'un önceden oğlu olmadığını, oğul sahibi olmak amacıyla [14]'te sıraladığımız eylemleri gerçekleştirdiğini sonunda da bir çocuk sahibi olduğunu çıkaracaktır.

[15] *Kāfir Kazanuñ geldügin gördi, ürkdi. Kim atın biner kim cevşen geyer. Oğlan başını kaldırdı aydur: Mere kāfir ne ħaldur? Kāfir aydur: Babañ geldi, ħatalum dirüz.* (KBOUB 142/6-8)

Kāfirler, Kazan'ı yakalamak amacıyla tekrar savaş hazırlığına girişmiştir.

[16] *Kāfirler oğlana aman virdiler, elin çözdiler gözin açdılar. Babasına oğlan karşı geldi, şoylar, görelüm hanum ne şoylar* (KBOUB 142/10-11)

Uruz, babasıyla konuşarak onu, kendini kurtarma isteğinden vazgeçirmeyi amaçlamaktadır. Hikâyenin sonraki bölümlerinde (143/1-145/9) babasıyla konuşarak bu isteğini iletmıştır.

[17] *Yavuqlusı var-idi, tiz düğün dirnek itdiler* (UKOS 260/6)

Segrek, kardeşini kurtarmak için kâfir illerine gitmeye karar verince onu bu kararından vazgeçirmek için evlendirirler.

[18] *Kañlı Koca aydur: Yarenler atam öldi men kaldum, yirin yurdın tutdum, yarınki gün men ölem oğlum kala, bundan yigregi yoğdur ki gözüm görür-iken oğul gel seni ivereyim didi.* (KKOKT 170/6 – 11)

Kanlı Koca, kendisinden sonra yerini yurdunu tutması amacıyla oğlu Kan Turalı'yı evlendirmek istemektedir.

[19] *Kañlı Koca sevini kıvanı örü tırdı, ağ şakallu pir kocalar yanına bıraktı. İç Oğuza girdi, kız bulımadı. Tolandı Taş Oğuza girdi, bulımadı. Tolandı Tırabuzana geldi* (KKOKT 172/7-10)

Kan Turalı, kendine uygun bir kız bulamayınca Kanlı Koca oğluna kız bulacağını söyler (172/6). Kız bulmak amacıyla da bütün Oğuz illerini ve civar ülkeleri dolaşır.

[20] *Uyur-iken kız aydur: Menüm muhiblerüm çokdur, nāgāh ılğar-ile gelmesün, tutuban yigidüm öldürmesünler, ağça yüzlü men gelini tutup atam anam ivine iletmesünler didi. Kan Turalınuñ atını için tıtdı geydürdi, kendü dağı için tıtdı, geyindi, süñüsün eline aldı, bir yüksek yire çıkdı, gözledi.* (KKOKT 191/7-12)

Selcen Hatun, kâfilerin kendilerini takip edeceğini düşünmüştür. Onlar geldiğinde hazırlıksız yakalanmamak amacıyla [20]'deki eylemleri gerçekleştirmiştir.

[21] *Pes Kazılık Koca oğlu Yigenek taze yigitçük yaradan Allaha şığındı, bî-zaval ma'budı öğdi* (KKOY 209/12)

Yigenek'ten önce Direk Tekür'le dövüşen Kıyan Selçuk ve Dülek Evren yenilerek geri dönmüştür. Yigenek, dövüşten önce Allah'a yalvararak Allah'ın inayetine sığınmayı amaçlamıştır.

[22] *Basať aydur: Yoğ ağ şakallu 'aziz baba varuram didi, eslemedi. Bilüğinden bir tutam oğ çıkardı biline şokdı, kılıcın hamayil kuşandı, yayın karusına bırağdı, eteklerin kıvurđı. Babasınıñ anasınıñ elini öpdı, halallaşdı, hoş kaluñ didi* (BTÖ 225/4-7)

Basat, tepegözü öldürmeye karar verir. [22]'de sıraladığımız eylemler, Basat'ın tepegözü öldürmek amacıyla yaptığı hazırlıklardır.

[23] *Tekür aydur: Ya niçe eylemek gerek, varuñ ol tutsaķ yigidi çıkaruñ getürüñ, depegen köpini süsegen yırtar, at virüñ toñ virüñ didi* (UKOS 265/7-9)

Segrek'i yakalamak için giden bütün kâfirler başarısız olur. Bunun üzerine Segrek'i yakalamak amacıyla kardeşi Egrek'i kullanmaya karar verirler.

[24] *Bir gün tekürüñ 'avratı aydur: Varayın, Kazanı göreyin ne hallu kişidür bunça adamlara zarb urur-imiş didi* (SKTO 274/7)

Tekür'ün eşi, Kazan'ın ününü daha önce duymuştur. Onun nasıl biri olduğunu görmek amacıyla, kuyuda tutsak olara tutulan Kazan'ı ziyaret etmiştir.

[25] *Kılbaş aydur: Hanum men varayın, anlaruñ dostlığın düşmenligin bileyin didi. Kazan aydur: Sen bilürsin, var didi* (İOTO 292/9-10)

Kılbaş, Taş Oğuz beylerinin Kazan'a düşman olup olmadığını öğrenmek amacıyla onların yanına gitmiştir.

[26] *Cemi' bigler bindi. Kazanuñ koñur atın çekdiler bindi. Borı çalındı kös urıldı. Gice gündüz dimediler yortma oldı* (İOTO 301/9-10)

Beyrek, ölümünden hemen önce Kazan'a haberci göndermiş ve intikamını almasını vasiyet etmiştir. Kazan, Beyrek'in intikamını almak amacıyla ordusunu toplamış ve savaşa çıkmıştır.

2.1.1.3. Özelleştirme Bağlantısı

[1] *Kimüñ ki oğlı kıızı yok kara otağa konduruñ, kara kiçe altına döşeñ, kara koyun yañısından öñine getürüñi yir-ise yisün yimez-ise tursun gitsün dimiş-idi. Oğlı olanı ağ otağa kıızı olanı kızıl otağa konduruñ, oğlı kıızı olmayanı Allah Ta'āla kargayupdur, biz dañı kargaruz bellü bilsün dimiş idi. Oğuz bigleri bir birgelüp yığnaç olmağa başladı. Meger Dirse Han dirler-idi bir bigüñ oğlı kıızı yoğ-idi.* (DHOBH 10/3-11/1)

“Oğlı kıızı olmayan” genel bir ifadedir. Bu ifade, daha sonra özelleştirilerek Dirse Han'a indirgenmiştir.

[2] *Bu maħalda kalın Oğuz bigleri yetdi. Hanum görelüm kimler yetdi: (...) Kara Göne çapar yetdi. (...) Bunuñ ardınça görelüm kimler yetdi: Kıyan Selçük oğlı Delü Dunder çapar yetdi. (...) Bunuñ ardınça görelüm kimler yetdi (...) Kara Göne Oğlı Kara Budaç yetdi (...) Bunuñ ardınça görelüm kimler yetdi (...) Ğaflet Koca oğlı Şir Şemseddin çapar yetdi (...) Bunuñ ardınça görelüm kimler yetdi (...) Eylik Koca oğlı Alp Eren çapar yetdi* (SKEY 59/9-62/13)

Metinde önce “*kalın Oğuz bigleri*” şeklinde genel bir ifade kullanılmış daha sonra ise özelleştirme yapılarak bu beylerin kimler olduğu sıralanmıştır. İsmi sıralanan beyler, Oğuzların önde gelen, değerli beyleridir. Aynı ilişki KBOUB 150/1-151/11 arasındaki metinde de vardır.

[3] *İç Oğuz Taş Oğuz bigleri Bayındır Hanuñ şöhetine dirilmiş-idi. Pay Püre Big dağı Bayındır Hanuñ şöhetine gelmiş-idi* (KPOBB 67/3-4).

Metin düzlemi içinde önce genel bir ifade olan “İç Oğuz Taş Oğuz bigleri” sözü kullanılmıştır. Daha sonra bu ifade metin içinde özelleştirilerek “Pay Püre Big” söylenmiştir. “İç Oğuz Taş Oğuz bigleri” ifadesinin özelleştirilmiş şekli *Pay Püre Big*’dir.

[4] *Ol kızuñ üç canavar kalınlığı kaftanlığı var-idi. Her kim ol üç canavarı başsa yeñse öldürse kızımı aña virürem diyü va‘de eylemiş-idi. (...) Ol üç canavaruñ biri kağan aşlan-idi, biri kara ejderha-y-idi, biri dağı kara buğra idi. Bularuñ her birisi bir ejderha-y-idi.* (KKOKT 173/1-8)

Trabzon tekürünün kızını alacaklar için ortaya koyduğu şart, önce “üç canavar” şeklinde bir genelleme ile ifade edilmiş daha sonra bu genel ifade “kağan aşlan, kara buğa, kara buğra” şeklinde özelleştirilmiştir.

[5] *Oğuzda dört yigit nişab-ile gezer-idi. Biri Kan Turalı, biri Kara Çekür ve oğlu Kırk Kınuk ve boz aygırlu Beyrek* (KKOKT 180/1-2)

Oğuz’da kimlerin yüz örtüsü ile gezdiği özelleştirme yapılarak açıklanmıştır.

2.1.1.4. Koşul Bağlantısı

[1] *Tekür aydur: Mere kıızı virüñ, şehirden sürüñ, çıksun gitsün didi. Tekürüñ kardaşı oğlu var-idi, aydur: Canavarlar serveri aşlandur, anuñ-ile dağı oyun göstereñ, kıızı andan soñra virelüm didi* (KKOKT 183/3-6)

Aslan ile dövüşmek, Selcen Hatun’u almanın koşulu olarak ileri sürülmüştür. Benzer ilişki 185/9’da da vardır.

[2] *Vardılar, Kazanı kuyudan çıkarup getürdiler. Ayıtdılar: And iç kim bizüm ilümüze yağılığa gelmeyesin, hem bizi ög Oğuzı şındurğıl, seni koyu virelüm var git dediler* (SKTO 275/13-2762)

Kazan'ın tutsaklıktan salıverilmesinin koşulu Oğuz halkını kötülemesi, kâfirleri ise övmesidir.

[3] *Hay Dirse Han baña kazab itme, incinüp acı sözler söyleme, yiründen örü turğıl, ala çadırıñ yir yüzine dikdürgil, atdan aygır deveden buğra koyundan koç öldürgil, İç Oğuzuñ Taş Oğuzuñ üstüñe yığnak itgil, aç görseñ toyurğıl, yalınçaķ görseñ tonatğıl, borçluyı borçından kurtarğıl, depe gibi et yığ göl gibi kıımız sağdur, ulu toy eyle, hâcet dile, ola kim bir ağzı du'ālınıñ alķışı-y-ile Tañrı bize bir batman ayal vire didi.* (DHOBH 14/3-11)

Dirse Han, çocuğu olmadığı için karısına sinirlenmiştir ve hesap sormaktadır. Yukarıdaki cümleler ile Dirse Han'ın 13/8-13'teki sözleri arasında koşul ilişkisi kurulmuştur. Bu sayılanlar, çocuk sahibi olmak için yapılması gerekenlerdir.

[4] (...) *bere çoban ırağūñdan yaķınuñdan berü gelgil, baş indürüp bağır başğıl, biz kâfire selam virgil, öldürmeyelim* (SKEY 40/10-11)

Çobanın öldürülmemesinin koşulu, kâfirlere mücadele etmeden teslim olmaktır.

[5] *Delü Karçar aydur: Meded aman el aman, Tañrınuñ birliğine yoķdur güman, sen menüm elümi sağaldı gör, Tañrınuñ buyruğı-y-ile Peyğamberüñ kavli-y-ile kız karındaşımı Beyrege vireyim didi* (KPOBB 85/1-3)

Deli Karçar, kardeşini vermeye razı olmuştur ama bunun gerçekleşmesi için "elinin iyileştirilmesi" koşulunun da yerine getirilmesi gerekmektedir.

[6] *Oğlan aydur: Meni yolumdan ayırmañ, ağam tutilan kal'aya varmayınça, ağamuñ ölüsün dirisin bilmeyinçe, öldi-y-ise kanın almayınça kalın Oğuz iline gelmegüm yoñ didi* (UKOS 259/13-260/2)

Segrek'in eve dönmesinin tek koşulu, ağabeyi Egrek'ten bir haber almaktır.

[7] *Han kızı aydur: Kazan oğlan avda idüğün andan bileyin kim yorğun atuñ-ile gedilmiş cıdañ-ile ardına düşesin didi* (KBOUB 140/13-141/1)

Kazan, Burla Hatun'u sakinleştirmek için Uruz'un avda olduğunu ve iyi olduğunu söyler. Burla Hatun'un buna inanması için bir koşulu vardır: Kazan hiç dinlenmeden hemen Uruz'u getirmeye gitmelidir.

[8] *Allah Ta'ālaya Delü Dumruluñ burada sözi hoş geldi. 'Azrā ile nidā eyledi kim çün delü kavat menüm birliğüm bildi, birliğüme şükür kıldı, yā 'Azrā il Delü Dumrul can yirine can bulsun, anuñ canı azad olsun didi.* (DKODD 161/11 – 162/2)

Allah Deli Dumrul'un canını bağışlamıştır ama Deli Dumrul'un kendi canı yerine başka bir can bulması koşulunu koymuştur.

2.1.1.5. Karşılaştırma Bağlantısı:

[1] *Dirse Han aydur: Bayındır Han benüm ne eksikliğüm gördi, kılıcumdan-mı gördi, şuframdan-mı gördi, benden alçak kişileri ağ otağa kızıl otağa kondurdı, benüm suçum ne oldu-kim kara otağa kondurdı didi* (DHOBH 11/12-12/1).

Oğuz toplumunda beylerin toplumsal düzende belirli bir hiyerarşisi vardır. Alıcı, paragraftaki karşılaştırmadan hareketle Dirse Han'ın içinde bulunduğu psikolojik durumu daha kolay anlamaktadır.

[2] *İkisi atlandılar, meydana çıkdılar. At depdiler, Beyrek atı kızuñ atını kiçdi. Oñ atdılar, Beyrek kızuñ oñın yardı. Kız aydur: Mere yigit menüm atımı kimse kiçdügi yok, oñımı kimse yarduğı yok* (KPOBB 79/2-4)

Banu Çiçek, şu ana kadar yaptığı yarışmalar ile Beyrek'le yaptığı yarışma arasında karşılaştırma yapmıştır.

[3] *Deli Dumrul kırk yigit ilen yiyüp içüp oturur-iken nagāhandan ‘Azrā il çıkageldi. ‘Azrā ili ne çavuş gördi ne kapuçı. Delü Dumruluñ görür gözi görmez oldı, tutar elleri tutmaz oldı* (DKODD 157/4-6)

Deli Dumrul'un Azrail'i görmeden önceki hali ile gördükten sonraki hali karşılaştırılmıştır.

[4] *Kāfir aydur: Oğlan alınduñ-ise Tañrına mı yalvarursın, senüñ bir Tañrıñ var-ise menüm yitmiş iki putñanam var didi.* (BOE 251/10-11)

Şökli Melik, kendi inanç unsurları ile Oğuzların inanç unsurlarını karşılaştırmıştır.

2.1.2. Metnin Konusu ve Olayların Sıralanışı Bakımından Tutarlılık

Uzunluğu ne olursa olsun kendi içinde anlamlı bir tutarlılık oluşturan her metin, okuyucuda belli bir konu bütünlüğü oluşturmali ve tutarlı olan her anlatı metni özetlenebilir olmalıdır (Günay, 2003: 73). Bir metne yöneltilecek “bu metin neden söz ediyor” sorusunun cevabı “izlek” adını alır. İzlek, genel anlamda metnin ana konusunu ifade eder. Bir metnin doğru çözümlenmesi için metnin konusunun ve bu konuya bağlı olarak gelişen olay örgüsünün tespit edilmesi gerekir. Konudan bağımsız olan bir olay örgüsü düşünülemez.

Her anlatı metninde bir temel konu ve bu temel konuya bağlı birden çok alt konu vardır. Bir anlatı içinde, dar anlamda küçük bir anlatı olarak işlev gören, kendi içinde bir dönüşümü olan ve genel anlatının bir parçası durumundaki metin parçalarına “*oluntu*” (epizot) adı verilir (Günay, 2003: 152). Kıran ve Kıran’a göre ise oluntu, *kendi başına bir anlatı oluşturan, bir*

dönüşüm içeren ve tüm anlatının bir ögesi gibi onunla bütünleşen bir metin parçasıdır (Kıran ve Kıran, 2000: 58). Oluntu, genel anlamda metni meydana getiren, olay örgüsü içinde sıralanabilecek olay parçalarıdır. Bu olay parçaları içinde, ilgili olay parçasını metnin bir parçası haline getiren, onu olay örgüsü içine sokan daha küçük olaylar da vardır.

Metindeki olaylar ve olayların sıralanması tespit edilirken metnin başlangıcı D, bitişi D'; oluntu (epizot) dediğimiz daha büyük olaylar (dönüşümler) d1, d2, d3 olarak gösterilir. Bu oluntuları meydana getiren daha küçük olaylar da d1-1, d1-2, d1-3 şeklinde sıralanır.

2.1.2.1. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda Konu ve Olayların Sıralanışı

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'ndaki asıl dönüşüm, çocuğu olmayan Dirse Han'ın uzun uğraşlar sonucunda bir çocuk sahibi olmasıdır **(D-D')**. Bayındır Han'ın şenlik düzenleyerek Oğuz beylerini çağırması hikâyenin birinci dönüşümüdür **(d1)**. Bu dönüşüm, kendi içinde başka alt dönüşümler de içermektedir. Bayındır Han'ın kurdurduğu çadırları davetlilerin çocuk durumuna göre ayırması **(d1-1)** ve Dirse Han'ı kara otağa oturturması birinci dönüşümün içinde yer alan diğer alt dönüşümlerdir **(d1-2)**.

İkinci dönüşüm, Dirse Han'ın bu duruma içermesi ve şölen alanını terk etmesidir **(d2)**. Bu dönüşümün alt dönüşümleri ise Dirse Han'ın eve gelerek hanımıyla konuşması **(d2-1)**, hanımının Dirse Han'dan istekleri **(d2-2)** ve bu isteklerin Dirse Han tarafından yerine getirilmesiyle bir çocuk sahibi olmadır **(d2-3)**. Dirse Han'ın oğlunun büyümesi üçüncü dönüşümdür **(d3)**. Bayındır Han'ın boğasının ve devesinin güreştirilmesi **(d3-1)**, Dirse Han'ın oğlunun boğa ile dövüşerek boğayı yenmesi **(d3-2)** ve Dede Korkut'un oğlana isim vermesi **(d3-3)** bu üçüncü dönüşümün alt dönüşümleridir.

Dördüncü dönüşüm, Dirse Han'ın silah arkadaşlarının Boğaç Han'dan rahatsız olmasıdır **(d4)**. Kendi aralarında konuşarak anlaşmaları **(d4-1)**, Boğaç Han'a iftira atarak Dirse Han'ı etkilemeye çalışmaları **(d4-2)** ve Boğaç'ın nasıl öldürüleceği hakkında Dirse Han'a akıl vermeleri ise birer alt dönüşümdür

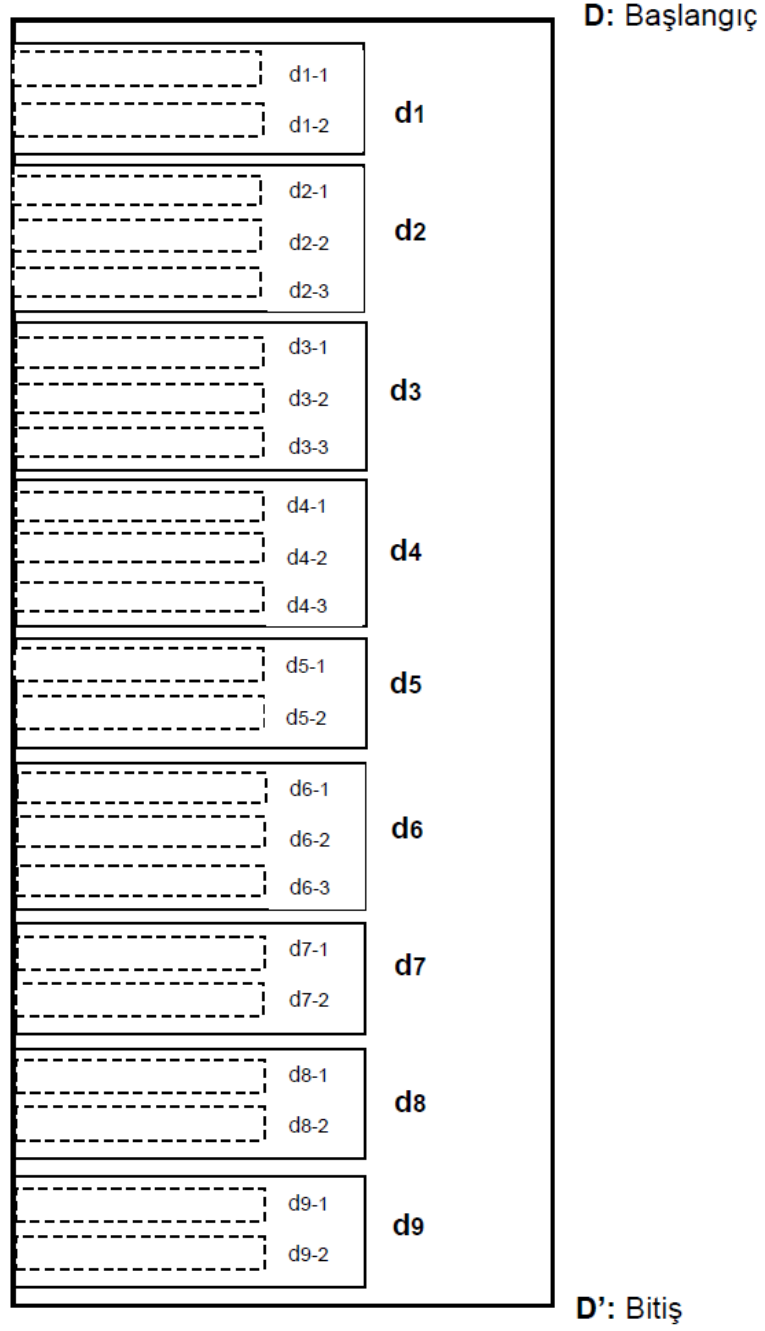
(d4-3). Dirse Han'ın Boğaç'ı öldürmeye karar vermesi beşinci dönüşümdür (d5). Dirse Han'ın arkadaşlarının Boğaç'a yalan söyleyerek geyikleri babasının önünde vurdurtmaları (d5-1) ve Dirse Han'ın oğluna ok atması (d5-2) beşinci dönüşümün alt dönüşümleridir.

Dirse Han'ın hanımının oğlunu görmeyince aramaya çıkması altıncı dönüşümdür (d6). Hızır'ın gelerek Boğaç'ın yarası hakkında bilgi vermesi (d6-1), Boğaç'ın bulunarak dağ çiçeği ve anne sütü ile tedavi edilmesi (d6-2), bütün bunların Dirse Han'dan gizlenmesi (d6-3) ise altıncı dönüşümün alt dönüşümleridir. Yedinci dönüşüm Dirse Han'ın silah arkadaşlarının Boğaç'ın iyileştiğini duymalarıdır (d7). Bu dönüşümün alt dönüşümleri ise Dirse Han'ı tutsak ederek kâfir illerine yönelmeleri (d7-1), Dirse Han'ın hanımının bunu duyarak olanları Boğaç'a anlatmasıdır (d7-2).

Boğaç'ın babasını kurtarmak için gitmesi sekizinci dönüşümdür (d8). Dirse Han'ın silah arkadaşlarının Boğaç'ı da yakalamak istemesi (d8-1) ve Dirse Han'ın bunu engellemek için onunla konuşması (d8-2) birer alt dönüşümdür. Dokuzuncu dönüşüm ise Boğaç'ın savaşarak babasını kurtarmasıdır (d9). Dirse Han'ın oğlunun yaşadığını öğrenmesi (d9-1), Dede Korkut'un gelerek boy boylayıp soy soylaması (d9-2) ise birer alt dönüşümdür.

Bu açıklamalardan hareketle Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nun tutarlı bir metin olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Metni meydana getiren olay parçaları belirli bir düzenle sıralanmıştır. Bu olay parçaları, Dirse Han'ın büyük zorluklarla sahip olduğu "Boğaç" etrafında birbirine bağlanmıştır. Anlatının merkezinde Boğaç Han vardır. Anlatıcı, bütün cepheleriyle Boğaç Han'ı gözlemler ve onun bireyselleşme sürecini ortaya koyar. Hikâyede, merkezden Boğaç Han'a, Boğaç Han'dan çevreye ve çevreden Boğaç Han'a doğru bir anlatı yapılarak Boğaç Han'ın "kendi olma süreci" ele alır (Şahin, 2009). Metne eklenen her olay, kendisinden önceki olaya katkıda bulunmaktadır. Yarım bırakılan veya gereksiz olan herhangi bir olay parçası bulunmamaktadır. Olay parçalarından herhangi birisi metinden çıkarılsa metnin anlatımı bozulacaktır.

Yukarıda tespit ettiğimiz dönüşümleri bir çizelge hâlinde aşağıdaki gibi gösterebiliriz:

Şekil 1: Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'ndaki Dönüşümler

2.1.2.2. Salur Kazanuñ İvi Yağmalanduğı Boy'da Konu ve Olayların Sıralanışı

Bu boydaki temel dönüşüm Salur Kazan'ın evinin düşmanlar tarafından yağmalanması ve Salur Kazan'ın evini kurtarmasıdır **(D-D')**. Metnin birinci dönüşümü Salur Kazan'ın ava çıkma teklifidir **(d1)**. Kara Budak ve Deli Dünder'in bu fikre katılması **(d1-1)**, Aruz Koca'nın sorusu üzerine Uruz'un yurtta bırakılması **(d1-2)** ve ava çıkılması **(d1-3)** birinci dönüşümün alt dönüşümleridir. İkinci dönüşüm, casusun bu durumu Şökli Melik'e haber vermesidir **(d2)**. Kâfir askerlerinin Kazan'ın yurduna gelmesi ve her tarafı yağmalaması, herkesi esir alması ikinci dönüşümün alt dönüşümüdür **(d2-1)**. Kâfirlerden birinin Kazan'ın koyunlarını da getirelim önerisi ise bu alt dönüşüm içinde başka bir alt dönüşümdür **(d2-1-1)**. Çobanın rüya görmesi ve bu rüya sonucunda ağılın kapısını sağlamlaştırması **(d2-2)** ile kâfirlerin çobana saldırması **(d2-3)** ikinci dönüşümün diğer alt dönüşümleridir.

Hikâyenin üçüncü dönüşümü Kazan'ın gördüğü kötü rüyadır **(d3)**. Kara Göne'nin bu rüyayı yorumlayarak kötü bir şeyler olduğunu hissettirmesi **(d3-1)**, Kazan'ın avdan ayrılarak yurduna gelmesi ve yurdunu yağmalanmış görmesi **(d3-2)**, bunun üzerine su, kurt, köpek, çoban ile söyleşmesi birer alt dönüşümdür **(d3-3)**. Çobanın olayları anlatması üzerine Kazan'ın kâfir illerine giderek evini kurtarmak istemesi hikâyenin dördüncü dönüşümünü oluşturmuştur **(d4)**. Çobanın Kazan'la birlikte gitmek istemesi **(d4-1)**, Kazan'ın Oğuz beylerinin dedikodusundan korkarak çobanın gelmesine engel olması ve onu bir ağaca bağlaması **(d4-2)**, çobanın ağacı sökerek hareket etmesi üzerine Kazan'ın fikir değiştirip onu da yanında götürmesi **(d4-3)** alt dönüşümlerdir.

Beşinci dönüşüm, Şökli Melik'in Kazan'a manevi işkence yapmak için Burla Hatun'a kadeh sundurmak istemesidir **(d5)**. Burla Hatun'un bunu duyarak esir kızları organize etmesi ve Burla Hatun'un kim olduğunun anlaşılmamasını sağlaması **(d5-1)**, beşinci dönüşümün alt dönüşümlerinden biridir. Burla Hatun'un kim olduğunun tespit edilebilmesi için Uruz'un etinde kıyma yapılarak esirlere yedirilmesinin istenmesi **(d5-2)**, Burla Hatun'un

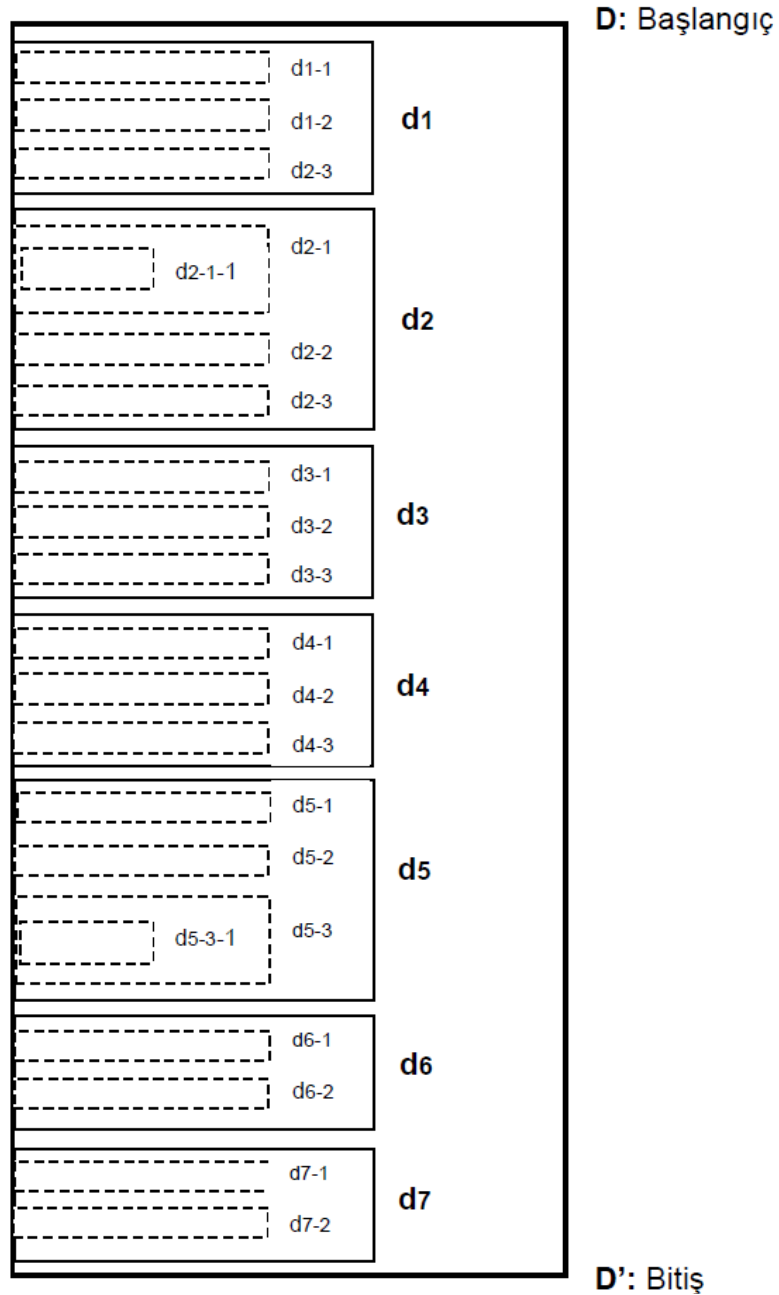
Uruz’la konuşarak ondan fikir alması **(d5-3)** diğer alt dönüşümlerdir. Uruz’un annesine kızması, etinden kıyma yapsalar en çok annesinin yemesini ve ne olursa olsun Şökli Melik’in yatağına girmemesini istemesi ise alt dönüşüm içinde bir alt dönüşümdür **(d5-3-1)**.

Altıncı dönüşüm, Uruz’un ağaca asılacağı anda Kazan ve çobanın yetişmesidir **(d6)**. Kazan’ın Şökli Melik’ten annesi istemesi **(d6-1)**, Şökli Melik’in Kazan’ın annesini vermeyerek onu keşişlerle evlendireceğini söylemesi **(d6-2)** altıncı dönüşümün alt dönüşümleridir. Diğer Oğuz beylerinin Kazan’a yardıma gelmesi ve kâfirlerin öldürülerek savaşın kazanılması ise hikâyenin yedinci dönüşümüdür **(d7)**. Savaşın kazanılması üzerine şöenler düzenlenmesi, çobanın ödüllendirilmesi **(d7-1)** ve Dede Korkut’un gelip soylaması **(d7-2)** alt dönüşümlerdir.

Salur Kazan’ın Evi Yağmalandığı Boy’daki bütün olay parçaları “Kazan’ın yurdunun kâfirler tarafından basılması” etrafında birleşmektedir. Bu olaylar ilk başlarda iki taraflı olarak gelişmektedir. Bir tarafta “Kazan”ın etrafında Oğuz bölgesinde gelişen olaylar, diğer tarafta ise Burla Hatun ve Uruz etrafında kâfir bölgesinde gelişen olaylar vardır. Bu iki taraf birbirinden bağımsız gibi görünse de her biri, ana konu olan “Kazan’ın evinin yağmalanması” etrafında gelişmektedir. Metindeki olay parçaları eksik veya gereksiz değildir. Kazan’ın çobandan yemek istemesi ve Uruz’un ağaçla söyleşmesi metinden çıkarılabilecek olay parçaları olarak gözükmemektedir. Ancak dikkatli bir incelemede bu olay parçalarının da gereksiz olmadığı görülmektedir. Kazan, çobanla yemek yediği sırada biraz düşünmüş, çobanı beraberinde götürmemeye karar vermiştir. Uruz’un ağaçla söyleşmesi ise Kazan’ın yardıma gelmesi açısından zaman kazandırmıştır.

Hikâyenin tutarlı olduğunun bir başka göstergesi konu ve kişilerde sürekliliğin sağlanmış olmasıdır. Kazan 51/3’te çobana “*Evim kurtulur ise seni imrahor yaparım*” demiş, 65/6’da bu sözünü tutmuştur. Kazan, rüyasını yorumlatırken (44/1) eğer yurdunda kötü bir şeyler olmuşsa ava dönmeyeceğini söylemiştir. Kazan ava dönmediği için diğer Oğuz beyleri kötü bir şey olduğunu anlamış 59/10’da Kazan’ın yardımına gelmişlerdir.

Kısacası Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da birbiriyle çelişen, devamlılığı olmayan herhangi bir olay yoktur. Metin, alıcı tarafından eksiksiz olarak anlamlandırılmaktadır. Bu nedenle bu metin, tutarlı bir metindir. Yukarıda tespit ettiğimiz dönüşümleri gösteren çizelge ise şöyledir:

Şekil 2: Salur Kazan'ın Evini Yağmalandığı Boy'daki Dönüşümler

2.1.2.3. Kam Pürenün Oğlu Bamsı Beyrek Boyı'nda Konu ve Olayların Sıralanışı

Bu boyun temel dönüşümü Bamsı Beyrek'in kahramanlık, aşk ve tutsaklık çevresinde gelişen yaşamıdır (**D-D'**). Metnin ilk dönüşümü erkek çocuk sahibi olmayan Pay Püre'nin yaşadığı üzüntüdür (**d1**). Kazan'ın Pay Püre'ye üzüntülü olmasının sebebini sorması (**d1-1**) birinci dönüşümün alt dönüşümüdür. Pay Püre'nin Kazan'a bir oğlu olmadığı için üzüldüğünü söylemesi (**d1-2**), Oğuz beylerinin Pay Püre için dua etmesi (**d1-3**) de birer alt dönüşümdür. Birinci dönüşüm içinde başka alt dönüşümler de vardır. Bütün bu olaylara şahit olan ve kız çocuk isteyen Pay Piçen'in de Oğuz beylerinden bir dua istemesi (**d1-4**) ve çocukları beşik kertmesi ilan etmesi (**d1-5**) alt dönüşümlerdir.

İkinci dönüşüm, Allah'ın duaları kabul ederek Pay Püre'ye bir oğul; Pay Piçen'e de bir kız vermesidir (**d2**). Üçüncü dönüşüm, tüccarların Beyrek'e hediye almak için gönderilmeleridir (**d3**). Tüccarların Beyrek için at, gürz ve yay almaları (**d3-1**) ile dönüş yolunda kâfirlerin saldırısına uğramaları (**d3-2**) birer alt dönüşümdür. Tüccarların yardım talebi üzerine Beyrek'in malları kurtarması dördüncü dönüşümdür (**d4**). Tüccarların bu yardıma karşılılık Beyrek'e hediye vermek istemeleri (**d4-1**), Beyrek'in seçtiği hediyeleri, beylerinin oğluna götürdükleri gerekçesiyle vermemeleri (**d4-2**) ve Beyrek'in bu hediyelerin zaten kendisinin olduğunu anlaması (**d4-3**), dördüncü dönüşümün alt dönüşümleridir.

Beşinci dönüşüm, Pay Püre'nin tüccarlarla olan konuşmasıdır (**d5**). Tüccarların Pay Püre dururken Beyrek'in elini öpmesi (**d5-1**), Pay Püre'nin bu harekete kızarak sebebini sorması ve öğrenmesi (**d5-2**), gösterdiği kahramanlıktan dolayı Beyrek'e isim verilmesi (**d5-3**) alt dönüşümlerdir. Altıncı dönüşüm, Beyrek'in Banu Çiçek'le karşılaşmasıdır (**d6**). Beyrek'in avlamak istediği geyiğin Banu Çiçek'in otağının yakına gitmesi (**d6-1**), Banu Çiçek'in bir dadısını göndererek geyikten pay istemesi (**d6-2**), Beyrek'in otağda bulunan kızın Banu Çiçek olduğunu anlaması (**d6-3**) altıncı dönüşümün birer alt dönüşümüdür. Bu dönüşüm içinde başka alt dönüşümler de vardır: Banu

Çiçek'in Beyrek'i çağırarak konuşması **(d6-4)**, çeşitli yarışmalar yaparak birbirlerinin beşik kertmesi olduklarını söyleyip kendi aralarında nişanlanması **(d6-5)** bu alt dönüşümlerdendir.

Yedinci dönüşüm, Beyrek'in evlenmek istediğini babasına söylemesidir **(d7)**. Beyrek'e en uygun kızın Banu Çiçek olduğuna karar verilmesi bir alt dönüşümdür **(d7-1)**. Alt dönüşümlerden biri de Pay Püre'nin Deli Karçar hakkındaki endişesidir zira Deli Karçar, kız kardeşini isteyenleri öldürmektedir **(d7-2)**. Oğuz beylerinin toplanıp Dede Korkut'un kızı istemek için Deli Karçar'a gönderilmesine karar vermesi diğer bir alt dönüşümdür **(d7-3)**. Dede Korkut'un yanında yedek atlarla Deli Karçar'a gitmesi **(d7-4)**, Deli Karçar'ın Dede Korkut'u öldürmek istemesi üzerine elinin felç olması **(d7-5)**, kızı vermek şartıyla Dede Korkut'un duası üzerine Deli Karçar'ın elinin iyileşmesi **(d7-6)** de yedinci dönüşümün alt dönüşümleridir.

Sekizinci dönüşüm Deli Karçar'ın kız kardeşine karşılık bazı mallar istemesidir **(d8)**. Deli Karçar'ın kısrak görmemiş at, koyun görmemiş koç, maya görmemiş erkek deve, kuyruksuz kulaksız köpek ve pire istemesi bu dönüşümün birinci alt dönüşümüdür **(d8-1)**. Bu mallardan bazılarının Dede Korkut bazılarının ise Pay Püre tarafından bulunması ikinci alt dönüşüm **(d8-2)**, Dede Korkut'un malları Deli Karçar'a götürmesi ve Deli Karçar'ın düğün hazırlıklarına başlaması üçüncü alt dönüşümdür **(d8-3)**.

Dokuzuncu dönüşüm, Beyrek'in ok atarak gerdeğini diktirmesi olarak karşımıza çıkar **(d9)**. Beyrek'in gerdek çadırında yiyip içerek eğlenmesi **(d9-1)**, kâfirlerin gerdeği basarak naibi şehit etmesi ve Beyrek'le birlikte otuz dokuz arkadaşını tutsak etmesi **(d9-2)** alt dönüşümlerdir. Bütün Oğuz halkının Beyrek'in arkasından yas tutması onuncu dönüşümdür **(d10)**. Beyrek'ten on altı yıl boyunca haber alınamaması ise bu dönüşümün alt dönüşümüdür **(d10-1)**.

Deli Karçar'ın divana gelerek Beyrek'in tutsaklığı hakkında konuşması on birinci alt dönüşümü oluşturmaktadır **(d11)**. Yaltaçuk'un Beyrek'in gömleğini kana bulayarak getirmesi **(d11-1)**, bu gömleğin Banu Çiçek'e gönderilerek Beyrek'e ait olup olmadığının sorulması **(d11-2)**, Yaltaçuk'un Banu Çiçek ile nişanlanması **(d11-3)** bu dönüşümün alt dönüşümleridir. On

ikinci dönüşüm, Pay Püre'nin de oğlunun sağ mı ölü mü olduğuna ilişkin haber almak isteyerek tüccarları göndermesidir **(d12)**. Kâfirlerin şenliğinde kopuz çalan Beyrek'in tüccarları görüp onlarla konuşması ve Oğuzdaki son haberleri alması **(d12-1)**, arkadaşlarının yanına gelip Yaltaçuk'un yaptıklarını anlatması **(d12-2)** alt dönüşümlerdir.

Kâfir kızının Beyrek'i ziyaret etmesi, hikâyenin başka bir dönüşümüdür **(d13)**. Beyrek'in olanları kâfir kızına anlatması **(d13-1)**, kâfir kızının Beyrek'e yardım ederek onu hisardan indirmesi **(d13-2)**, Beyrek'in boz atını bularak Oğuz'a gelmesi **(d13-3)**, bu dönüşümün alt dönüşümleridir. On dördüncü alt dönüşüm, Beyrek'in babasının evine gitmesidir **(d14)**. Yolda giderken bir ozandan kopuz alması **(d14-1)**, çobanlarla konuşması **(d14-2)**, kız kardeşleri ile konuşması, onların kendini tanıyıp tanımadıklarını test etmesi **(d14-3)** ise alt dönüşümlerdir.

On beşinci dönüşüm, Beyrek'in deli kılığına girere düğün meydanına varmasıdır **(d15)**. Ok atan Oğuz beyleri içine girip Yaltaçuk'u küçük düşürmesi **(d15-1)**, düğün alanını darmadağın etmesi **(d15-2)** alt dönüşümlerdir. Kazan'ın izni ile Beyrek'in kadınların yanına gitmesi başka bir dönüşümdür **(d16)**. Burada gelinin oynamasını istemesi **(d16-1)**, Kısırca Yenge ve Boğazca Fatman'nın oynamasını kabul etmemesi **(d16-2)**, Banu Çiçek'i oyuna kaldırarak ona sitem etmesi **(d16-3)**, Banu Çiçek'le konuşarak Beyrek olduğunu açıklaması **(d16-4)** bu dönüşümün alt dönüşümleridir.

Deli ozanın Beyrek olduğu anlaşılması on yedinci dönüşümdür **(d17)**. Beyrek'in kanının Pay Püre'nin gözüne sürülmesi ve Pay Püre'nin gözünün açılması **(d17-1)**, Yaltaçuk'un Beyrek'ten korkarak kaçması **(d17-2)** bu dönüşümün alt dönüşümleridir. On sekizinci dönüşüm, Beyrek'in arkadaşlarını kurtarmak için Oğuz beyleri ile birlikte kâfir illerine gitmesidir **(d18)**. Beyrek'in arkadaşlarının kurtarılması **(d18-1)**, Beyrek'in kâfir kızını alması **(d18-2)**, zaferler üzerine şölen düzenlenip Dede Korkut'un gelmesi alt dönüşümlerdir **(d18-3)**.

Bamsı Beyrek hikâyesi, Dede Korkut Kitabı'ndaki en uzun hikâyedir. Bu hikâyenin merkezinde Bamsı Beyrek vardır. Bütün olaylar, Bamsı Beyrek etrafında cereyan etmektedir. Tuğba Saltık Özkan'a göre bu hikâyede, asıl

kahraman Beyrek'in yolculuğu (*yola çıkış – erginlenme – dönüş*) işlenmektedir (Özkan, 2009). Bu metin, genel anlamda tutarlı bir metin olmakla birlikte boşlukta kalan bazı noktalar da vardır. Olayların sebep-sonuç ilişkisi içinde sıralanması, bir olayın diğerini doğurması, konunun devamını buna bağlı olarak da tutarlılığı sağlamıştır. Tutarlılığı sağlayan unsurlardan biri de baştaki bilginin sondaki bilgiyle örtüşmesidir. Metnin başında Pay Püre Bey'in "erkek"; Pay Piçen'in ise "kız" istemesi önemlidir. Zira alıcı bu bilgiden hareketle mevcut durumda Pay Püre Bey'in kızı, Pay Piçen'in de oğlu olduğunu çıkaracaktır. Metnin ilerleyen bölümlerinde Beyrek'in kız kardeşleri, Banu Çiçek'in de abisi (Deli Karçar) karşımıza çıkmaktadır. Üretici böyle yaparak, daha önceki bir bilgiyi desteklemiş ve doğrulamıştır.

Metnin en önemli dönüşümlerinden biri, Yaltaçuk'un getirdiği gömlektir. Metne göre bu gömlek, Banu Çiçek tarafından dikilmiştir. Ancak bunun öncesinde ne gömlekten ne de Yaltaçuk'tan bahsedilmiştir. Üretici, tıpkı Banu Çiçek'in gönderdiği kaftantan bahsettiği gibi bu gömlekten ve Yaltaçuk'tan da bahsetseydi önceki bilgi, yeni bilgilerle desteklenecek ve metin daha tutarlı olacaktı. Beyrek, nişanlısının diktiği bir gömleği giymeyip Yaltaçuk'a verdiğine göre ikisi çok yakın arkadaş olmalı. Bu kadar yakın arkadaşlarsa Yaltaçuk'un da gerdek çadırında bulunması ve Beyrek'le birlikte tutsak gitmesi gerekirdi. Bu noktada alıcının zihninde boşluklar oluşmaktadır. Ayrıca Banu Çiçek'in bir kaftan göndermesi ve Beyrek'in arkadaşlarının bu duruma üzülmeleri olayı, metindeki başka bir olayla ilişkili değildir. Bu olayın metinden çıkarılması, metnin tümündeki anlamın ortaya çıkmasına engel değildir.

Diğer önemli bir dönüşüm de Beyrek'in kaçmasına yardım eden kâfir kızıdır. Beyrek önceden söz verdiği gibi kâfir kızını da Oğuz'a getirmiştir ama sonrası boşlukta kalmıştır. Beyrek'in iki kadınla evlendiği düşünülmektedir (Ergin, 1994: 27; Özsoy, 2006: 30) ama bizce bu kesin değildir. Banu Çiçek'in bunu nasıl karşıladığı, Beyrek'in kiminle evlendiği hakkında metinde bir bilgi yoktur. Beyrek'in Banu Çiçek'e kuma getirmesi genel anlayış bakımından hoş karşılanmayacağı gibi bir yiğidin genç bir kızın (kâfir kızının) sevgisini kötü kullanması ve ondan yararlanıp onu yüz üstü bırakması da hoş

karşılanmayacaktır. Bu nedenle hikâyenin bu kısmı boşlukta bırakılmış olabilir.

Pay Püre'nin gözlerinin kör olması Hz. Yusuf kıssasını hatırlatmaktadır. Pay Püre'nin duyduğu üzüntü metin içinde çok defa dile getirilmiştir. Bunların birinde gözün kör olduğu bilgisi yer alsaydı metin daha tutarlı olurdu. Alıcının bu bilgiyle hikâyenin sonunda birden bire karşılaşması bize göre iyi bir kurgu yaratmamıştır.

Dikkat çeken önemli bir karışıklık da Beyrek'le beraber tutsak edilen kişi sayısıdır. Bu kişilerin sayısı 90/13, 99/13, 120/13 ve 121'da otuz dokuz; 97/3, 97/9'da ise kırk olarak verilmiştir. Oğuz yiğitlerinin silah arkadaşı sayısı hep kırktır. Ancak Beyrek'in arkadaşlarından biri şehit olmuştur. Metni anlatan veya yazıya geçiren kişi, bu sayıyı metnin bazı yerlerinde otuz dokuz bazı yerlerinde ise kırk olarak vermiştir. Bize göre bu durum bir tutarsızlıktan ziyade bir çeşit sürçülisandır.

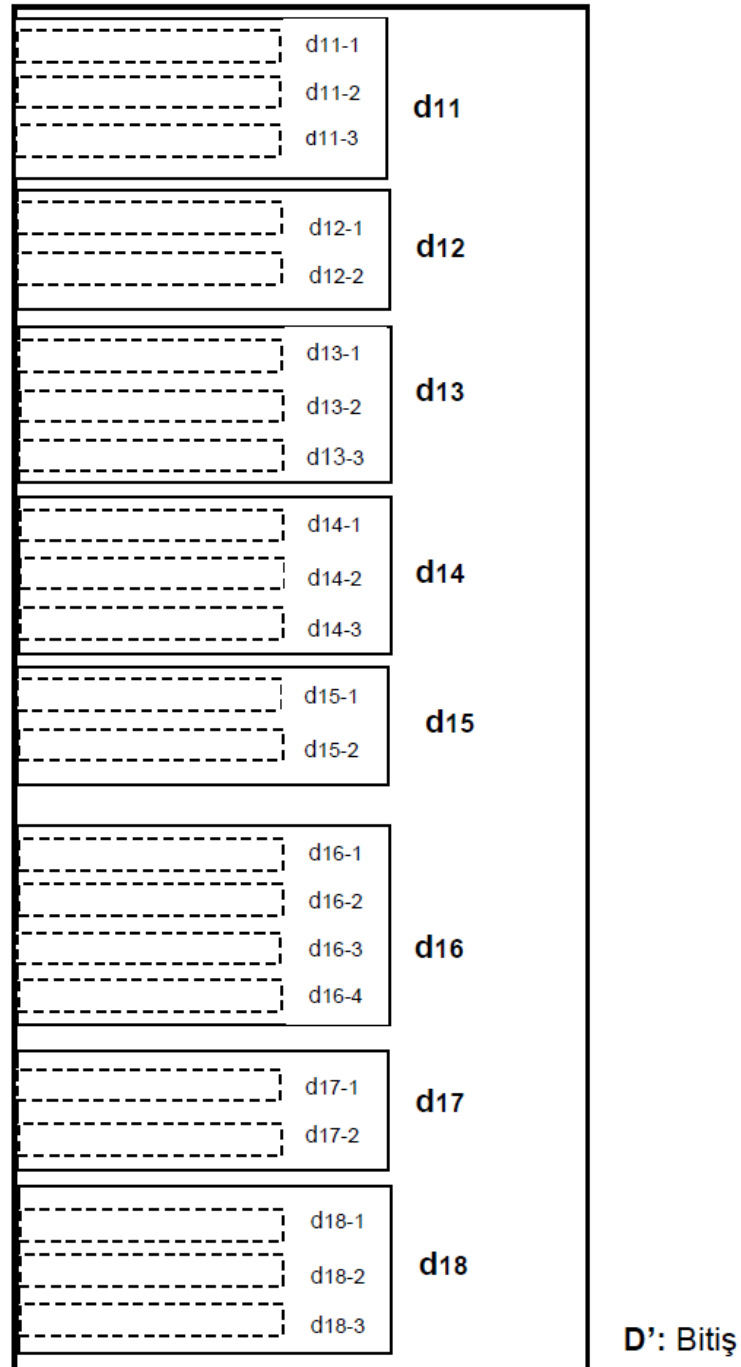
Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu hikâyeler bir yazar tarafından defalarca gözden geçirilerek kurgulanmamış, halkın ortak malı olarak gelişmiştir. Bu nedenle yukarıda sıraladığımız eksiklikler değerlendirilirken bu durum mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Bizim tespitlerimiz de “gereksiz eleştiri” olarak görülmemelidir. İncelememiz sırasında gördük ki Dede Korkut Kitabı'ndaki bütün hikâyelerde olaylar arasındaki ilişkiye çok önem verilmiş, boşluk yaratılmamaya özen gösterilmiştir. Örneğin Beyrek'in çok sevdiği atını bir kopuzla değişmesi alıcı tarafından garip karşılanabilir. Üretici, bu nedenle metne Beyrek'in sonradan gidip atı alacağı bilgisini eklemiştir. Kısacası bizim “*boşluk*” olarak değerlendirdiğimiz bazı noktalar, hikâyenin içinde bulunmasına rağmen yazıya geçirilmemiş olabilir.

Yukarıda sıraladığımız dönüşümleri, çizelge hâlinde şöyle gösterebiliriz:

D: Başlangıç

d1-1	d1
d1-2	
d1-3	
d1-4	
d1-5	
	d2
d3-1	d3
d3-2	
d4-1	d4
d4-2	
d4-3	
d5-1	d5
d5-2	
d5-3	
d6-1	d6
d6-2	
d6-3	
d6-4	
d6-5	
d7-1	d7
d7-2	
d7-3	
d7-4	
d7-5	
d7-6	
d8-1	d8
d8-2	
d8-3	
d9-1	d9
d9-2	
d10-1	d10

Şekil 3-a: Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'ndaki Dönüşümler

Şekil 3-b: Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'ndaki Dönüşümler

2.1.2.4. **Kazan Big Oğlu Uruz Bigün Tutsak Olduğu Boy'daki Konu ve Olayların Sıralanışı**

Bu boydaki temel dönüşüm, yeterince savaş tecrübesi bulunmayan Uruz'un kâfirler tarafından tutsak edilmesi ve Kazan'ın Uruz'u kurtarmasıdır **(D-D')**. Metnin birinci dönüşümü Kazan'ın sağına ve soluna bakıp Kara Göne ve Aruz'u görerek gülmesi, karşısına bakıp oğlu Uruz'u görerek ağlamasıdır **(d1)**. Uruz'un bu duruma içlerlenerek sebebini sorması **(d1-1)**, Kazan'ın sebep olarak Uruz'un bu yaşına kadar herhangi bir kahramanlık göstermediğini söylemesi **(d1-2)** bu dönüşümün alt dönüşümleridir. Başka bir alt dönüşüm ise Uruz'un Kazan'ın kendisine bir şey öğretmediğini söylemesidir **(d1-3)**.

Kazan'ın Uruz'a hak vermesi ve onu eğitmek için ava çıkması ikinci dönüşümdür **(d2)**. Kâfirlerin casusunun bu durumu teküre söylemeleri **(d2-1)**, kâfirlerin Kazan'ın üzerine gelmesi **(d2-2)**, savaşa katılmak isteyen Uruz'a Kazan'ın izin vermeyip izlemesini istemesi **(d2-3)** bu dönüşümün alt dönüşümleridir. Üçüncü dönüşüm, Uruz'un Kazan'ı dinlemeyerek savaşa katılmasıdır **(d3)**. Kâfirlerin Uruz'u tutsak almaları ve Uruz'un arkadaşlarını öldürmeleri, üçüncü dönüşümün alt dönüşümüdür **(d3-1)**.

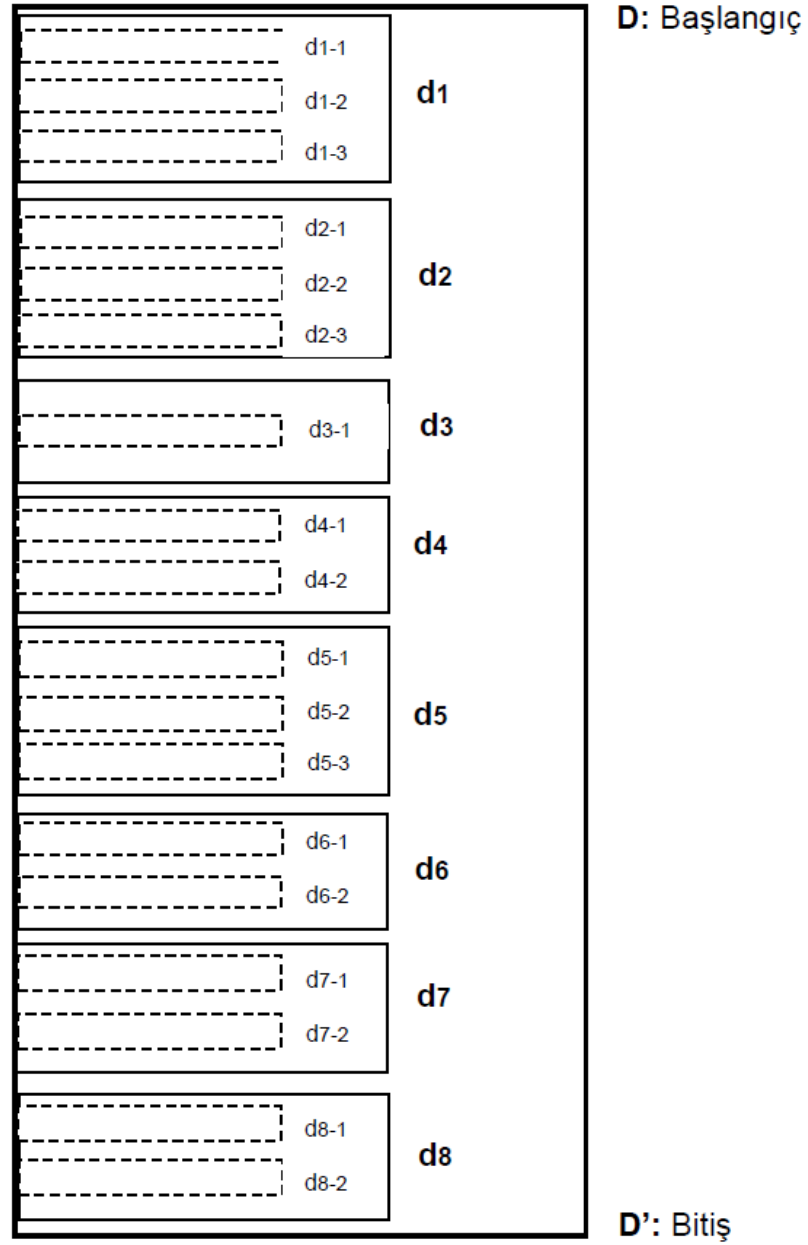
Dördüncü dönüşüm, Kazan'ın savaştan dönmesi ve Uruz'u bulamamasıdır **(d4)**. Oğuz beylerinin Uruz'un korkup eve kaçmış olabileceğini söylemeleri **(d4-1)**, Kazan'ın bu duruma çok sinirlenip Uruz'u cezalandıracağını söylemesi **(d4-2)** ise birer alt dönüşümdür. Uruz'un ilk avı olduğu için Burla Hatun'un şölen düzenlemesi beşinci dönüşümdür **(d5)**. Uruz'u göremeyen Burla Hatun'un çok üzülmesi, ağıtlar yakması **(d5-1)**; Kazan'ın "*oğlan avda*" diyerek onu sakinleştirmek istemesi **(d5-2)**, Kazan'ın Uruz'un tutsak olduğunu anlayıp bunu Burla Hatun'dan gizlemesi ve oğlunu kurtarmak için gitmesi **(d5-3)** alt dönüşümlerdir.

Altıncı dönüşüm, kâfirlerin Kazan'ı da tutsak almak istemesidir **(d6)**. Uruz'un babasına seslenerek onu vazgeçirmek istemesi **(d6-1)**, Kazan'ın oğlunu kâfirlere bırakmayarak dönmemesi **(d6-2)** bu dönüşümün alt dönüşümleridir. Yedinci dönüşüm, Kazan'ın kâfirlere saldırmasıdır **(d7)**. Bu saldırı anında göz kapağından yaralanması **(d7-1)**, gözü kanla doluğu için,

yardıma gelen Burla Hatun'u tanıyamaması **(d7-2)** yedinci dönüşümün alt dönüşümleridir. Diğer Oğuz beylerinin Kazan'a yardıma gelmeleri sekizinci dönüşümü oluşturmaktadır **(d8)**. Kazan'ın oğlu Uruz'u kurtarması **(d8-1)**, Dede Korkut'un gelerek boy boylayıp soy soylaması **(d8-2)** ise birer alt dönüşümdür.

Bu metin her bakımdan tutarlı bir metindir. Bütün olaylar sebep-sonuç ilişkisi içinde gelişmekte ve birbirini tamamlamaktadır. Olay parçalarından herhangi biri metinden çıkarılsa metnin anlamında bozulma meydana gelecektir. Alıcının zihninde boşluk bırakacak herhangi bir olay parçası bulunmamaktadır, bütün olaylar sonuçlanmıştır. Metinde birbiriyle çelişen olay veya bilgi bulunmamaktadır. Metin, Uruz'un tecrübesizliğinin vurgulanması ile başlamış ve bu bağlamda devam ettirilmiştir. Uruz'un esir düşmesi de bu tecrübesizliğin bir sonucudur.

Bu boyun dönüşümleri aşağıdaki çizelgede gösterilmiştir.

Şekil 4: Kazan Bey Oğlu Uruz Beyin Tutsak Olduğu Boy'daki Dönüşümler

2.1.2.5. Duha Koca Oğlu Delü Dumrul Boyı'ndaki Konu ve Olayların Sıralanışı

Bu hikâyedeki temel konu, Deli Dumrul'un Azrail'i kafa tutması ve bunun üzerine Allah'ın Deli Dumrul'un canını almak istemesidir (**D-D'**). Birinci dönüşüm, Deli Dumrul'un kuru çay üzerine köprü kurmasıdır (**d1**). Bu köprüden geçenlerden otuz akçe, geçmeyenlerden döve döve kırk akçe alması, bu dönüşümün alt dönüşümüdür (**d1-1**). İkinci dönüşüm, Deli Dumrul'un köprüsünün yanına bir obanın konmasıdır (**d2**). Bu obada bir yiğidin ölmesi üzerine oba halkının ağlaması (**d2-1**), Deli Dumrul'un oba halkına neden ağladıklarını sorması (**d2-2**), oba halkının da bir yiğitleri öldüğü için ağladıklarını söylemeleri, bu dönüşümün alt dönüşümleridir (**d2-3**).

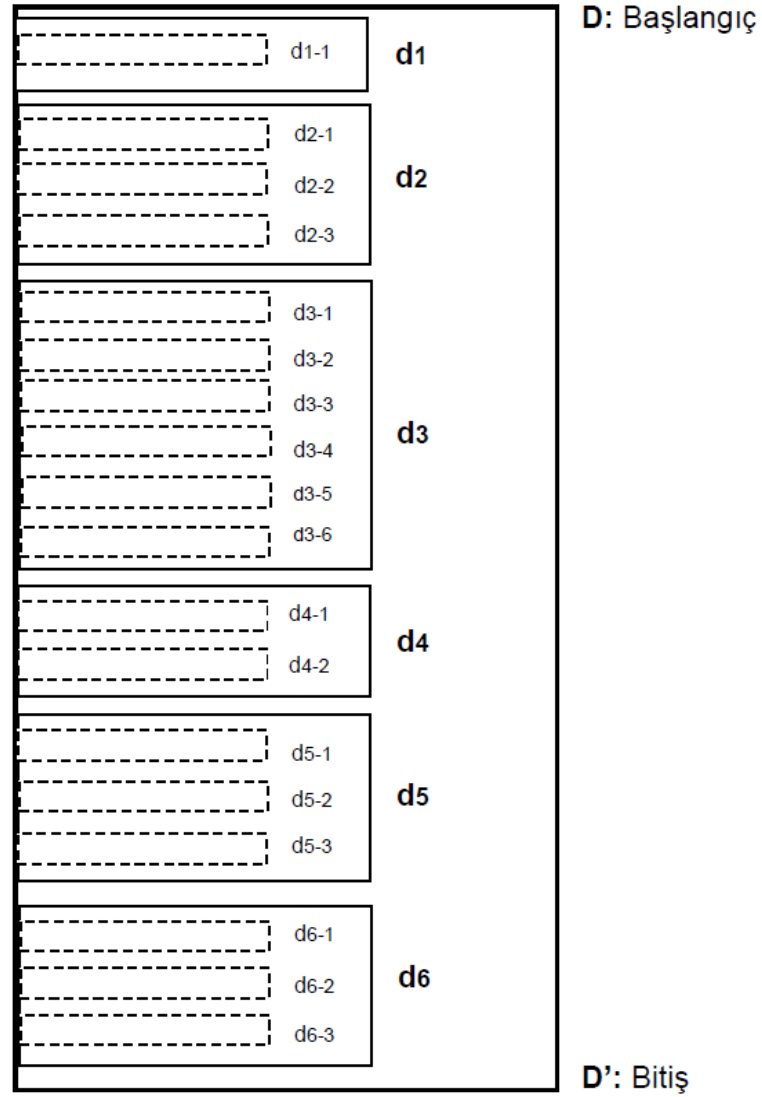
Üçüncü dönüşüm, Deli Dumrul'un Azrail'e meydan okumasıdır (**d3**). Allah'ın Deli Dumrul'un bu davranışından memnun olmaması ve Dumrul'un canının alınmasını emretmesi (**d3-1**), Deli Dumrul eğlenirken Azrail'in gelmesi (**d3-2**), Deli Dumrul'un Azrail'i öldürmek istemesi (**d3-3**) bu dönüşüm içindeki alt dönüşümlerdir. Bu bölümde başka alt dönüşümler de vardır. Azrail'in güvercin olup uçuşması (**d3-4**), Deli Dumrul'un doğanını alarak onun peşine düşmesi (**d3-5**), Deli Dumrul at üstünde giderken Azrail'in canını almaya gelmesi (**d3-6**) bu bölümdeki diğer alt dönüşümlerdir.

Dördüncü alt dönüşüm, Deli Dumrul'un pişman olup af dilemesidir (**d4**). Azrail'in uyarısı üzerine Deli Dumrul'un Allah'a yalvarması (**d4-1**), Allah'ın, canına karşılık can bulması şartıyla Deli Dumrul'u affetmesi (**d4-2**) dördüncü dönüşüm içinde yer alan alt dönüşümlerdir. Deli Dumrul'un canına karşılık can bulmak istemesi beşinci dönüşümü oluşturmaktadır (**d5**). Babasından can istemesi ve babasının canını vermemesi (**d5-1**), annesinden can istemesi ve annesinin canını vermemesi (**d5-2**), beşinci dönüşümdeki alt dönüşümlerdir. Çocuklarını emanet etmek için gittiği karısının canını vermesi de bu bölümdeki alt dönüşümdür (**d5-3**).

Altıncı dönüşüm Deli Dumrul'un Allah'a yalvararak ya karısı ile kendisinin canını bir almasını ya da ikisini de affetmesini istemesidir (**d6**). Allah'ın bu dileği kabul ederek Deli Dumrul'un anne ve babasının canını

alması **(d6-1)**, Deli Dumrul'a ve karısına yüz kırk yıl ömür vermesi **(d6-2)**, Dede Korkut'un gelerek boy boylayıp soy soylaması **(d6-3)** altıncı dönüşümdeki alt dönüşümlerdir.

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nda olay parçaları “*Deli Dumrul*” etrafında birleşmektedir, metnin merkezinde Deli Dumrul vardır. Bu nedenle metnimiz, konu ve kişilerin sürekliliği bakımından sağlam bir tutarlılık arz etmektedir. Metindeki asıl olay Deli Dumrul'un Azrail'e kafa tutmasıdır, bundan sonraki olaylar Deli Dumrul etrafında gelişerek bu ana olaya bağlanmıştır. Metinde arkası getirilmeyen, alıcının zihninde boşluk yaratan düşünce ve olaylar, birbiriyle çelişen bilgiler yoktur. Olay parçalarının tamamı birbiriyle ilişkilidir. Bu olay parçalarından birisini metin çıkarıp atmamız imkânsızdır çünkü bir olay parçası diğer bir olay parçasını doğurmuştur. Yukarıda sıraladığımız dönüşümleri içeren çizelge ise şu şekildedir:

Şekil 5: Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'ndaki Dönüşümler

2.1.2.6. Kañlı Koca Oğlı Kan Turalı Boyı'nda Konu ve Olayların Sıralanışı

Bu boydaki temel dönüşümü, Kan Turalı'nın evlilik serüveni oluşturmaktadır (**D-D'**). Birinci dönüşüm, Kanlı Koca'nın oğlunu evlendirmeye karar vermesidir (**d1**). Kan Turalı'nın evlenmek istediği kızın özelliklerini sıralaması (**d1-1**) ve kız bulmak için bütün Oğuz'u dolaşması (**d1-2**), birinci dönüşümün alt dönüşümleridir. İkinci dönüşüm, kız aramak için Kanlı Koca'nın yola koyulmasıdır (**d2**). Kanlı Koca'nın Oğuz illerinde kız bulamaması üzerine Trabzona gitmesi ise alt dönüşümdür (**d2-1**). Üçüncü dönüşüm, Kanlı Koca'nın Trabzona giderek tekürün kızını beğenmesidir (**d3**). Bu kızla evlenmek isteyenlerin, her biri birer canavar gibi olan “aslan, boğa, deve” ile dövüşmek zorunda olması (**d3-1**), yenemeyenlerin idam edilerek kellelerinin burçlara asılması (**d3-2**), bu dönüşümün alt dönüşümleridir.

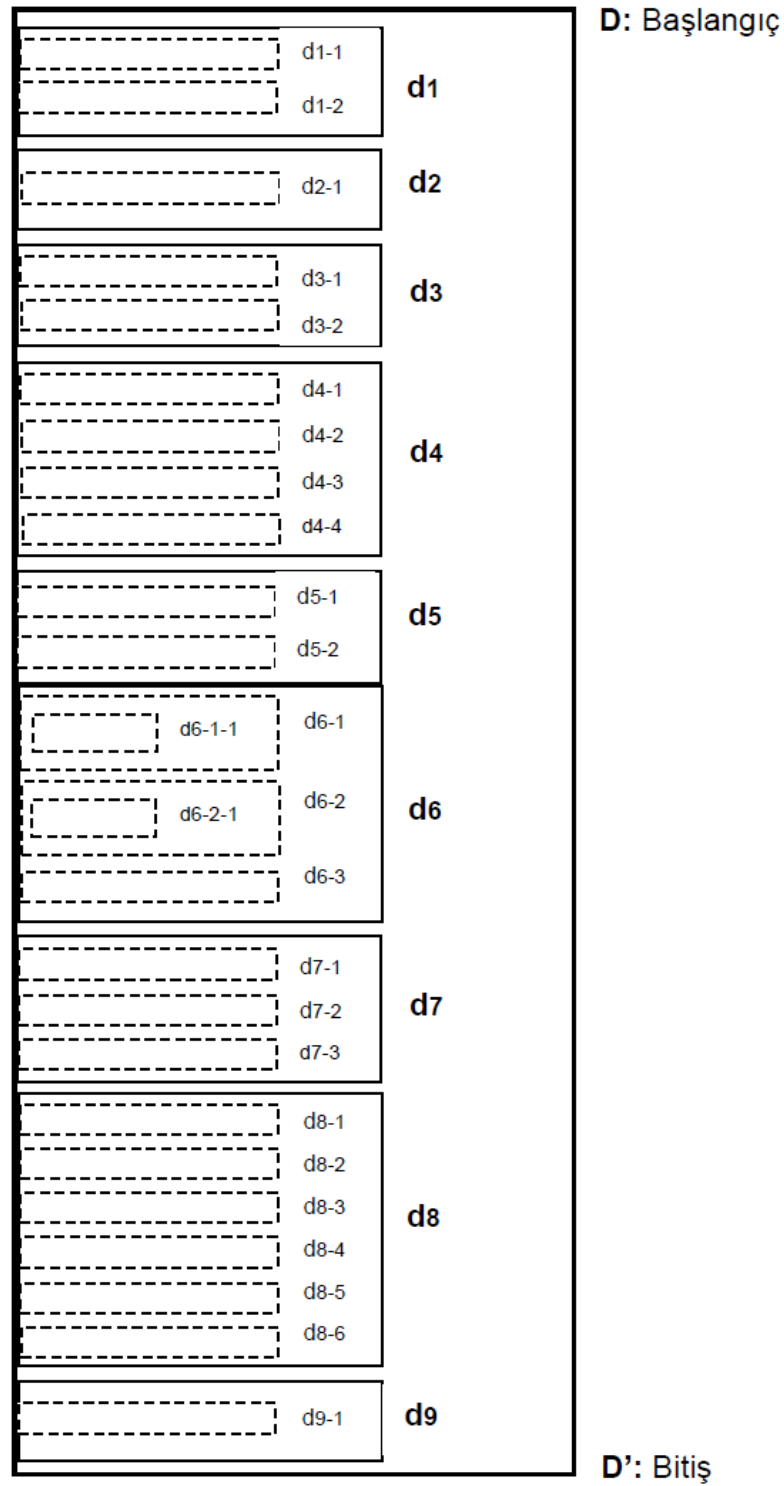
Dördüncü dönüşüm Kanlı Koca'nın Oğuz'a dönmesidir (**d4**). Kan Turalı'nın babasını karşılayarak kendisine kız bulup bulmadığını sorması (**d4-1**), Kanlı Koca'nın Trabzonda bulduğu kızı ve bu kızı almak için gerekli şartlardan bahsetmesi (**d4-2**), bunun üzerine Kan Turalı'nın Trabzon'a gitmeye karar vermesi (**d4-3**), Kanlı Koca'nın pişman olup oğlunu vazgeçirmeye çalışması (**d4-4**) dördüncü dönüşüm içindeki alt dönüşümlerdir. Beşinci dönüşüm, Kan Turalı'nın Trabzon'a gelmesidir (**d5**). Tekürün adamlarının Kan Turalı'yı karşılayarak huzura getirmeleri (**d5-1**), Selcen Hatun'un Kan Turalı'yı görerek hemen âşık olması (**d5-2**) ise birer alt dönüşümdür.

Altıncı dönüşüm, Kan Turalı'nın hayvanlarla yaptığı mücadeledir (**d6**). Kan Turalı'nın boğa ile dövüşerek boğayı yenmesi ve kızı istemesi birinci alt dönüşümdür (**d6-1**). Tekürün kardeşi oğlunun kızı vermeyerek aslan ile de dövüşürmesi ise alt dönüşüm içinde başka bir alt dönüşümdür (**d6-1-1**). Kan Turalı'nın aslan ile dövüşmesi ikinci alt dönüşümdür (**d6-2**). Tekürün kardeşi oğlunun kızın verilmesini engellemesi ve deveyle dövüşmeyi şart koşması bu alt dönüşüm içinde bir alt dönüşümdür (**d6-2-1**). Kan Turalı'nın deve ile dövüşüp deveyi yenmesi altıncı dönüşümün diğer bir alt dönüşümdür (**d6-3**).

Kan Turalı'nın Selcen Hatun ile evlenmesi yedinci dönüşümdür **(d7)**. Annesini ve babasını görmeden gerdeğe girmeyeceğini söyleyen Kan Turalı'nın Oğuz'a hareket etmesi **(d7-1)**, yolda gördükleri güzel bir yerde konaklamaları ve Kan Turalı'nın uyuması **(d7-2)**, Selcen Hatun'un kâfir saldırısına karşı hazırlık yapması **(d7-3)** da bu dönüşümün alt dönüşümleridir. Sekizinci dönüşüm, Trabzon tekürünün pişman olması ve kızını geri almak istemesidir **(d8)**. Altı yüz kâfir askerinin Kan Turalı'nın üzerine gelmesi **(d8-1)**, Selcen Hatun ile Kan Turalı'nın düşmana saldırması **(d8-2)**, Kan Turalı'nın yaralanması **(d8-3)** sekizinci dönüşümün alt dönüşümleridir. Selcen Hatun'un Kan Turalı'yı bir vadide yaralı olarak bulması **(d8-4)**, Kan Turalı'nın gözü yaralı olduğu için Selcen Hatun'u tanıyamaması **(d8-5)**, Kan Turalı ve Selcen Hatun'un birbirlerini öldüreceklerine dair rol yapmaları **(d8-6)** da sekizinci dönüşüm içindeki alt dönüşümlerdir. Dokuzuncu dönüşüm Kan Turalı'nın anne ve babasıyla karşılaşarak Oğuz'a girmesidir **(d9)**. Kanlı Koca'nın şölenler düzenlemesi ve Dede Korkut'un gelerek boy boylayıp soy soylaması **(d9-1)**, bu dönüşüm içindeki alt dönüşümdür.

Bu metin de Dede Korkut Kitabı'ndaki diğer hikâyeler gibi tutarlı bir metindir. Metin baştan sona Kan Turalı'nın evliliği etrafında şekillenmiştir. Metni incelediğimizde bu evliliğin “*niyet etme, kız arama, kız alma, düğün*” süreçlerinden oluştuğu görülür. Metni meydana getiren olay parçaları genel anlamda bu süreçleri içermektedir. Bu nedenle olay parçaları arasında sıkı bir ilişki vardır. Olay parçalarından herhangi birinin metinden çıkarılması, metnin anlamını bozacaktır. Kısacası, konunun devamlılığı ve olay parçalarının sıralanması açısından tutarlılık söz konusudur.

Bize göre bu metinde, alıcının zihninde boşluk bırakan bir nokta bulunmaktadır. 177/12'de Kan Turalı “*Gözeller serveri şaru tonlu Selcen Hatunı alsam*” demiştir. Ancak metin önceki bölümlerinde Selcen Hatun ismi hiç geçmemektedir. Kanlı Koca da oğluna bu kızdan bahsederken kızın ismini söylememiştir. Kan Turalı'nın bu ismi nasıl öğrendiği konusunda metinde bir bilgi yoktur. Bu nokta, metin yazıya geçirilirken gözden kaçırılmış olabilir. Metindeki dönüşümlerin sıralandığı çizelge ise şöyledir:

Şekil 6: Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu'ndaki Dönüşümler

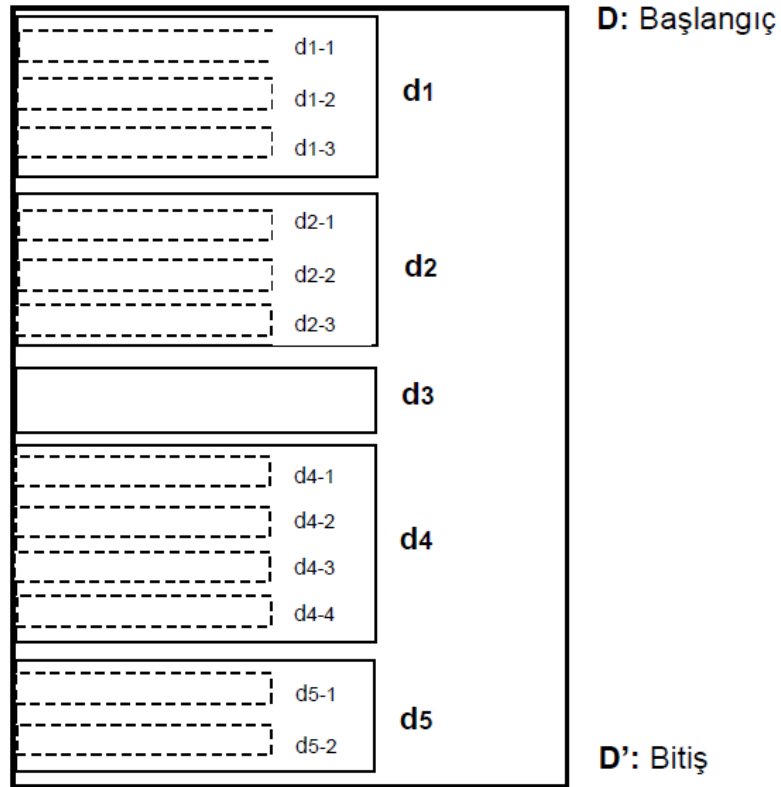
2.1.2.7. Kazılık Koca Yigenek Boyı'nda Konu ve Olayların Sıralanışı

Bu boydaki temel dönüşüm, Yigenek'in büyük kahramanlık göstermesi ve tutsak olan babasını kurtarmasıdır **(D-D')**. Metnin ilk dönüşümü Kazılık Koca'nın Bayındır Han'dan akın dilemesi ve akına çıkmasıdır **(d1)**. Kazılık Koca'nın Düzmürd Kalesi'ne gelmesi **(d1-1)**, Direk Tekür'le savaşıp tutsak olması **(d1-2)**, Kazılık Koca'yı kurtarmak için Emen'in altı defa o kaleye gitmesi ama başaramaması bu dönüşüm içindeki alt dönüşümlerdir **(d1-3)**. İkinci dönüşüm, Yigenek'in babasını kurtarmaya karar vermesidir **(d2)**. Kara Budak'ın Yigenek'le tartışması ve ona babasının tutsak olduğunu söylemesi **(d2-1)**, Yigenek'in Bayındır Han'dan akın dilemesi **(d2-2)**, Bayındır Han'ın Yigenek'e yardım için diğer Oğuz beylerini görevlendirmesi **(d2-3)**, ikinci dönüşüm içindeki alt dönüşümleridir.

Üçüncü dönüşüm, Yigenek'in düş görmesidir **(d3)**. Dördüncü dönüşüm, Yigenek'in ordusunun Düzmürd Kalesi'ne gelmesidir **(d4)**. Direk Tekür'ün Oğuz ordusunu karşılaması **(d4-1)**, Deli Dünder ile Direk Tekür'ün dövüşmesi ve Deli Dünder'in yenilmesi **(d4-2)**, Dülek Evren ile Direk Tekür'ün dövüşmesi ve Dülek Evren'in yenilmesi **(d4-3)** bu dönüşüm içindeki alt dönüşümlerdir. Yigenek'in Direk Tekür'le dövüşmesi ve tekürü yenmesi **(d4-4)** de bu dönüşüm içindeki alt dönüşümlerden biridir. Beşinci dönüşüm, Kazılık Koca'nın kaleden çıkarılmasıdır **(d5)**. Kazılık Koca'nın Yigenekle tanışıp hasret gidermesi **(d5-1)**, hep beraber Oğuz iline dönmeleri ve Dede Korkut'un gelerek boy boylayıp soy soylaması **(d5-2)** beşinci dönüşümün alt dönüşümleridir.

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun merkezinde Yigenek'in kahramanlığı vardır. Metindeki olay parçası sayısı sınırlıdır. Bu olay parçaları belli bir düzen içinde sıralanmıştır. Önce Kazılık Koca esir düşmüş, sonra Yigenek bu durumu öğrenerek babasını kurtarmaya gitmiş ve büyük bir kahramanlık göstererek babasını kurtarmıştır. Bu noktadan bakıldığında incelediğimiz metin, konu, olayların sıralanması ve kişilerin sürekliliği açısından tutarlı bir metindir. Üçüncü dönüşüm hariç olay parçaları arasındaki ilişki de sağlam bir ilişkidir. Bir olay parçası, başka bir olay

parçasını doğurmuştur. Ancak bize göre Yigenek'in düş görmesinin metindeki anlam ve olay sırası üzerinde doğrudan bir ilişkisi yoktur. Bu olay parçasının çıkarılması, metindeki anlamın ortaya çıkması açısından etkili değildir. Bu küçük kusur dışında Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun tutarlı bir metin olduğunu söyleyebiliriz. Metinde okuyucunun dolduramayacağı herhangi bir boşluğun bulunmaması da tutarlılığını desteklemektedir.

Şekil 7: Kazılık Koca Oğlu Boyu'ndaki Dönüşümler

2.1.2.8. Basat Depegözi Öldürdüğü Boy'da Konu ve Olayların Sıralanışı

Bu boydaki temel dönüşüm, Oğuz'a büyük eziyetler çektiren tepegözün Basat tarafından öldürülmesidir (**D-D'**). Düşmadan kaçış sırasında Aruz Koca'nın Oğlu'nun kaybolması birinci dönüşümdür (**d1**). Çobanların kayıp çocuğu aslanların arasında bulması (**d1-1**), Aruz'un gelip çocuğunu eve götürmesi (**d1-2**), Dede Korkut'un çocuğa isim vermesi ve hayvanlar arasında değil insanlar arasında yaşaması gerektiğini anlatması (**d1-3**) birinci dönüşüm içindeki alt dönüşümlerdir.

İkinci dönüşüm, tepegözün doğumudur (**d2**). Konur Koca Saru Çoban'ın peri kızı ile ilişkiye girmesi (**d2-1**), peri kızının çobana gelecek yıl gelip emanetini almasını ama Oğuz'un başına zeval getirdiğini söylemesi (**d2-2**), peri kızının ertesi yıl gelip gelip emaneti bırakması (**d2-3**) birer alt dönüşümdür. Tepegöz'ün bulunması üçüncü dönüşümdür (**d3**). Bayındır ve Oğuz beylerinin tepegözün bırakıldığı pınara gelmesi (**d3-1**), Aruz Koca'nın tepegözü evine götürerek oğlu Basat'la birlikte büyütmek istemesi (**d3-2**), tepegöz'ün büyüdükçe zararlı hâle gelmesi ve herkese zarar vermesi, bunun üzerine Aruz Koca tarafından evden kovulması (**d3-3**), üçüncü dönüşüm içindeki alt dönüşümlerdir.

Dördüncü dönüşüm tepegözün eşkıyalığa başlamasıdır (**d4**). Peri anasının tepegöze zarar gelmesini önlemek amacıyla parmağına bir yüzük geçirmesi (**d4-1**), tepegözün Oğuz halkına saldırıp adam yemesi (**d4-2**) bu dönüşüme ait alt dönüşümlerdir. Oğuz ile tepegözün anlaşmaya varması beşinci dönüşümdür (**d5**). Tepegöz'e her gün iki adam ve beş yüz koyun gönderilmesi (**d5-1**), Yunlu Koca ile Yapağılı Koca'nın tepegözün yemeğini yapması (**d5-2**), adam verme işinin aileler arasında nöbetleşe yapılması (**d5-3**) ise birer alt dönüşümdür.

Altıncı dönüşüm, Basat'ın tepegözden haberdar edilmesidir (**d6**). Oğlunu tepegöze vermek istemeyen bir kadının Basat'a gelerek tepegözün yaptıklarını anlatması ve tepegöze vermek için Basat'tan bir esir istemesi (**d6-1**), tepegöz tarafından öldürülen Kıyan Selçuk için Basat'ın ağıt yakması (**d6-2**), Basat'ın tepegözü öldürmeye karar vermesi (**d6-3**), anne-babasının ve

diğer Oğuz beylerinin Basat'ı bu fikrinden vazgeçirmeye çalışmaları **(d6-4)**, altıncı dönüşüm içindeki alt dönüşümlerdir. Basat'ın tepegözle karşılaşması yedinci dönüşümdür **(d7)**. Basat'ın tepegöze attığı okların parçalanıp yere düşmesi **(d7-1)**, tepegözün Basat'ı yakalaması ve pişirilmesi için kocalara vermesi **(d7-2)**, Basat'ın tepegözden kurtularak kocalarla konuşması ve tepegözü nasıl öldüreceğini sorması **(d7-3)** yedinci dönüşümün alt dönüşümleridir. Basat'ın tepegözle mücadelesi sekizinci dönüşümü oluşturmaktadır **(d8)**. Basat'ın kızgın mızrakla tepegözün gözünü dağlaması **(d8-1)**, Basat'ın koyunların içine gizlenerek tepegözden kurtulmaya çalışması **(d8-2)**, tepegözün altınları kullanarak Basat'ı yenmek istemesi **(d8-3)**, tepegözün mağarada asılı duran kılıçlar yardımıyla Basat'ı öldürmeye çalışması **(d8-4)**, tepegöz'ün Basat'ı tanımak için sorular sorması ve ondan af dilemesi bu dönüşümün alt dönüşümleridir. Dokuzuncu dönüşüm Basat'ın tepegözü öldürmesidir **(d9)**. Oğuz beylerinin Basat'ı karşılayıp kutlaması **(d9-1)**, Dede Korkut'un gelerek boy boylayıp soy soylaması bu dönüşümün alt dönüşümleridir **(d9-2)**.

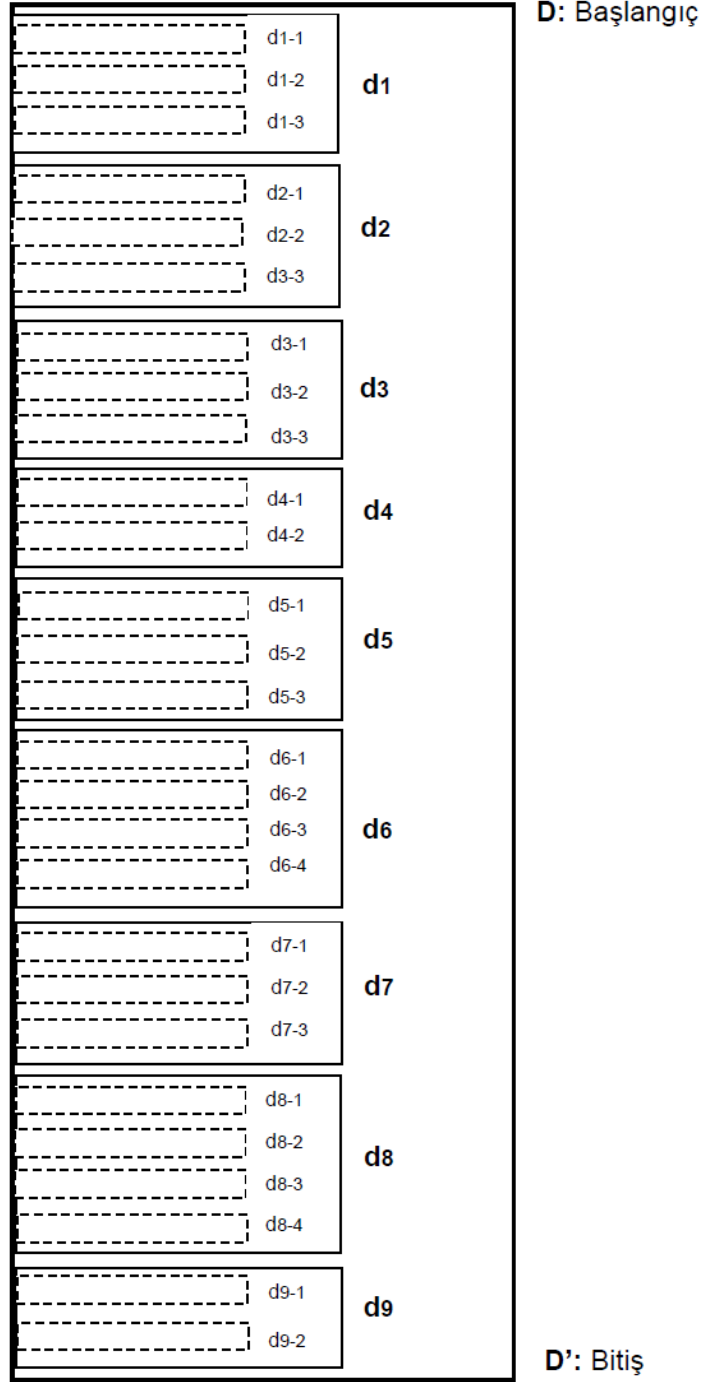
Bu hikâyede hem Basat hem de tepegöz anlatımın aktif birer kişisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Metinde her iki kahramanın sahneye nasıl çıktığına ilişkin bilgilerin de yer alması, her iki kahramanın da önemli olduğunu göstermektedir. Kişilerin ve konunun sürekliliği, olay parçalarının sıralanması bakımından metinde bir tutarlılık vardır. Önce Basat ve tepegöz hikâyeye dâhil edilmiş, arkasından tepegözün olumsuzlukları sıralanmış ve bu olumsuzluklar Basat'ın tepegözü öldürmek istemesine zemin hazırlamıştır. Metindeki olay parçaları, tepegözün zararları ve Basat'ın tepegözü öldürmesine bağlanmıştır.

Bize göre metinde yeterince açıklığa kavuşturulmayan bu nedenle metin tutarlılığını olumsuz yönde etkileyen bazı olaylar vardır. Bunlardan birisi, tepegöz Oğuz içinde büyüyüp gelişirken Basat'ın nerede olduğudur. Anlatıcı "*Meger hanum Aruz oğlu Basaṭ ḡazāya gitmiş-idi, ol maḥalda geldi.*" (220/13) diyerek bütün bu olaylar sırasında Basat'ın nerede olduğuna ilişkin ipucu vermiştir ama bu yeterli bir bilgi değildir. Aruz Koca, tepegözü yanına alırken "*oḡlum Basaṭ-ile besleyeyin*" (216/13) demiştir. Bu cümleden

hareketle Basat ile tepegözün belli bir süre birlikte büyüdüklarını çıkarabiliriz. Ancak Kapak Kan'ın karısı tepegöz hakkında Basat'a bilgi verirken Basat'ın tepegözden hiç haberdar olmadığını hissediyoruz (221/8-222/10). Basat'ın tepegöz henüz küçükken akına çıktığını ve bu nedenle tepegözü hiç görmediğini, tepegözün Oğuz verdiği zararlardan haberdar olmadığını düşünebiliriz. Ancak Aruz Koca'nın cümlesi, böyle düşünmemize engel olmaktadır çünkü tepegözün Oğuz'a zarar vermeye başladığı ilk zamanlarda Basat akına çıkamayacak kadar küçük olmalıdır. Kısacası Basat ile tepegözün küçüklüklerine ilişkin belirsizlik vardır. Ayrıca tepegözün büyüüp Oğuz'a zarar vermeye başlaması arasında uzun yıllar geçmiştir, Basat'ın tepegözden tümüyle habersiz olması imkânsızdır. Bahaeddin Ögel'in Oğuz Destanı'ndan aktardığına göre Basat akında yedi yıl kalmıştır (Ögel, 1994). İkisi de yetişkin olunca Basat akına çıkmış tepegöz de Oğuz'a zarar vermeye başlamış olabilir. Ögel'in aktardığı bilgi, esas aldığımız metinde olmadığı için mevcut durumda yukarıda sıraladığımız konularda alıcının zihninde boşluk kalmaktadır.

Metinde yeterince açıklığa kavuşturulmayan diğer bir nokta da tepegözün yüzüğüdür. Tepegözün peri annesi, tepegözü ok ve kılıçtan koruması için parmağına bir yüzük takmıştır (217/12). Bu yüzük, tepegözü Basat'ın oklarından korumuştur (225/6-13). Anlatıcı, yüzüğü önceden metne dâhil ederek önceki bilgi ile sonraki bilgiyi desteklemiş ve tutarlılığı sağlamıştır. Ancak 228/8-10'da, tepegözün yüzüğü Basat'a niçin verdiği, Basat'ın yüzüğü takmasına rağmen nasıl çıktığı hakkında bir bilgi verilmemiştir. Bu noktada alıcının zihninde boşluklar oluşmaktadır. Daha önce de dile getirdiğimiz gibi, sözlü gelenekte gelişen metinlerde bu tür küçük kusurların olması çok doğaldır. Burada bahsettiğimiz bilgi eksiklikleri, metin ağızdan ağza dolaşırken veya yazıya geçirilirken unutulmuş olabilir.

Metindeki dönüşümleri içeren çizelge şu şekildedir:

Şekil 8: Basat'ın Tepegözü Öldürdüğü Boy'daki Dönüşümler

2.1.2.9. Begil Oğlu Emrenüñ Boyı'nda Konu ve Olayların Sıralanışı

Metnin temel dönüşümü, Oğuz'un sınır beylerinden Begil'in düşman baskınına uğraması ve genç oğlu Emren'in bu baskını engellemesidir **(D-D')**. Metnin birinci dönüşümü Begil'in sınır beyi olarak atanmasıdır **(d1)**. Gürcistan'dan haraç olarak bir at, bir kılıç ve bir çomak gelmesi **(d1-1)**, Bayındır Han'ın Dede Korkut'a danışarak bunları Begil'e vermesi **(d1-2)**, Begil'in sınır boylarında Oğuz'un topraklarını koruması **(d1-3)** bu dönüşümün alt dönüşümleridir.

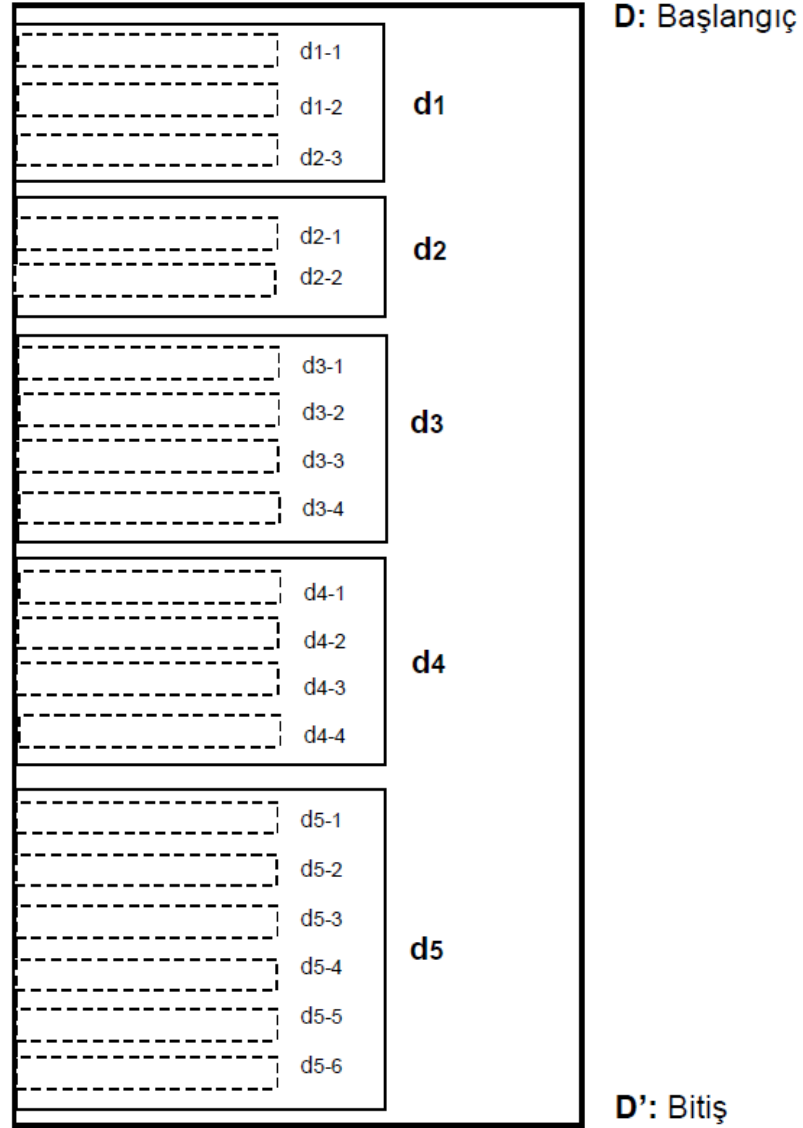
İkinci dönüşüm, Bayındır Han'ın çağrısı üzerine Begil'in divana gelmesidir **(d2)**. Divandaki av sohbeti sırasında Kazan'ın Begil'i küçük düşürmesi **(d2-1)**, Begil'in bu durumu içerleyerek divanı terk edip evine dönmesi **(d2-2)**, ikinci dönüşümün alt dönüşümleridir. Üçüncü dönüşüm, Begil'in ayağının kırılmasıdır **(d3)**. Eşinin önerisi üzerine Begil'in ava çıkması **(d3-1)**, bir geyiği kovalarken geyikle birlikte kayadan aşağı düşüp ayağının kırılması **(d3-2)**, Emren'in babasını alarak ava getirmesi **(d3-3)**, Begil'in yaralandığını herkesten saklaması **(d3-4)** bu dönüşüm içindeki alt dönüşümlerdir.

Dördüncü dönüşüm, kâfirlerin Begil'e saldırmasıdır **(d4)**. Begil'in ayağının kırıldığıının herkes tarafından öğrenilmesi **(d4-1)**, Şökli Melik'in bu durumu fırsat bilerek Begil üzerine ordu göndermesi **(d4-2)**, Begil'in oğlu Emren'i, Kazan Bey'den yardım getirmesi için göndermek istemesi **(d4-3)**, Emren'in bu isteğe karşı çıkarak kâfirlerle kendisinin mücadele edeceğini söylemesi **(d4-4)**, dördüncü dönüşüm içindeki alt dönüşümlerdir. Beşinci dönüşüm, Emren'in Şökli Melik'le olan mücadelesidir **(d5)**. Kâfirlerin Emren'i Begil zannederek şaşırmaları ve kaçmaları **(d5-1)**, kâfirlerin Begil'i küçümseyerek ondan savaş meydanına girmemesini istemeleri **(d5-2)**, Şökli Melik ile Emren'in birebir çarpışmaya başlaması **(d5-3)**, Emren'in güçsüz düşmesi ve tam yenileceği sırada Allah'a yalvararak gücünü arttırması **(d5-4)**, Şökli Melik'in ölümden kurtulmak için Müslüman olması **(d5-5)**, Emren'in galibiyeti üzerine Dede Korkut'un gelerek boy boylayıp soy soylaması **(d5-6)**, beşinci dönüşümün alt dönüşümleridir.

Begil Oğlu Emren'in Boyu, tutarlılık açısından sağlam temellere dayanan bir metindir. Metindeki olay parçaları belli bir süreci anlatacak şekilde sıralanmıştır. Olaylar birbiri ile bağlantılıdır. Örneğin metindeki kilit olaylardan birisi Begil'in ayağının kırılmasıdır. Bu olay ile Kazan Bey'in Begil'i küçük düşürmesi birbirine bağlıdır, çünkü Begil bu duruma üzülmüş ve üzüntüsünü dağıtmak için ava çıkmıştır. Kısacası metindeki olay parçaları birbirinden bağımsız veya ucu açık parçalar değildir. Alıcının metni anlamlandırmasında ihtiyaç duyacağı bütün bilgiler metinde vardır. Bilgi açısından tek eksiklik, Müslüman olan Şöklî Melik'in daha sonradan neler yaptığıdır. Bu bilginin olay ile doğrudan ilişkisi yoktur ama alıcıda bir beklenti yaratmaktadır. Bu nedenle, metin üreticinin Şöklî Melik Müslüman olduktan sonra ne yaptığı hakkında birkaç cümle söylemesi tutarlılık açısından faydalı olurdu.

Bu metni tutarlı kılan başka bir unsurda, bir durumun başka bir durumla desteklenmesidir. Meselâ Begil ayağının kırıldığını ilk başta eşinden bile saklamıştır. Bu durum alıcıya bir garip ve yanlış gelmektedir. Ancak devamında gelişen olaylar, Begil'in bu durumu özellikle sakladığını göstermektedir. *“Otuz iki diştten çıkan bütün orduya yayılmış”* ve düşmanlar Begil'in bu güçsüz durumundan yararlanmak istemiştir. Üretici metni oluştururken iki olayı bu şekilde bağlamış ve metnin tutarlı olmasını sağlamıştır.

Bu hikâyenin yukarıda sıraladığımız dönüşümlerini içeren çizelge ise şu şekildedir:

Şekil 9: Begil Oğlu Emre'nin Boyu'ndaki Dönüşümler

2.1.2.10. Uşun Koca Oğlu Segrek Boyı'nda Konu ve Olayların Sıralanışı

Metnin temel dönüşümü, esir düşen kardeşini kurtarmak isteyen Segrek'in kahramanlıklarıdır **(D-D')**. Birinci dönüşüm, Segrek'in kardeşi Egrek'in esir düşmesidir **(d1)**. Egrek'in Ters Uzamış'la tartışması ve Bayındır Han'dan akın dilemesi **(d1-1)** bu dönüşümün alt dönüşümlerinden biridir. Egrek'in arkadaşları ile Alınca Kalesi'ndeki tuzak koruya gelmeleri ve yiyip içip uyumaları **(d1-2)**, kâfirlerin Egrek ve arkadaşlarını esir alması **(d1-3)** diğer alt dönüşümlerdir.

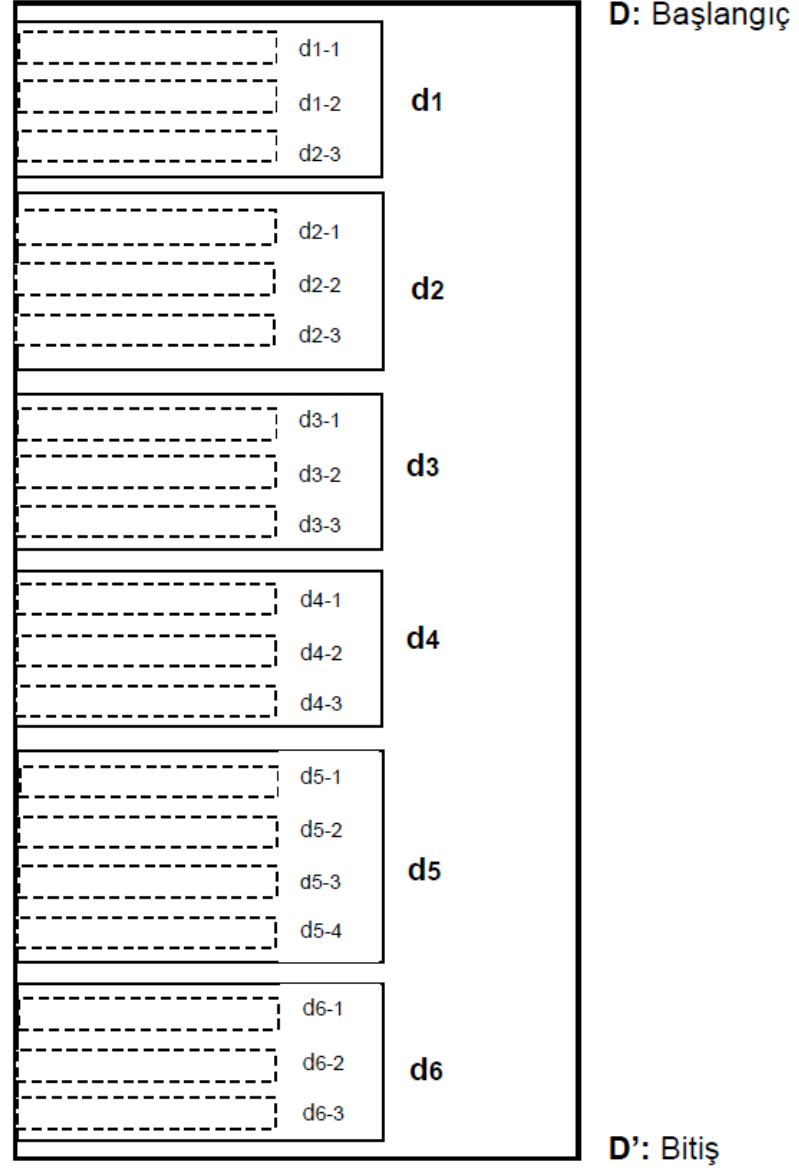
İkinci dönüşüm, Segrek'in ağabeyi Egrek hakkındaki gerçekleri öğrenmesidir **(d2)**. Segrek'in öksüz çocukları dövmesi ve çocukların "*hünerin varsa kardeşini kurtar*" demesi **(d2-1)**, Segrek'in annesine gelerek annesinin ağzını araması **(d2-2)**, annesinin ona kardeşinin esir olduğunu söylemesi **(d2-3)** ikinci dönüşümün alt dönüşümleridir. Üçüncü dönüşüm, Egrek'in kardeşini kurtarmak için Alınca Kalesi'ne gitmek istemesidir **(d3)**. Anne ve babasının izin vermemesi **(d3-1)**, Kazan'ın önerisi üzerine Segrek'in evlendirilmesi **(d3-2)**, karısının da Segrek'i fikrinden döndürememesi bu dönüşümün alt dönüşümleridir **(d3-3)**.

Dördüncü dönüşüm, Segrek'in Alınca Kalesi'ndeki koruya gelmesidir **(d4)**. Kâfirlerin Segrek'i yakalamak için gelmeleri **(d4-1)**, defalarca gelmelerine rağmen Segrek'in atının uyarıları sayesinde Segrek'i esir alamaları **(d4-2)**, Segrek'i yenmek için Egrek'i götürmeye karar vermeleri ve karşılığında onu serbest bırakacaklarını söylemeleri **(d4-3)** dördüncü dönüşüm içindeki alt dönüşümlerdir. Beşinci dönüşüm, Segrek ile Egrek'in karşılaşmasıdır **(d5)**. Kâfir askerlerinin Segrek'ten korkarak onun üzerine sadece Egrek'i göndermeleri **(d5-1)**, Egrek'in Segrek'i görünce çok etkilenmesi ve onun kopuzunu alarak soylaması **(d5-2)**, Egrek'in uyanarak kılıcına sarılması ve kâfir zannettiği abğabeyini elindeki kopuzun hatırına öldürmemesi **(d5-3)**, karşılıklı konuşmalar sayesinde iki kardeşin birbirini tanıması **(d5-4)**, beşinci dönüşüm içindeki alt dönüşümlerdir.

Altıncı dönüşüm, Segrek ve Egrek'in kâfirlerle mücadele etmeleri ve Oğuz'a dönmeleridir **(d6)**. İki kardeşin sarılarak hasret gidermesini kâfirlerin

yanlış yorumlaması ve dövüştüklerini zannetmesi **(d6-1)**, ikisinin birden saldırarak kâfileri yenerek Oğuz'a dönmesi **(d6-2)**, Uşun Koca'nın oğullarını karşılayarak şölen düzenlemesi ve Dede Korkut'un gelmesi **(d6-3)** bu dönüşüme ait alt dönüşümlerdir.

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu, konu ve kişilerin sürekliliği, olay parçalarının düzenlenişi bakımından tutarlı bir metindir. Metinde, arkası getirilmeyen, yarım bırakılan herhangi bir olay parçası yoktur. Bütün olaylar, konu çerçevesinde birbirine bağlanmış ve sonuçlandırılmıştır. Olay parçaları belli bir düzenle sıralanmıştır. Egrek'in tutsak edilmesi olayı, Ters Uzamış'la başlamış, Segrek'in bu olayı yıllar sonra öğrenmesi, kavga eden öksüz çocuklara tokat atması nedeniyle olmuştur. Metinden çıkarıldığında eksikliğe yol açmayacak herhangi bir birim söz konusu değildir. Metnin yukarıda sıraladığımız dönüşümlerini içeren çizelge ise aşağıdadır.

Şekil 10: Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'ndaki Dönüşümler

2.1.2.11. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da Konu ve Olayların Sıralanışı

Bu boydaki temel dönüşüm, kâfirlere tutsak olan Salur Kazan'ın Uruz tarafından kurtarılmasıdır **(D-D')**. Metindeki ilk dönüşüm Salur Kazan'ın tutsak olmasıdır **(d1)**. Trabzon tekürünün Salur Kazan'a hediye ettiği şahinlerle ava çıkılması **(d1-1)**, yol üzerindeki bir kalede Salur Kazan'ın derin bir uykuya dalması **(d1-2)**, bunu gören kâfilerin saldırarak Kazan'ı tutsak alarak Tomanın Kalesi'ne götürmesi ve Salur Kazan'ın silah arkadaşlarını öldürmesi **(d1-3)**, bu dönüşüm içindeki alt dönüşümlerdir.

İkinci dönüşüm, Salur Kazan'ın tutsak kaldığı sürede başından geçen olaylardır **(d2)**. Tekürün karısının Salur Kazan'ın nasıl biri olduğunu merak ederek Kazan'ı ziyaret etmesi **(d2-1)**, Salur Kazan'ın nasıl yaşadığı, nasıl beslendiği konusunda tekürün karısıyla alaylı bir üslupla konuşması **(d2-2)**, tekürün karısının önerisi üzerine Salur Kazan'ın tutsak olarak tutulduğu kuyudan çıkarılması **(d2-3)** ikincin dönüşüm içindeki bazı alt dönüşümlerdir. Bu dönüşüm içinde gerçekleşen başka alt dönüşümler de vardır. Kâfirlerin Kazan'ı kuyudan çıkarması, kendilerini övmesi Oğuz'u yermesi şartıyla salıvereceklerini söylemeleri **(d2-4)**, Kazan'ın eline bir kopuz alarak geçmiş kahramanlıklarını anlatması ve kâfirleri övmeyeceğini, kendi aslını, neslini yermeyeceğini söylemesi **(d2-5)**, bu dönüşümlerdendir.

Üçüncü dönüşüm Uruz'un babasını kurtarmaya karar vermesidir **(d3)**. Uruz'un gerçek babasının Salur Kazan olduğunu öğrenmesi **(d3-1)**, annesine gelerek hesap sorması **(d3-2)**, diğer Oğuz beylerinin Uruz'a yardım etmek için toplanması **(d3-3)** bu dönüşümün alt dönüşümleridir. Dördüncü dönüşüm, Oğuz ordusunun kâfir illerine hareket etmesidir **(d4)**. Yol üzerindeki kilisenin fethedilmesi **(d4-1)**, kâfirlerin Oğuz ordusunu durdurmak için Kazan'ı kullanarak ona "bu düşmanı durdur, seni serbest bırakalım" demeleri **(d4-2)**, bu dönüşümün alt dönüşümleridir.

Beşinci dönüşüm, Kazan'ın Oğuz ordusunu karşılamasıdır **(d5)**. Kazan ile Beyrek'in bire bir mücadelesi ve Beyrek'in yenilmesi **(d5-1)**, Kazan ile Dülek Evren'in birebirmücadelesi ve Dülek Evren'in yenilmesi **(d5-2)**, Kazan

ile Alp Rüstem'in bire bir mücadelesi ve Alp Rüstemin de yenilmesi **(d5-3)**, Kazan'ın dövüştüğü her Oğuz beyine, ordunun başındaki kişiyi (oğlu Uruz'u) sorması **(d5-4)** bu dönüşüm içindeki alt dönüşümlerdir. Altıncı dönüşüm, Kazan ile Uruz'un karşılaşmasıdır **(d6)**. Oğuz beylerinin meydanda yenilip döndüğünü gören Uruz'un kılıcını çekerek meydana çıkması ve düşman sandığı Kazan'a saldırması **(d6-1)**, Kazan'ın karşı koymayarak yaralanması ve oğluna kendini tanıtarak babası olduğunu söylemesi **(d6-2)**, hep birlikte kâfirleri yok ederek Oğuz'a dönmeleri **(d6-3)**, Dede Korkut'un gelerek boy boylayıp soy soylaması altıncı dönüşüm içindeki alt dönüşümlerdir.

Dede Korkut Kitabı'ndaki diğer hikâyelerde olduğu gibi bu hikâyede de tutarlı bir görünüm vardır. Metindeki bütün olay parçaları Kazan ve Uruz etrafında gerçekleşmekte, Kazan'ın tutsaklığı ve Uruz'un babasını kurtarma isteğine bağlanmaktadır. Olaylar belli bir düzene göre sıralanmıştır ve bu parçalar birbiri ile ilişkilidir. Örneğin Kazan'ın kâfirlerin isteğini kabul etmesi, tutsaklığın devam etmesine neden olmuş, bu durum da Uruz'un Kazan'ı kurtarması olayını doğurmuştur. Alıcının anlamlandırmakta zorluk çekeceği veya yarım bırakılan herhangi bir olay parçası yoktur. Metnin farklı yerlerinde birbiriyle çalışan bilgilere rastlanmamaktadır. Sonuç olarak bu metin tutarlı bir metindir.

Dede korkut Kitabı'nda bazı kahramanlar birden fazla hikâyede karşımıza çıkmaktadır*. Bu kahramanlar, geçtikleri hikâyelerde hep aynı özellikleri taşımaktadır. Örneğin Kara Göne, altı farklı hikâyede geçmekte ve Kazan'ın kardeşi kimliğiyle metinde yer almaktadır. Uruz, hem bu boyda hem de "Kazan Bey'in Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy"da başkahraman olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Uruz, her iki boyda farklı özelliklerle karşımıza çıkmaktadır. Salur Kazan'ın Tutsak Olduğu Boy'a göre Uruz, babasını hiç görmemiş, büyüüp yiğit olana kadar Bayındır Han'ı babası zannetmiştir. Yine bu boyda göre, Uruz ile Salur Kazan karşılaştığında Uruz tam bir yiğittir. Uruz'un Tutsak Olduğu Boy'da ise Uruz, Salur Kazan'ın yanında büyümüş ve on altı yaşına gelmesine rağmen henüz bir yiğitlik

* Hikâyelerdeki kahramanların tasnifi için bk. Ercilasun 2004.

göstermemiştir. Birden fazla hikâyede yer alan diğer kişilerin özelliklerinde değişiklik görülmezken Uruz'un özelliklerinde değişiklik görülmesi dikkat çekicidir.

Metnin yukarıda sıraladığımız dönüşümlerini içeren çizelge aşağıdadır:

D: Başlangıç				
	d1-1 d1-2 d2-3	d1		
	d2-1 d2-2 d2-3 d2-4 d2-5		d2	
	d3-1 d3-2 d3-3	d3		
	d4-1 d4-2			d4
	d5-1 d5-2 d5-3 d5-4	d5		
	d6-1 d6-2 d6-3		d6	
D': Bitiş				

Şekil 11: Salur Kazan'ın Tutsak Olup Oğlu Uruz'un Çıkardığı Boy'daki Dönüşümler

2.1.2.12. İç Oğuz Taş Oğuz ‘Āşi Olup Beyrek Öldüğü Boy’da Konu ve Olayların Sıralanışı

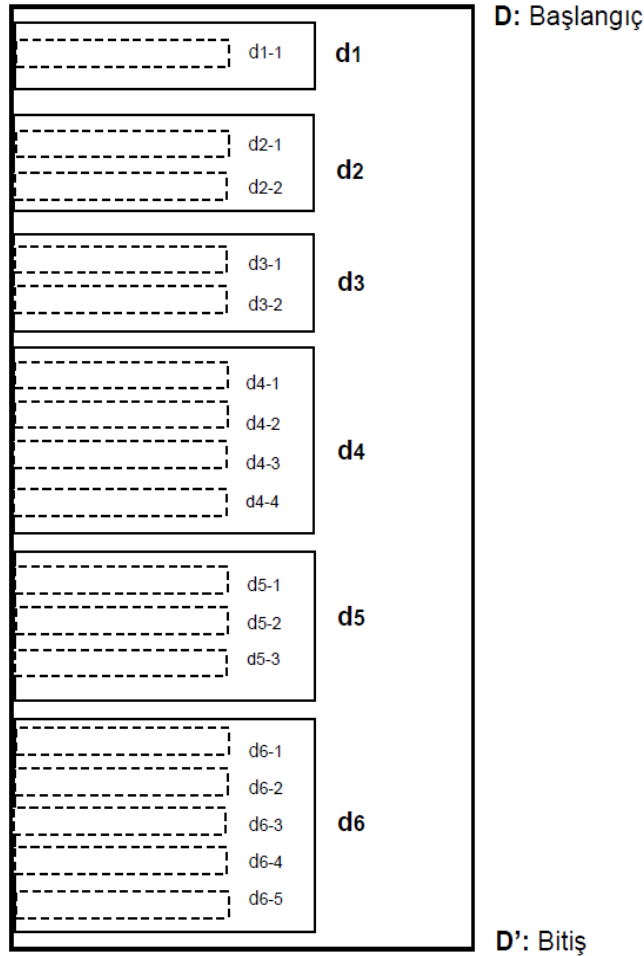
Bu boydaki temel dönüşüm, Taş Oğuz beylerinin Kazan Bey’e düşman olmasıdır **(D-D’)**. Birinci dönüşüm, Kazan’ın evini yağmalatırken Taş Oğuz beylerini çağırmamasıdır **(d1)**. İkinci dönüşüm, Taş Oğuz beylerinin Kazan’a asi olduklarını ilan etmeleridir **(d2)**. Taş Oğuz beylerinin fikrini öğrenmek için Kılbaş’ın Aruz’a gitmesi ve Kazan’ın yardım istediğine dair bir yalan söylemesi **(d2-1)**, Aruz’un yardım isteğini geri çevirerek Kazan’a düşman olduğunu söylemesi **(d2-2)** ikinci dönüşüm içindeki alt dönüşümlerdir.

Üçüncü dönüşüm, Aruz’un diğer Taş Oğuz beylerini çağırarak görüşmesidir **(d3)**. Diğer Taş Oğuz beylerinin de Aruz’la aynı fikirde olması **(d3-1)**, Beyrek’i de kendi yanlarına katmaya karar vermeleri **(d3-2)**, üçüncü dönüşümün alt dönüşümleridir. Dördüncü dönüşüm, Beyrek’in öldürülmesidir **(d4)**. Kendilerini Kazan’la barıştırmaları için Aruz’un Beyrek’i davet etmesi **(d4-1)**, Beyrek’e Taş Oğuz beylerinin Kazan’a asi olduğunu söyleyip onu da Kazan’a asi olmaya davet etmeleri **(d4-2)**, Beyrek’in bu öneriyi reddetmesi ve Kazan’a asla asi olmayacağını söylemesi **(d4-3)**, Aruz’un hile ile Beyrek’i yaralaması **(d4-4)**, dördüncü dönüşümün alt dönüşümleridir.

Beşinci dönüşüm, Aruz’un yaptıklarının Kazan tarafından öğrenilmesidir **(d5)**. Yaralı hâldeki Beyrek’in ölümünden hemen önce adamlarını Kazan’a göndererek onları anlattırması **(d5-1)**, Aruz’un kendisine yaptıklarının intikamını almasını Kazan’dan istemesi **(d5-2)**, Kazan’ın bu olaylara çok üzülüp yedi gün boyunca divana çıkmaması **(d5-3)**, beşinci dönüşümüne ait alt dönüşümlerdir. Altıncı dönüşüm, Beyrek’in intikamının alınmasıdır **(d6)**. Kara Göne ve Kılbaş’ın Kazan’ın yanına giderek onunla konuşmaları, Beyrek’in intikamının alınması gerektiğini söylemeleri **(d6-1)**, Kazan’ın emri üzerine İç Oğuz ordusunun Taş Oğuz üzerine gelmesi **(d6-2)**, Kazan’ın Aruz’u öldürmesi **(d6-3)**, diğer Taş Oğuz beylerinin Kazan’dan af dilemesi **(d6-4)**, Dede Korkut’un gelerek dua etmesi **(d6-5)** altıncı dönüşüm içindeki alt dönüşümlerdir.

Metindeki olay parçaları, Taş Oğuz beylerinin Kazan'a düşman olması konusuna bağlanmaktadır. Bu olay parçalarının sıralanışı da belli bir düzen içinde gerçekleştirilmiştir. Öncelikle Taş Oğuz beylerinin düşman olması için bir sebep yaratılmış, arkasından bu düşmanlık ilan edilmiş en son da iki düşmanın savaşması gerçekleşmiştir. Yani olay parçalarından herhangi birinin metinden çıkarılması veya yerinin değiştirilmesi mümkün değildir. İncelediğimiz bu hikâye, konu, kişiler ve olayın devamlılığı açısından tutarlı bir metindir. Alıcının zihninde boşluk bırakacak tamamlanmamış herhangi bir olay parçasının olmaması ve metnin değişik yerlerinde birbirleriyle çelişen bilgilerin bulunmaması da tutarlılığa katkıda bulunmuştur.

Metnin dönüşümlerini içeren çizelge ise şu şekildedir:

Şekil 12: İç Oğuz'a Taş Oğuz'un Asi Olup Beyrek'in Öldüğü Boy'daki Dönüşümler

SONUÇ

Dede Korkut Hikâyeleri’ni metin dil biliminin ortaya koyduğu ölçütlere göre değerlendirdiğimiz çalışmamızda ulaştığımız sonuçları şöyle sıralayabiliriz:

1. Dede Korkut Hikâyeleri’ne bağdaşıklık kazandıran en önemli unsurlardan biri *gönderim*dir. Sözlü anlatım sırasında dil tasarrufunun ve dili etkili kullanmanın önemi büyüktür. Sürekli aynı şeylerin tekrar edilmesi hem anlatan hem de dinleyen için olumsuz bir durumdur. İncelediğimiz metinde bu nedenle gönderime çok sık başvurulmuş, böylelikle gönderim yapılan unsurun metin içinde sık sık tekrar edilmesinin önüne geçilmiştir.

2. Sözlü anlatım sırasında *dikkat odağını* canlı tutmak çok önemlidir. Metin ilerledikçe ve metne yeni nesne, kişiler dâhil oldukça üreticinin ve alıcının metin içindeki zamire yüklediği anlam zayıflar. Bu durumda da metne yeni zamirlerin eklenmesi yani *dikkat odağının* yenilenmesi gerekir. Sözlü anlatımda geriye dönüp yeniden okuma imkânı bulunmamaktadır. Bu nedenle sözlü anlatım sırasında dikkat odağının sık sık yenilenmesi ihtiyacına bağlı olarak zamir kullanılması veya zamirin karşıladığı kişi, nesnenin tekrarlanması gerekir. İncelediğimiz metinler, sözlü gelenekte uzun yıllar yaşayıp şekillenen hikâyelerin yazıya geçirilmesinden oluşmuştur. Sözlü anlatım sırasında alıcının metni kolay anlamlandırması için zamirlerden yararlanılmıştır. Zamirler, gönderim unsuru olarak kullanılmıştır.

3. İncelediğimiz metinde en fazla art gönderim yapan dil ögesinin şahıs zamirleri olduğunu gördük. Şahıs zamirleri, hem aynı cümle içinde hem de cümleler arasında art gönderim ilişkisi kurabilmektedir. Dede Korkut Hikâyeleri, anlatımda kısa cümlelerin tercih edildiği metinlerdir. Bu nedenle, şahıs zamirlerinin cümleler arasında art gönderim yapması durumuyla daha fazla karşılaşılmaktadır. Şahıs zamirleri içinde en çok gönderim yapan teklik birinci kişi zamiri, en az gönderim yapan ise çokluk üçüncü kişi zamiridir. Anlatıcı, kahramanların konuşmalarını “*doğrudan anlatım*” yoluyla aktardığı için birinci ve ikinci teklik kişi zamirlerinin gönderim yapma sayısı artmıştır.

4. Şahıs zamirleri ile yapılan art gönderimlerde gönderim unsuru ile gönderimde bulunan unsur birbirinden çok uzağa düşmemiştir. Bu durum da

alıcının metni kolayca anlamasını sağlamıştır. Ancak zaman zaman bu iki unsur arasındaki mesafenin açıldığı da görülmüştür. Bize göre anlatıcı, anlatımı sırasında dikkat odağını bazı durumlarda vurgu ve tonlama yoluyla canlı tutmak istemiştir. Özellikle metindeki kahramanların içinde üçüncü teklik zamiri bulunan konuşmalarını naklederken bu yola başvurmuştur. Hikâyeler yazıya geçirilirken bu vurgu ve tonlama metne aksettirilememiştir. Yazıya geçirilen metinde herhangi bir ekleme/çıkarma yapılmadığı için gönderim unsuru ile gönderim yapılan unsur arasındaki bağ zayıflamıştır. Ancak bu zayıflık hiçbir zaman metnin anlaşılmasına engel olacak boyuta ulaşmamıştır.

5. Bir çeşit şahıs zamiri olan dönüşlülük zamiri de incelediğimiz metinde art gönderim yapan zamirler arasındadır. Dede Korkut metnindeki dönüşlülük zamirleri “*kendi*” ve “*öz*” sözcükleridir. “*Kendi*” sözcüğünün gönderim yapma özelliği, “*öz*” sözcüğüne göre daha baskındır.

6. Yüklemde bulunan kişi ekleri, cümledeki öznenin alıcı tarafından anlaşılmasını sağlar. Bu nedenle Türkçede, özneyi atma eğilimi vardır. Yüzey yapıdan atılan özne veya karşılığı olan zamir, derin yapıda eksilteli anlatım yoluyla karşılanır. İncelediğimiz metinde, eksilteli anlatım yapılmasının sakınca yaratmayacağı bazı durumlarda eksilti yapılmadığı, özneyi karşılayan şahıs zamirlerinin yüzey yapıya çıkarıldığı görülmüştür. Böylece, yüzey yapıdaki şahıs zamiri aracılığıyla o zaminin karşılığı olan kişi pekiştirilmiştir. Bazı kullanımlarda zamir ile ismin cümle içinde arka arkaya getirilmesi de yine pekiştirme isteği nedeniyle. Şahıs zamirlerinin özneyi pekiştirmesi durumu daha çok “*ben, sen, biz*” zamirlerinin kullanımında görülmektedir.

7. Şahıs zamirleri, metinde ahenk unsuru olarak da karşımıza çıkmaktadır. Özellikle manzum bölümlerde şahıs zamirleri ve bu zamirlerle anlamca ilişkili diğer kelimeler, sıklıkla tekrar edilmiştir. Bu tekrarlar yardımıyla öncelikle metne ahenk kazandırılmak istenmiştir. Tekrarların metindeki anlamın pekiştirilmesine de katkısı vardır.

8. İşaret zamirleri de şahıs zamirleri gibi art gönderim unsuru olarak kullanılmıştır ancak kullanım sıklığı şahıs zamirleri kadar yaygın değildir. “*Bu*” işaret zamiri, somut herhangi bir varlığa işaret edip gönderimde bulunmaktan

daha çok kendisinden önce söylenen cümleye ve genel bir duruma art gönderim yapmıştır. “*Şu*” işaret zamiri ise sadece birkaç yerde kullanılmıştır. “*O*” işaret zamiri ise hep tekil olarak kullanılmış, çokluk şekliyle herhangi bir gönderim yapılmamıştır.

9. İncelediğimiz metinde art gönderim unsuru olarak görev yapan diğer bir dil ögesi de işaret sıfatlarıdır. İşaret sıfatları da işaret zamirleri gibi metin veya cümle içinde kendilerinden önce geçen bir varlığa art gönderimde bulunmuşlardır. Ancak işaret zamirlerinden farklı olarak bu gönderim işaret edilen isimle birlikte kurulan bir “*sıfat tamlaması*” yoluyla yapılmaktadır. Kurulan bu tamlama sayesinde, ismin daha önce yüzey yapıda yer alan özellikleri yeniden yüzey yapıya çıkarılmadan gönderim yoluyla alıcının zihninde canlandırılır.

10. Gönderimler, zamirler ve sıfatlar aracılığıyla yapılabildiği gibi başka kelime veya kelime gruplarıyla da yapılabilir. Dede Korkut Hikâyeleri’nde de metin düzlemi içinde önceden yer alan kişi, eylem ve durumlara, kelime veya kelime grubu kullanılarak art gönderim yapılmıştır.

11. Anlatı metinlerinde kahramanlar metin içinde sürekli olarak isimleri ile anılmazlar. Anlatıcı, ilgili kişinin karakterine, çevresine, görevine, içinde bulunduğu duruma uygun yeni kelime veya kelime grupları kullanarak da söz konusu kahramanı karşılayabilir, kahramana gönderimde bulunabilir. Bu durum anlatıcıyı tekrara düşmekten kurtardığı gibi metne etkileycilik ve estetik kazandırır. Bu tür metinlerde, kahramanlara yapılan gönderimlerin sanatlı olmasına özen gösterilir. Ancak Dede Korkut Hikâyeleri’nde kahramanlara yapılan gönderimlere fazla özen gösterilmemiştir. Metin kişilerine yapılan gönderimler için sanatlı kelimeler kullanılmamış, kahramana özel bağdaştırmalar kullanılmamıştır. Beyrek’e gönderim yapan “*boz oğlan*” ve Deli Dumrul’a gönderim yapan “*âdemîler evreni*” gibi yapıları hariç tutarsak metin kişilerine yapılan gönderimler genellikle “*anne, baba, kardeş, oğul*” gibi metin içindeki rolü belirleyen sıradan kelimelerle sınırlı kalmıştır.

12. Dede Korkut Hikâyeleri’nde cümle veya cümlelere yapılan art gönderimler ise genellikle “*söz*” kelimesiyle kurulan isim ve sıfat tamlamaları

aracılığıyla yapılmıştır. Metin düzlemi içinde önceden yer alan eylem ve durumlara yönelik art gönderimler ise özellikle “*iş, hâl, haber*” kelimelerinin “*bu*” işaret sıfatı ile birleşerek oluşturduğu sıfat tamlamaları yardımıyla yapılmıştır.

13. Dede Korkut’ta en sık kullanılan gönderim türü, art gönderim olmakla birlikte ön gönderim de kullanılmıştır. Günümüz Türkçesinde ön gönderim yapmak için en çok kullanılan sözcük türü işaret zamirleridir. Ancak incelediğimiz metinde sadece “*bu*” işaret zamiri ön gönderim unsuru olarak kullanılmıştır ve kullanım sayısı çok azdır. Ancak, “*ne, nasıl, kim*” soru zamirleri ön gönderim unsuru olarak sıkça kullanılmıştır.

14. Öncelikli görevi, fiil ve fiilimsideki hareketin durumunu bildirmek olan “*niçe (nasıl)*” zarfı da metnimizde ön gönderim unsuru olarak kullanılmıştır. İncelememiz esnasında gördük manzum bölümlerden önce kullanılan “*şöylamış*” fiilinin önündeki “*niçe*” sözcükleri, “*şöylamış*” fiilinin durumu, niteliği hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Bu sözcükler derin yapıda manzum bölümlere işaret etmekte, alıcının dikkatini biraz sonra söylenecek sözlere çekerek ön gönderim yapmaktadır. Derin yapıda “*niçe*” zarfı, “*ne*” zamininin yerini tutmaktadır. Metnimizde sadece bir yerde de sıfat kullanılarak ön gönderim yapılmıştır.

15. Metinde bağdaşıklığı sağlayan unsurlardan biri de deyiştirimdir. Hikâye anlatıcısı, özellikle kahramanların konuşma ve davranışlarını tekrarlayanın gerektiği durumlarda “*öyle, eyle, böyle, şöyle*” gibi sözcükleri kullanarak “*cümleye dayalı deyiştirim*” yapmıştır. Hikâyelerin bir dinleyici topluluğu karşısında anlatıldığı düşünülürse bu yolla hem anlatımdaki estetik ve üslubunu korumuş olacak hem de dil ekonomisi yapmış olacaktır. İncelediğimiz metinde isme dayalı deyiştirim ve fiile dayalı deyiştirim örneklerine rastlamadık. Deyiştirim için kullanılan “*eyle*” sözcüğü, her zaman deyiştirim yapmamış bazı durumlarda metne abartma anlamı katmıştır. “*Böyle*” sözcüğü ise en fazla deyiştirim yapan sözcük olarak karşımıza çıkmaktadır. Metin içinde herhangi bir olay veya davranışın, kahramanlardan birinin söylemi üzerine gerçeklemesi durumunda “*böyle digeç*” yapısı ile o kahramanın söyleminin yerine kullanılmış ve deyiştirim yapılmıştır. Bu

sözcük, birkaç yerde ise metin düzlemine kendisinden sonra çıkan cümlelerle yer değiştirmiş ve bir çeşit ön gönderim yapmıştır. “Şöyle” sözcüğü ise metnimizde çok az kullanılan bir kelimedir. Bu kelime sadece bir yerde “değiştirim” unsuru olarak görev almış, kullanıldığı diğer yerlerde ise metne abartma anlamı katmak için “öyle” sözcüğünün yerini tutmuştur.

16. Bir diğer bağdaşıklık unsuru ise eksilteli yapılardır. Eksiltinin ortaya çıkmasındaki asıl sebep, az söz ile daha çok şey anlatma gayretine bağlı olan “*az çaba kuralı*” ve tekrara düşmek endişesidir. Dil ekonomisine en fazla ihtiyaç duyulan anlatım, sözlü anlatımdır. Sözlü anlatımla nesilden nesle aktarılan Dede Korkut’ta da eksilteli yapılarla çok sık karşılaşılacaktır.

17. Özne eksiltisi, Türk dilinde çok fazla görülen bir eksilti tipidir. Dede Korkut metninde de bu eksiltiyle çok fazla yer verilmiştir. Metnimiz kısa cümlelerden oluştuğu için anlamca ilişkili cümleler arasında, ilk cümlede yüzey yapıda yer alan açık öznenin sonraki cümlelerde eksiltilmesi, çok sık karşılaşılan bir durum olmuştur. Özne eksiltisi, yüzey yapıda nesne, yer tamlayıcısı ve yüklem olan ya da bu görevde kelime grubu oluşturan bir sözcüğün daha sonraki cümlelerde derin yapıda eksilti özne olarak görev almasıyla da yapılmaktadır. İlgili sözcük, daha önceki cümlelerde yüzey yapıda yer aldığı için yeniden yüzey yapıya çıkarılmamakta, alıcının ilgili sözcüğü zihninden tamamlaması beklenmektedir. Özne eksiltilerinde genellikle önceden yüzey yapıda yer alan sözcük eksiltilir. Ancak incelediğimiz metinde gördük ki bazı kullanımlarda önce eksilti yapılmış, eksiltelen unsur daha sonra yüzey yapıya çıkarılmış. Bu kullanımda, alıcının dikkatini eksiltelen unsura çekme gayesinin olduğunu ve bu tür bir eksiltinin tekrardan kurtulmak için değil de sanat yapmak için kullanılmıştır. Metnimizdeki eksiltelen özneler, alıcı tarafından kolayca tamamlanabilecek niteliktedir. Ancak birbirinden farklı öznelerin aynı birimde eksiltildiği yerlerde eksiltinin tamamlanması güçleşmektedir.

18. Tespit ettiğimiz diğer bir eksilti türü de nesne eksiltisidir. Özne eksiltisi kadar olmasa da bu eksilti türüne de sıkça başvurulmuştur. Metnimizdeki nesne eksiltileri yapılışına göre ikiye ayrılmaktadır. Bazı durumlarda önceki birimde yüzey yapıda yer alan nesne eksiltilmiş, bazı

durumlarda ise önceki birimde farklı görevde bulunan sözcükler, derin yapıda nesne görevinde kullanılmış ve eksiltilmiştir. Eksiltelen nesneler, alıcı tarafından kolayca tamamlanabilecek niteliktedir. Ancak birbirinden farklı nesnelerin aynı birimde eksiltildiği yerlerde eksiltinin tamamlanması güçleşmektedir.

19. İsim tamlamalarındaki tamlayanın eksiltilmesi de incelediğimiz metinde çok başvurulan eksilti türlerinden biridir. Bu eksiltelerin oluşumu, nesne eksiltisi ile aynıdır. Bazı durumlarda yüzey yapıdaki tamlayan eksiltilmiş, bazı durumlarda ise önceki birimlerde farklı görevlerde olan sözcükler, derin yapıda tamlayan gibi düşünülmüştür. En fazla eksiltelen tamlayanlar, zamirlerin oluşturduğu tamlayanlardır. Buna karşın tamlayan durumundaki zamir tarafından karşılanan varlığın özellikle vurgulanmak istendiği durumlarda tamlayan eksiltisi yapılmamıştır. Tamlayan eksiltilerinin bazılarında alıcının boşluğu tamamlaması güçleşmektedir. Bu durum, sözlü anlatım sırasında sunumu yapılan metnin yazıya aynen geçirilmesinden kaynaklanmıştır. Metni yazıya geçiren kişi, anlatıcının vurgu ve tonlamayla giderdiği bazı eksiklikleri yazıya aktaramamıştır. Diğer eksilti türlerinde, alıcı tarafından güç tamamlanacak bir ya da iki kullanım varken tamlayan eksiltisinde bu sayı daha fazladır.

20. Yer tamlayıcısı eksiltilerine de metnimizde rastlanılmaktadır. Ancak bu unsurun eksiltildiği durumlar azdır. Bu eksiltinin oluşumu da diğer unsurların eksiltilmesi ile aynıdır. Bazı durumlarda yüzey yapıdaki yer tamlayıcısı eksiltilmiş bazı durumlarda ise önceki birimde farklı görevde olan sözcükler, derin yapıda yer tamlayıcısı gibi düşünülmüştür. Özne, nesne ve tamlayan eksiltilerinde kısmen görülen *“alıcının eksiltiyi zihninde tamamlaması güçlüğü”*, yer tamlayıcısı eksiltilerinde karşımıza çıkmamaktadır. Metnimizde tespit ettiğimiz yer tamlayıcısı eksiltilerininin tamamı, alıcı tarafından kolayca tamamlanabilmektedir.

21. İncelediğimiz metinde zaman, yer-yön ve durum bildiren zarfların kullanımda eksiltili yapılara çok seyrek başvurulduğu tespit edilmiştir. Bu eksilteler, genellikle yüzey yapıda yer alan zarfların sonraki cümlelerde kullanılmamasına dayanan eksiltilerdir. Bazı örneklerde ise zarf görevindeki

edat gruplarının eksiltildiği tespit edilmiştir. Bu eksilteler, yüzey yapıda yer alan edat grubunun eksiltilmesiyle oluşmamıştır. Bu tür eksiltide, edat grubunu oluşturan isim unsuru daha önceden yüzey yapıda geçmektedir. Aynı isim unsuru, sonraki birimde “ile” edatı ile birleşip metinde “zarf” görevinde kullanılmasına karşın, derin yapıda kalmış ve eksiltiştir. Söz konusu eksilteler, metindeki bağlamdan hareketle kolaylıkla tamamlanabilen eksiltelerdir.

22. Dede Korkut Hikâyeleri’nde cümle eksiltisine çok fazla başvurulmamıştır. Metinde “*yoğ, beli, pes, evet*” gibi kelimeler, cevap kelimesi olarak kullanılmaktadır. Ancak bu kelimeler genellikle tek başlarına kullanılmamış, bir yüklemlle birlikte kullanılarak cümle eksiltisinin önüne geçilmiştir.

23. Dede Korkut Hikâyeleri’nde yüklem eksiltildiği durumlarla çok sık karşılaşmayız. Metnimizdeki cümleler kısadır ve tam yargı bildirmektedir. Yükleml eksiltilerinin geneli, yüzey yapıdaki bir yüklem ortak kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Bunun yanında ek-fiilin kullanılmadığı birkaç örnek de vardır.

24. Metin bağdaşıklığını sağlayan unsurlarda biri de cümlelerin ve yargıların düzgün bir şekilde bağlanmalarıdır. İncelediğimiz metinde edatlar ve bağlaçlar; cümleler, yargılar ve paragraflar arasında değişik anlam ilişkisi kurarak bağlama ögesi görevinde kullanılmıştır. Metnin herhangi bir yerinde bağlama göreviyle kullanılan bir bağlama ögesi, alıcıyı bu ögenin öncesindeki veya sonrasındaki cümlelere odaklayacak ve metnin oluşumuna, anlamlandırılmasına katkıda bulunacaktır. Dede Korkut Hikâyeleri’nde olaylar aktarılırken, sanatlı uzun cümleler yerine kısa cümleler tercih edilmiştir. Bu nedenle incelediğimiz metin, bağlaçlar ve bağlama ögeleri bakımından zengin bir metin değildir.

25. Metnimizde tespit ettiğimiz başlıca bağlama ögeleri ve bu ögelerin metne kattığı anlamlar şöyledir: **Ekleyici bağlama ögeleri** (*ve, hem, dağı, da/de, ne...ne*), **ayırıcı bağlama ögeleri** (*gerek...gerek, ya, ya...ya, yoğsa*), **karşıtlık bildiren bağlama ögeleri** (*amma, veli*), **zaman bildiren bağlama**

öğeleri (evvel, soñra, pes, bu maħalda), **koşul bildiren bağlama öğeleri** (eger), **olasılık bildiren bağlama öğeleri** (belki, bolayki, ola kim), **açıklama bildiren bağlama öğeleri** (pes, kim, ki, meger), **sebep-sonuç bildiren bağlama öğeleri** (çün, çünki, çün-kim, zîrâ, ötûri, içün, diyü).

26. Metnimizde “ve” bağlacının cümleleri bağlamadaki kullanımı ile kelimeleri bağlamadaki kullanımı farklılık arz etmektedir. Bu bağlaç, cümleleri bağladığı durumlarda genellikle “hem, daħı” gibi diğer bağlama öğeleri ile yan yan kullanılmış ve kısmen kalıplaşmış bir yapı ortaya çıkarmıştır. Bize göre bu yan yana kullanım, metne kazandırılmak istenen “ekleme” anlamının pekiştirilmesi amacıyla yapılmıştır. Bu kullanım sadece bir hikâye ile sınırlı olmayıp Dede Korkut Kitabı’ndaki birçok hikâyede görülmektedir. Bize göre bu durum, hikâyelerin tamamındaki üslup birliğinin en önemli ispatlarından biridir.

27. İncelediğimiz metinde “daħı” bağlama ögesinin içinde bulunduğu cümleye her zaman “ekleme” anlamı katmadığını gördük. Farklı eylemlerin farklı kişiler tarafından sırasıyla yapıldığını anlatan bazı kullanımlarda, metne ekleme anlamından daha çok “sıralama” anlamı katmıştır. Bunun yanında karşıtlık bildiren bir bağlama ögesi olan “amma” sözcüğü bir kullanımda bulunduğu cümleye “ekleme” anlamı katmıştır.

28. Zaman bildiren bağlama öğelerinden “sonra” sözcüğü, metnimizde genellikle “andan” sözcüğü ile birleşerek kullanılmakta ve bulunduğu cümleye “sonralık” anlamı katmaktadır. Ancak bazı kullanımlarda “sonra” sözcüğü yüzey yapıda yer almamış, metne katılmak istenilen zaman anlamı “andan” sözcüğü ile sağlanmıştır.

29. “Pes” bağlama ögesi sözcüğü metnimizde iki farklı anlamda kullanılmıştır. Bu sözcük bazı durumlarda iki durum, yargı arasında açıklama anlamıyla kullanılmıştır. Bazı durumlarda ise iki yargı, cümle arasında “sonralık” ilişkisi kurmuştur.

30. Ola kim ve bolayki sözcükleri ise metinde devamlı, istek kipiyle çekimlenmiş bir fiille kullanılmıştır. Bu sözcüklerin cümleye kattığı “olasılık”

anlamı aynı zamanda “*istek*” de içermektedir. Hatta çoğu yerde “*istek*” anlamı daha baskın olmuş ve metne “*inşallah*” anlamını katmıştır.

31. “*Kim*” bağlama ögesi, içinde bulunduğu metne genellikle “*açıklama*” anlamı katmıştır. İncelememiz sırasında “*kim*” bağlama ögesinin her kullanımda “*açıklama*” işleviyle kullanılmadığını, bu unsurun metne kendisinden önceki sözcüğü vurgulama, sebep ya da sonuç bildirme, amaç ve koşul anlamlarını kattığını da gördük. Ancak bu kullanımların birkaç örnekle sınırlı olduğunu belirtelim.

32. Metin içinde “*anlatıcıya*” ait olan “*meger*” sözcüklerinin kullanımı ile “*kahramanlara*” ait olan “*meger*” sözcüklerinin kullanımı arasında fark vardır. Anlatıcı, kendisinin bildiği ama alıcının metin içinde henüz karşılaşmadığı bir durumu, bilgiyi metinde yüzey yapıya çıkaracağı zaman genellikle bu bağlama ögesini kullanmıştır. Bu bağlama ögesi metnin yüzey yapısındaki olaylar, yargılar arasında bir ilişki kurmamakta, anlatıcı ile alıcı arasında bir ilişki kurmakta, alıcının dikkatini metne yöneltmek için bir uyarı vazifesi görmektedir. Sözcüğün genellikle “*hanum, sulhanum*” gibi hitap sözcükleri ile kullanılması da bu görüşümüzü doğrulamaktadır. Kahramanların kullandığı “*meger*” sözcüğü ise metindeki cümleler arasında genellikle “*açıklama*” ilişkisi kurmuştur.

33. Sebep-sonuç anlamı katan “*çün, çünki*” bağlama ögeleri, bazı durumlarda “*-IncA*” zarf-fiil ekinin yerine kullanılmış ve eklendiği metne zaman anlamı katmıştır.

34. Metindeki bağdaşıklık ölçütlerinden bir diğeri, kelime bağdaşıklığıdır. Dede Korkut, kelime bağdaşıklığı bakımından da sağlam bir görüntü arz etmektedir.

35. Kelime bağdaşıklığı ile oluşan bir unsur olan “*tekrarlar*”, incelediğimiz metinde çok kullanılıştır. Metnimizin özellikle manzum bölümlerinde, kelimelerin, kelime gruplarının ve bazı yapıların tekrar edildiği görülmektedir. Bu tekrarlar hem manzum bölümlere şiirsel bir hava katmış hem de verilmek istenilen anlamı pekiştirmiştir. Eksilti yapılması gereken birçok durumda eksiltiye başvurulmamış, söz konusu sözcükler yüzey yapıya çıkarılarak bilinçli ve sistemli bir tekrar yapılmıştır. Bu tekrarlar, metin içinde

ahenk, pekiştirme gibi görevleri getirdiğinden metin estetiğini de bozmamaktadır. Manzum bölümlerdeki tekrarlar, anlam, ses ve gramer bakımından birbirini tamamlamış yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yapılar, her biri müstakil bir eser olan on iki hikâyeyi genel bir çatı altında toplamamıza yardımcı olmaktadır.

36. Mensur bölümlerdeki tekrarlar ise olayı alıcı için daha anlaşılır hale getirmek amacıyla yapılmıştır. Özellikle sözlü anlatım sırasında hangi hareketin kim tarafından yapıldığı alıcı tarafından karıştırılabilir. Üretici, bu karışıklığı engellemek için aktarım sırasında sık sık özne tekrarı yapmıştır. Bunun yanında metnimizde bazı kelime ve kelime gruplarının özellikle vurgulanmak istendiği için eksilti, zamir kullanma, sıralı cümle oluşturma vb. yollara başvurulmayarak doğrudan tekrar edilmiştir. Mensur bölümlerde karşılaştığımız yapı tekrarları ise iki yapı arasında anlam ilişkisi kurulmasını, yapıların birbirine bağlanmasını sağlar. Bu bağlantı da metin bağdaşıklığını meydana getirir.

37. Karşıt anlamlı sözcükler, aynı birim içinde yer alan cümle ve yargılarda kullanılmış, böylece söz konusu cümle ve yargılar arasında çağrışıma dayanan bir bağlantı kurarak bağdaşıklığın oluşmasına katkıda bulunmuştur.

38. İncelediğimiz metinde kelime bağdaşıklığı sağlayan başka bir unsur da bir birini çağrıştıracak sözcük gruplarıdır. Bu sözcük grupları, aynı anlam birimi içinde kullanılarak çağrışım ilişkisi sayesinde bağdaşıklık oluşturmuşlardır. Neredeyse her hikâyede, hayvanlar, sosyal yapı, din, savaş alanına giren sözcükler bir arada kullanılmıştır. Bu kullanım, söz konusu birimi meydana getiren cümleleri birbirine bağlamaktadır. Aynı zamanda on iki farklı hikâyeyi birbirine bağlayan genel çatının bir parçası olmaktadır.

39. Aynı anlamlı birim içinde kullanılan eş veya yakın anlamlı kelimeler de bağdaşıklığı sağlamaktadır. Ancak metnimizde bu tür kullanımlarla ender olarak karşılaşılmaktadır.

40. Metnimizi meydana getiren birimler arasındaki ilişki her zaman dil öğeleriyle sağlanmamıştır. Ancak cümleler belirli bir düzenle sıralanmış ve bu ilişkinin alıcının mantıksal çıkarımı sonucu oluşması sağlanmıştır.

İncelediğimiz metinde en sık karşılaşılan “*anlam ve mantık*” bağlantısı, neden-sonuç ilişkisi üzerine kurulmuştur. Hikâyeleri meydana getiren olay parçaları arasında genellikle sebep-sonuç ilişkisi vardır. Bir olayın doğması, başka bir olayla bağlantılıdır. Metindeki olayların devamlılığı, bu ilişki sayesinde gerçekleşmektedir. Alıcı, olaylar arasında mantıksal bir çıkarım yaparak bu sebep-sonuç ilişkisine ulaşmaktadır. Bunun dışında, hikâyeleri meydana getiren birimler arasında mantıksal çıkarımla ulaşılan amaç-sonuç, karşılaştırma, özelleştirme gibi anlam ilişkileri de vardır.

41. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, tutarlı bir metindir. Metindeki olay parçaları, alıcının mantıksal çıkarımları sonucu birbirine bağlanmıştır ve bu olay parçaları metin içinde belli bir düzene göre sıralanmıştır. Bu olay parçaları, Dirse Han’ın büyük zorluklarla sahip olduğu “*Boğaç*” etrafında birbirine bağlanmıştır. Metne eklenen her olay, kendisinden önceki olaya katkıda bulunmaktadır. Yarım bırakılan veya gereksiz olan herhangi bir olay parçası bulunmamaktadır. Olay parçalarından herhangi birisi metinden çıkarılsa metnin anlatımı bozulacaktır.

42. Salur Kazan’ın Evi Yağmalandığı Boy da tutarlı bir metindir. Bütün olay parçaları “*Salur Kazan’ın evinin düşman kâfirler tarafından basılması*” etrafında gelişmekte ve belli bir düzene göre sıralanmaktadır. Metindeki olay parçaları eksik veya gereksiz değildir. Alıcının tamamlayamayacağı, boşlukta kalan herhangi bir olay yoktur. Metinde verilen bilgiler birbiriyle çelişmemektedir.

43. Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu’nda tutarlılık bakımından bazı aksaklıklar vardır. İlgili bölümde ayrıntısıyla açıkladığımız gibi Yaltaçuk tarafından getirilen gömlek, kâfir kızı, Beyrek’in esir düşen arkadaşlarının sayısı konusunda alıcı tarafından tam olarak tamamlanmayan boşluklar ve çelişen bilgiler vardır. Bize göre bu boşluklar, sözlü gelenekten kaynaklanmaktadır. Bunların dışında bu boyda da konu ve olay, kişiler aracılığıyla belli bir düzende devam etmiştir. Olay parçalarından herhangi birisi gereksiz veya tekrar niteliğinde değildir.

44. Kazan Bey’in Oğlu Bey’in Uruz Bey’in Tutsak Olduğu Boy, tutarlılık açısından son derece sağlam bir görüntü arz etmektedir. Bütün olaylar

sebeup-sonuç ilişkisi içinde gelişmekte ve birbirini tamamlamaktadır. Olay parçalarından herhangi biri metinden çıkarılsa metnin anlamında bozulma meydana gelecektir. Alıcının zihninde boşluk bırakacak herhangi bir olay parçası bulunmamaktadır, bütün olaylar sonuçlanmıştır. Metinde birbiriyle çelişen olay veya bilgi bulunmamaktadır. Metin, Uruz'un tecrübesizliğinin vurgulanması ile başlamış ve bu bağlamda devam ettirilmiştir.

45. Metin tutarlılığındaki ölçütlere göre yaptığımız inceleme sonucunda Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nun da tutarlı olduğunu gördük. Metindeki asıl olay Deli Dumrul'un Azrail'e kafa tutmasıdır, bundan sonraki olaylar Deli Dumrul etrafında gelişerek bu ana olaya bağlanmıştır. Metinde arkası getirilmeyen, alıcının zihninde boşluk yaratan düşünce ve olaylar, birbiriyle çelişen bilgiler yoktur. Olay parçalarının tamamı birbiriyle ilişkilidir. Bu olay parçalarından birisini metin çıkarıp atmamız imkânsızdır çünkü bir olay parçası diğer bir olay parçasını doğurmuştur. Olay parçaları arasındaki ilişki, alıcının mantıksal çıkarımlar yapmasına imkân tanımaktadır.

46. Kanlı Koca Kan Turalı Boyu, diğer hikâyeler gibi tutarlı bir metindir. Metin baştan sona Kan Turalı'nın evliliği etrafında şekillenmiştir. Metni meydana getiren olay parçaları genel anlamda belirli süreçleri içermekte ve belli bir düzene göre sıralanmaktadır. Bu nedenle olay parçaları arasında sıkı bir ilişki vardır. Olay parçalarından herhangi birinin metinden çıkarılması, metnin anlamını bozacaktır. Bu metinde alıcının zihninde boşluk bırakan bir nokta vardır. Kan Turalı'nın almak istediği kızın adını nasıl öğrendiği hakkında metinde bir açıklama yapılmamıştır. Bu bilgi, hikâyenin kendisinde olup da sözlü anlatım sırasında unutulmuş olabilir.

47. Sınırlı sayıda olay parçasının yer aldığı Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu da tutarlı bir metindir. Konunun ve olayların işlenişinde bir devamlılık vardır. Ancak Yigenek'in düş görmesi olayı, metnin bütünündeki olay parçası üzerinde çok da etkili değildir.

48. Basat'ın Tepegözü Öldürdüğü Boy, alıcının zihninden boşluk bırakan birkaç nokta dışta tutulursa, tutarlı bir metindir. Kişilerin ve konunun sürekliliği, olay parçalarının sıralanması bakımından metinde bir tutarlılık vardır. İlgili bölümde de ayrıntısıyla açıkladığımız gibi, Basat'ın akında

geçirdiği süre ve tepegözün yüzüğü konusunda yeterince bilgi verilmemiş, metnin bu kısımları boşlukta kalmıştır.

49. Begil Oğlu Emren'in Boyu, tutarlılık ölçütlerine göre değerlendirilmiş ve metnin tutarlı olduğu görülmüştür. Diğer hikâyelerde olduğu gibi bu hikâyede de metni meydana getiren olay parçaları arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu olay parçaları, konu ve kişi unsuru ile birlikte bir devamlılık arz etmiş ve gelişmiştir.

50. Olay parçalarının belirli bir düzene göre sınırlandığı, yarım bırakılan veya birbiriyle çelişen herhangi bir olay parçasının bulunmadığı Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu da tutarlı bir metindir.

51. Salur Kazan'ın Tutsak Olup Oğlu Uruz'un Çıkardığı Boy'da bütün olay parçaları Kazan ve Uruz etrafında gerçekleşmekte, Kazan'ın tutsaklığı ve Uruz'un babasını kurtarma isteğine bağlanmaktadır. Bu yönüyle konu, olay, kişi devamlılığı sağlanmış ve bu devamlılık metni tutarlı kılmıştır. Bu hikâyenin mevcut sınırları içinde birbiri ile çelişen bilgiye rastlamadık, metin bu yönüyle de tutarlıdır. Ancak Uruz'un Tutsak Olduğu Boy ile bu metin arasında Uruz'un tecrübesizliği ve yetiştirilmesi konusunda birbiri ile çelişen bilgiler yer almaktadır.

52. İç Oğuz'a Taş Oğuz'un Asi Olup Beyrek'in Öldüğü Boy'da metni meydana getiren olay parçaları belirli bir konu etrafında ve belirli bir düzene göre sıralanmıştır. Olay parçalarından herhangi birinin metinden çıkarılması veya yerinin değiştirilmesi mümkün değildir. Kısacası bu metin, konu, kişiler ve olayın devamlılığı açısından tutarlı bir metindir. Alıcının zihninde boşluk bırakacak tamamlanmamış herhangi bir olay parçasının olmaması ve metnin değişik yerlerinde birbiriyle çelişen bilgilerin bulunmaması da tutarlılığa katkıda bulunmuştur.

Yukarıda sıraladığımız maddeler, Dede Korkut Hikâyeleri üzerinde yaptığımız bağdaşıklık ve tutarlılık incelemeleri sonucunda ulaştığımız çıkarımlardan oluşmaktadır. Bu çıkarımlar ve ilgili bölümlerde yer verdiğimiz örnek kullanımlar göstermektedir ki belli bir yazarı olmamasına, uzun yıllar ağızdan ağza aktarılarak değişmesine rağmen, bağdaşık ve tutarlı bir metindir. Eksiltili anlatımlarda gördüğümüz birkaç bağdaşıklık sorunu ve

metindeki bazı olayların yeterince aydınlatılmamasında gördüğümüz birkaç tutarlılık sorunu, böyle bir genel değerlendirmede bulunmamıza engel teşkil etmemektedir. Sözlü anlatım sırasında metindeki bazı kelime ve cümlelerin unutulması doğaldır. Sözlü anlatımlardan yazıya geçirilen metinlerin incelenmesi ve değerlendirilmesinde bu durum göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu çalışma, tarih, kültür ve üslup bakımından eşsiz bir değere sahip olan ve yüzyıllar önce oluşan bu hikâyelerin, günümüzün metin dil bilimi incelemeleriyle belirlenen *metin olma ölçütlerine* uygun olduğunu ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

- ADALAR, Derya; “Arapça ve Türkçe Ders Kitaplarındaki ‘Yardımlaşma’ ve ‘Arkadaşlık’ Konulu Metinlerin Karşılaştırılması: Bir Eşdizimsel Örüntüleme Çözümlemesi Örneği” **Dil Dergisi**, Ankara, Sayı 129, 2005, s.63-84.
- AKALIN, Şükrü Haluk; “Eski Anadolu Türkçesinde Cümle Başı Edatlarıyla Kurulmuş Cümleler” **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı 518, 1995, s.156-163.
- AKALIN, Şükrü Haluk; “Dede Korkut Kitâbı’nda ‘Meger’ ile Kurulmuş Birleşik Cümleler Üzerine”, **Uluslar Arası Dede Korkut Bilgi Şöleni**, Selçuk Üniversitesi - Türk Dil Kurumu, 6-10 Ekim 1998, Konya.
- AKBAYIR, Sıddık; **Cümle ve Metin Bilgisi**, Ankara, Pegem A Yayıncılık, 2006
- AKÇATAŞ, Ahmet; **Dokuzuncu Hariciye Koğuşu Romanı Üzerine Bir Metin Dil Bilim İncelemesi**, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli, 2001
- AKSAN, Doğan; “Kavram Alanı – Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine” **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, 1971, s.253-262.
- AKSAN, Doğan; **Anlambilim –Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi-**, Ankara, Engin Yayınevi, 1997
- AKSAN, Doğan; **En Eski Türkçe’nin İzlerinde**, İstanbul, Simurg Yayınları, 2000
- AKSAN, Doğan; **Her Yönüyle Dil -Ana Çizgileriyle Dilbilim-**, Ankara, TDK Yayınları, 2003
- AKSAN, Mustafa – AKSAN, Yeşim; “Metin Kavramı ve Tanımları”, **Dilbilim Araştırmaları 1991**, Ankara, Hitit Yayınevi, 1991, s.90-104
- AKTAŞ, Tahsin; “Metin Oluşumunda Bağlaçların Yeri”, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı 505, Ankara, 1994, s.52-64.
- ALAN, Yusuf; **Lisan ve İnsan**, İzmir, TÖV Yayınları, 1994

- ALTUNKAYA, Fuat; **Cohesion in Turkish: A Survey of Cohesive Devices in Prose Literature**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1987
- ARVAS, Abdülselem; **Dede Korkut Destanı ve Kıpçak Sahası Epik Destan Geleneği**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van, 2009
- BAHTİYAROĞLU, Alper; **Ahmet Mithat Efendi'nin Tiyatrolarında Metindilbilimsel Görünümler**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars, 2006
- BANGUOĞLU, Tahsin; **Türkçenin Grameri**, Ankara, TDK Yayınları, 1998
- BALCI, Hülya Aşkın; "Metindilbilim Açısından Bir Çözümleme" **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 21, Kayseri, 2006, s.191-204.
- BAŞUSTA, Kasım Caner; **Okuma Eğitiminde Metin Dilbilimin Kullanımı**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 2009
- BAYRAV, Süheyla; **Filolojinin Oluşumu**, İstanbul, Multilingual Yayınları, 1998
- BORATAV, Pertev Naili; "Dede Korkut Hikâyelerindeki Tarihi Olaylar ve Kitabın Telif Tarihi", **Türkiyat Mecmuası**, Cilt 13, 1958, s.109-140.
- BOSTANCI, Gülcan Çolak; **Çağrışımların İzinde Zihniyetler**, Altkitap Online Yayınevi <http://www.altkitap.com/kitap.asp?kitapid=47>, 2008
- CEMİLOĞLU, İsmet; "Dede Korkut'taki Bazı Cümlelerin Sentaks Bakımından Türkiye Türkçesi İle Mukayesesi" **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı 556, 1998, s.315-320.
- CEMİLOĞLU, İsmet; "Eski Anadolu Türkçesi Söz Diziminde 'Çün'lü Cümleler", **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı 510, Ankara, 1994, s.409-413.
- COŞKUN, Eyyüp; **İlköğretim Öğrencilerinin Öyküleyici Anlatımlarında Bağdaşıklık, Tutarlılık ve Metin Elementleri**, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005

- ÇELTEK, Aytaç; **Türkçede Boş Artgönderimin Söylem-Edimbilimsel İşlevleri**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2008
- ÇETİNKAYA, Bayram; “Eşdizimli Sözlükler” **Turkish Studies**, Sayı 4, 2009, s.196-206
- ÇINAR, Ali Abbas 2000; “Dede Korkut Destanı’nda At ve At Kültürü” **Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri** (19-21 Ekim 1999) Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2000
- DAŞDEMİR, Muharrem; **Dedem Korkut Kitabı’nın Söz Dizimi**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2000
- De BEAUGRANDE, Robert Alain; **Text, Discourse and Process**. Norwood, 1980
- De BEAUGRANDE, Robert Alain - Wolfgang Ulrich Dressler; **Introduction to Text Linguistic**. New York, Longman Group Company, 1981
- De BEAUGRANDE, Robert Alain; **en-Nassu ve’l-Hitâbu ve’l-İcrâ**, (İngilizceden Arapçaya Çev. Temmâm HASSÂN), Kahire, ‘Âlemu’l-Kutub, 1998
- DEMİR, Tazegül; **Peyami Safa’nın “Yalnızız” Adlı Romanının Metindilbilimsel Çözümlemesi**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars, 2006
- DEMİRCAN, Ömer; “Türkçede Bağlam İşlevleri ve Bağlayıcılar”, **Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1986
- DUYMAZ, Ali; “Dede Korkut Kitabı’nda Alplığa Geçiş ve Topluma Katılma Törenleri Üzerine” **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten – 1998**, Sayı 41, 2004, s.39-50.
- ELYILDIRIM, Selma; “Ömer Seyfettin Öykülerinde Artgönderim Kullanımı” **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 36, s.121-146, Erzurum, 2008
- ERCİLASUN, Ahmet Bican; “Salur Kazan Kimdir?” **Millî Folklor**, Kış 2002, Sayı 56, 2002, s.22-33.

- ERCİLASUN, Ahmet Bican; “Zikredilen Şahıslara Dayanılarak Dede Korkut Boylarının Kronolojik Sıralaması” **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten** **1998**, 2004, s.61-69.
- ERDAĞI, Selma; **Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun “Yaban” Adlı Romanının Metindilbilimsel Çözümlemesi**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars, 2008
- ERGİN, Muharrem; **Dede Korkut Kitabı – I (Giriş-Metin-Faksimile)**, Ankara, TDK Yayınları, 1994
- ERGİN, Muharrem; **Dede Korkut Kitabı – II (İndeks – Gramer)**, Ankara, TDK Yayınları, 1997
- ERGİN, Muharrem; **Dede Korkut Kitabı**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2002
- ERGİN, Muharrem; **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul, Bayrak Yayınları, 1999
- ERKUL, Rasih; **Cümle ve Metin Bilgisi**, Ankara, Anı Yayıncılık, 2004
- FIRTH, J.R.; **Papers in Linguistics**, Londra, Oxford University, 1969
- GENCAN, Tahir Nejat; **Dilbilgisi**, İstanbul, Kanaat Yayınları, 1992
- GÖKYAY, Orhan Şaik; **Dedem Korkudun Kitabı**, İstanbul, Kabalıcı Yayınevi, 2007
- GÜLTEKİN, Nilüfer; **Metin Oluşum Sürecinde Gönderimsel Bağdaşıklığın Değeri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2000
- GÜNAY, Umay; “Dede Korkut Hikâyelerindeki Karakterlerin Tahlili”, **Milli Folklor**, Cilt 5, Sayı 37, 1998, s.3-12.
- GÜNAY, Doğan; **Metin Bilgisi**, İstanbul, Multilingual Yayınları, 2003
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin; **Türk Dilinde Edatlar**, Ankara, MEB Yayınları, 1992
- HALLIDAY, M.A.K; “Lexis as a Linguistic Level”, **In Memory of F. R. Firth**, s. 148-162, London, Longman, 1966
- HALLIDAY, M.A.K; **Language as Social Semiotic**, London, Edward Arnold, 1978
- HALLIDAY, M.A.K. – RUQAİYA, Hasan; **Cohesion in English**. Londra, Longman Group UK Limited, 1976

- HENGİRMEN, Mehmet; **Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, Ankara, Engin Yayınevi, 1999
- ILGIN, Leyla; “Yazılı Kullanımda Tümce Bağlama” **XI. Dilbilim Kurultayı Bildirileri**, ODTÜ, Ankara, 1997
- İSKENDERZADE, Leyla Avşar; “Dede Korkut Hikâyelerinin Türk Plastik Sanatlara Yansıması”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 17, 2007, s.319-340, Konya.
- İŞSEVER, Selçuk; **Türkçe Metinlerdeki Bağlantı Ögelerinin Metindilim ve Kullanımbilim Açısından İşlevleri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1995
- İŞSEVER, Selçuk; “Kullanımsal İşlevleri Açısından Türkçedeki Bağlaçlar” **X. Dilbilim Kurultayı Bildirileri**, İzmir, Ege Üniversitesi Basımevi, 1996
- KARABAĞ, Seda – İŞSEVER, Selçuk; “Edinim Sürecinde Bağdaşıklık” **IX. Dilbilim Kurultayı (25-27 Mayıs 1992) Bildirileri**, Bolu, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları, 1995
- KARABAŞ, Seyfi; **Dede Korkut’ta Renkler**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996
- KARAHAN, Leyla; **Türkçede Söz Dizimi**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2005
- KARATAŞ, Yusuf; **Metin İncelemesinde Söylembilim Yöntemi “Binbir Gece Masalları Üzerine Bir Uygulama”** Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008
- KAYA, Nesrin; “Dede Korkut Destanları’nda Manzum Kısımların Şiirsel Özellikleri” **Türkbilig** 2003/5 s.65-85
- KAYA, Nesrin; “Boğaç Han Destanı’nın Metin Dil Bilimsel Yaklaşımla Çözümlemesi” **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, Ankara, Sayı 607, 2002, s.272-283
- KEÇİK, İlkur; “İlkokul Öğrencilerinin Özet ve Hatırlatma Metinlerinde Bağdaşıklık Sorunu”, **Dilbilim Araştırmaları-1992**, Ankara, s.71-75, Hitit Yayınevi, 1992
- KIRAN, Zeynel – KIRAN, Ayşe; **Yazınsal Okuma Süreçleri**, Ankara, Seçkin Yayınevi, 2000

- KOCAMAN, Ahmet – Osam, Necdet; **Uygulamalı Dilbilim-Yabancı Dil Öğretimi Terimleri Sözlüğü**, Ankara, Hitit Basım Yayın, 2000.
- KOCH, Walter; **Von Morphem zum Texten**, Hildesheim, Georg Olms, 1969
- KORKMAZ, Zeynep; “Türkiye Türkçesinin *ki* Bağlacı İle *ki* Şüphe Edatı Arasındaki Yapı ve Görev Ayrılığı”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar 1**, Ankara, TDK Yayınları, 1995
- KORKMAZ, Zeynep; **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, Ankara, TDK Yayınları, 2003
- KORKMAZ, Zeynep; “Dede Korkut Hikâyeleri’nde Dil-Üslup Bağlantısı”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten-1998**, Sayı 41, 2004, s.101-112.
- KORKMAZ, Zeynep; “Bağlaçlar ve Türkiye Türkçesindeki Oluşumları”, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, Cilt 89, Sayı 638, Ankara 2005, s.118-125.
- KÜLEBİ, Oya; “Türkçe’de Eksilti Tümceleri”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1-2, Ankara 1990, s.117-137.
- MENDOZA, Günfer; **A New Outlook to The Reading Texts Used in State Senior Schools in Turkey in Terms of “Cohesion”**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1998
- OKÇU, İbrahim; “Edebiyat Biliminin Temelleri Üzerine Bir Araştırma” **Yağmur Dergisi**, İstanbul, 2001, Sayı 10.
- OKTAR, Lütfiye – YAĞCIOĞLU, Semiramis; “Türkçede Söylem Yapısı ve Artgönderim” **VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri (7-9 Ağustos 1996)**, s.331-345, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1997
- ONURSAL, İrem; “Türkçe Metinlerde Bağdaşıklık ve Tutarlılık”, **Günümüz Dilbilim Çalışmaları**, İstanbul, Multilingual, 2003, s.121-132.
- ORALIŞ, Meral ve OZİL, Şeyda; “Metindilbilimsel Yaklaşımla Yazınsal Bir Metni Çözümleme Denemesi” **Dilbilim Araştırmaları 1992**, s.37-51, Ankara, Hitit Yayınevi, 1992
- ÖGEL, Bahaeddin; “Dede Korkut Kitabı’nın Eski ve Yazılı Kaynakları Hakkında” **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten-1988**, Ankara, 1994 s.113-128.
- ÖNCÜL, Kürşat; “Dede Korkut Hikâyelerinde Savaşçı Kadın Tipi ve Animus Kavramı” **Turkish Studies**, Bahar 2008, s.574-581.

- ÖZDEMİR, Hasan; “Dede Korkut’un Kişiliği İle İlgili Efsaneler” **Türkoloji Dergisi**, Cilt 16, Sayı 2, Ankara, 2003, s.23-33
- ÖZKAN, Bülent; “Metindilbilimi, Metindilbilimsel Bağdaşıklık ve Haldun Taner’in ‘Onikiye Bir Var’ Adlı Öyküsünde Metindilbilimsel Bağdaşıklık Görünümleri”, **Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 14, Sayı 1, Adana, 2004, s.167-182.
- ÖZKAN, Bülent; **Türkiye Türkçesinde Belirteçlerin Fiillerle Birliktelik Kullanımları ve Eşdizimliliği** Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana, 2007
- ÖZKAN, Tuba Saltık; “Kahramanın Yolculuğu Bağlamında Bamsı Beyrek ve Erginleme Süreci” **Milli Folklor**, Ankara, Sayı 81, 2004, s.27-33.
- ÖZMEN, Mehmet; “Bir Eksiltili Cümle Tipi Üzerine”, **Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 4, Sayı 4, 1996, Adana, s.71-82.
- ÖZSOY, Bekir Sami; **Dede Korkut Kitabı**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2006
- ÖZTELLİ, Cahit; Dede Korkut Kitabı (Muharrem Ergin) / Kitaplar – Tenkit, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı 82, 1958, s.523-526.
- ÖZTÜRK, Balkız; “Bir Adıl Düşürme Dili Olarak Türkçe”, **XIII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri**, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 1999, s.55-64
- ÖZÜNLÜ, Ünsal; “Dilbilim ve Edebiyat Konusu Olarak Yinelemeler”, **Dilbilimin Dünü, Bugünü, Yarını Sempozyumu Bildirileri**, Hacettepe Üniversitesi, 18 – 19 Haziran 1987, s.44-51
- ÖZYILDIRIM, Işıl; “Türk Yasa Dili”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 16, Ankara, Sayı 1, 1999, s.89-114.
- PAKKAN, Gülsev; **A Text Linguistic Approach to the Analysis of Turkish Literary Narratives with Emphases on Coherence**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1991
- PARLAK, Hatice; **Kutadgu Bilig’in Metindilbilimsel Yapısı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009
- PETÖFİ, J.S.; **Transformationsgrammatiken und Eine Ko-textuelle Texttheorie, Grundfragen und Konzeptionen**, Frankfurt, 1971

- PIKE, K.L.; **Language In Relation To A Unified Theory Of The Structure Of Human Behavior**, Paris, The Hague, 1967
- SAVRAN, Hülya; “Eski Türkiye Türkçesinde Kim Bağlaçlı Yardımcı Cümleler” **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1999**, Cilt I-II, Ankara, 2003, Sayı 42, s. 225-238.
- SERTKAYA, Osman Fikri; “Dede Korkut Kitabı’ndaki Bazı Manzum Parçaların Hece Vezni ve Manzume Türü Açısından Değerlendirilerek Yeniden Okunması” **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten – 1988**, 1994, s.141-156.
- ŞAHİN, Veyssel; “Boğaç Han Hikâyesinin Anlatı Düzlemindeki Görünümü” **Turkish Studies Prof. Dr. AHMET BURAN ARMAĞANI**, Volume 4/8, 2009, s.2145-2174.
- ŞENÖZ, Canan Ayata; **Metindilbilim ve Türkçe**, İstanbul, Multilingual Yayınları, 2005
- TAŞIGÜZEL, Selver; “İlköğretim Türkçe Ders Kitaplarında Öğretici Nitelikli Metinlerdeki Eşdizimsel Örüntülerin Görünümü”, **Dil Dergisi**, Ankara, 2004, Sayı 125, s.72-87.
- TDK; **Türkçe Sözlük**, Ankara, TDK Yayınları, 2005
- TOKLU, Osman; **Dilbilime Giriş**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2003
- TURAN, Ümit Deniz; “Metin İşaret Adılları: Bu, Şu ve Metin Yapısı”, **XI. Dilbilim Kurultayı Bildirileri**, ODTÜ, 22-23 Mayıs 1997, s.201-212
- UÇ, Tayyibe; “Düşüm (Ellipsis) Olayı ve Türkçe’deki Kimi Örnekler” **Ömer Asım Aksoy Armağanı**, Ankara, TDK, 1978, s.259-272.
- UZUN, Engin Nadir; “Atasözlerinin Kısaldığı Ya Da Dilbilimsel Eksilti Sorunu”, **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**, Cilt 33, Sayı 1-2, Ankara, 1990, s.141-150.
- UZUN, Leyla Subaşı; “Türkçede Bazı Metindilbilimsel Görünümler Üzerine”, **IV. Dilbilim Sempozyumu Bildirileri**, 17 - 18 Mayıs 1990, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- UZUN, Leyla Subaşı; **Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı**, Ankara, Simurg Yayınları, 1995

- ÜLKÜ, Güler; **A Textual Analysis of News in the Turkish Press**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1992
- ÜSTÜNOVA, Kerime; **Dede Korkut Destanları ve Cümleden Büyük Birlikler**, İstanbul, Alfa Yayınevi, 1998
- ÜSTÜNOVA, Kerime; “Dede Korkut Destanları ve Sentaktik Paralelizmde Eksiltili Yapıların Rolü”, **Azerbaycan İlimler Akademisi İkinci Milletlerarası Dede Korkut Kollokyumu**, Bakü, 1993
- ÜSTÜNOVA, Kerime; “Eksilti ya da Sıfır Tekrar”, **Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, Bursa, 1999, s.93-105.
- ÜSTÜNOVA, Kerime; “Cümleler Arası Anlam ve Biçim Bağı Sağlayan Öğeler”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Özel Sayı, Eskişehir, 2000, s.135-145.
- ÜSTÜNOVA, Kerime; “Cümleden Büyük Birimler”, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı 600, Ankara, 2001, s.786-797.
- ÜSTÜNOVA, Kerime; **Dil Yazıları**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2002
- ÜSTÜNOVA, Kerime; “İletişim Açısından Ters Tekrar”, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı**, Ankara, 20 – 26 Eylül 2004.
- ÜSTÜNOVA, Kerime; “Dede Korkut Destanlarında Aşamalı Tekrarların Üslup Özelliklerini Biçimlendirışı Üzerine”, **Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 9, Sayı 14, Bursa, 2008a, s.229-237
- ÜSTÜNOVA, Kerime; “Dede Korkut Kitabını Oluşturan Destanlardaki Ortak Özellikler” **Turkish Studies**, Kış 2008b, s.138-144
- VAN DİJK, T.A.; **Some Aspects of Text Grammars**, Paris, The Hague, 1972
- VARDAR, Berke; **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Multilingual Yayınları, 2002
- VASILIU, E.L.; “On Some Meaning Of Cohorence” **Text vs. Sentence**, Hamburg, 1979 s.450-466.

- VITACOLONNA, L.; "Text – Discourse Definitions" **Text and Discourse Constitution**, Berlinide Gruyter, 1988, s.421- 440.
- YILDIRIM, Savaş; **Türkçe Derlemlerdeki Artgönderimlerin Tümdengelimli ve Tümevarımlı Yöntemlerle Çözömlenmesi**, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edirne, 2008
- YILMAZ, Engin – JAHİÇ, Nadira; "Vire Hikâyesi Üzerine Metin Dilbilimsel Bir İnceleme" **V. Uluslararası Dil, Yazın, Deyişbilim Sempozyumu (24-25 Haziran 2005)** İstanbul.
- YILMAZ, Engin; "Karanfiller ve Domates Suyu Hikâyesine Metindilbilimsel Bir Yaklaşım" **Sait Faik Abasıyanık Bildiri Kitabı**, Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2005
- YILMAZ, Engin; "Sait Faik'in İlkbaharı: Bir İlkbahar Hikâyesi" **Sakarya Üniversitesi Eğitim Faköltesi Dergisi**, Mayıs 2007, Sayı 13, s.125-136.

ÖZET

BALYEMEZ, Sedat. Dede Korkut Hikâyeleri'nin Metin Dil Bilimsel Yapısı, Doktora Tezi, Ankara, 2010.

Bu çalışmada, sözlü gelenekte doğup gelişen ve 16. yüzyılda yazıya geçirilen Dede Korkut Hikâyeleri, metin dil bilimi ölçütlerine göre incelenmiştir. Çalışmanın giriş bölümünde metnin tanımı yapılmış, metin dil biliminin görevleri açıklanmış ve metin çalışmalarının tarihi gelişimi hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümde ayrıca Dede Korkut Hikâyeleri üzerine genel değerlendirmeler yapılmıştır.

İnceleme, metin olmanın en önemli ölçütleri olarak kabul edilen bağdaşıklık ve tutarlılık üzerine yapılmıştır. Bağdaşıklık bölümünde, metni meydana getiren cümleler arasında dil bilgisi öğeleri ile sağlanan ilişkilerden “gönderim, değiştirim, eksilti, bağlama öğeleri, kelime bağdaşıklığı” incelenmiştir. Çalışmada öncelikle bu inceleme alanları hakkında teorik bilgiler verilmiş daha sonra bu bilgiler Dede Korkut Hikâyeleri'nden seçilen örnek cümleler üzerinde uygulanmıştır.

Tutarlılık bölümünde ise metni meydana getiren anlam birimleri arasındaki mantık ilişkileri incelenmiş, hikâyelerdeki olayların metin içindeki düzenlenişleri ele alınmıştır. Hikâyelerdeki olay parçaları ayrı ayrı tespit edilerek numaralandırılmıştır. Daha sonra ise, her hikâyenin tutarlılık durumu hakkında genel değerlendirmelerde bulunulmuştur.

İnceleme sonucunda, anonim bir metin olmasına rağmen Dede Korkut Hikâyeleri'nin günümüzdeki metin dil bilimi ölçütlerine uygun olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler

1. Dede Korkut Hikâyeleri
2. Metin Dil Bilimi
3. Bağdaşıklık
4. Tutarlılık
5. Söylem Çözümlemesi

ABSTRACT

BALYEMEZ, Sedat. Text Linguistics Structure of Dede Korkut Narratives, Ph.D. Thesis, Ankara, 2010.

In this study, oral tradition was born and developed in the 16th century brought into written text Dede Korkut Narratives, were examined according to the criteria of text linguistics. Work is defined in the introductory section of text, text linguistics and explained the tasks were given information about the historical development. This section also reviews were generally on the Dede Korkut Narratives.

Review the text of the most important criteria to be considered is based on the cohesion and coherence. In Cohesion, the text of constituent elements of grammar and sentence provided between the relations "reference, substitution, ellipsis, conjunction, lexical cohesion" examined. In study first reviews the theoretical knowledge about the information given, then Dede Korkut Stories selected samples was performed on the sentence.

In cohorence of the text by means of logic relationships between the unit has been examined in the stories were of events in text editing. Track events are detected separately in the stories are numbered. Then, every story has been made general remarks about the appearance of cohorence.

Investigations showed that at the end of Dede Korkut Stories, although an anonymous work conforms to the criteria of modern text linguistics.

Key Words

1. Dede Korkut Narratives
2. Text Linguistics
3. Cohesion
4. Cohorence
5. Discourse Analysis